

COLECŢIA ROMANULUI ISTORIC

Victor Hugo

Anul 93

Victor Hugo

roman

Anul 93

roman

Traducere de Ovidiu Constantinescu

Prefaţă de Al. Hanţă

București ● 1972

Editura UNIVERS

PREFAȚĂ

Personalitatea artistică a lui Victor Hugo, impresionantă prin longevitatea sa creatoare, prin diversitatea și bogăția preocupărilor și rezultatelor, este receptată și apreciată destul de timpuriu în cultura românească.

Încă din prima jumătate a secolului trecut, cînd literatura noastră se află în plină căutare a unor căi și mijloace care să o conducă spre emanciparea tematică și formală, spirite luminate și cuprinzătoare, înzestrate cu un excepțional simț al sintezei și al adaptării exemplului străin la realitățile noastre, precum Ion Heliade-Rădulescu, Costache Negruzzi sau Vasile Alecsandri, rețin din opera marelui scriitor francez nu numai varietatea temelor, forța imaginației și efortul susținut de înnoire a muncii literare, ci mai ales exemplul unei dăruiri totale pentru triumful ideilor de omenie și dreptate. Căci prin Victor Hugo literatura lumii și nu numai cea franceză își reformulează și își întregește concepția despre funcția militantă, socială și națională a scriitorului, despre locul și rolul acestuia în interpretarea și judecarea faptelor contemporane.

„Ca să vorbesc ceva de Victor Hugo — scria Heliade lui C. Negruzzi, în 1837, în introducerea la *Maria Tudor* — e prea puțin pana mea cînd de atîția ani se ocupă tiparul Europii de școala lui și chiar din bătrînii urmași ai școlii cei vechi, cu toate prejudețele lor, au început a cunoaște geniul și adevărul autorului acesta. Atîta zic că la ideile și geniul lui limba franțuzească cea de acum pe el nu-l încape ; și îl vezi a croi singur vorbe nouă, a-și numi ideile și a-și face un drum nou, a-și face un loc și o limbă a sa."

Negruzzi însuşi, în *Precuvîntarea* la aceeaşi scriere, după ce nota pe scurt ecourile lui Shakespeare, Goethe şi Schiller în dramaturgia Europei începutului de veac, menţiona apariţia unui nou „sistem în teatru“ în care strălucesc „mai tare adevăraţii poeţi şi scriitori precum Hugo, Delavigne, Dumas ş.a. Aceştia înţelegînd duhul parterului ce se săturase de tragediile înalte a lui Corneille, elegiace a lui Racine şi filozofice a lui Voltaire, şi-au croit planul după o sistemă mai potrivită cu veacul lor; şi-au luat şenele (sic) chiar din soţietate precum în Jucătorul de cărţi etc. Sau din istorie precum în Maria Tudor etc. Şi acum nu mai vedem pe un Sudan concherant falnic suspinînd ca un tînăr băeţel după amorul unei fetişoare pentru care apoi să şi înjunghe, nici un Scapin bătînd pe stăpînul său în sac! Care aceste amîndouă sînt atît de cu greu a se crede.“ (Din *Operile* lui Victor Hugo, *Maria Tudor*, tradusă de D. C. Negruzzi, Bucureşti; în tipografia lui Eliad, 1837, pp. III; VII.)

La noi însă, pînă tîrziu, Hugo este popularizat şi valorificat ca poet, dramaturg şi ideolog literar, şi aproape de loc ca romancier. De altfel, romanul, ca gen literar, va întîmpina rezistenţe, pînă dincolo de graniţa jumătăţii veacului. Aceasta nu numai datorită faptului că literatura românească, în strînsa ei legătură cu problematica socială, politică şi naţională a timpului, era preocupată de cultivarea cu precădere a genurilor direct mobilizatoare, cu efecte agitatorice şi morale imediate, ci mai ales datorită unei eronate înţelegeri a profilului, conţinutului şi destinaţiei romanului, cel mai adesea confundat cu romanţiozitatea, evaziunea din real sau cu superficialitatea idilei. În această privinţă, fragmentul versificat *Muierile*, din volumul *Caracteruri* (Buc., 1825) al lui Barbu Paris Mumuleanu, sau „Însemnare a traducătorului“, prefaţa lui Ion Heliade Rădulescu la traducerea cărţii lui J.J. Rousseau, *Julia sau Noua Eloise, ori Scrisori a doi amanţi... !*, (Buc., 1837) sînt edificatoare.

Este adevărat, la această dată, opera de romancier a lui Victor Hugo era la începuturile ei. Apăruseră *Han d'Islande* (1823), *Bug-Jargal*, început prin 1819, dar tipărit de abia în 1826, *Dernier jour d'un condamné* (1829) şi *Notre-Dame de Paris* (1831). Ecourile lor sînt însă în presa literară românească aproape inexistente, Odele, Baladele şi Orientalele poetului Hugo eclipsînd total creaţia prozatorului. Chiar şi după 1850, în încercările noastre de roman predomină influenţa lui Balzac şi Eugène Sue, deşi după apariţie, în 1862, a tulburătoarei fresce *Les Misérables*, strădania artis-

tică a lui Hugo, în totalitatea ei, capătă o notorietate profundă și prelungită.

Opera lui Hugo reprezintă mărturia artistică a unui veac. Chinuit o bună parte din existența sa de ideea utopică a armoniei universale, soluție prin intermediul căreia o sensibilitate pătrunsă de dragostea față de umanitate urmărea eliminarea tiraniei, a inegalității și conflictelor dintre națiuni și clase sociale, poetul întreprinde lungi incursiuni în istoria frămîntată a lumii sau intervine cu pasiune în evenimentele prezentului, manifestîndu-se ca o conștiință pentru care scrisul este o armă de luptă. Imaginii colective, clasice, a Omului dirijat de rațiune și ordine, Hugo îi opune cu violență cultul individualității, al omului simplu strivit sub orînduieli nedrepte, dar neîncetat atras de mirajul înălțării. Miturile și legendele, documentele și istoria nescrisă, fenomenele vieții politice și sociale contemporane sînt redimensionate prin intervenția unei imaginații prodigioase, oferind simboluri cu valoare filozofică sau prefigurînd perspective luptei pentru emancipare și aspirației spre perfecțiune.

Hugo este unul dintre întîii poeți care creează o fuziune perfectă între datele lumii exterioare și proiecția lor în planul trăirilor interioare, subiective.

Atitudinea lirică rămîne puternică, nedisimulată, ca un semn al unei supreme angajări, nu numai în poeziile care prin factura lor o reclamă (*Odes et Ballades*, *Les Feuilles d'Automne*, *Les Contemplations*, *L'Année terrible*, *L'Art d'être grand-père*, *Les Châtiments* etc.) dar și în marile poeme epice, precum *La Légende des siècles*, vastă panoramă a evoluției umanității, în care dialectica dezvoltării, concretizată într-o luptă perpetuă dintre *Bine* și *Rău* dintre *Dumnezeu* și *Satan*, solicită din partea poetului evocator adeziuni și respingeri, un rol de arbitru în caracterizarea oamenilor și evenimentelor istorice.

Această trăsătură definitorie este valabilă și pentru romanele lui Victor Hugo, care, în ansamblul lor, nu pot fi integrate unei anumite formule tradiționale. Preocupările poetului, dramaturgului, filozofului, omului politic, gînditorului și luptătorului social persistă, fapt care duce la eliminarea vechilor clasificări ale genului, prin interferența și organizarea în aceeași unitate a unor modalități la originea lor divergente.

Epicul și liricul, drama și comedia, pamfletul și oda, trecutul și prezentul, observația atentă a realității și meditația, de multe ori cu infiltrații sentimentalist-umanitariste, documentul istoric

atestat și roadele unei subiectivități „vizionare" concură la întocmirea unui tot din care autorul nu lipsește niciodată. Prezentă în poezie și în teatru, ca un dat fundamental al romantismului, problematica istorică, în strînsa ei legătură cu cea socială, militantă, în această fuziune dintre „document" și „viziune", ocupă deci și în romanul hugolian un loc de prim rang. Reușitele prozatorului se explică, firește, prin excepționala sa putere de a reînvia epoci și evenimente, de a imagina împrejurări excepționale și oameni pe măsura lor. In același timp, Hugo beneficia însă și de experiența destul de bogată pe care romanul european, în special cel englez, anterior sau contemporan lui, o cîștigase.

In *Han d'Islande* se simte directă înrîurirea romanului „negru", cultivat de Walpole, Lewis, Maturin, Ann Radcliffe, așa cum, în *Notre-Dame de Paris*, cu toate atributele sale profund originale, nu pot fi contestate urme din marea reputație a scoțianului Walter Scott. Există, de asemenea, posibilitatea unor apropieri comparative între romanele lui Hugo și cele ale lui Vigny, Mérimée, Gauthier sau Eugène Sue, rezultatul relevînd preferința scriitorului pentru epoci istorice de mare încordare socială, revoluționară și pentru personaje nemulțumite, investite, simbolic, cu pasiuni extremiste care le devoră.

Un model de reușită în acest domeniu îi era oferit lui Victor Hugo și de începuturile literare ale lui Balzac, al cărui roman, *Les Chouans* (1829), inclus mai tîrziu în *Scénes de la vie militaire* din *Comedia umană*, nara episoade emoționante, cu multă revărsare sentimentalistă, din răscoala condusă, cu începere din 1791, de cei patru frați Cottereau, „frații Chouan", în Vandeea și Bretania, respectiv cam în aceleași locuri în care se va desfășura și acțiunea scrierii *Quatrevingt-treize* (Anul 93) a lui Hugo.

Se pare că perioadele istorice de experiență revoluționară constituie pentru prozator o predilecție, ele oferindu-i posibilitatea de a studia procesul dezagregării unei orînduiri, și, mai ales, de a pune Omul, simbol al perfecțiunii, în fața propriilor lui responsabilități. În general este vorba de lupta dintre mentalitățile conservatoare, „așezate", dintre cei care cred în aparențele „imuabile" ale societății și tendințele de înnoire, de schimbare a moralei și echității sociale. In acest conflict, „valorile" considerate, prin convenție și tradiție, ca fiind hotărnicite de către istorie pentru totdeauna se dovedesc false, fiindu-le opuse și comprom-

ţindu-le definitiv puritatea sufletească, spiritul de sacrificiu şi de dăruire, sinceritatea şi sublimul conduitei păturilor de jos.

Romanele istorice ale lui Victor Hugo sînt mai întotdeauna istoria unei *dileme*, în sensul că prinse în viltoarea unor evenimente care le solicită, personajele lor, reprezentanţi ai unor clase şi categorii sociale aflate în luptă, sînt obligate să recurgă la decizii supreme. Actul ultim constituie concluzia unui profund proces de conştiinţă, rezultatul confruntării dintre poruncile reci, necruţătoare ale *datoriei* şi preceptele unei etici larg-umanitariste, personajul preferînd, cel mai adesea, dispariţia fizică în faţa alternativei compromisului.

Epoca justifică personajul, iar acesta o ilustrează. Adevărurile morale şi sociale ai căror purtători sînt Bug-Jargal, Quasimodo sau Jean Valjean, eroi ai unor strălucite romane ale lui Victor Hugo, se integrează în ansamblul realităţilor investigate, în ciuda faptului că autorul, animat de ideea unei lupte abstracte dintre *Bine* şi *Rău*, ca factor determinant în istoria umanităţii, le crede eterne, intrinseci condiţiei sociale a omului. Intenţia de frescă este prezentă în permanenţă. Reconstituirea istorică efectuată cu fidelitate nu împiedică însă pe autor să considere circumstanţele specifice ale unei epoci drept o canava pe care se poate broda, în tablouri şi imagini revelatoare, confruntarea unor *teze*, a unor principii esenţiale, cărora personajele le sînt subordonate total.

Una dintre primele ode ale lui Victor Hugo este dedicată Vandeei (*La Vandée*, în *Odes et Ballades*, 1822—1826), ca un prinos adus acestui periferic pămînt al Bretaniei, provincie căreia poetul îi aparţinea prin ascendenţă maternă. Pămînt plin de denumiri toponimice, cu rezonanţe simbolice (un exemplu : în traducere liberă Finisterre înseamnă capătul pămîntului) şi ai cărui locuitori se mîndresc cu credinţă că sînt descendenţi direcţi ai vechilor gali. Pe aceste meleaguri, pline de munţi, păduri şi smîrcuri, cu drumuri greu accesibile şi mentalităţi închistate în erezii şi relaţii insensibile la presiunea civilizaţiei exterioare, se desfăşoară evenimentele sîngeroase ale anului 1793 şi ai celor următori. Victorioasă în oraşe, Marea Revoluţie întîmpină opoziţia acerbă a forţelor reacţionare, monarhiste, din interior, sprijinite de conservatorismul feudal şi de misticismul cultivat asiduu de reprezen-

tanții clerului. Țărănimea bretană, în virtutea unei vechi și amare experiențe, exploatată de veacuri de puterea centrală a regatului, nu reușește, în izolarea ei, să înțeleagă caracterul calitativ nou al relațiilor și instituțiilor politice revoluționare, îngroșînd, din înapoiere și dezorientare, armata contrarevoluționarilor.

„Bretania, va scrie Victor Hugo, este o bătrînă rebelă. De fiecare dată cînd s-a răzvrătit în decurs de două milenii a avut dreptate ; ultima oară însă a greșit. Și totuși, în realitate, fie că era îndreptat împotriva revoluției, fie că era dezlănțuit împotriva monarhiei, împotriva reprezentanților în misiune ori împotriva celor ce guvernau în numele ducilor sau pairilor Franței, împotriva mașinii de fabricat asignații ori împotriva arendării birului pe sare, oricare ar fi fost personajele angajate în luptă, (...) războiul pe care-l ducea Bretania era mereu același, un război al spiritului sectar împotriva conducerii centrale."

. . . .

„Țară, Patrie, două cuvinte ce rezumă întreg războiul din Vendée ; opoziția ideii sectare împotriva ideii universale ; țăranii împotriva patrioților."

Comentariul de mai sus pleacă de la premisa că anul 1793 este anul războiului Europei împotriva Franței și al Franței provinciale, retrograde, împotriva Parisului revoluționar, importanța momentului consistînd în victoria Franței asupra Europei și a Parisului asupra Franței.

„De unde, precizează Hugo, și importanța nemăsurată a acestei clipe de cumplită răscruce, 93, ce depășește prin măreția ei toate evenimentele petrecute în secolul respectiv."

Infrîngînd, la Valmy, la 20 septembrie 1792, armatele străine invadatoare, venite în sprijinul regimului perimat al lui Ludovic al XVI-lea, revoluția capătă răgazul necesar pentru a-și replia forțele și a întreprinde eliminarea *Răului* intern. În această direcție, un rol esențial în mobilizarea tuturor energiilor, l-a avut Convenția Națională (20 septembrie 1792—26 octombrie 1795), despre locul căreia în istoria revoluției, Hugo scrie :

14 iulie adusese eliberarea.
10 august fusese lovitură de trăsnet.
21 septembrie așeză noi temelii.

21 septembrie, echinocţiul, echilibrul. *Libra*, Cumpăna. Sub acest simbol al Egalităţii şi al Dreptăţii, după cum a remarcat Romme, a fost proclamată republica. Iar instaurarea ei a fost vestită de o constelaţie.

Convenţiunea este primul avatar al poporului. Prin Convenţiune începe o nouă şi măreaţă pagină şi tot prin ea s-a pus temelia viitorului pe care-l trăim azi."

Acestea ar fi, în linii mari, împrejurările istorice în interiorul cărora Victor Hugo plasează acţiunea romanului său, *Quatrevingt-treize*.

Unele aspecte periferice ale revoluţiei din 1789, prin intermediul căreia autorul evidenţia cu violenţă antagonismul dintre datorie şi etică, dintre raţiunile statului şi avatarurile intime ale unei individualităţi puse sub porunca lor, făcuseră obiectul romanului *Bug-Jargal*, fragment dintr-o lucrare mai întinsă ce urma să fie compusă cu titlul, *Povestiri în cort*.

În substanţa sa, *Bug-Jargal* era istoria unei revolte.

Quatrevingt-treize se vrea o epopee, epopeea instaurării unei noi orînduiri, aşa cum *Mizerabilii* era, în fond, epopeea unui oraş, Parisul, iar *Notre-Dame de Paris* cartea unui celebru monument de cultură devenit erou literar.

Operă de restituire istorică, *Quatrevingt-treize* încununează activitatea de prozator a lui Victor Hugo, impunîndu-se prin siguranţa detaliului, meticulozitatea analizelor sociologice, modalitatea plină de sugestie prin care se realizează atmosfera şi culoarea locală, simplitatea şi sobrietatea comportării personajelor, încordarea dramatică a conflictului etc.

Roman *istoric* şi, în acelaşi timp, *simbolic*, roman cu *teză*, *Quatrevingt-treize* are o construcţie monumentală, cu planuri multiple, care se succed sau se întretaie, caractere puternice, dispuse simetric, antiteze frapante, ireconciliabile. Inscrierea sa în tradiţia *cîntecului eroic* nu este justificată numai de natura excepţională a întîmplărilor şi a oamenilor care le produc, ci şi de permanenta prezenţă a autorului, materializată în intervenţii deschise, cu funcţii de caracterizare morală sau de delimitare retrospectivă a cauzelor sociale şi politice generatoare a răscoalei ţăranilor din Vandeea.

Acţiunea, subordonată intenţiei de *frescă*, îmbrăţişează întreaga viaţă economică, politică, socială şi morală a Franţei revoluţionare, faptele care nu îi sînt direct implicate, dar îi sînt

necesare ca justificare, fiind precizate prin intermediul autorului, devenit pentru circumstanță istoric, sociolog, etnograf etc.

Principalii protagoniști ai romanului, marchizul de Lantenac, viconte de Fontenay, prinț breton, Cimourdain, fost preot de țară și preceptor într-o casă de nobili, acum reprezentantul Convenției revoluționare, și comandantul Gauvain, nobil convertit la cauza republicană, nepot al primului și elev al celui de al doilea, întruchipează prin întreaga lor structură sufletească și prin actele lor tendințele dominante ale momentului istoric. Lantenac și Cimourdain sînt expresii ale datoriei, instrumente ale rațiunilor istoriei. Ei sînt în realitate două lumi, două epoci care se înfruntă într-o luptă fără cruțare. În Lantenac se concretizează feudalismul și regalitatea, „dreptul sîngelui", abuzul, ignoranța și bigotismul. Cimourdain reprezintă spiritul revoluționar, cultul „luminii", conștiința dialecticii evoluției și a subordonării pasiunilor individuale comandamentelor progresului. Cimourdain este un vizionar, o sensibilitate însetată de realizarea unor visuri. Lantenac este un conservator, o unealtă a unei orînduiri care, crezîndu-se veșnică, refuză să dispară.

În Cimourdain se manifestă demnitatea populară, voința supremă de a se elucida vechile stări de lucruri. Pentru Lantenac poporul este o masă asupra căreia se exercită voința regelui, sinonimă celei a statului. Caractere cu o mare valoare umană, integre, ambii își asumă responsabilitățile în numele claselor ai căror exponenți sînt.

Gauvain încearcă să introducă spiritul de conciliere între cei doi termeni ai antitezei. Încercare vană, autorul căzînd victimă generozității intrată în conflict cu sine însăși.

Drama tuturor eroilor sînt *ideile*, conștiința victoriei umanității asupra omului individual, și-n această perspectivă întreaga scriere impune ca element hotărîtor *poporul*, forța lui uriașă, în fața căruia cazurile particulare pălesc.

Quatrevingt-treize este un roman povestire. Parafraza artistică a unor evenimente de al căror deznodămînt depinde accelerarea sau întîrzierea împlinirii unor legi istorice, cu largi repercusiuni nu numai pentru destinele Franței, ci pentru întreaga umanitate.

Invenția nu afectează cadrul general al istoriei. Scriitorul nu apelează la imaginație pentru a fixa etapele revoluției, situația

forțelor sociale, atributele dominante ale personalităților care le reprezintă etc.

Din acest punct de vedere, dacă Cimourdain, Lantenac sau Gauvain, instrumentele prin care se rezolvă teza luptei dintre *Bine* și *Rău*, transpusă în plan istorico-social, sînt creații ale geniului hugolian, Danton, Robespierre sau Marat păstrează în gîndirea și atitudinile lor limitele pe care posteritatea, documentele și legenda le-au fixat.

Narațiunea, în special sub forma descripției, predomină dialogul, care intervine rar și solicitat de nevoia autodefinirii personajelor. Atmosfera epocii, oamenii și evenimentele, diversitatea cadrului etc. se realizează prin povestire și, din această cauză, autorul însuși este unul dintre protagoniștii esențiali ai cărții.

Acțiunea eșalonată inițial pe două planuri, din necesitatea ilustrării antitezelor: sat-oraș, Bretania-Franța, Franța-Anglia, burghezie-nobilime + țărănime, girondini-iacobini, revoluționari-monarhiști etc., își unește spre final ramificațiile, faptul contribuind la precipitarea întîmplărilor, mărirea tensiunii încordării, în esență la grăbirea soluțiilor morale pe care autorul le avansează.

Quatrevingt-treize este un roman de substanță, o carte a marilor întrebări și responsabilități. Peste ani, actualitatea ei rămîne incontestabilă ca o frîntură din asprul drum parcurs de umanitate spre a-și afla personalitatea și a-și intui destinul.

AL. HANȚĂ

Partea întîi PE MARE

Cartea întîi PĂDUREA SAUDRAIE

În ultimele zile ale lunii mai 1793, unul dintre batalioanele pariziene aduse în Bretania de către Santerre cerceta înfricoșata pădure Saudraie din Astillé. Să tot fi fost cel mult vreo trei sute de oameni, deoarece batalionul fusese decimat de încrîncenările războiului. La vremea aceea, în urma luptelor de la Argonne, Jemmapes și Valmy, din primul batalion parizian, alcătuit cîndva din șase sute de voluntari, nu mai rămăseseră decît douăzeci și șapte de oameni, din cel de-al doilea treizeci și trei, iar din cel de-al treilea cincizeci și șapte. Vremuri de lupte legendare.

Batalioanele trimise de la Paris în Vendée însumau nouă sute doisprezece oameni. Fiecare dintre ele era înzestrat cu cîte trei guri de foc. Unitățile fuseseră puse pe picioare în cel mai scurt timp. În ziua de 25 aprilie, Gohier fiind ministru de justiție iar Bouchotte ministru de război, secția Bon-Conseil propusese să se trimită în Vendeé niște batalioane de voluntari ; unul dintre membrii Comunei, Lubin, întocmise raportul ; în ziua de 1 mai, Santerre era în măsură să pună în mișcare douăsprezece mii de ostași, treizeci de obuziere și un batalion de tunari. Aceste batalioane, organizate în cel mai scurt timp, s-au dovedit a fi atît de iscusit întocmite, încît slujesc drept model pînă în ziua de azi ; companiile de linie de foc din vremea noastră sînt organizate după sistemul lor ; o dată cu înființarea acestor batalioane s-a modificat proporția dintre numărul soldaților și cel al subofițerilor.

În ziua de 28 aprilie, comuna din Paris dăduse voluntarilor lui Santerre cuvîntul de ordine: *Nici milă, nici cruțare*. La sfîrșitul lui mai, dintre cei douăsprezece mii de oameni plecați din Paris, opt mii căzuseră în luptă.

Batalionul ce pătrunsese în pădurea Saudraie înainta cu băgare de seamă. Nimeni nu se grăbea. Oamenii erau cu ochii în patru. *Soldatul are un ochi la spate* a spus Kléber. Mergeau așa de multă vreme. Cît să fi fost ceasul? În ce răstimp al zilei se aflau oare? Greu de spus, căci de obicei în asemenea hățișuri sălbatice dăinuie tot timpul zilei un fel de amurg, iar în codrul cu pricina nu e niciodată lumină.

Pădurea Saudraie era un tărîm tragic. În inima acestor bungeturi, războiul civil își începuse, încă din luna noiembrie 1792, vărsările sale de sînge; Mousqueton, sîngerosul șchiop, ieșise din sînul acestor primejdioase desișuri; crimele săvîrșite aici erau atît de numeroase încît ți se făcea părul măciucă. Nu exista, cred, loc mai fioros. Soldații se afundau în pădure cu prudență. Pretutindeni era o risipă de flori; jur împrejur se înălța o împletitură de înfiorate rămurișuri ce lăsa să se răspîndească boarea răcoroasă și desfătătoare a frunzelor; întunecimea verde era străpunsă pe alocuri de razele soarelui; pe jos, săbiuța, stînjenelul de baltă, narcisele de cîmp, sînziana, a cărei floricică măruntă vestește vremea frumoasă, brîndușa de primăvară smălțau și întrețeseau cu fireturi covorul adînc de verdeață în care mișunau tot soiul de mușchi, începînd cu cel în formă de omidă și sfîrșind cu cel ce seamănă cu o stea. Ostașii înaintau pas cu pas, pe tăcute, îndepărtînd încetișor mărăcinișurile. Deasupra baionetelor, păsările ciripeau.

Pădurea Saudraie este una din acele sihle în care odinicară, în vremuri pașnice, se făcea *pîrpără*, adică vînătoare nocturnă de păsări; în locul păsăretului acum erau vînați oamenii.

Bungetul era format numai din mesteceni, fagi și stejari; pămîntul era neted; mușchiul și iarba deasă înăbușeau zgomotul pașilor omenești; nici o potecă, nicăieri, sau doar cîte un firicel de cărare ce se curma numaidecît; tufani de ilex, porumbari, ferigi, hățișuri de osul-

iepurelui, mărăcinişuri înalte ; nu era chip să vezi un om la zece paşi.

În răstimpuri se iţea printre tufişuri cîte un bîtlan sau cîte o găinuşe-de-baltă, vădind vecinătatea mlaştinilor.

Ostaşii mărşăluiau. Mergeau la voia întîmplării, cu inima strînsă, temîndu-se să nu dea tocmai peste ceea ce căutau.

Cînd şi cînd întîlneau în cale urme de tabere, locuri pîrjolite, ierburi călcate în picioare, cruci închipuite din două beţe, crengi însîngerate. Ici clocotise ciorba, dincoace se slujise liturghia, iar mai încolo fuseseră pansaţi răniţii. Dar cei ce trecuseră prin partea locului îşi luaseră tălpăşiţa. Unde puteau fi acum ? Departe de tot, probabil. Sau poate ascunşi undeva în preajmă, cu flinta în mînă. Pădurea părea pustie. Batalionul înainta cu şi mai multă fereală. Singurătate, deci atenţiune. Nu se vedea ţipenie de om ; un motiv mai mult să se teamă c-ar putea fi cineva. Era vorba doar de o pădure rău famată.

Oricînd se puteau aştepta să cadă într-o capcană.

Treizeci de grenadieri, trimişi în chip de cercetaşi sub comanda unui sergent, mergeau înainte, la o distanţă destul de mare de grosul trupei. Vivandiera batalionului plecase împreună cu ei. Vivandierele sînt oricînd gata să însoţească avangărzile. Îşi pun viaţa în primejdie, ce-i drept, dar cel puţin mai au cîte ceva de văzut. Curiozitatea este una din formele sub care se manifestă bravura femeilor.

Deodată, soldaţii micului detaşament avură acea tresărire ce-i încearcă îndeobşte pe vînători în clipa cînd ajung la un pas de bîrlogul fiarei. Se auzise un freamăt în adîncul unui desiş şi parcă se zărise mişcînd ceva printre frunze. Soldaţii îşi făcură semne.

Ofiţerii n-au nevoie, de obicei, să se amestece în misiunea încredinţată cercetaşilor care trebuie să pîndească şi în acelaşi timp să cerceteze cu atenţie locurile ; ceea ce trebuie făcut se îndeplineşte de la sine.

În mai puţin de un minut punctul în care se simţise mişcarea fu încercuit ; strînse roată, flintele îl împresurau gata să tragă ; miezul întunecat al desişului fu luat la ochi din toate părţile deodată şi ostaşii, cu degetul pe trăgaci şi privirea aţintită asupra locului îndoielnic, nu mai aş-

teptau decît comanda sergentului ca să-l împroaște cu plumbi.

Între timp însă vivandiera se încumetase să arunce o privire printre mărăcinișuri și în momentul în care sergentul se pregătea să ordone : Foc ! femeia strigă : Stați !

Apoi întorcîndu-se spre soldați : — Nu trageți, camarazi !

Și se năpusti în hățiș. Ceilalți o urmară.

Într-adevăr se afla cineva acolo.

În inima bungetului, la marginea unuia din acele mici luminișuri rotunde pe care le croiesc în pădure cuptoarele de mangal arzînd rădăcinile copacilor, într-un fel de firidă în rămuriș, căptușită cu frunze și deschisă ca un alcov, o femeie ședea pe covorul de mușchi, ținînd la sîn un prunc care sugea și pe genunchi capetele blonde a doi copilași adormiți.

Asta era capcana.

— Ce cauți aici dumneata ? strigă vivandiera.

Femeia înălță capul.

Vivandiera adăugă furioasă :

— Ce stai acolo ? Ai căpiat ?

Pe urmă :

— N-a lipsit mult și te-ar fi curățat !

Apoi, către soldați :

— E o femeie, îi înștiință ea.

— Ce naiba, parcă noi nu vedem! spuse un grenadier.

— Auzi colo, să vii în pădure ca să te facă zob ! Cui poate să-i treacă asemenea nerozie prin cap ? continuă vivandiera.

Uimită, speriată, împietrită, femeia privea ca prin vis puștile, săbiile, baionetele, chipurile fioroase din jurul ei.

Cei doi copii se treziră și începură a scînci.

— Mi-e foame ! spuse unul.

— Mi-e frică, zise celălalt.

Pruncul sugea mai departe.

— Tu ești cel mai cuminte, îl lăudă vivandiera.

Mama amuțise de groază.

— Nu-ți fie teamă, îi strigă sergentul, sîntem batalionul Boneta-Roșie.

Femeia tremura vargă. Se uita la figura aspră a sergentului, din care nu se desluşeau decît sprîncenele, o pereche de mustăţi şi doi cărbuni aprinşi ce închipuiau ochii.

— Pe vremuri batalionul Crucii-Roşii, adăugă vivandiera.

— Cine eşti, cucoană ? întrebă sergentul.

Femeia îl privea îngrozită. Era tînără, palidă, slabă, îmbrăcată în zdrenţe ; purta o glugă de stofă groasă a ţărăncilor bretone şi o broboadă de lînă prinsă cu o sfoară de gît. Stătea cu sînul gol în văzul tuturor cu o nepăsare de femelă. Picioarele desculţe îi sîngerau.

— E o femeie sărmană, spuse sergentul.

Vivandiera vorbi din nou cu glasul ei cazon şi feminin totodată, în care se simţea o tainică blîndeţe :

— Cum te cheamă ?

Femeia bîigui aproape nedesluşit :

— Michelle Fléchard.

Vivandiera mîngîia cu mîna ei butucănoasă căpşorul sugaciului.

— Cît a împlinit broscuţa ? întrebă ea.

Mama nu pricepu. Vivandiera stărui :

— Te-am întrebat ce vîrstă are asta ?

— A, se dumeri mama, optsprezece luni.

— E destul de mărişoară, spuse vivandiera. Nu se mai cade să sugă. Ar trebui s-o înţărci. O să-i dăm nişte supă.

Femeia începea să se liniştească. Cei doi puşti care se treziseră erau mai mult curioşi decît speriaţi. Priveau cu încîntare panaşele.

— Sînt lihniţi de foame sărăcuţii, spuse mama.

Adăugînd :

— Nu mai am lapte.

— O să le dăm să mănînce, strigă sergentul, şi lor şi ţie. Dar stai că n-am terminat. Care sînt părerile tale politice ?

Femeia se uită la el, fără să-i răspundă.

— N-ai auzit ce te-am întrebat ?

— M-au trimis la mănăstire de mică, bolborosi ea, dar după aceea m-am măritat, n-am ajuns să mă călugăresc. Măicuţele m-au învăţat să vorbesc franţuzeşte. Au pîr-

jolit satul. N-am știut cum să fugim mai repede, n-am apucat nici să mă încalț.

— Eu te întreb care sînt părerile tale politice ?

— Știu eu ?

— Fiindcă sînt femei care fac pe iscoadele, continuă sergentul. Și iscoadele sînt împușcate. Hai, vorbește. N-oi fi umblînd cu șatra ? Care ți-e patria ?

Femeia îl privea mai departe ca și cum n-ar fi înțeles.

— Care ți-e patria ? stărui sergentul.

— Nu știu, răspunse ea.

— Cum, nu știi care-i țara ta ?

— A, țara mea. Ba da.

— Ei, spune atunci, care ?

— Ferma Siscoignard din parohia Azé.

De astă dată sergentul rămase cu gura căscată. Stătu un moment pe gînduri, apoi întrebă :

— Cum ai spus ?

— Siscoignard.

— Bine, dar asta nu-i o țară.

— E țara mea.

Și după ce cumpăni în minte ceva, adăugă :

— Acu știu, domnule. Dumneavoastră sînteți din Franța, iar eu din Bretania.

— Ei și ?

— Nu sîntem dintr-un loc.

— Dar avem aceeași patrie ! se oțărî sergentul.

Femeia se mulțumi să răspundă :

— Eu sînt din Siscoignard.

— Bine, ești din Siscoignard, fie, încuviință sergentul. De acolo se trag ai tăi ?

— Da.

— Și acum ce fac ?

— S-au prăpădit toți. Nu mai am pe nimeni.

Sergentul, căruia îi cam plăcea să se asculte vorbind, continuă interogatoriul.

— Orice om are neamuri, ce dracu ! ori a avut. Cine ești ? Vorbește !

Femeia ascultă năucită țipătul lui — *ori a avut* — ce semăna mai degrabă cu un răget decît cu grai omenesc.

Vivandiera simți c-ar trebui să intervină. Începu să mîngîie din nou pruncul de la sîn și le dădu cîte o pălmuță peste obraji celorlalți doi.

— Cum o cheamă pe broscuța asta ? întrebă ea ; fiindcă-i fetiță, dacă nu mă înșel.

Mama îi spuse numele : Georgette.

— Și pe ăl mare ? E băiat — nu-i așa — drăcușorul ?

— René-Jean.

— Dar prîslea ? Că și el tot băiat e, și ce dolofan încă !

— Alain-Bufleiul, spuse mama.

— Sînt drăgălași mititeii, urmă vivandiera ; cît îs de mici se poartă ca niște oameni în toată firea.

Sergentul însă nu se lăsa.

— Vorbește odată, cucoană ? Ai casă ?

— Aveam una.

— Unde ?

— În Azé.

— Și de ce nu ești acum acasă ?

— Fiindcă i-au dat foc.

— Cine ?

— Ce știu eu ! În bătălie.

— De unde vii ?

— Dintr-acolo.

— Și încotro te duci ?

— Nu știu.

— Răspunde la ce te-ntreb. Cine ești ?

— Nu știu.

— Nu știi cine ești ?

— Sîntem niște bieți oameni plecați în pribegie.

— De partea cui ești ?

— Nu știu.

— Ești cu albaștrii ? Ești cu albii ? Cu care dintre ei ?

— Sînt cu copiii mei.

Tăcură cu toții un timp.

— Eu n-am avut copii, spuse vivandiera. N-am avut cînd să-i fac.

Sergentul însă o ținea pe-a lui :

— Dar părinții tăi ? Hai, cucoană, spune ce și cum e cu părinții tăi. Uite, pe mine, bunăoară, mă cheamă Radoub ; sînt sergent și stau pe strada Cherche-Midi, tai-

că-meu și maică-mea tot acolo stăteau, pot care va să zică să vorbesc despre părinții mei. Vorbește-ne despre ai tăi. Zi, cine erau părinții tăi ?

— Cine să fie ? Alde Fléchard. Atîta tot.

— Bine, alde Fléchard sînt alde Fléchard, așa cum alde Radoub sînt alde Radoub. Dar tot omul are o stare. Ce stare aveau părinții tăi ? Ce făceau ? Sau ce fac ? Ce învîrteau alde Fléchard ăștia ?

— Erau plugari. Taica era beteag și nu putea să muncească fin'că-l cam cotonogise seniorul, seniorul dumnealui, adicătele seniorul nostru, pusese să-l bată cu ciomagul, ba încă a fost îngăduitor cu dînsul, fin'că taica prinsese un iepure și pentru o ispravă ca asta făptașul era osîndit la moarte ; seniorul însă îi făcuse un hatîr : Dați-i numai o sută de ciomege, le-a poruncit oamenilor ; și de atunci taica rămăsese schilod.

— Mai departe.

— Moșu-meu era hughenot. Domnul părinte nu știu ce-a făcut și l-a trimis la galere. Eu eram mică pe atunci.

— Mai departe.

— Tatăl omului meu făcea contrabandă cu sare. Regele a poruncit să-l atîrne în ștreang.

— Da omul tău ce învîrtește ?

— Mai deunăzi lupta în război.

— Pentru cine ?

— Pentru rege.

— Și pentru mai cine ?

— Păi, pentru seniorul lui.

— Și pentru mai cine ?

— Păi, pentru domnul părinte.

— Dar-ar toți dracii-n ei să dea de cioflingari ! răbufni un grenadier.

Femeia tresări înfricoșată.

— Precum vezi, doamnă, sîntem parizieni sadea, rosti cu suavitate vivandiera.

Femeia își împreună mîinile suspinînd :

— Doamne Isuse Hristoase !

— Lasă superstițiile, i-o reteză sergentul.

Vivandiera se așeză jos lîngă ea și luă între genunchi pe cel mai mare dintre prichindei, care nu se împotrivi cîtuși de puțin. Nimeni nu poate ști de ce uneori copiii

sînt încrezători, iar alteori sperioşi. Se vede că au ei semnele lor lăuntrice.

— Biată femeie, orice ar fi, măcar ai parte de niște prunci drăgălași. Pot să-ți spun, dacă vrei, ce vîrstă au. Ăl mare să tot aibă patru ani, frate-său trei. Da gîgîlicea asta care suge la sîn, ce să zic, mănîncă, zău, ca un căpcăun. Ia te uită la ea, priculiciul! Dă-i pace maică-ti, n-o istovi așa! Vezi și dumneata, doamnă, că n-ai de ce să te temi. Ar trebui să te înrolezi la noi în batalion. Așa cum am făcut și eu. Pe mine mă cheamă Husăroaia; e o poreclă, să știi. Dar zău dacă nu-mi place mai mult să mă numesc Husăroaia decît demoazela Bicorneau, ca pe maică-mea. Sînt cantiniera batalionului, adicătele aceea care le dă de băut ostașilor în timp ce-și găuresc pielea cu plumbi și se căsăpesc între ei. O harababură de nu mai înțelegi nimic. Pare-mi-se că ne potrivim la picior, am să-ți dau niște ciubote de-ale mele. La 10 august mă aflam la Paris. I-am dat să bea lui Westermann[1]. Și a primit. Am văzut cum i-au tăiat capul lui Ludovic al XVI-lea. Ludovic Capet, cum i se zice acum. Nu voia să se lase. Păi, stai să-ți spun. Cînd te gîndești că la 13 ianuarie încă mai poftea la castane prăjite și că petrecea fără grijă în sînul familiei! Cînd l-au culcat cu sila pe aia, cum îi zice, pe basculă, nu mai avea nici haină, nici pantofi în picioare; era doar în cămașă, cu o vestă brodată, niște pantaloni de postav gri și ciorapi de mătase tot gri. L-am văzut doar cu ochii mei. Trăsura cu care l-au adus era vopsită în verde. De-aia, zic, vino cu noi, în batalionul nostru sînt numai băieți de ispravă; o să fii cantiniera numărul doi; am să-ți arăt eu ce-ai de făcut și ai să vezi că nu-i mare lucru! Îți iei plosca și clopoțelul și intri în vîltoarea bătăliei, cînd zarva e în toi, sub focul plutoanelor și în bubuitul tunurilor, strigînd: Care mai vrea să tragă o dușcă, băieți? Asta-i tot, nu-i cine știe ce scofală. Eu, să-ți spun drept, le dau tuturor de băut. Să mor dacă nu-i așa. Și albilor, și albaștrilor, cu toate că și eu sînt albastră. Cu trup și suflet albastră. Dar cînd e vorba să dau de băut, nu mai stau să aleg. Ră-

[1] Westermann, François Joseph (1751-1794), general, partizan al lui Danton, s-a distins în luptele din Vendée. A pierit pe eșafod.

niții sînt toți însetați. Toți oamenii mor deopotrivă, oricare ar fi ideile lor. În pragul morții toți ar trebui să-și dea mîna. Zău, ce nerozie să te războiești! Vino cu noi. Dacă s-ar întîmpla să mă curăț, o să-mi iei locul. Nu te uita la mine, că așa-i felul meu; dar să știi că sînt o femeie de treabă și un om de nădejde. Să nu-ți fie teamă.

— Aveam o vecină pe care o chema Marie-Jeanne și argata noastră se numea Marie-Claude, murmură femeia, după ce vivandiera încetă să vorbească.

Între timp sergentul Radoub îl lua la rost pe grenadier:

— Ține-ți gura, vezi doar c-ai speriat-o pe doamna. Nu-i frumos să înjuri cînd e o cucoană de față.

— Auzi vorbă, răspunse grenadierul, păi cum să nu-și iasă din balamale un om cu minte întreagă cînd vede niște sălbateci ca ăștia veniți de pe altă lume care, cu toate că au socrul schilodit de senior, bunicul trimis de popă la galere și tatăl atîrnat în ștreang de rege, se războiesc — fir-ar dracu al dracului — și iau foc cu gura și se lasă ciopîrțiți de dragul boierului, popii și regelui!

— Tăcere în front! strigă sergentul.

— Uite c-am tăcut, răspunse grenadierul, dar orice-ai zice dumneata, sergent, nu se poate să nu te rîcîie la inimă cînd vezi o mîndrețe de femeie ca asta în stare să-și sluțească obrazul pentru o boaită de popă.

— Aici nu sîntem la clubul secției Lăncierilor, grenadier, îi atrase atenția sergentul. Lasă pologhia!

Apoi întorcîndu-se către femeie:

— Da bărbatu-tău, cucoană? Ce-i cu el? Ce face?

— Nu face nimic, fin'că l-au omorît.

— Unde?

— În pădure.

— Cînd?

— Acu trei zile.

— Cine?

— Ce știu eu!

— Cum, nu știi cine ți-a omorît bărbatul?

— Nu.

— Un albastru? Un alb?

— O zburătură de pușcă.

— Acum trei zile, zici?

— Da.
— În ce parte ?
— Către Ernée. Omu-meu s-a prăpădit. Asta-i tot ce știu.
— Și ce faci de cînd ți-a murit bărbatul ?
— Mi-am luat copiii și-am plecat.
— Încotro ?
— Tot înainte.
— Da de dormit, unde dormi ?
— Pe pămîntul gol.
— Și ce mănînci ?
— Nimic.
Sergentul avu un tic pe care-l întîlnești adeseori la militari, răsfrîngîndu-și buzele în așa fel încît mustățile i se lipiră de nas.
— Chiar nimic ?
— Adică porumbe, agude, cîte au mai rămas de anul trecut prin spinișuri, boabe de afin, frunze tinere de ferigă.
— Da. Adică tot nimic.
Cel mai mărișor dintre copii, care părea să înțeleagă ce vorbesc, scînci : Mi-e foame.
Sergentul scoase din buzunar o bucată de pîine cazonă și-o întinse mamei. Femeia frînse pîinea în două și o împărți plozilor. Micuții începură să îmbuce cu lăcomie.
— N-a păstrat nici o fărîmă pentru ea, bombăni sergentul.
— Nu i-o fi foame, își dădu cu părerea un soldat.
— E mamă, spuse sergentul.
Copiii se opriră din mestecat.
— Apă, ceru unul.
— Apă, îl îngînă celălalt.
— N-o fi nici un pîrîu în pădurea asta afurisită ? întrebă sergentul.
Vivandiera luă ceșcuța de alamă agățată de centiron lîngă clopoțel, răsuci robinetul ploștii pe care o purta în bandulieră și turnă un strop de băutură în ceșcuța pe care o apropie de buzele copiilor.
Primul bău și se strîmbă.
Al doilea bău și el și scuipă.
— Totuși e bun, se miră vivandiera.
— E trăscău ? întrebă sergentul.

— Da, și încă de soi. Da ce știu ei, niște țărani!

Și se apucă să șteargă ceșcuța.

— Va să zică ți-ai luat lumea în cap, cucoană? continuă sergentul.

— Păi ce puteam să fac?

— Așa, peste cîmp, încotro ai văzut cu ochii?

— Alerg pînă îmi iese sufletul, pe urmă încetinesc pasul și după aia mă prăbușesc.

— Biată creștină! spuse vivandiera.

— Oamenii se războiesc, bolborosi femeia. Oriunde te întorci detună puștile. Nu știu ce-or fi avînd de împărțit între ei. Mi-au răpus bărbatul. Asta-i tot ce-am putut să înțeleg.

Sergentul lovi cu patul puștii în pămînt.

— Dar-ar dracii-n el de război! răbufni. Ce tîmpenie!

— Noaptea trecută, urmă femeia, ne-am culcat într-o ciotcă.

— Cîteșipatru?

— Cîteșipatru.

— V-ați culcat, zici?

— Da, ne-am culcat.

— Adicătele, spuse sergentul, v-ați culcat de-a-n-picioarele.

Și întorcîndu-se către ostași:

— Camarazi, ciotcă, în graiul acestor sălbateci, se cheamă un trunchi găunos de copac bătrîn și uscat, în care omul se poate vîrî ca într-o teacă. Ce vreți! Nu tot omul are parte să se fi născut la Paris.

— Auzi colo, se minună vivandiera, să dormi într-o scorbură! Și cu trei plozi încă!

— Și gîndiți-vă cînd începeau să orăcăie copiii, spuse sergentul, ce și-or fi închipuit oamenii care, trecînd prin partea locului, auzeau copacul țipînd: *Täticule, mămico!*

— Noroc că-i vară, suspină femeia.

Se uita în pămînt, resemnată, cu uimirea ce se oglindește în privirile oamenilor în fața unei năpaste.

Soldații stăteau tăcuți, strînși roată în jurul acestei întruchipări a nenorocirii.

O văduvă, trei orfani, pribegia, căminul părăsit, singurătatea, războiul ce clocotea dintr-o zare într-alta pe tot

cuprinsul, foamea, setea, nici o fărîmă de hrană decît buruieni, nici un adăpost decît cerul liber.

Sergentul se apropie de femeie și-și aținti privirile asupra pruncului care sugea. Copila slobozi sînul, întoarse încet căpșorul, privind cu ochii ei albaștri de toată frumusețea chipul bărbos, zbîrlit și sălbatic, ce se apleca, înfricoșător asupra ei, și prinse a surîde.

Sergentul se ridică din șale în timp ce o lacrimă mare i se rostogolea pe obraji pentru a se anina de sfîrcul mustății ca un mărgăritar.

— Camarazi, rosti el ridicînd glasul, știți ce zic eu? Cred că în curînd batalionul nostru o să fie tată. Ne-am înțeles? Vom înfia cîteșitrei copiii.

— Trăiască Republica! strigară grenadierii.

— S-a făcut! încheie sergentul.

Și întinse mîinile peste capetele mamei și ale prichindeilor.

— Iată, spuse el, copiii batalionului Boneta-Roșie.

Vivandiera sări în sus de bucurie.

— Trei capete sub o bonetă, strigă vivandiera.

Și izbucnind în hohote de plîns, o îmbrățișă cu înfocare pe biata văduvă.

— Ce ștrengăriță-i puștoaica! spuse ea.

— Trăiască Republica! repetară ostașii.

— Să mergem, cetățeană, spuse sergentul adresîndu-se mamei.

I

Anglia în devălmășire cu Franța

În primăvara anului 1793, în momentul în care Franța, atacată simultan de-a lungul tuturor frontierelor, avea parte de pateticul spectacol al căderii girondinilor, iată ce se petrecea în arhipelagul din marea Mînecii.

În seara zilei de 1 iunie, în micul golf pustiu Bonne-nuit, de pe coasta insulei Jersey, cam la o oră înainte de scăpătatul soarelui, pe o vreme cețoasă, atît de prielnică fugarilor, pe cît de primejdioasă este pentru navigație, o corvetă se pregătea de plecare. Echipajul aflat la bord era francez, deși nava făcea parte din flotila engleză de protecție a vaselor de comerț ce patrula în dreptul limbii de pămînt din marginea răsăriteană a insulei, ca și cum ar fi păzit coasta. Comandantul flotilei engleze era prințul de la Tour d'Auvergne, din casa de Bouillon, și corveta fusese detașată din ordinul său și în vederea unei misiuni speciale și urgente.

Corveta, înregistrată la Trinity-House sub numele de *the Claymore*, părea un simplu vas de transport, în realitate era însă o navă de război. Avea înfățișarea greoaie și pașnică a unei corăbii de negoț ; aparență amăgitoare. Nava fusese construită cu un dublu scop : înșelăciunea și forța ; să amăgească pe cît era cu putință, și să lupte la nevoie. Dat fiind misiunea pe care o avea de îndeplinit în noaptea aceea, încărcătura ce ocupa spațiul dintre cele două punți fusese înlocuită cu treizeci de tunuri de calibru mare. Fie că se aștepta o furtună, fie mai cu seamă pentru a da o aparență inofensivă corăbiei, cele treizeci de guri de foc erau ținute în rezervă, adică, temeinic ancorate în interior cu trei rînduri de lanțuri și cu țeava rezemată de tambuchiurile acoperite, așa încît de afară nu se vedea nimic ; sabordurile erau astupate, chepengu-

rile închise, ca și cum corveta ar fi purtat o mască. De obicei corvetele de ordonanță nu sînt echipate cu tunuri decît pe punte ; cea de forță, făcută anume pentru a ataca prin surpriză și a întinde capcane, nu avea nici o armă pe punte, în schimb fusese în așa fel construită încît să poată adăposti, așa cum am văzut, o baterie în interpunte. Deși scundă și masivă ca înfățișare, corveta *Claymore* totuși ținea la drum ; avea cea mai rezistentă cocă din toată flota engleză și era aproape tot atît de utilă în bătălii ca și o fregată, deși în locul artimonului avea un catarg subțirel cu o simplă brigantină. Cîrma, de o formă savantă, neobișnuită, avea un schelet arcuit, s-ar putea spune chiar unic în felul său, lucrat pe șantierele de la Southampton și care costase cincizeci de lire sterline.

Echipajul, în întregime francez, era alcătuit din ofițeri emigranți și din matelotți dezertori. Totuși fuseseră aleși pe sprînceană ; n-ai fi găsit un singur om printre ei care să nu fi fost un bun marinar, un bun soldat și un bun regalist. Erau cu toții însuflețiți de aceeași credință fanatică în corabie, spadă și rege.

Jumătate din efectivul unui batalion de infanterie marină fusese amestecat cu echipajul vasului, putînd fi debarcat la nevoie.

Căpitanul corvetei *Claymore* era contele de Boisberthelot, cavaler de Saint-Louis, unul dintre cei mai destoinici ofițeri ai fostei marine regale, secundul fiind cavalerul La Vieuville, comandantul companiei de gărzi franceze în care Hoche slujise cu gradul de sergent, iar pilotul navei, cel mai isteț căpitan de vas din Jersey, anume Philip Gacquoil.

Era lesne de ghicit că vasul trebuia să îndeplinească o misiune excepțională. Într-adevăr, cu puțin înainte se îmbarcase un om care, judecînd după înfățișare, pornise într-o aventură. Era un bătrîn înalt, drept și voinic, cu o figură încruntată, a cărui vîrstă ar fi fost greu de stabilit, deoarece părea deopotrivă și tînăr și bătrîn ; unul din acei oameni încărcați de ani, dar viguroși, cu fruntea încărunțită și cu o privire scăpărătoare ; vitalitatea unui bărbat de patruzeci de ani și autoritatea unuia de optzeci. În momentul în care se urcase pe bordul corvetei, pulpanele pelerinei marinărești se desfăcuseră puțin, lăsînd

să se vadă că purta pe dedesubt niște nădragi numiți prin partea locului *poturi*, o pereche de ciubote cu jambiere de piele și o haină din piele de capră cu partea argăsită și brodată cu mătase în afară și cu perii zbîrliți și sălbateci înăuntru, adică îmbrăcămintea tradițională a țăranului breton. Aceste bundițe bretone purtate din vremuri străvechi aveau o îndoită întrebuințare, putînd fi întoarse după plac, fie cu partea îmblănită în afară, fie cu cea brodată, după cum erau îmbrăcate într-o zi de sărbătoare ori într-una de lucru : piei de animal în timpul săptămînii, haine de gală duminica. Pentru ca asemănarea căutată și urmărită cu tot dinadinsul să fie cît mai desăvîrșită, straiele țărănești pe care și le pusese bătrînul erau roase la genunchi și la coate, ca și cînd ar fi umblat cu ele de cine știe cînd, iar pelerina marinărească din stofă groasă părea mai curînd o zdreanță de pescar. În cap avea o pălărie înaltă, după moda timpului, cu boruri rotunde și largi, care, lăsate în jos, o făceau să semene cu un clop țărănesc, iar răsfrînte într-o parte și prinse cu un găitan cu cocardă, îi dădeau un aspect cazon. Pălăria lui avea borurile lăsate, așa cum obișnuiau s-o poarte sătenii, fără găitan și fără cocardă.

Lordul Balcarras, guvernatorul insulei, împreună cu prințul de la Tour d'Auvergne țimuseră să-l conducă în persoană și să-l instaleze pe bordul navei. Agentul secret al nobilimii, Gélambre, care făcuse parte din garda personală a contelui d'Artois, fratele regelui, se ocupase el însuși de dichisul cabinei, dovedindu-se însuflețit de o rîvnă și un respect atît de mare, încît nu pregetase să-i ducă el însuși geamantanul, mergînd în urma lui. Părăsindu-l, pentru a coborî pe uscat, domnul de Gélambre făcuse o adîncă plecăciune în fața călătorului în straie țărănești ; lordul Balcarras îi spusese : *Noroc bun, generale*, iar prințul de la Tour d'Auvergne : *Să ne vedem cu bine, vere.*

„Țăranul", chiar așa îi și spuseseră de la început oamenii din echipaj, de cîte ori îl pomeneau în convorbirile laconice pe care marinarii le au între ei ; dar cu toate că nu știau prea multe despre el, își dădeau seama că țăranul cu pricina nu era nicidecum un țăran, așa cum corveta de război nu era un vas de transport.

Bătea un vînd slab. Corveta *Claymore* părăsi golful Bonnenuit, trecu pe lîngă Boulay-Bay și își continuă drumul în direcția vîntului, putînd fi urmărită cu ochiul o bucată de vreme; pe urmă se făcu din ce în ce mai mică, topindu-se în noaptea ce începuse să coboare.

O oră mai tîrziu, Gélambre, întorcîndu-se la Saint-Hélier unde locuia, trimise prin curierul de Southampton domnului conte d'Artois, la cartierul general al ducelui de York, o ștafetă ce cuprindea aceste rînduri:

„Monseniore, plecarea a avut loc. Izbîndă sigură. Peste opt zile tot țărmul, de la Granville și pînă la Saint-Malo, va fi în flăcări."

Cu patru zile mai înainte, reprezentantul Convenției, Prieur de la Marne, aflat în misiune pe lîngă armata de pe litoralul orașului Cherbourg și stabilit deocamdată la Granville, primise, printr-un emisar secret, scrisă de aceeași mînă ca și ștafeta de mai sus, o misivă care suna așa:

„Cetățene deputat, în ziua de 1 iunie, la vremea cînd se retrage mareea, corveta de război *Claymore*, cu bateria mascată, se va pregăti de plecare pentru a debarca pe coasta Franței un om ale cărui semnalmente sînt următoarele: statură înaltă, vîrstnic, părul cărunt, straie țărănești, mîini de aristocrat. Vă voi scrie mai amănunțit mîine. Persoana respectivă urmează să coboare pe uscat în dimineața zilei de 2. Înștiințați cruciara, capturați corveta, dați dispoziții ca omul să fie ghilotinat."

II

Noaptea se lasă asupra corăbiei și călătorului

În loc de a lua direcția sud, îndreptîndu-se spre Sainte-Catherine, corveta pusese capul spre nord, apoi cîrmuise spre vest, pătrunzînd vitejește în brațul de mare cuprins între insulele Serk și Jersey și căruia i se spune îndeobște Strîmtoarea Pierzaniei. Pe vremea aceea pe ambele țărmuri nu se afla nici un far.

Soarele asfinţise de mult ; era o noapte întunecată, mai întunecată decît sînt de obicei nopţile de vară ; o noapte cu lună altminteri, dacă nori mari, ca în timpul echinocţiului mai degrabă decît la vremea solstiţiului, n-ar fi acoperit cerul, aşa încît, după toate probabilităţile, luna nu avea să iasă la iveală decît în momentul cînd cobora pe linia orizontului, cu puţin înainte de a scăpăta. Trîmbe de nori spînzurau pînă aproape de suprafaţa mării, învăluind-o în pîclă.

Toată întunecimea asta era cît se poate de binevenită.

Intenţia pilotului Gacquoil era să lase insula Jersey în stînga şi Guernesey în dreapta, şi să se avînte cu temeritate printre recifele Hanois şi Douvres, pentru a ajunge într-un golf oarecare de pe litoralul de la Saint-Malo, pe o rută ceva mai lungă dar mai sigură decît dacă ar fi trecut pe lîngă stîncile Minquiers, cruciera franceză avînd ordin să patruleze între Saint-Hélier şi Granville.

Dacă vîntul era prielnic şi nu intervenea nimic, desfăşurînd toate pînzele corvetei, Gacquoil spera să abordeze coasta Franţei în faptul zilei.

Totul mergea strună ; nava tocmai depăşise capul Gros-Nez ; pe la orele nouă vremea păru să se îmbufneze, cum spun marinarii, se stîrni vîntul şi se umflară valurile ; vîntul însă era favorabil şi valurile puternice, fără să fie năprasnice. Totuşi, uneori, cînd se prăvălea vreun talaz, prova corvetei lua apă.

„Ţăranul", pe care lordul Balcarras îl numise *general* şi căruia prinţul de la Tour d'Auvergne îi spusese *vere*, era un om obişnuit cu hula marină şi se plimba tacticos pe covertă cu un aer grav. Nu părea să observe că vasul se clătina atît de tare. Cînd şi cînd scotea din buzunarul hainei o tabletă de ciocolată din care rupea cîte o bucăţică şi o ronţăia ; deşi avea părul nins îşi păstrase toţi dinţii în gură.

Nu vorbea cu nimeni, decît doar, în răstimpuri, îi spunea cîte ceva cu voce scăzută comandantului, care-l asculta respectuos, ca şi cum în ochii săi călătorul ar fi fost mai căpitan decît el.

Pilotată cu iscusinţă, corveta *Claymore* îşi urmă drumul, ascunsă în ceaţă, de-a lungul falezei nordice a insulei Jersey, navigînd foarte aproape de coastă, de teama pri-

mejdiosului obstacol pe care-l constituiau recifele Pierres-de-Leeq din mijlocul brațului de mare cuprins între Jersey și Serk. Stînd în picioare la cîrmă, Gacquoil semnala rînd pe rînd plaja Leeq, capul Gros-Nez, capul Plémont, strecurînd corveta printre lanțurile de stînci, ca să zicem așa, pe dibuite, dar cu deplină încredere în sine, ca unul de-ai casei, care cunoștea bine plăsmuirile oceanului. Corabia nu avea nici un fanar aprins la provă, ca să nu-și trădeze prezența în apele acestea în care navigația era controlată. Marinarii nu puteau decît să se bucure așadar de ceață. Ajunseseră în dreptul peninsulei Grande-Etaque ; negura era atît de groasă încît abia se întrezărea umbra semeață a vîrfului Pinacle. În momentul acela auziră ornicul clopotniței din Saint-Ouen bătînd de zece ori, semn că vîntul continua să bată din spate. Totul mergea strună ca și mai înainte ; marea era mai agitată însă din cauza apropierii capului Corbière.

Nu trecu mult după zece și călătorul în straie țărănești fu petrecut din nou de contele Boisberthelot și de cavalerul La Vieuville pînă la ușa cabinei sale, care era însăși cabina comandantului. Înainte de a intra înăuntru, bătrînul le atrase atenția coborînd glasul :

— Știți, domnilor, nimic nu-i mai de preț ca secretul. Nici un cuvînt, deci, pînă în momentul cînd va răbufni totul. Nimeni altcineva în afară de dumneavoastră nu-mi cunoaște aici numele.

— Vom duce taina cu noi în mormînt, făgădui Boisberthelot.

— În ce mă privește, continuă bătrînul, chiar de-ar fi să-mi văd moartea cu ochii n-am să suflu o vorbă.

Și intră în cabină.

III

Nobilimea în devălmășie cu plebea

Căpitanul și secundul se urcară din nou pe covertă și începură să se plimbe împreună discutînd. Vorbeau bineînțeles despre pasagerul lor și vom încerca să redăm mai

jos discuţia pe care o purtau între ei şi ale cărei replici vîntul le risipea în beznă.

Boisberthelot mormăi la urechea lui La Vieuville:

— Vom vedea acum dacă e un conducător.

La Vieuville răspunse:

— În orice caz e un prinţ.

— Oarecum.

— Gentilom în Franţa, dar prinţ în Bretania.

— Ca şi cei din familia la Trémoille sau Rohan.

— Cu care se înrudeşte de altfel.

— În Franţa, cînd e poftit în rădvanul regal, este marchiz, aşa cum sînt eu conte iar dumneata cavaler.

— S-a dus vremea rădvanelor! exclamă La Vieuville. Acum umblăm cu cotiga.

Un timp tăcură amîndoi.

— În lipsa unui prinţ francez, te mulţumeşti şi cu unul breton, spuse din nou Boisberthelot.

— De dorul fragilor... Ba nu, de dorul vulturului, te mulţumeşti şi cu un corb.

— Prefer totuşi o pajură, spuse Boisberthelot.

— Cred şi eu! răspunse La Vieuville. Un cioc şi nişte gheare.

— Vom vedea.

— Da, continuă La Vieuville, e timpul să avem un conducător. În privinţa asta împărtăşesc părerea lui Tinténiac: *un conducător şi o pulberărie!* Ascultă-mă pe mine, căpitane, cunosc pe degete aproape pe toţi comandanţii posibili şi imposibili; de ieri, de azi şi de mîine; nici unul dintre ei nu are o căpăţînă de războinic aşa cum ne trebuie nouă. Aici, în blestemata asta de Vendée, avem nevoie de un general care să poată fi în acelaşi timp şi procuror; trebuie să-l sîcîim necontenit pe duşman, să ne răfuim cu el pentru orice lucru, o moară, un tufiş, un şanţ sau o piatră, să-i facem zile fripte, să ne folosim de orice prilej, să fim cu ochii în patru, să căsăpim cu nemiluita, să dăm exemple, să nu cunoaştem nici odihna şi nici cruţarea. În momentul de faţă, în armata noastră de ţărani, avem destui eroi dar nici un căpitan. D'Elbée nu face doi bani, Lescure e bolnav, Bonchamps prea milostiv; are inimă bună, ceea ce-i o prostie; La Rochejacquelein e un falnic sublocotenent, Silz un ofiţer iscusit

cînd e vorba de o luptă în cîmp deschis, dar nu poate face față unui război în care ești obligat să recurgi la tot felul de expediente. Cathelineau e un biet căruțaș neștiutor, Stofflet un paznic de vînătoare pehlivan, Bérard un nătăfleț, Boulainvilliers un caraghios, iar Charette e ceva de spaimă. Nu mai vorbesc de bărbierul Gaston. Drăcia dracului! Ce rost mai are să-i căutăm nod în papură revoluției și ce diferență mai poate să existe între noi și republicani, dacă nobilimea de sînge e obligată să asculte de ordinele unor peruchieri ?

— Fiindcă ticăloasa asta de revoluție a început să se încuibeze și printre noi.

— S-a întins ca o rîie în toată Franța !

— Rîia stării a treia, adăugă Boisberthelot. Numai Anglia ne poate scăpa de ea.

— Și o să ne scape, fii fără grijă, căpitane.

— Pînă una alta însă arată urît.

— Te cred, unde te învîrtești numai mocofani ; monarhia care a făcut din Stofflet, paznicul de vînătoare al domnului Maulevrier, comandantul suprem al armatei, n-are nici un motiv să rîvnească soarta republicii care l-a numit ministru pe Pache, băiatul unui portar în slujba ducelui de Castries. Cînd te gîndești cine sînt cei care țin cumpăna războiului din Vendée : de o parte Santerre, berarul, de cealaltă Gaston frizerul !

— Dragă La Vieuville, dacă-mi dai voie, Gaston al dumitale nu-i chiar de lepădat. Să știi că n-a procedat rău cît a fost comandant în Gueménée. A secerat frumușel cu archebuzele trei sute de albaștri după ce i-a pus mai întîi să-și sape singuri mormintele.

— Să fie sănătos, și eu aș fi făcut la fel.

— Mai e vorbă ? Ba bine că nu. Și eu tot așa aș fi făcut.

— Faptele mari de război, stărui La Vieuville, nu pot fi săvîrșite decît de un nobil de sînge. Asta-i menirea cavalerilor, nu a frizerilor.

— Cu toate astea, răspunse Boisberthelot, există și oameni vrednici de stimă printre cei din starea a treia. Să luăm de pildă pe ceasornicarul Joly. A fost mai înainte subofițer în regimentul Flandra ; ajunge apoi căpetenie de răsculați în Vendée ; e comandantul unei cete de pe

coastă ; are un fecior care este republican și, în timp ce tatăl luptă în tabăra albilor, fiul luptă în rîndurile albaștrilor. Se întîlnesc. Începe bătălia. Fiul e făcut prizonier de propriul său tată, care-i zboară creierii.

— E un om și jumătate într-adevăr, recunoscu La Vieuville.

— Un Brutus regalist, întări Boisberthelot.

— Oricum ar fi, e imposibil să te împaci cu gîndul că trebuie să asculți de ordinele unuia de teapa lui Coquereau, a lui Jean-Jean, a lui Moulins, a lui Focart, a lui Bouju sau a lui Chouppes !

— Dragă cavalere, supărarea e la fel de mare și-n tabăra cealaltă. Burghezii mișună în rîndurile noastre, așa cum nobilii mișună printre ei. Crezi dumneata, oare, că sanchiloții sînt mulțumiți că se află sub comanda contelui de Canclaux, a vicontelui de Miranda, a vicontelui de Beauharnais, a contelui de Valence, a marchizului de Custine sau a ducelui de Biron ?

— Ce harababură !

— Dar ducele de Chartres !

— Fiul lui Égalité. Ei, ce zici, cînd crezi c-o să ajungă rege ?

— Niciodată.

— Ai să vezi c-o să se urce pe tron. Crimele lui îl ajută să se ridice.

— În schimb năravurile îl coboară, spuse Boisberthelot.

Tăcură iarăși o bucată de vreme, după care Boisberthelot continuă :

— Cu toate astea ar fi vrut să se împace. Venise chiar să-l vadă pe rege. Eram de față atunci, la Versailles, cînd au scuipat după el la plecare.

— Din capul scării de onoare ?

— Întocmai.

— Bine i-au făcut.

— Noi îi spuneam Bourbon Buburosul.

— E chel, plin de bube și, pe deasupra, mai e și regicid, ptiu !

La Vieuville adăugă :

— Știi, am fost la Ouessant cînd era și el acolo.

— Unde, pe *Sfîntul-Duh* ?

— Da.

— Dacă atunci ar fi ținut seama de semnalizările amiralului d'Orvilliers, care-l îndemna să meargă în direcția vîntului, le-ar fi tăiat drumul englezilor.

— Cu siguranță.

— E adevărat că se ascunsese în fundul calei ?

— Nu. Dar nu strică să spunem c-a fost așa.

Și la Vieuville izbucni în rîs.

— Există destui dobitoci, spuse Boisberthelot. Uite, de pildă, Boulainvilliers, despre care vorbeai adineauri, l-am cunoscut și l-am văzut de-aproape. La început, ții minte, țăranii erau înarmați cu sulițe ; nu zici că-i intrase în cap să facă din ei sulițași ? Ținea cu tot dinadinsul să-i învețe exercițiul cu sulița-n-curmeziș și sulița-la-pămînt-cu-fieru-nainte. Visa să scoată soldați combatanți din niște sălbateci. Ce crezi că i se năzărise ? Să-i învețe cum să formeze carcuri cu unghiurile teșite, pentru a alcătui batalioane cu patru fronturi de luptă și mijlocul liber. Îi boscorodea, vorbindu-le jargonul militar de pe timpuri ; în loc de caporal spunea cetaș, așa cum era numit comandantul unei căprării sub Ludovic al XIV-lea. Se încăpățîna să organizeze un regiment dintr-o gloată de braconieri ; înființase chiar niște companii așa cum scrie la carte și, în fiecare seară, subofițerii erau obligați să se așeze în cerc, ca să primească parola și răspunsul de la sergentul primei companii care le suflă la urechea sergentului celei de-a doua companii, acesta le șoptea, la rîndul său, celui de lîngă el, care trebuia să le comunice mai departe vecinului său și tot așa, din gură în gură, pînă ajungea la urechea celui din coadă. Nu-ți mai spun că a degradat un ofițer care nu avusese grijă să se ridice în picioare scoțîndu-și chipiul pentru a primi parola de la un sergent. Îți dai seama ce-a ieșit din toate astea. Bădăranul nu era în stare să priceapă că țăranii vor să fie conduși țărănește, și că nu e posibil să faci ostași disciplinați din niște sălbateci. Da, l-am cunoscut pe Boulainvilliers.

Făcură cîțiva pași, adînciți fiecare în gîndurile lui.

Puțin mai apoi discuția se înnodă din nou :

— Ce voiam să te întreb : s-a confirmat cumva zvonul că Dampierre ar fi fost omorît ?

— Da, căpitane.

— În fața orașului Condé ?

— În tabăra de la Pamars ; l-a lovit o ghiulea de tun.

Boisberthelot oftă.

— Contele de Dampierre. Încă unul de-ai noștri care era în slujba lor !

— Călătorie sprîncenată ! spuse La Vieuville.

— Dar Domnițele ? Unde sînt ?

— La Triest.

— Tot acolo ?

— Tot.

— Ah, republica asta ! exclamă La Vieuville. Cîte distrugeri pentru un fleac de nimic ! Cînd te gîndești că revoluția a izbucnit din cauza unui deficit de cîteva milioane !

— Cauzele neînsemnate sînt și cele mai primejdioase, declară Boisberthelot.

— Totul merge prost, spuse La Vieuville.

— Da, La Rouarie s-a prăpădit, Du Dresnay e un idiot. Ce jalnici comandanți sînt toți episcopii ăștia, bunăoară, Coucy, episcopul din La Rochelle, Beaupoil Saint-Aulaire, episcopul din Poitiers, Mercy, episcopul din Luçon, amantul doamnei de l'Eschasserie...

— Care de fapt se numește Servanteau. Știi, căpitane, Eschasserie e numele unei moșii.

— Dar așa-zisul episcop de Agra, care în realitate este preot în nu știu care parohie !

— În Dol. Guillot de Folleville, așa-l cheamă. De altfel e un om viteaz și nu pregetă să lupte.

— Preoți, cînd noi avem nevoie de soldați ! Episcopi care nu sînt episcopi ! Generali care nu sînt generali !

— Căpitane, ai cumva *Monitorul* la dumneata în cabină ? întrebă La Vieuville, tăindu-i cuvîntul.

— Da.

— Spune-mi ce se mai joacă la Paris în momentul de față ?

— *Adèle și Paulin* și *Peștera.*

— Mi-ar plăcea să le văd.

— Ai să le vezi. Peste o lună vom fi la Paris.

Boisberthelot se gîndi o clipă și adăugă:
— Cel mai tîrziu. Așa i-a spus domnul Windham lordului Hood.
— Înseamnă deci că lucrurile nu merg chiar atît de prost, căpitane?
— Totul ar merge strună, zău, dacă războiul din Bretania ar avea parte de o conducere destoinică.
La Vieuville dădu din cap.
— Căpitane, întrebă el, ce facem, debarcăm infanteria marină?
— Da, dacă populația de pe coastă este de partea noastră; nu, dacă ne privește cu dușmănie. Războiul trebuie uneori să spargă ușile, alteori să se strecoare pe nesimțite. Războiul civil trebuie să aibă totdeauna în buzunar un șperaclu. Vom face tot ce ne stă în putință. Mai presus de orice însă avem nevoie de un conducător.
— La Vieuville, ce-ai zice de cavalerul de Dieuzie? întrebă Boisberthelot îngîndurat.
— Tînărul?
— Da.
— Ca să preia comanda?
— Da.
— Aș zice că e, totuși, un ofițer obișnuit să lupte în cîmp deschis după toate regulile tactice. Hățișurile nu-l cunosc decît pe țăran.
— Atunci n-ai încotro, trebuie să-l accepți pe generalul Stofflet și pe Cathelineau.
La Vieuville rămase pe gînduri cîteva clipe apoi spuse:
— Ne-ar trebui un vlăstar regesc, un prinț francez, un prinț de sînge. Un prinț adevărat.
— La ce bun? Cine zice prinț...
— Zice fricos. Știu, căpitane. În schimb face impresie asupra ochilor nătîngi și holbați ai flăcăilor noștri.
— Numai că, vezi dumneata, iubite cavaler, prinții nu vor să se amestece.
— O să ne descurcăm și fără ei.
Boisberthelot își apăsă instinctiv fruntea cu mîna, ca și cum ar fi vrut să stoarcă din creier o idee.
— În sfîrșit, rosti el, să încercăm și cu generalul ăsta.
— E dintr-o familie mare.
— Crezi că asta-i de ajuns?

— Măcar de-ar fi destoinic ! spuse La Vieuville.
— Vrei să zici crunt, preciză Boisberthelot.
Contele şi cavalerul schimbară o privire.
— Ăsta-i cuvîntul — crunt — domnule de Boisberthelot. Exact ceea ce ne trebuie nouă. Războiul de faţă nu cunoaşte îndurare. E vremea oamenilor sîngeroşi. Regicizii i-au tăiat capul lui Ludovic al XVI-lea, iar noi vom rupe, la rîndul nostru, mădularele ucigaşilor monarhului. Da, generalul care ne trebuie în momentul ăsta se numeşte Necruţătorul. În Anjou şi în partea de sus a ţinutului Poitou, conducătorii fac pe mărinimoşii ; atîta s-au scăldat în generozitate încît pînă la urmă s-au împotmolit ; nimic nu merge cum trebuie. În Marais în schimb, ca şi în Retz, conducătorii sînt neînduplecaţi şi totul merge ca pe roate. Numai fiindcă e crunt, Charette poate să ţină piept lui Parrein. Două hiene încăierate.
Boisberthelot nu mai apucă să-i răspundă. Un ţipăt desperat îi tăie vorba deodată, şi în aceeaşi clipă se auzi un zgomot care nu semăna cu nici un alt zgomot cunoscut. Ţipătul ca şi vuietul veneau din interiorul navei.
Căpitanul şi locotenentul se grăbiră să coboare în interpunte, dar nu reuşiră să pătrundă înăuntru. Tunarii urcau valvîrtej scările ca scoşi din minţi.
Se întîmplase un lucru înspăimîntător.

IV

Tormentum belli[1]

Una dintre gurile de foc ale bateriei, o caronadă de calibrul douăzeci şi patru, se desprinsese din legături.
E poate cea mai cumplită nenorocire ce i se poate întîmpla unui vas pe mare. Nu există calamitate mai cumplită pentru o navă de război în largul mării şi în plină cursă.

---

[1] Maşină de război (lat.).

Atunci cînd un tun rupe lanțurile ce-l țin ancorat, devine dintr-o dată un fel de lighioană supranaturală. O mașină transformată într-un monstru. Un colos care alunecă pe roți, se rostogolește ca o bilă pe masa de biliard, se apleacă într-o rînă sau se înclină, după cum vasul are mișcări de ruliu sau de tangaj, se duce, se întoarce, se oprește, ca și cum ar sta pe gînduri, pornește mai departe, străbate ca o săgeată corabia de la un capăt la celălalt, face o piruetă, se ferește, o ia razna, se cabrează, lovește, ciuntește, omoară, spulberă totul în cale. Ca un berbece care izbește la întîmplare în zidul unei cetăți. În plus, berbecele este de fier, iar zidul din blăni de lemn. E ca și cum materia s-ar fi eliberat și, scăpată din veșnica ei robie, încearcă să se răzbune; descătușată, răutatea ce zace în așa-numitele obiecte neînsuflețite pare a fi răbufnit fără veste; s-ar zice că și-a ieșit din răbdări și caută să-și ia revanșa într-un chip ciudat și misterios; nimic nu poate fi atît de crunt ca furia materiei neînsuflețite. Cuprins de turbare, colosul sare ca o panteră, e greoi ca un elefant, sprinten ca un șoricel, perseverent ca o secure, imprevizibil ca valurile mării, năprasnic ca fulgerul, surd ca mormîntul. Cîntărește zece tone și saltă ușor ca o minge de copil. Se învîrtește în cerc pentru ca la un moment dat mișcarea să se frîngă brusc în unghi drept. Ce-i de făcut? Cum să-i vii de hac? Furtuna se potolește, ciclonul trece, vîntul se astîmpără, un catarg rupt poate fi înlocuit, o spărtură prin care pătrunde apa poate fi astupată, un incendiu stins; dar ce te faci cu namila asta nesimțitoare de bronz? Ce mijloace folosești? Un dulău poate fi cumințit prin cuvînt, un taur poate fi amețit, un șarpe boa hipnotizat, un tigru înfricoșat, un leu înduioșat; nu e nimic de făcut însă cu un monstru atît de fioros ca un tun dezlănțuit. Nici măcar nu poți să-l ucizi, fiindcă-i mort; e mort și totuși trăiește. Trăiește o viață sinistră care-i vine de undeva, din infinit. Sub el se află podeaua în continuă mișcare. Se clatină legănat de corabie, legănată la rîndul ei de valurile mării, și ele învolburate de vînt. Forța aceasta nimicitoare în realitate nu este decît o jucărie. E la cheremul navei, al valurilor, al vînturilor; de aceea și existența ei este atît de înspăimîntătoare. Ce poți face împotriva unei asemenea conspi-

rații? Cum să frînezi uriașul mecanism al unui naufragiu? Cum să preîntîmpini mișcările astea capricioase, ocolurile, opririle, izbiturile? Fiecare ciocnire de bordaj poate provoca o spărtură. Cum poți ghici dinainte toate aceste cumplite meandre? Fiindcă ai de-a face cu un proiectil care se răzgîndește mereu, care pare să aibă tot felul de idei și care își schimbă în fiecare clipă direcția. Cum poți pune stavilă unui lucru de care trebuie să te ferești? Înfricoșătorul tun se agită, înaintează, dă înapoi, lovește în dreapta, lovește în stînga, o ia razna, alunecă, înșală toate așteptările, sfărîmă piedicile, strivește oamenii ca pe niște muște. Situație îngrijorătoare tocmai din pricina lipsei de stabilitate a podelei. Cum să lupți împotriva unui plan înclinat căruia mereu i se năzărește altceva? Ca și cînd nava ar ține încătușat în pîntecele ei trăsnetul care încearcă să scape din închisoare; ceva ce nu se poate asemui decît cu un tunet ce se rostogolește bubuind în timp ce pămîntul se cutremură.

Într-o clipă tot echipajul fu în picioare. Singurul vinovat era servantul tunului, care nu avusese grijă să înșurubeze cum trebuie piulița ce ține fixat lanțul de amaraj și să înțepenească temeinic roțile caronadei; din cauza asta atît platforma cît și șasiul aveau un joc, cele două platouri nu se mai suprapuneau exact, așa încît pînă la urmă lanțul de călcîi fusese dislocat. Parîma de ancorare plesnise și mortierul nu mai avea nici o stabilitate pe afet. Pe vremea aceea nu se folosea încă lanțul de călcîi fix, care frînează reculul. Un puhoi de apă lovise sabordul, caronada, slab ancorată, se smucise din loc, rupînd lanțul și începuse a se zbânțui năprasnic încolo și încoace prin interpunte.

Pentru a vă face o idee despre ciudățenia acestor mișcări zănatice, închipuiți-vă o picătură de apă lunecînd pe un geam în pripă.

În momentul în care legătura de ancorare se rupsese, tunarii se aflau pe interpunte. Unii în grup, alții răspîndiți, îndeletnicindu-se cu diferitele treburi marinărești pe care oamenii de pe vas le au de făcut în așteptarea semnalului de luptă. Azvîrlită de tangaj, caronada pătrunsese în mijlocul mulțimii, strivind dintr-o dată patru marinari, pe urmă, smucită și aruncată de mișcările ruliu-

lui, retezase în două trupul unui al cincilea nefericit și izbise o gură de foc din bateria instalată de-al lungul peretelui de la babord, demontînd-o complet. Iată pricina strigătului desperat ce se auzise puțin mai înainte. Oamenii se repeziseră buluc spre scară. Interpuntea se golise într-o clipă.

Namila de fier fusese părăsită. Rămăsese singură de capul său, stăpînă pe propria-i soartă și stăpînă în același timp pe soarta corăbiei; putea acum să facă ce voia cu ea. Obișnuiți să întîmpine bătăliile cu rîsul pe buze, ostașii de astă dată tremurau. Ar fi cu neputință de zugrăvit spaima de care erau cuprinși.

Căpitanul Boisberthelot și locotenentul La Vieuville, de obicei atît de curajoși, se opriseră totuși în capul scării, privind, palizi, cu gurile încleștate, șovăitori, ceea ce se petrecea în interpunte. În momentul acela cineva își făcu loc printre ei și coborî treptele.

Era călătorul lor, țăranul, despre care tocmai discutaseră cu cîteva clipe mai înainte.

Ajungînd jos, la picioarele scării, acesta se opri.

V

Vis et vir [1]

Caronada se rostogolea neîncetat de colo pînă colo prin interpunte, aidoma carului însuflețit din Apocalips. Felinarul marinăresc ce se legăna în dreptul etravei, sub interpunte, arunca asupra acestei priveliști o amețitoare oscilare de umbre și lumini. Atît de aprigă era goana turbată a colosului de bronz, încît aproape că nici nu i se mai deslușeau contururile; îl vedeai cînd ieșind la iveală negru în bătaia luminii, cînd lucind stins, ca prin ceață, în întuneric.

Tunul continua să distrugă nava. Sfărîmase alte patru piese ale bateriei și făcuse două spărturi în perete, din

[1] Forța și omul (lat.).

fericire mai sus de linia de plutire, dar prin care apa putea foarte bine să pătrundă dacă s-ar fi stîrnit vîntul. Și acum se năpustea cu înverșunare asupra schelăriei ; coastele întărite erau destul de puternice ca să înfrunte loviturile, blănile de lemn arcuite avînd o rezistență deosebită ; se auzeau însă trosnind sub răbufnirile acestui imens buzdugan ce izbea în toate părțile deodată, înzestrat cu o miraculoasă omniprezență, mișcîndu-se cu aceeași iuțeală și aceeași lipsă de noimă cu care un grăunte de plumb, vîrît într-o sticlă scuturată cu mîna, se lovește de pereții acesteia. Cele patru roți treceau la fiecare alunecare peste trupurile oamenilor striviți, sfîrtecîndu-le, ciopîrțindu-le, căsăpindu-le, în așa fel încît cele cinci cadavre se prefăcuseră în douăzeci de hălci de carne ce rătăceau purtate de colo pînă colo pe interpunte ; căpățînile moarte păreau să strige ; șiroaie de sînge se împleticeau pe podeaua ce oscila din pricina ruliului. Căptușeala interioară, avariată în mai multe locuri, începea să crape. Corabia răsuna învolburată de un vuiet înfricoșător.

Căpitanul își recăpătase numaidecît sîngele rece și, la ordinul său, echipajul azvîrlise prin careu în interpunte tot felul de obiecte ce ar fi putut să încetinească sau să frîneze goana zănatică a mortierului, hamacuri, vele de schimb, saltele, colaci de parîme, saci de efecte, baloturi cu bancnote falsificate, din care corveta ducea o întreagă încărcătură, nevrednică potlogărie născocită de englezi și care, totuși, era considerată un mijloc de luptă cît se poate de onest.

Dar ce putere aveau niște cîrpe ? Cum nimeni nu se încumeta să coboare pentru a le așeza în locurile potrivite, în cîteva minute fură făcute ferfeniță.

Marea era destul de agitată pentru ca un asemenea accident să fie cît se poate de grav. În situația aceasta cu siguranță o furtună era de preferat, fiindcă atunci, probabil, tunul ar fi fost dat peste cap, și, în momentul în care s-ar fi răsturnat cu roțile în sus, oamenii ar fi putut să-l captureze. Între timp însă stricăciunile erau din ce în ce mai mari. Catargele, care, împlîntate în lemnăria chilei, străbat diversele etaje ale unei corăbii ca niște stîlpi rotunzi și puternici, erau zdrelite, ba chiar

plezniseră pe alocuri. Din pricina loviturilor convulsive ale tunului, arborele trinchet avea cîteva crăpături și pînă și arborele mare nu scăpase nevătămat. Bateria era pe cale să se distrugă. Zece piese din treizeci erau scoase din luptă ; spărturile în bordaj se înmulțeau și corveta începea să ia apă.

Bătrînul călător care coborîse în interpunte stătea împietrit ca o statuie la picioarele scării. Privea încruntat dezastrul fără să se clintească. Părea cu neputință să faci un singur pas în interpunte.

Orice mișcare a caronadei lăsate în libertate amenința să scufunde corabia. Cîteva minute încă și naufragiul nu mai putea fi evitat. Nu le rămînea altceva de făcut decît să piară sau să pună cît mai grabnic stavilă nenorocirii ; erau nevoiți să se hotărască într-un fel, dar cum anume ?

Ce vajnic adversar era caronada !

Un nebun primejdios ce trebuia imobilizat.

Un fulger ce trebuia înșfăcat.

Un trăznet ce trebuia doborît la pămînt.

— Crezi în Dumnezeu, cavalere ? îl întrebă Boisberthelot pe La Vieuville.

— Da. Nu. Cîteodată, răspunse acesta.

— Atunci cînd se dezlănțuie furtuna ?

— Da. Și în anumite împrejurări, ca de pildă, cea de față.

— Într-adevăr, numai unul Dumnezeu ne poate scăpa din impas, spuse Boisberthelot.

Toată lumea tăcea, lăsînd caronada să hodorogească în neștire, cu un zgomot infernal.

Valurile ce se spărgeau de corabie făceau să se îngîne izbiturile tunului cu răbufnirile noianului de apă. S-ar fi zis bocănitul a două ciocane ce loveau alternativ.

Deodată, în mijlocul acestei arene inaccesibile în care tunul descătușat se zbănțuia într-una sărind încolo și încoace se ivi un om cu un drug de fier în mînă. Era cel ce purta răspunderea dezastrului, tunarul tembel din pricina căruia se produsese accidentul, servantul mortierului. El făcuse pocinogul și tot el voia acum să-l repare. Înșfăcase o manelă cu o mînă, ținînd în mîna cealaltă

o torţă cu un ochi la capăt şi sărise prin careu în interpunte.

Începu atunci o încăierare sălbatică ; un spectacol gigantic ; bătălia tunului împotriva tunarului ; duelul materiei cu inteligenţa, lupta obiectului neînsufleţit împotriva omului.

Omul se aşezase într-un ungher, cu o mînă încleştată pe manelă, cu cealaltă pe parîmă şi cu spatele lipit de o coastă întărită, proptindu-se temeinic pe picioare, ca pe doi stîlpi de oţel şi, vînăt la faţă, cu un aer tragic, aştepta calm, neclintit, ca şi cum ar fi prins rădăcini în podea.

Aştepta să treacă mortierul pe lîngă el.

Tunarul îşi cunoştea arma şi avea impresia că şi ea îl cunoştea la rîndul ei. Trăiau doar de atîta timp alături unul de altul. De cîte ori nu-i vîrîse mîna în beregată ! Era lighioana lui cu care se obişnuise. Începu deci să-i vorbească aşa cum ar fi vorbit cu un cîine.

— Vino-ncoace ! o îmbia el. Cine ştie, poate chiar îi era într-adevăr dragă.

Părea că ţine într-adevăr s-o vadă apropiindu-se.

Dar venind spre el ar fi însemnat să vină peste el. Şi atunci nu mai avea nici o scăpare. Cum să facă să nu fie zdrobit ? Asta era întrebarea. Şi toţi cîţi se aflau acolo de faţă, îl priveau îngroziţi.

Nimeni nu mai îndrăznea să răsufle, în afară poate de bătrînul care rămăsese singur cu cei doi combatanţi, în interpunte, ca un martor sinistru al duelului.

Putea şi el să fie tot atît de bine stîlcit de colosul de bronz şi cu toate astea nu se mişca din loc.

Dedesubtul lor, valurile oarbe conduceau destinele bătăliei.

În momentul în care, încumetîndu-se să primească această încrîncenată luptă corp la corp, tunarul îşi înfrunta tunul, întărîtîndu-l, frămîntările mării făcură ca prin nu ştiu ce întîmplare caronada să rămînă o clipă locului nemişcată şi parcă nedumerită. „Hai, vino, de !“ o tot ispitea omul. Şi caronada părea să asculte.

Deodată se năpusti asupra lui. Omul însă reuşi să preîntîmpine lovitura.

Lupta se încinse. O luptă fără seamăn. Un om plăpînd luîndu-se de piept cu monstrul invulnerabil. Gladiatorul de carne atacînd lighioana de bronz. De o parte o forță, de cealaltă un suflet.

Totul se petrecea în penumbră. Părea arătarea unui miracol întrevăzut ca prin ceață.

Un suflet ; curios, caronada s-ar fi spus că avea și ea unul ; un suflet aprins însă de ură și de mînie. Deși oarbă se purta ca și cum ar fi avut ochi. Fiara părea să pîndească omul. În colosul de bronz exista, sau cel puțin îți venea să crezi că există, un dram de șiretenie. Aștepta și el momentul prielnic. Semăna cu o uriașă insectă de metal. Uneori lăcusta asta gigantică se lovea de plafonul scund al interpunții, cădea înapoi pe cele patru roți ca un tigru pe cîteșipatru labele și iar se repezea asupra omului. Sprinten, mlădios, iscusit, omul se răsucea ca un șarpe în fața atacurilor ei fulgerătoare. Se ferea tot timpul din calea ei, dar loviturile pe care izbutise să le evite se îndreptau împotriva corăbiei pe care continuau s-o devasteze.

O bucată dintr-un lanț sfărîmat rămăsese agățată de tun. Lanțul se înfășurase cine știe cum pe șurubul butonului de culată. Unul din capetele lui era astfel fixat pe afet, iar celălalt, liber, se învîrtea fără rost, dînd și mai multă amploare salturilor tunului. Șurubul îl ținea strîns ca o mînă încleștată și, însoțind loviturile de berbece cu tot atîtea lovituri de bici, lanțul stîrnise în jurul mortierului un vîrtej înfiorător, ca un harapnic de fier răsucit în aer de un pumn de bronz. Faptul acesta nu făcea decît să îngreuneze și mai mult bătălia.

Totuși omul lupta mai departe. Mai mult chiar, uneori, el era cel care ataca tunul, tîrîndu-se de-a lungul bordajului, fără să lase manela și parîma din mînă ; și atunci, ca și cînd ar fi priceput despre ce-i vorba și ar fi simțit că vrea să-i întindă o cursă, tunul o lua la fugă. Vajnic, omul însă îl urmărea.

Situația aceasta nu putea să dureze prea mult. La un moment dat tunul se opri locului ca și cum și-ar fi spus : Gata ! Trebuie să terminăm o dată ! Toți simțeau că se apropie deznodămîntul. Stînd în cumpănă, tunul părea să chibzuiască, sau chiar într-adevăr chibzuia, căci

pentru toată lumea era o făptură însufleţită, un lucru cumplit. Brusc, se năpusti asupra servantului. Acesta se trase de-o parte, lăsîndu-l să treacă pe alături şi-i strigă rîzînd: „Mai încearcă o dată!" Tunul, clocotind parcă de mînie, sfărîmă o caronadă de la babord; apoi, scăpat ca dintr-o praştie nevăzută, în puterea căreia se afla, se repezi în partea cealaltă, la tribord, tăbărînd asupra adversarului care izbuti şi de astă dată să se salveze. Trei caronade se prăbuşiră doborîte de iureşul tunului; cuprins de o furie oarbă şi nemaiştiind parcă ce face, colosul întoarse spatele potrivnicului său şi se rostogoli de la pupă spre prova, pricinuind stricăciuni etravei şi găurind peretele de la prova. Omul se refugie la picioarele scării, la cîţiva paşi de bătrînul ce asista la duel. Tunarul ţinea manela ca pe o spadă în poziţie de apărare. Abia atunci monstrul păru să-l observe şi, fără a-şi mai da osteneala să se întoarcă, ţîşni spre el de-a îndărătelea cu iuţeala unei securi fulgerînd prin aer. Încolţit în bordaj, omul părea condamnat. Întreg echipajul dădu un strigăt.

În aceeaşi clipă însă, bătrînul călător, care tot timpul nu se clintise din loc, intervenise la rîndul său mai năprasnic decît toate aceste cumplite năprăsnicii. Înşfăcase un balot de bancnote false şi, cu riscul de a fi strivit, reuşise să-l azvîrle la timp între roţile tunului. Operaţia aceasta hotărîtoare şi periculoasă nu ar fi fost executată cu mai multă precizie şi iscusinţă de un om care ar fi cunoscut pe de rost toate exerciţiile descrise în cartea lui Durosel *Instrucţia de artilerie marină*.

Balotul avu efectul unui tampon. O piatră poate frîna alunecarea unui bloc, după cum o creangă de copac poate abate din drum o avalanşă. Caronada se poticni. La rîndul său, tunarul, folosindu-se de această întorsătură primejdioasă, se grăbi să vîre bara de fier printre spiţele uneia dintre roţile din spate. Tunul se opri.

Stătea acum într-o rînă. Slujindu-se de manelă ca de o pîrghie, cu o singură mişcare, omul îl făcu să se răstoarne. Matahala se dădu peste cap, cu zgomotul unui clopot care se prăbuşeşte. Fără să piardă o clipă, scăldat în sudoare, omul se năpusti vijelios asupra ei şi petrecu arcanul troţei pe grumazul de bronz al monstrului doborît la pămînt.

Lupta se încheiase. Omul ieşise biruitor. Furnica izbutise să pună mastodontul cu botul pe labe; pigmeul încătuşase tunetul.

Soldaţii şi marinarii începură să bată din palme.

Întreg echipajul se repezi cu parîme şi lanţuri în mîini şi într-o clipită tunul fu ancorat. Tunarul luă poziţie de drepţi în faţa călătorului.

— Mi-aţi salvat viaţa, domnule, îi spuse el.

Bătrînul însă, care avea acelaşi aer indiferent ca la început, nu-i răspunse nimic.

VI

Cele două talere ale balanţei

Omul ieşise învingător, dar se putea teme pe bună dreptate că tunul nu rămăsese nici el mai prejos. Naufragiul fusese deocamdată evitat, totuşi corveta nu era salvată. Corabia fusese atît de cumplit devastată încît s-ar fi zis că nu mai era nimic de făcut. Bordajul avea cinci spărturi, dintre care una destul de mare la prova; din treizeci de caronade, douăzeci zăceau surpate în cadrul lor. Caronada prinsă şi ferecată din nou în lanţuri era şi ea scoasă din funcţiune; şurubul butonului de culată se strîmbase şi prin urmare tunul nu mai putea fi îndreptat pe linia de ochire. Bateria nu mai număra acum decît două guri de foc. Cala începuse să ia apă. Trebuiau să se îngrijească neîntîrziat de avariile produse şi să pună în mişcare pompele.

Interpuntea, acum că putea fi cercetată în fine, era într-un hal fără hal. Nici cuşca unui elefant furios n-ar fi fost atît de cumplit distrusă.

Oricît ar fi fost de necesar pentru corvetă să nu se dea de gol, exista un lucru şi mai necesar în momentul acela şi anume salvarea neîntîrziată a navei. Se văzuse aşadar nevoiţi să lumineze puntea cu cîteva felinare, agăţate din loc în loc, de bordaj.

Pe de altă parte însă, cum în timp ce se desfășura tragicul spectacol întreaga atenție a echipajului fusese absorbită de o împrejurare ce punea în cumpănă viața și moartea tuturor, nimeni nu se mai sinchisise de ceea ce se petrecea în afara corvetei. Ceața se îngroșase; vremea se zbîrlise; vîntul mînase corabia după bunul său plac; pierduseră direcția, îndepărtîndu-se de insulele Jersey și Guernesey, și în prezent se aflau mult mai la sud decît ar fi trebuit să fie; între timp marea se învolburase. Valuri mari se îmbulzeau să sărute rănile larg deschise ale corvetei și sărutările lor erau primejdioase. Tălăzuirea mării era amenințătoare. Briza devenea vînt aprig. O furtună trecătoare sau chiar o vijelie în lege părea să-i pîndească. Nu se vedea mai departe de crestele primelor patru valuri.

În timp ce oamenii din echipaj reparau în grabă și pe apucate stricăciunile pe care le suferise interpuntea, astupînd spărturile prin care pătrundea apa, și se străduiau să refacă bateria, așezînd la locul lor tunurile scăpate de prăpăd, bătrînul călător se urcase din nou pe punte.

Stătea rezemat de arborele mare.

Nici măcar nu băgase de seamă schimbarea ce se petrecuse pe vas. La ordinul cavalerului La Vieuville soldații de infanterie marină se așezaseră în front de o parte și de alta a arborelui mare, iar în momentul în care șeful echipajului șuierase din țignal, mateloții care manevrau parîmele se ridicaseră în picioare pe vergi în poziție de drepți.

Contele de Boisberthelot se îndreptă spre călător.

În urma lui mergea un om cu o privire rătăcită, gîfîind, cu hainele răvășite, dar pe chipul căruia se zugrăvea totuși mulțumirea.

Era tunarul care se dovedise atît de prompt un îmblînzitor de monștri, punînd la respect tunul.

Contele îl salută militărește pe bătrînul în straie țărănești, înștiințîndu-l:

— Domnule general, acesta este omul cu pricina.

Tunarul stătea în picioare, cu ochii plecați, în poziția reglementară.

— Domnule general, urmă contele de Boisberthelot, nu credeți că, față de fapta săvîrșită de omul acesta, superiorii săi ar avea o datorie de împlinit ?

— Ba da, cred, încuviință bătrînul.

— Binevoiți atunci și ordonați, spuse Boisberthelot.

— Asta e treaba dumitale. Dumneata ești căpitanul vasului.

— Dar dumneavoastră sînteți comandantul, stărui Boisberthelot.

Bătrînul își aținti privirea asupra tunarului.

— Apropie-te, îi porunci el.

Tunarul făcu un pas.

Bătrînul se întoarse atunci spre contele de Boisberthelot, desprinse crucea Sfîntului-Ludovic de pe pieptul căpitanului și o prinse de bluza tunarului.

— Ura ! strigară mateloții.

Soldații din infanteria marină prezentară armele.

După care, bătrînul călător adăugă, arătînd cu degetul spre tunarul năucit :

— Și acum omul ăsta să fie împușcat.

Aclamațiile fură urmate de cea mai adîncă uimire.

Atunci în mijlocul unei tăceri mormîntale se auzi răsunînd glasul bătrînului :

— O neglijență a pus în primejdie soarta vasului, spuse el. Poate că în momentul de față corabia este condamnată. A fi în largul mării e ca și cînd ai da piept cu inamicul. O navă care se află în cursă e ca o armată pe cîmpul de bătaie. Furtuna se ascunde numai, dar nu dispare. Marea este o uriașă capcană. Orice greșeala săvîrșită în fața inamicului trebuie pedepsită cu moartea. Asemenea greșeli nu pot fi îndreptate. Curajul se cuvine să fie răsplătit, iar neglijența pedepsită.

Cuvintele rostite de el răspicat și solemn, cu un fel de implacabilă cumpătare, cădeau unul după altul, ca niște lovituri de secure asupra unui copac.

Apoi, întorcînd privirea spre soldați, bătrînul ordonă :

— Executarea.

Tunarul pe a cărui bluză strălucea crucea Sfîntului-Ludovic, își înclină capul.

La un semn al contelui de Boisberthelot, doi mateloți coborîră în interpunte, pentru a se întoarce îndată aducînd

hamacul ce slujește drept giulgiu morților ; marinarii erau însoțiți de preotul vasului care, de la plecare, ședea în careul ofițerilor și se ruga ; un sergent chemă din front doisprezece ostași pe care îi puse să se alinieze pe două rînduri, șase de o parte și șase de alta ; tunarul se așeză la mijloc, fără să scoată un cuvînt. Preotul, purtînd crucifixul, se apropie și rămase alături de el. „Înainte marș", comandă sergentul. Plutonul se îndreptă cu pași rari spre prova. În urma lui mergeau cei doi mateloți ce duceau giulgiul.

O tăcere mohorîtă se lăsă asupra corăbiei. În depărtare se auzea vuind uraganul.

După cîteva clipe răbufni o detunătură în beznă, fulgeră o lumină, pe urmă se făcu tăcere și puțin mai apoi se auzi zgomotul căderii unui corp în apă.

Bătrînul călător, care ședea mai departe rezemat de arborele mare, își încrucișase brațele pe piept, îngîndurat.

Ațintind spre el arătătorul mîinii stîngi, Boisberthelot îi șopti cavalerului La Vieuville :

— Vendée are un conducător.

VII

Orice călătorie pe mare este o loterie

Dar care era soarta corvetei ?

Norii, care toată noaptea se învălmășiseră cu valurile, coborîseră atît de jos încît linia orizontului dispăruse cu desăvîrșire și tot întinsul mării părea ascuns sub o manta. Pretutindeni numai negură. Situația era orișicum primejdioasă, chiar pentru o corabie teafără.

Și pe lîngă ceață mai aveau de înfruntat și hula marină.

Mateloții nu pierduseră totuși vremea degeaba ; căutaseră să ușureze încărcătura corvetei aruncînd peste bord toate bracurile pe care le putuseră strînge de pe urma stricăciunilor făcute de mortier, tunurile deteriorate, afeturile sparte, coastele răsucite ori smulse din cuie,

piesele de lemn și de fier sfărîmate; deschiseseră apoi sabordurile și lăsaseră să alunece pe niște scînduri în valuri cadavrele și rămășițele omenești înfășurate în prelate.

Marea nu mai putea fi stăpînită. Și nu pentru că furtuna trebuia să se dezlănțuie din clipă-n clipă; dimpotrivă, judecînd după zgomote, s-ar fi zis că uraganul ce clocotea dincolo de zare apucase să se depărteze și că vijelia se abătuse spre nord; talazurile însă se ridicau la fel de amenințătoare, ceea ce însemna că adîncurile continuau să fie agitate și, șubrezită cum era, corveta nu mai putea ține piept zbuciumului mării, iar valurile prea puternice puteau să-i fie fatale.

Gacquoil stătea la cîrmă gînditor.

A face haz de necaz e una din obișnuințele căpitanilor de marină.

La Vieuville, care era din plămada oamenilor deprinși să întîmpine dezastrele cu zîmbetul pe buze, intră în vorbă cu Gacquoil:

— Cum văd eu, pilot, spuse căpitanul, uraganul n-a făcut nici o pricopseală. Se tot căznește să strănute și nu poate. O să scăpăm ieftin. Cel mult o să se stîrnească vîntul. Atîta tot.

Gacquoil răspunse fără să zîmbească.

— Crește vîntul, cresc și valurile.

Nici vesel, nici trist, așa cum e îndeobște marinarul. Răspunsul avea un tîlc neliniștitor. Cînd cresc valurile, o corabie care a început să ia apă se umple mai repede. Gacquoil își subliniase prezicerea cu o imperceptibilă încruntare a sprîncenelor. Poate că după nenorocirea cu tunul și cu tunarul, La Vieuville se grăbise să arunce cu prea multă ușurință niște cuvinte glumețe. Sînt lucruri care poartă ghinion în largul mării. Marea e de felul ei ascunsă; niciodată nu poți ști ce are de gînd. Trebuie să iei aminte.

La Vieuville se simți obligat să devină serios.

— Unde sîntem, pilot? întrebă el.

— Sîntem în mîinile lui Dumnezeu, răspunse Gacquoil.

Pilotul e stăpîn; trebuie să-l lași totdeauna să facă ce vrea, și adeseori să spună ce-i place.

De altminteri, oamenii de felul lui sînt îndeobște scumpi la vorbă. La Vieuville plecă.

La întrebarea pusă de La Vieuville pilotului răspunseră însă stihiile.

Marea ieși dintr-odată la iveală.

Pîclele ce stăruiau deasupra valurilor se destrămară, sumbra tălăzuire a mării se descoperi larg, desfășurată jur împrejur, și iată ce li se înfățișă ochilor.

Cerul era încă perdeluit de nori ; trîmbele norilor însă nu se mai îngemănau cu marea ; la răsărit albea o lumină ce vestea revărsatul zorilor, iar la apus pălea o altă lumină în locul unde scăpătase luna. Cele două mijiri luminoase învîrstau orizontul cu două dungi înguste de palide licăriri, așezate față-n față, între marea întunecată și cerul încruntat.

În dreptul acestor lumini se profilau, drepte și neclintite, niște umbre negre.

Spre apus, pe cerul luminat de razele lunii, se conturau trei steiuri de piatră verticale, ca niște megaliți celtici.

La răsărit, în zarea alburie a dimineții, se înălțau opt pînze așezate în ordine, la o distanță destul de mare una de alta, într-un fel ce nu prevestea nimic bun.

Cele trei steiuri alcătuiau o stîncă submarină ; cele opt pînze o escadră.

Aveau acum în spate colții Minquiers, care se bucurau de o proastă reputație, iar în față patrula franceză. Spre vest genunile mării, spre est măcelul ; amenințați pe de o parte de un naufragiu, pe de alta de o bătălie.

Ca să înfrunte stînca, vasul nu avea la îndemînă decît o cocă ciuruită, un greement răvășit, o arboradă zdruncinată din rădăcini ; pentru a face față cerințelor unei lupte, dispunea de o baterie de treizeci de tunuri, dintre care douăzeci și unu deteriorate și, pe deasupra, pierduse și pe cei mai destoinici tunari.

Lumina zorilor era firavă și noaptea încă se mai îngîna cu ziua, o noapte care mai putea să stăruie multă vreme de aci înainte, fiind în primul rînd tributară norilor înalți, groși și adînci, ce păreau tot atît de trainic clădiți ca și o boltă.

Vîntul care risipise în cele din urmă pîclele de pe fața mării făcea să derive corveta spre colții Minquiers. În halul de oboseală și de dărăpănare în care se afla, vasul aproape că nu mai asculta de cîrmaci, rostogolindu-se mai mult decît plutind și, biciuit de vînt, se lăsa purtat de el la întîmplare.

Colții Minquiers, stîncă submarină de tristă amintire, pe atunci erau și mai fioroși la vedere decît azi. Cîteva din turnurile acestei citadele a abisurilor au fost spulberate prin măcinare de perindarea neistovită a valurilor; stîncile își schimbă necontenit înfățișarea; nu degeaba se spune că valurile au muchii; fiecare flux și reflux acționează ca un joagăr. Pe vremea aceea, a te apropia de colții Minquiers însemna moarte sigură.

Cît privește patrula franceză, era o escadră din Cancale, care mai apoi a dobîndit un strălucit renume sub comanda căpitanului Duchesne căruia Léquinio îi spunea „moș Stejar."

Situația era critică. În timp ce caronada dezlănțuită își făcea de cap, corveta derivase pe nesimțite, îndreptîndu-se mai curînd spre Granville decît spre Saint-Malo. Chiar dacă ar fi putut ridica pînzele, navigînd mai departe, colții Minquiers o împiedicau să se întoarcă la Jersey iar patrula îi tăia drumul spre Franța.

Altminteri, nici pomeneală de furtună. În schimb, așa cum prezisese pilotul, marea era agitată. Întinsurile ei ce tălăzuiau frămîntate de vîntul aprig, pe un fundal sfîșietor de trist, aveau o înfățișare sălbatică.

Marea nu obișnuiește să-și dea prea lesne gîndurile pe față. Abisul ascunde cele mai nebănuite lucruri, chiar și mici hărțuieli. S-ar putea spune chiar că marea are o tactică a ei: înaintează și se retrage, propune ceva și-și ia numaidecît vorba înapoi, dă semne de furtună și apoi se răzgîndește, promite să te tragă la fund și nu se ține de cuvînt, amenință nordul și dezlănțuie atacul în sud. Toată noaptea corveta *Claymore* orbecăise prin ceață și se temuse de o vijelie; marea se dezmințise și de astă dată, dar într-un chip cît se poate de crud; îi amenințase cu o furtună pentru ca pînă la urmă să le scoată în cale niște stînci. Adică tot un naufragiu sub o altă formă.

Mai mult încă, pericolul de a sfîrşi zdrobiţi de stînci se îngemăna cu urgia unei bătălii. Doi duşmani ce se completau unul pe altul.

La Vieuville exclamă cu rîsul său neînfricat :

— Aici naufragiul, dincolo pîrjolul. Două numere cîştigătoare deodată !

VIII

9 = 380

Corveta ajunsese aproape o epavă.

Lumina difuză şi săracă a zilei, întunecimea norilor buluciţi pe cer, mişcările nedesluşite din zare, misterioasele tălăzuiri ale mării aveau un fel de solemnitate funerară. In afara vîntului, care sufla cu vrăjmăşie, totul amuţise. Catastrofa se înălţa maiestuoasă din abis. Părea mai curînd o nălucire decît un atac adevărat. Nici un freamăt printre stînci, nici un semn de viaţă pe corăbii. O necunoscută, uriaşă tăcere. Totul se petrecea oare în realitate ? S-ar fi spus arătările amăgitoare ale unui vis ce pluteau deasupra mării. In legende există asemenea vedenii ; corveta se afla încolţită, ca să zicem aşa, între un diavol prefăcut în stîncă şi flota fantomă.

Contele de Boisberthelot dădu ordine cu glas scăzut secundului La Vieuville care coborî în interpunte, apoi, luîndu-şi luneta, căpitanul se aşeză în spatele pilotului.

Gacquoil se lupta din răsputeri să menţină corabia pe linia de plutire ; căci avînd în coastă vîntul şi valurile, nava cu siguranţă s-ar fi scufundat.

— Unde sîntem, pilot ? întrebă căpitanul.

— În direcţia Minquiers.

— În care parte ?

— Cum e mai prost.

— Fundul ?

— Stîncos şi colţuros.

— Crezi că putem ancora ?
— Totuna e, dacă-i vorba să murim, răspunse pilotul.
Căpitanul îndreptă luneta spre vest și cercetă stîncile Minquiers ; pe urmă o întoarse spre est și privi corăbiile din zare.
Pilotul continuă ca și cum ar fi vorbit singur :
— Sînt colții Minquiers. Popasul carabașului cînd zboară spre Olanda sau al goelandului mare cu surtuc negru.
Între timp căpitanul numărase vasele.
Erau într-adevăr opt nave în formație reglementară, ale căror siluete războinice se înălțau deasupra apei. La mijloc se zărea statura falnică a unui bastiment cu trei punți.
Căpitanul începu să-l descoasă pe Gacquoil :
— Cunoști corăbiile astea ?
— Ba bine că nu ! răspunse pilotul.
— Ce-ar putea să fie ?
— Escadra.
— Care escadră ? A Franței ?
— A diavolului.
Tăcură un timp amîndoi.
— Asta-i toată patrula ? întrebă din nou căpitanul.
— Nu chiar toată.
Într-adevăr, la 2 aprilie, Valazé înștiințase Convențiunea că zece fregate și șase vase de linie încrucișau în Marea Mînecii. Căpitanul își aminti de împrejurarea aceasta.
— După cîte știu, spuse el, escadra e formată din șaisprezece vase. Nu văd aici decît opt.
— Celelalte, spuse Gacquoil, se vîntură tot timpul de-a lungul coastei și pîndesc.
Căpitanul, care continua să privească în zare cu luneta, îngînă :
— Un vas cu trei punți, două fregate de rangul întîi, cinci de rangul al doilea.
— Da lasă, că și eu le-am ochit, bombănea Gacquoil.
— Nave serioase, spuse căpitanul, pe unele dintr-astea am fost și eu cîndva comandant.

— Eu, adăugă Gacquoil, le-am văzut de aproape. N-aș putea să mă înșel. Am băgat la cap toate semnalmentele.

Căpitanul îi dădu luneta.

— Privește, pilot, și spune-mi dacă vezi deslușit vasul acela cu mai multe punți ?

— Da, domnule căpitan, e nava *Coasta de Aur*.

— I-au schimbat numele, spuse comandantul. Altădată se chema *Statele din Burgundia*. E un bastiment nou. O sută douăzeci și opt de tunuri.

Scoase apoi din buzunar un carnet și un creion și însemnă pe carnet cifra 128.

— Pilot, care este prima navă la babord ? continuă el.

— *Experimentata*.

— Fregată de primul rang. Cincizeci și două de tunuri. Acum două luni era la armare la Brest.

Căpitanul notă pe carnet cifra 52.

— Dar a doua corabie la babord, pilot ?

— *Driada*.

— Fregată de primul rang. Patruzeci de tunuri de optsprezece. A fost în India. Are o frumoasă carieră în armată.

Și scrise 40 sub cifra 52 notată mai înainte ; apoi, ridicînd fruntea :

— Și acum, la tribord.

— Sînt numai fregate de rangul doi, domnule căpitan. Cinci în cap.

— Care e cea mai apropiată de vasul nostru ?

— *Nestrămutata*.

— Treizeci și două de tunuri de optsprezece. Următoarea !

— *Richemont*.

— Același armament. Pe urmă ?

— *Ateea*[1].

— Curios nume pentru o corabie care se încumetă să înfrunte marea. Pe urmă ?

— *Calipso*.

— După aceea ?

— *Cuceritoarea*.

— Cinci fregate cîte treizeci și două de tunuri.

[1] *Arhivele marinei*. Situația flotei în martie 1793 (n. autorului).

Căpitanul scrise 160 dedesubtul coloanei de cifre.

— Ești sigur, pilot, că le recunoști ? întrebă el.

— Dumneavoastră însă, domnule căpitan, răspunse Gacquoil, le cunoașteți pe de rost. Să recunoști un lucru înseamnă ceva orișicum, dar să-l cunoști e și mai bine.

Căpitanul stătea cu ochii în carnet și aduna cifrele, murmurînd printre dinți :

— O sută douăzeci și opt, cincizeci și două, patruzeci, o sută șaizeci.

În momentul acela secundul tocmai ieșea pe punte.

— Cavalere, îi strigă căpitanul, avem în față trei sute optzeci de guri de foc.

— Bine ! se mulțumi să răspundă La Vieuville.

— Ai fost în inspecție, La Vieuville, spune-mi exact cîte tunuri avem în stare să tragă ?

— Nouă.

— Bine, spuse la rîndul său Boisberthelot.

Luînd apoi luneta din mîinile pilotului, privi iar în zare.

Cele opt corăbii, tăcute și întunecate, păreau că nu se mișcă din loc și totuși creșteau mereu.

Se apropiau pe nesimțite.

La Vieuville luă poziție de drepți.

— Domnule căpitan, rosti el, am onoarea să vă raportez. N-am avut niciodată încredere în corveta asta *Claymore*. Oricum e neplăcut să te pomenești îmbarcat pe nepusă masă pe o corabie care nu te cunoaște și nici nu te iubește. Navă engleză, piază-rea pentru flota franceză. Ticăloasa aceea de caronadă ne-a dat cea mai bună dovadă. Am fost acum în inspecție. Ancorele n-au nici un cusur. Nu sînt turnate, ci făurite din bare de fier sudate cu barosul. Inelele de ancoră solide. Odgoane minunate, pot fi manevrate cu ușurință și au lungimea reglementară, o sută douăzeci de brațe. Muniții berechet. Șase tunari morți. O sută șaptezeci și unu de proiectile de fiecare tun.

— Pentru că nu ne-au mai rămas decît nouă cu totul, adăugă printre dinți căpitanul.

Boisberthelot cercetă din nou prin lunetă depărtările. Escadra continua să se apropie treptat.

Caronadele au un avantaj şi anume acela de a putea fi mînuite numai de trei oameni; în acelaşi timp prezintă şi un inconvenient: nu bat chiar atît de departe şi nici cu atîta precizie ca tunurile obişnuite. Aşadar, nu le rămînea altceva de făcut decît să aştepte pînă ce escadra va fi ajuns în bătaia caronadelor.

Căpitanul dădu ordinele cuvenite cu glas scăzut. În tot cuprinsul corăbiei se aşternu tăcerea. Pregătirile de luptă fură executate, fără să se mai dea semnalul obişnuit. Corveta era tot atît de puţin în măsură să înfrunte o bătălie, pe cît era în stare să lupte cu valurile. Se siliră să folosească în chipul cel mai prielnic aceste vestigii ale unei nave de război. Pe pasarelă, lîngă troţe, îngrămădiră toate parîmele de legare şi garlinele de rezervă pentru a întări la nevoie arborada. Dereticară postul pentru răniţi. Potrivit tacticii navale folosite pe vremea aceea, înfăşurară bastingajul în prelate şi reţele de frînghie, sistem care putea cel mult să-i apere de gloanţe, dar nu şi de loviturile ghiulelelor. Scoaseră calibrele pentru gloanţe, deşi nu mai aveau vreme să le verifice dimensiunile; nimeni nu se aşteptase însă la atîtea bucluсuri. Fiecare matelot căpătă o cartuşieră şi se înarmă cu o pereche de pistoale şi un pumnal pe care le vîrî în centiron. Înfăşurară hamacurile; reglară tirul artileriei; încărcară muschetele; aşezară la îndemînă securile şi căngile; pregătiră magazia de cartuşe şi cea de ghiulele; deschiseră magazia de pulbere. Fiecare om îşi luă postul în primire. Toate aceste operaţii fură îndeplinite în cea mai deplină tăcere, ca în camera unui muribund. Cu mişcări grabnice şi într-o atmosferă lugubră.

În sfîrşit ancorară corveta. Vasul era înzestrat cu şase ancore, ca o fregată. Toate şase fură coborîte în apă; ancora de speranţă la prova, ancorotul la pupă, ancora de maree înaltă spre largul mării, ancora de maree joasă în direcţia recifului, ancora de afurcare la tribord şi ancora principală la babord.

Cele nouă caronade care rămăseseră tefere, fură aşezate în poziţie de tragere, toate pe o singură parte, faţă-n faţă cu inamicul.

Escadra executase la rîndul său pînă la capăt toate manevrele necesare. Cele opt bastimente alcătuiau acum

un semicerc a cărui coardă o închipuiau colţii recifului Minquiers. Închisă în acest semicerc şi ferecată pe de altă parte cu propriile sale ancore, corveta *Claymore* era ţărmurită în spate de stînci, adică de primejdia unui naufragiu.

Era exact ca un mistreţ împresurat de o haită de cîini, care îşi rînjeau numai colţii, fără să latre.

S-ar fi zis că se pîndeau unii pe alţii.

Tunarii de pe *Claymore* aşteptau în dreptul tunurilor.

— Mi-ar plăcea să deschid eu focul, îi mărturisi Boisberthelot secundului.

— Cochetării, spuse La Vieuville.

IX

Cineva scapă cu viaţă

Călătorul care nu părăsise puntea nici o clipă privea totul cu sînge rece.

Boisberthelot se apropie de el.

— Domnule, spuse căpitanul, am făcut toate pregătirile. Sîntem agăţaţi de marginea mormîntului şi n-o să-i dăm drumul cu nici un preţ. Ne aflăm la cheremul escadrei sau al stîncilor. Va trebui să ne predăm inamicului ori să ne strivim de stînci, altă cale nu avem de ales. Ce-i drept, ne mai rămîne o ultimă scăpare : să murim. E mai vrednic să lupţi însă, decît să te duci la fund. Mai bine să mor ciuruit de mitralii decît înecat. Dacă-i vorba să-mi aleg moartea, prefer focul, valurilor. Aşa ne-a fost scris, să murim, asta-i soarta noastră ; a noastră, numai, nu şi a domniei voastre. Sînteţi alesul principilor şi vi s-a încredinţat o misiune măreaţă, aceea de a lua conducerea luptelor din Vendée. Dacă s-ar întîmpla să pierdeţi, cine ştie, poate că monarhia s-ar duce de rîpă ; de aceea trebuie să trăiţi. Onoarea ne cere să rămînem pe loc, iar dumneavoastră să plecaţi. Veţi părăsi aşadar corabia, domnule general. Vă voi pune la dispoziţie un om şi o barcă. Făcînd un ocol, nu văd de ce n-aţi putea să ajun-

geți la țărm. Nu s-a luminat încă de ziuă, valurile sînt înalte, marea întunecată, așa că o să vă puteți strecura. Sînt împrejurări în care a fugi înseamnă a învinge.

Bătrînul își înclină, grav, fruntea încruntată, în semn de încuviințare.

Contele de Boisberthelot înălță glasul :

— Soldați și mateloți, rosti el în gura mare.

Orice mișcare încetă pe punte și, din toate colțurile vasului, mateloții întoarseră fețele spre căpitan.

— Călătorul care se află în mijlocul nostru, continuă acesta, este reprezentantul monarhului. Ne-a fost încredințat și sîntem datori să-l apărăm. Tronul Franței are nevoie de dînsul ; în lipsa unui vlăstar domnesc, va fi, cel puțin așa nădăjduim, comandantul trupelor din Vendée. Este un ofițer ce și-a dovedit în chip strălucit destoinicia pe cîmpul de luptă. Trebuia să ajungă în Franța o dată cu noi ; acum însă, din păcate, va fi nevoit să debarce acolo fără noi. Cînd fruntea rămîne teafără, înseamnă că totul e salvat.

— Da ! Da ! Așa e ! strigă într-un glas echipajul.

— Nu încape nici o îndoială, urmă căpitanul, că va avea de întîmpinat la rîndul său primejdii destul de mari. Nu e chiar atît de ușor să iasă la liman. Ar trebui să aibă o barcă destul de mare ca să poată înfrunta valurile și în același timp destul de mică pentru a se putea furișa nebăgată în seamă de patrulă. Trebuie apoi să acosteze într-un loc sigur, dacă se poate mai aproape de Fougères decît de Coutances. Pentru asta are nevoie de un marinar voinic, vîslaș iscusit și bun înotător totodată, care să fie din partea locului și să cunoască șenalele. E încă destul de întuneric pentru ca luntrea să se poată îndepărta de corvetă fără să bată la ochi. De altminteri fumul ce se va isca în curînd o s-o ascundă și mai bine. Fiind mică, va putea să treacă fără nici o greutate prin locurile unde apa e puțin adîncă. Atunci cînd pantera cade-n capcană, nevăstuica poate foarte bine să scape. Pentru noi nu există nici o ieșire, pentru ea mai există una. Trăgînd la lopeți cu nădejde luntrașul va izbuti să se îndepărteze de vas fără ca navele inamice să prindă de veste ; de altfel între timp, o să le dăm și noi de lucru. Ne-am înțeles ?

— Da ! Da ! Da ! strigă echipajul.

— Nu mai e nici un moment de pierdut, adăugă comandantul. Există un om de încredere pe care să ne putem bizui ?

În întunericul ce învăluia puntea, un om ieși din front și rosti :

— Eu.

X

Va scăpa oare ?

După cîteva clipe, una din acele bărcuțe, care în limbajul marinăresc se numesc *pui* și sînt puse anume la dispoziția căpitanilor de vas, se desprindea de corabie. În bărcuță se aflau doi oameni, bătrînul călător care ședea la chilnă și omul „de încredere" care se așezase în fața lui. Negura nopții era încă destul de groasă. Potrivit îndrumărilor căpitanului, matelotul vîslea voinicește în direcția colților Minquiers. Era singura cale posibilă.

Marinarii aruncaseră ceva merinde în barcă, o traistă cu biscuiți, o limbă de vacă afumată și un butoiaș cu apă.

În momentul în care *puiul* se desprindea de corabie, La Vieuville, ca de obicei zeflemitor în fața morții, se aplecă peste etamboul de la cîrma vasului și le spuse rînjind, în chip de rămas bun, celor din barcă :

— Salvare sigură, scufundare garantată.

— Nu e momentul de glumit, domnule, îi atrase atenția pilotul.

Luntrea se depărtă grabnic și, în scurtă vreme, distanța dintre ea și corvetă era destul de mare. Vîntul și valurile înlesneau sforțările vîslașului și bărcuța luneca repede legănîndu-se în lumina crepusculară, ascunsă de uriașele cute ale valurilor.

Stăruia, pe tot întinsul mării, nu știu ce mohorîtă așteptare.

Deodată, în mijlocul vastei și frămîntatei tăceri a oceanului, se ridică un glas care, amplificat de portavoce ca de

masca de bronz a tragediei antice, părea aproape supraomenesc.

Era glasul căpitanului Boisberthelot care se adresa echipajului :

— Mateloţi ai regelui, trîmbiţă el, ţintuiţi pavilionul alb pe arborele mare. Azi vom vedea răsărind pentru ultima oară soarele.

Şi o detunătură de tun răbufni de pe bordul corvetei.

— Trăiască regele ! strigă echipajul.

Atunci se auzi răsunînd în fundul zării un alt strigăt, clocotitor, învălmăşit, îndepărtat şi totuşi destul de limpede :

— Trăiască Republica !

Şi un vuiet asemănător cu bubuitul a trei sute de trăsnete răscoli adîncurile oceanului.

Bătălia se dezlănţuise.

Întinsul mării se acoperi de fum şi de văpaie.

Căzînd în apă, ghiulele făceau să ţîşnească spuma ce cădea în stropi peste valurile din preajmă.

Corveta *Claymore* începu să împroaşte cu flăcări cele opt nave. În acelaşi timp, întreaga escadră desfăşurată în semicerc în jurul corvetei deschisese la rîndul ei focul, trăgînd cu toate bateriile. Zările se învîlvorară, ca şi cum ar fi izbucnit un vulcan din sînul mării. Vîntul făcea să se zbuciume imensa flamură purpurie a războiului sub care navele ieşeau la iveală şi piereau ca nişte fantome. În primul plan, scheletul corvetei se profila, negru, pe fundalul sîngeriu.

În vîrful arborelui mare se zărea pavilionul cu crinii regalităţii. Cei doi oameni care se aflau în barcă tăceau.

Baza triunghiulară a recifului Minquiers, un fel de prispă submarină cu trei vîrfuri, mai vastă decît tot întinsul insulei Jersey, este acoperită în întregime de valuri în afară de punctul său culminant, un podiş care rămîne veşnic deasupra nivelului mării, chiar în timpul celor mai puternice maree şi din care se desprind, în partea de nord-est, şase falnice stînci aşezate în linie dreaptă, semănînd cu un zid înalt surpat pe alocuri. Strîmtoarea cuprinsă între podiş şi cele şase stînci nu este accesibilă decît pentru ambarcaţiile cu pescaj mic. De îndată ce treci însă prin această sugrumătură, ieşi în larg.

Matelotul, care se oferise să scoată luntrea la liman, pătrunse în strîmtoare, punînd ambarcația la adăpost îndărătul stîncilor ce se înălțau ca un scut între ea și învălmășeala bătăliei. Se strecură apoi cu iscusință pe șenalul strîmt, evitînd ciocnirile la babord ca și la tribord ; reciful acoperea acum priveliștea luptelor. Văpaia din zare și bubuitul furios al tunurilor începeau să descrească, pe măsură ce rămîneau tot mai departe în urmă ; dar judecînd după detunăturile ce răsunau fără întrerupere, îți dădeai seama că nava *Claymore* nu voia cu nici un preț să se dea bătută și că ținea să tragă toate cele o sută nouăzeci și una de salve, pînă la ultima. În scurtă vreme barca se afla în largul mării, fără a mai avea să se teamă nici de stînci, nici de urgia bătăliei, nici de bătaia proiectilelor.

Treptat, treptat, tălăzuirea mării deveni mai puțin întunecată, licăririle ce se stingeau brusc, înecate de umbre, prindeau să se desfășoare, spumele dantelate se risipeau în scăpărări de lumină, pete alburii pluteau pe spinările valurilor. În sfîrșit se făcu ziuă.

Barca ajunsese prea departe ca să mai poată fi amenințată de inamic ; partea cea mai grea însă abia de aci încolo începea. Scăpase, ce-i drept, de mitralii, dar nu și de înec. Mare cît o coajă de nucă, fără punte, fără pînze, fără catarg, fără busolă, neavînd alt mijloc de a înfrunta oceanul și furia uraganului decît o pereche de vîsle, rătăcea în larg, ca un atom în puterea unor giganți.

Atunci, în mijlocul acestor nețărmurite pustietăți, ridicîndu-și fața ce părea de ceară în lumina palidă a zorilor, omul care ședea la capătul de dinainte al luntrei își aținti privirea în ochii călătorului care se așezase la chilnă și-i spuse :

— Sînt fratele celui pe care l-ați împușcat.

I

Şi Dumnezeu era Cuvîntul

Bătrînul ridică încet capul.

Omul care îi vorbea să tot fi avut vreo treizeci de ani. Ca toţi cei ce-şi duc viaţa în largul mării avea fruntea arsă de soare; privirea ochilor săi era ciudată, o privire ageră de marinar, în ochii plini de nevinovăţie ai ţăranului. Ţinea cu nădejde vîslele în mîinile încordate. Părea un om blajin după înfăţişare.

Purta un pumnal, două pistoale şi un şirag de mătănii vîrîte în centiron.

— Cine eşti dumneata?

— V-am spus adineauri.

— Şi ce vrei de la mine?

Omul lăsă din mînă vîslele, încrucişă braţele pe piept şi răspunse:

— Să vă omor.

— Cum doreşti, spuse bătrînul.

— Pregătiţi-vă, îi porunci matelotul ridicînd glasul.

— Pentru ce?

— Să muriţi.

— De ce? stărui bătrînul.

Omul rămase tăcut cîteva clipe. Întrebarea părea să-l fi pus în încurcătură.

— Am spus că vreau să vă omor, repetă el.

— Şi eu te-am întrebat pentru ce?

În ochii matelotului scăpără o fulgerare.

— Pentru că l-aţi ucis pe fratele meu.

Bătrînul îi răspunse cu sînge rece:

— Mai înainte însă i-am salvat viața.

— Asta așa e. Mai întîi l-ați scăpat de la moarte și după aceea l-ați ucis.

— Nu l-am ucis eu.

— Dar cine atunci ?

— Greșeala lui.

Matelotul se uită la el cu gura căscată ; pe urmă încruntă din nou sprîncenele, fioros.

— Cum te cheamă ? spuse bătrînul.

— Mă cheamă Halmalo, dar n-aveți nevoie să știți cum mă cheamă ca să muriți de mîna mea.

În momentul acela răsări pe cer soarele. O rază țîșni pe fața matelotului, luminîndu-i din plin chipul sălbatic.

Bubuitul tunurilor, care nu încetase încă, se auzea acum răbufnind sacadat, cu întreruperi, ca și cum s-ar fi pregătit să-și dea sfîrșitul. O uriașă trîmbă de fum cobora încet împîclind depărtările. Barca pe care vîslașul o lăsase la voia întîmplării plutea mînată de valuri. Călătorul îl privea cu atenție.

Apucînd cu dreapta unul din pistoalele vîrîte în centiron, matelotul scoase cu stînga șiragul de mătănii.

Bătrînul se ridică în picioare :

— Crezi în Dumnezeu ? îl întrebă el.

— Tatăl nostru carele ești în ceruri, spuse marinarul.

Și făcu semnul crucii.

— Maică-ta trăiește ?

— Da.

Și se închină din nou.

— Gata, rosti el apoi. Vă mai dau răgaz un minut, monseniore.

— De ce îmi spui monseniore ?

— Fiindcă sînteți senior. Se vede după față.

— Și tu ai un senior, nu-i așa ?

— Da, și încă unul mare. Care om de pe lume n-are seniorul lui ?

— Și unde-i acum, seniorul ?

— Păi ce știu eu ! A plecat din țară. Se numește domnul marchiz de Lantenac, viconte de Fontenoy și e os domnesc în Bretania ; e stăpîn peste Șapte-Codri. Nu l-am văzut niciodată dar, chiar așa, tot stăpînul meu se cheamă că este.

— Şi dacă l-ai vedea, ai asculta de cuvîntul său ?

— Mai încape vorbă ! Că doar n-oi fi păgîn să nu-i dau ascultare ! Orice om trebuie să se supună lui Dumnezeu, pe urmă regelui care-i ca şi Dumnezeu, pe urmă seniorului care-i ca şi un rege. Dar asta nu înseamnă nimic, l-aţi omorît pe fratele meu, şi de-aia trebuie să muriţi de mîna mea.

— E adevărat, răspunse bătrînul, l-am omorît pe fratele tău şi bine am făcut.

Matelotul încleştă degetele pe pistol.

— Gata, spuse el.

— Bine, încuviinţă bătrînul.

Şi adăugă liniştit :

— Unde-i preotul ?

Matelotul se uită la el.

— Preotul ?

— Da, preotul. Eu i-am adus un preot fratelui tău, eşti dator să faci şi tu la fel.

— N-am nici un preot, răspunse marinarul.

Adăugînd apoi :

— De unde să găseşti un preot în mijlocul mării ?

Zbuciumul clocotitor al bătăliei se auzea din ce în ce mai departe.

— Cei ce mor acolo în clipa de faţă au un preot la căpătîi, spuse bătrînul.

— Adevărat, murmură matelotul. Îl au pe domnul părinte.

— Din pricina ta, continuă bătrînul, sufletul meu nu va fi izbăvit, ceea ce e mare păcat.

Marinarul lăsă capul în jos, îngîndurat.

— Şi dacă din pricina ta sufletul meu o să rămînă neizbăvit, vorbi din nou călătorul, nici al tău nu se va putea mîntui. Ascultă. Mi-e milă de tine. Vei face aşa cum doreşti. Eu nu mi-am îndeplinit decît datoria adineauri, salvîndu-i mai întîi viaţa fratelui tău, ca după aceea să i-o scurtez, şi nu-mi fac decît datoria acum, străduindu-mă să-ţi scap sufletul de la pierzare. Gîndeşte-te bine. Toate astea pentru tine le spun. Auzi cum bubuie tunurile ? Sînt atîţia oameni acolo care pier în momentul ăsta, atîţia deznădăjduiţi care trag să moară, atîţia soţi care nu vor mai avea parte să-şi vadă soţiile, părinţi

care nu vor mai avea parte să-și vadă copilul, frați care, ca și tine, nu vor mai putea să-și vadă fratele. Și din vina cui, te întreb ? Din vina fratelui tău. Crezi în Dumnezeu, nu-i așa ? Ei bine, știi că Dumnezeu pătimește în clipa de față ; Dumnezeu pătimește prin fiul său, preacucernicul rege al Franței, care este un copil ca și pruncul Isus și care se află întemnițat în turnul Temple ; Dumnezeu pătimește prin biserica sa din Bretania ; Dumnezeu pătimește prin catedralele sale pîngărite, prin cărțile sale sfinte nimicite, prin casele sale de rugăciune sparte ; Dumnezeu pătimește prin preoții săi măcelăriți. Ce căutam noi, oare, pe corabia asta care se scufundă în clipa de față ? Ne îmbarcasem cu gîndul de a veni în ajutorul lui Dumnezeu. Dacă fratele tău ar fi fost un slujitor credincios, dacă și-ar fi îndeplinit îndatoririle sale ca un om înțelept și folositor, nu s-ar fi întîmplat nenorocirea cu caronada, corveta n-ar fi suferit atîtea stricăciuni și nici n-ar fi rătăcit drumul, nimerind în mijlocul acestei flote blestemate, iar la ora asta am fi debarcat în Franța cu toții, ca niște războinici și marinari neînfricați ce sîntem, cu sabia în mînă și drapelul alb fluturînd în vînt, numeroși, mulțumiți, cu inima voioasă și am fi sărit în ajutorul vitejilor țărani din Vendée, spre a izbăvi Franța, spre a-l izbăvi pe monarh, spre a-l izbăvi pe Dumnezeu. Iată ce aveam de gînd să facem, iată ce am fi făcut. Iată ce vreau să fac eu, singurul care a mai rămas în viață. Numai că tu te împotrivești. În lupta pe care nelegiuiții o duc împotriva preoților, vărsătorii de sînge împotriva regelui, în lupta satanei împotriva lui Dumnezeu, tu ești de partea satanei. Fratele tău a întins cel dintîi mîna diavolului, tu ești al doilea care se grăbește să-i fie de folos. Ți-ai pus în gînd să duci la bun sfîrșit ceea ce el a început. Ești de partea vărsătorilor de sînge regesc și vrăjmaș al tronului, de partea nelegiuiților și vrăjmaș al bisericii. Și acum vrei să-l lipsești pe Dumnezeu și de ultimul sprijin pe care se mai poate bizui. Pentru că din moment ce eu, care am venit în numele regelui, nu voi putea ajunge acolo, cătunele vor fi mai departe pîrjolite, familiile vor fi tot timpul cu lacrimile pe obraz, preoțimea va sîngera ca și pînă acum, Bretania va suferi, regele va rămîne mai departe în închisoare, iar Isus

Hristos în restriște. Și toate astea din pricina cui? A ta. N-ai decît, te privește. Deși îmi pusesem atîtea speranțe în tine. Văd însă că m-am înșelat. Așa e, ai dreptate, l-am ucis pe fratele tău. A fost viteaz și l-am răsplătit cum se cuvine; dovedindu-se vinovat, l-am pedepsit. Și-a nesocotit datoria, eu însă am ținut să mi-o îndeplinesc. Ceea ce am făcut, aș fi în stare s-o mai fac încă o dată. Și jur pe sfînta Ana d'Auray, preacuvioasa, care ne vede acum, că așa cum am poruncit să fie împușcat fratele tău, la fel l-aș fi osîndit chiar pe fiul meu, dacă ar fi săvîrșit aceeași greșeală. Totul se află în mîna ta acum. Da, într-adevăr, te plîng. L-ai mințit pe comandantul tău. Deși creștin, ți-ai lepădat credința; breton fiind, ai dovedit că nu ții la onoarea ta; am fost încredințat unui om de cuvînt și am încăput în mîinile unui trădător; încrederea celor cărora le-ai făgăduit să-mi salvezi viața înțelegi s-o răsplătești prin moartea mea. Știi cine are de pierdut din toate astea? Tu. Ridicînd viața mea pămîntească închinată regelui, dăruiești în schimb diavolului viața ta veșnică. Foarte bine, grăbește-te să duci la capăt crima pe care ai pus-o la cale. Puțin îți pasă, cum văd eu, că-ți pierzi locul ce ți-a fost hărăzit în rai. Mulțumită ție diavolul va ieși pînă la urmă învingător, mulțumită ție bisericile se vor părăgini, mulțumită ție păgînii vor putea topi nestingheriți clopotele pentru a face din ele tunuri și oamenii vor fi secerați tocmai de ceea ce era menit să le mîntuie sufletele. Și poate chiar în clipa în care-ți vorbesc, maică-ta este răpusă de clopotul care a sunat la botezul tău. Hai, dă-i ajutor necuratului. Nu șovăi. Da, l-am pedepsit pe fratele tău, dar află că eu nu sînt decît mijlocitorul lui Dumnezeu. A, îți îngădui cumva să judeci mijloacele folosite de Dumnezeu? Ai de gînd poate să judeci și trăsnetul din cer? Ai grijă, sărmane, să nu te judece el. Ia seama la ce vrei să faci. Știi măcar dacă păcatele mele au fost iertate? Nu. Ce-are a face, nu sta la îndoială. Fă cum dorești. N-ai decît să mă azvîrli în focul gheenei și să te azvîrli și tu o dată cu mine. Osînda veșnică — a noastră amîndurora se află în mîinile tale. Tu însă vei fi cel ce va da socoteală la judecata Stăpînului Ceresc. Sîntem singuri acum, față-n față, în

mijlocul unui noian de apă. Nu te opri, fă ce vrei să faci, termină ce ai început. Ești tînăr și eu sînt bătrîn; n-am nici o armă asupra mea și tu ești înarmat: omoară-mă.

În timp ce bătrînul, stînd în picioare, rostea aceste cuvinte cu o voce puternică, ce întrecea chiar și vuietul valurilor, tălăzuirile mării îl făceau cînd să se topească în umbră, cînd să apară scăldat în lumină; vîslașul era pămîntiu la față; stropi mari de sudoare îi picurau de pe frunte; tremura tot ca o frunză; uneori ducea la gură mătăniile, sărutîndu-le; cînd bătrînul sfîrși tot ce avea de spus, matelotul lepădă din mînă pistolul și căzu în genunchi.

— Fie-vă milă, monseniore! Iertați-mă, strigă el; prin glasul dumneavoastră am auzit cuvîntul bunului Dumnezeu. Sînt vinovat. Fratele meu a fost vinovat. O să-mi dau toată silința să-i spăl păcatul. Spuneți-mi ce vreți să fac. Porunciți și mă supun.

— Te iert, rosti bătrînul.

II

Memoria unui țăran face cît iscusința unui căpitan

Merindele ce se aflau în barcă se dovediră de folos.
Cei doi fugari, nevoiți să facă lungi ocoluri, peirdură treizeci și șase de ore pe drum pînă să poată ajunge la țărm. Petrecură așadar o noapte întreagă pe mare; o noapte frumoasă însă, deși prea puternic luminată de lună, pentru niște inși care încercau să se ascundă.

Trebuiră mai întîi să se îndepărteze de Franța și să iasă în larg ținînd direcția spre insula Jersey.

Avură astfel parte să audă ultima salvă de tunuri trasă de pe bordul corvetei ce primise lovitura de grație, așa cum s-ar auzi în pădure ultimul răcnet al leului răpus de vînători. Apoi, pe tot întinsul mării coborî tăcerea.

Corveta *Claymore* pieri în aceleași împrejurări ca și *Răzbunătorul*; lucru pe care însă istoria nu l-a aflat nici-

odată. Nu poţi fi erou atunci cînd lupţi împotriva propriei tale patrii.

Halmalo era un marinar neîntrecut, făcînd adevărate minuni prin dibăcia şi isteţimea sa; itinerarul pe care-l născocise, strecurîndu-se printre stînci, printre valuri şi pe sub privirile agere ale inamicului, putea fi socotit o adevărată capodoperă. Vîntul se mai potolise între timp şi marea devenise mai docilă.

Halmalo se feri de colţii Minquiers, ocoli stînca Plăvanilor, se adăposti, ca să se poată odihni cîteva ceasuri, în scobitura ce iese la iveală în timpul refluxului în partea de nord a recifului, apoi, coborînd spre sud, găsi mijlocul să treacă printre Granville şi insulele Chausey, fără să prindă de veste nici straja de pe insulă, nici cea de la Granville. Intră apoi în golful Saint-Michel, ceea ce era oricum o cutezanţă din partea lui, dat fiind că patrula navală obişnuia să ancoreze în dreptul oraşului Cancale, care se afla în vecinătate.

A doua zi pe înserat, cu un ceas înainte de asfinţitul soarelui, lăsînd în urmă muntele Saint-Michel, vîslaşul se pregăti să acosteze la marginea unei plaje pustii, pe care vasele o evitau de teamă să nu se împotmolească.

Din fericire ajunseră acolo în timpul fluxului.

Halmalo mînă ambarcaţia cît mai aproape de ţărm, încercă nisipul şi, văzînd că e destul de rezistent, trase luntrea pe uscat şi sări jos.

Bătrînul coborî la rîndul lui şi cercetă depărtările.

— Ne aflăm la gura fluviului Couesnon, monseniore, îl lămuri Halmalo. Uitaţi, acolo, la tribord, e Beauvoir, iar dincolo la babord Huisnes. Iar drept înainte se zăreşte clopotniţa din Ardevon.

Bătrînul se aplecă să ia din barcă un pesmet, pe care-l vîrî în buzunar.

— Poţi lua restul, îi spuse el matelotului.

Halmalo îndesă în traistă carnea şi pesmeţii ce mai rămăseseră şi săltă apoi traista pe umăr. După care întrebă:

— Şi acum ce trebuie să fac, monseniore, să vă arăt drumul ori să vă urmez?

— Nici una, nici alta.

Matelotul îl privi uluit.

— Halmalo, continuă bătrînul, acum ne vom despărți. Doi oameni nu fac mare ispravă împreună. Ar trebui să fie o mie sau, dacă nu, mai bine singur.

Se întrerupse pentru a scoate din buzunar o fundă de mătase verde, semănînd cu o cocardă, în mijlocul căreia se afla o floare de crin brodată cu fir.

— Știi să citești ? întrebă el.

— Nu.

— Cu atît mai bine. Un om cu carte mai mult te încurcă. Ai ținere de minte ?

— Da.

— Bine. Ascultă, Halmalo. Tu ai s-o apuci acum la dreapta iar eu la stînga. Eu spre Fougères, iar tu spre Bazouges. Păstrează traista fiindcă așa semeni mai mult a țăran. Ascunde armele. Taie o creangă din hățiș și fă-ți un toiag. Tîrăște-te pe brînci prin lanurile de secară, fiindcă sînt mai înalte. Strecoară-te pe sub uluci. Sări pîrleazurile și ia-o peste cîmp. Cată să te ții cît mai departe de trecători. Ferește-te de drumurile umblate și ocolește podurile. Nu intra în Pontorson. Ah ! Va trebui să treci fluviul Couesnon. Cum ai să faci ?

— Îl trec înot.

— Bine. De altfel există și un vad. Știi unde ?

— Între Ancey și Vieux-Viel.

— Întocmai. Se cunoaște că ești din partea locului.

— Dar se înnoptează. Unde o să doarmă monseniorul ?

— Am eu grijă de asta. Dar tu unde ai să dormi ?

— Sînt destule scorburi pe aici. Înainte de a fi marinar, am trăit doar la țară.

— Aruncă pălăria asta marinărească să nu te dea de gol. Trebuie să găsești pe undeva un clop.

— A, o glugă se găsește la tot pasul. Orice pescar ar fi bucuros să mi-o vîndă pe a lui.

— Bine. Și acum ascultă ce-ți spun. Cunoști bungeturile ?

— Cum de nu.

— Din tot ținutul ?

— De la Noirmoutier pînă la Laval.

— Știi și cum li se spune ?

— Cunosc bungeturile și știu și cum li se spune, știu tot.

— N-ai să uiţi nimic?
— Nimic.
— Bine. Şi acum ascultă-mă. Cam cîte leghe ai putea face pe zi?
— Zece, cincisprezece, dacă-i nevoie chiar şi douăzeci.
— O să fie nevoie. Ţine minte tot ce-am să-ţi spun, cuvînt cu cuvînt. Ai să te duci în pădurea Saint-Aubin.
— Lîngă Lamballe?
— Da. Pe marginea rîpei dintre Saint-Rieul şi Plédéliac se află un castan bătrîn. Ai să te opreşti acolo. N-ai să vezi ţipenie de om.
— Asta nu înseamnă că n-o să fie totuşi cineva. Ştiu.
— Ai să dai semnalul. Ia să vedem, ştii cum?
Halmalo îşi umflă bucile, se întoarse cu faţa spre mare şi în aceeaşi clipă se auzi un ţipăt de cucuvaie.
Părea o chemare venită din adîncurile nopţii, atît era de fioroasă şi de asemănătoare.
— Bine, îl lăudă bătrînul. Ai nimerit-o.
Îi întinse apoi lui Halmalo funda de mătase verde.
— Iată şi cocarda mea de comandant. Ia-o cu tine. Nimeni nu trebuie să ştie încă numele meu. Cocarda asta-i de ajuns. Floarea de crin a fost brodată de alteţa sa prinţesa în închisoarea Temple.
Halmalo puse un genunchi în pămînt şi primi înfiorat funda cu emblema regală pe care o duse la buze; o clipă mai apoi, se opri speriat parcă de îndrăzneala sa.
— Am voie? întrebă el.
— Fireşte, de vreme ce săruţi crucifixul.
Halmalo sărută floarea de crin.
— Ridică-te, îi porunci bătrînul.
Halmalo se sculă în picioare şi vîrî cocarda în sîn.
— Şi acum deschide bine urechile, continuă necunoscutul. Ordinul sună aşa: *Răsculaţi-vă. Nici o cruţare.* Aşadar, cînd vei ajunge la marginea pădurii Saint-Aubin, vei da semnalul. De trei ori în şir. La al treilea semnal ai să vezi un om ieşind din pămînt.
— Dintr-o văgăună la rădăcina copacilor. Ştiu.
— Omul ăsta e Planchenault căruia i se mai spune şi Inimă-de-Rege. Îi arăţi cocarda şi o să înţeleagă. Pe urmă cauţi să ajungi, cum şi pe unde te-o tăia capul, în pădurea Astillé; acolo ai să întîlneşti un ins crăcănat, poreclit

Sîneață, căruia nu-i e milă de nimeni și de nimic. Să-i spui că-l iubesc și c-a venit vremea să pună în mișcare oamenii din parohiile lui. După aceea ai să te duci în pădurea Couesbon care se află cam la o leghe de Ploërmel. Ai să faci din nou pe cucuveaua și ai să vezi ieșind un om din pămînt ; e domnul Thuault, jude al orașului Ploërmel, care a făcut parte din așa-numita adunare constituantă, dar din aripa celor cu scaun la cap. Spune-i să înarmeze castelul Couesbon, proprietatea marchizului de Guer, care a emigrat. Rîpe, dumbrăvi, teren deluros, poziție minunată. Domnul Thuault este un om drept și cu judecată. De aici ai s-o pornești spre Saint-Ouen-les-Toits, unde o să stai de vorbă cu Jean Chouan, care pentru mine este adevăratul conducător. Ai să te duci apoi în pădurea Ville-Anglose, unde ai să-l vezi pe Guitter, căruia i se mai zice și Saint-Martin ; spune-i să nu-l scape din ochi pe un anume Courmesnil, ginerele bătrînului Goupil din Préfeln și tartorul iacobinilor din Argentan. Vezi, ține minte tot ce ți-am spus. Nu-ți scriu nimic fiindcă nu e bine să se afle nimic scris. La Rouarie s-a apucat să întocmească o listă, din cauza căreia totul s-a dus de rîpă. O pornești apoi spre pădurea Rougefeu unde o să-l găsești pe Miélette, cel care sare peste viroage proptindu-se într-o prăjină lungă.

— Adicătele o beldie.

— Nu cumva te pricepi și tu la treaba asta ?

— Degeaba doară sînt breton și pe deasupra și țăran ? Beldia e surata noastră. Cu ea în mînă parcă-ți cresc brațele și ți se lungesc picioarele.

— Și-n schimb dușmanul descrește și drumul se scurtează. Strașnică unealtă !

— Odată am avut de-a face cu trei sameși înarmați cu săbii și le-am ținut piept cu beldia mea.

— Cînd anume ?

— Acum zece ani.

— Pe vremea regelui ?

— Chiar așa.

— Vrei să zici, te-ai bătut pe vremea regelui ?

— Chiar așa.

— Împotriva cui ?

— Păi ce știu eu. Făceam contrabandă cu sare.

— Ei bravo!

— Asta însemna, cică, să te baţi cu sameşii care strîngeau birul pe sare. Că doar sameşii n-or fi avut ceva de împărţit cu regele?

— Ba da. Adică nu. Lasă, nu-i nevoie să înţelegi treaba asta.

— Să mă ierte monseniorul c-am îndrăznit să pun o întrebare monseniorului.

— Mai departe. Ştii unde-i Tourgue?

— Cum să nu ştiu! Sînt doar din partea locului.

— Cum aşa?

— Da, fiindcă sînt din Parigné.

— Ai dreptate, Tourgue şi Parigné sînt vecine.

— Ştiu, cum să nu ştiu! Castelul mare, rotund pe care-l stăpînesc din moşi-strămoşi seniorii mei! E acolo o poartă de fier cît toate zilele care desparte clădirea nouă de cea veche, atît de zdravănă că nici cu tunul n-o poţi sparge. În aripa nouă se află cartea aceea vestită despre sfîntul Bartolomeu pe care venea lumea s-o vadă ca pe o minune. În iarbă mişună broscuţe. Mă jucam cu ele cînd eram mic. Dar subterana! Cum să n-o cunosc! Cred că nimeni altul afară de mine nu mai ştie de ea.

— Ce subterană? Nu înţeleg ce vrei să spui.

— Era de mare folos în vremurile de odinioară, atunci cînd cetatea era impresurată. Oamenii din castel puteau să iasă afară trecînd printr-o galerie săpată în pămînt care se sfîrşea tocmai în pădure.

— Într-adevăr, există o galerie subterană, aşa cum spui tu, la castelul din Jupellière şi la castelul din Hunaudaye şi la turnul din Champéon: dar n-am auzit să fi existat aşa ceva la Tourgue.

— Ba da, monseniore. Nu cunosc galeriile acelea despre care aţi pomenit. N-o ştiu decît pe cea din Tourgue, fiindcă sînt de prin partea locului. Ba mai mult chiar, cred că sînt singurul care să ştie de rostul ei. Nimeni nu sufla o vorbă despre ea. Nu era voie, pentru că subterana cu pricina fusese folosită în timpul războaielor purtate de domnul de Rohan. Taică-meu însă cunoştea ascunzişul şi mi l-a arătat şi mie. Aşa c-am învăţat şmecheria şi ştiu ce trebuie să faci ca să intri în subterană şi cum se

poate ieși afară. Dacă mă aflu în pădure mă pot strecura în turn, iar dacă sînt în turn pot ajunge în pădure fără să bage nimeni de seamă. Iar cînd dușmanii pătrund în turn nu mai găsesc țipenie de om. Asta-i socoteala cu Tourgue. Ehei, cum să n-o cunosc !

Bătrînul rămase cîteva clipe tăcut.

— Sînt convins că te înșeli ; dacă ar exista o asemenea ieșire secretă, aș fi aflat și eu fără doar și poate.

— Monseniore, știu sigur. E acolo o piatră care se învîrtește.

— Acum m-am lămurit ! Așa sînteți voi, țăranii, credeți în pietre care se învîrtesc, în pietre care cîntă, care se duc noaptea să se adape la izvorul din apropiere, și alte asemenea bazaconii.

— Doar eu, cu mîna mea, am făcut-o să se învîrtească...

— Așa cum alții vor fi auzit-o cîntînd. Camarade, castelul din Tourgue e o fortăreață temeinică și sigură, ușor de apărat ; totuși ar fi o copilărie să se bizuie cineva pe o ieșire subterană, dac-ar fi cumva nevoit să fugă.

— Dar, monseniore...

Bătrînul dădu din umeri.

— N-are rost să pierdem vremea de pomană, să vorbim de treburile noastre.

Tonul era atît de autoritar încît puse capăt numaidecît stăruințelor lui Halmalo.

— Mai departe, continuă bătrînul. Ascultă ce-ți spun. De la Rougefeu o să te duci în pădurea Montchevrier, unde ai să dai de Doamnemiluiește, căpitanul celor Doisprezece. Și ăsta-i tot așa, un ins strașnic. În timp ce din ordinul lui oamenii sînt secerați cu archebuzele, el își spune liniștit rugăciunea. În război n-are nimeni vreme să se înduioșeze. De la Montchevrier ai s-o pornești spre...

Se opri deodată.

— Era să uit banii.

Scoase apoi din buzunar o pungă cu bani și un portofel pe care i le puse lui Halmalo în palmă.

— În portofel ai treizeci de mii de franci în hîrtii, ceea ce înseamnă vreo trei livre și zece bani ; trebuie să știi că toate bancnotele sînt măsluite dar și cele veritabile nu valorează mai mult ; iar în punga asta, ia seama,

sînt o sută de ludovici de aur. Îți dau tot ce am la mine. Nu mai am nevoie de nimic. De altfel, e mai cuminte să nu se găsească nici o lăscaie asupra mea. Și acum, mai departe: de la Montchevrier ai s-o pornești spre Antrain unde o să-l vezi pe domnul de Frotté; de la Antrain ai să te duci la Jupellière, unde o să dai ochi cu domnul de Rochecotte; de la Jupellière la Noirieux, unde o să te întîlnești cu abatele Baudoin. Ai să ții minte tot ce ți-am spus?

— Ca *Tatăl nostru*.

— Ai să te întîlnești cu domnul Dubois-Guy la Saint-Brice-en-Cogles, cu domnul de Turpin la Morannes, care este o cetate întărită și cu prințul de Talmont la Château-Gonthier.

— O să binevoiască oare un prinț să stea de vorbă cu mine?

— De ce nu, de vreme ce eu stau?

Halmalo își scoase pălăria.

— Toată lumea o să te primească bine cînd o să vadă floarea de crin brodată de alteța sa. Să nu uiți că ai de umblat prin locuri unde s-ar putea întîmpla să dai de oameni din partidul Muntelui sau de centriști. Așa că va trebui să te deghizezi. Nimic mai simplu. Republicanii ăștia sînt atît de nătărăi, încît e destul să porți niște haine albastre, o pălărie în trei colțuri și o cocardă tricoloră ca să poți colinda peste tot nestingherit. Nu mai există nici regimente, nici uniforme, iar unitățile nu mai au numere; fiecare poate să se îmbrace oricum poftește. Ai să te duci pe urmă la Saint-Mhervé și ai să te întîlnești cu Gaulier, căruia i se mai spune și Petrică-Gliganul. De acolo ai să te duci la cantonamentul din Parné unde oamenii sînt spoiți cu negreală pe față. Cei din Parné obișnuiesc să-și umple puștile cu pietricele și cu o încărcătură dublă de pulbere ca să răsune mai tare. Și bine fac; înainte de toate însă spune-le să ucidă, să ucidă și iar să ucidă. Ai să mergi după aceea în tabăra Vaca-Neagră care se află pe un dîmb, în inima pădurii Charnie, apoi în tabăra Ovăzurilor, pe urmă în tabăra Verde, în fine în tabăra Furnicilor. Ai să te duci la Grand-Bordage, care se mai cheamă și Cîmpul-de-Sus, unde locuiește o văduvă a cărei fiică e măritată cu Treton, zis și Englezul. Grand-

Bordage se află în parohia Queslaines. Ai să dai o raită prin Epineux-le-Chevreuil, prin Sillé-le-Guillaume, prin Parannes și ai să treci pe la toți oamenii risipiți prin codrii. Ai să întîlnești peste tot prieteni, pe care-i vei trimite la hotarele de sus și de jos ale provinciei Maine; ai să-l vezi pe Jean Treton în parohia Vaisges, pe Nu-mi-pasă la Bignon, pe Chambord la Bonchamps, pe frații Corbin la Maisoncelles, pe Puștiulică-fără-frică la Saint-Jean-sur-Erve. Îl cheamă de fapt Bourdoiseau. După ce ai să faci toate drumurile astea, răspîndind pretutindeni cuvîntul de ordine, *Răsculați-vă, Nici o cruțare*, vei căuta să răzbești pînă la armata cea mare, armata catolică și regală, oriunde s-ar afla. Ai să dai ochi cu domnii d'Elbée de Lescure, de la Rochejacquelein, cu toți conducătorii care vor mai fi în viață atunci. Ai să le arăți cocarda mea de comandant. Știu ei ce înseamnă. Nu ești decît un marinar, ce-i drept, dar nici Cathelineau nu e decît un simplu căruțaș. Ai să le spui din partea mea așa: a sosit momentul să pornească amîndouă războaiele o dată — și pe cel mare și pe cel mic. Cel mare face mai multă zarvă, cel mic în schimb e mai spornic. Bătălia din Vendée e strașnică, răscoala lui Chouan însă e cumplită; și într-un război civil tot ce-i cumplit e mai de folos. Roadele unui război se cunosc după numărul stricăciunilor pe care le face.

Se opri o clipă.

— Halmalo, asta-i tot ce aveam să-ți spun. Chiar dacă nu pricepi sensul cuvintelor, îți dai seama în schimb despre ce-i vorba. Am început să am încredere în tine văzîndu-te cum conduceai barca; nu cunoști geometria dar iscusința pe care ai dovedit-o în largul mării este cu drept cuvînt uimitoare; cine este în stare să piloteze o luntre, poate foarte bine să conducă o răscoală; după felul cum ai reușit să te descurci pe mare, folosind tot felul de vicleșuguri, sînt convins c-ai să duci la bun sfîrșit toate însărcinările pe care ți le-am încredințat. Și acum, mai departe. Ai să le comunici prin urmare comandanților tot ce ți-am spus, sau aproape tot, așa cum o să te taie capul, oricum ai s-o faci o să fie bine. Prefer luptele purtate în pădure unei bătălii în cîmp deschis; n-am nici un chef să așez în front o sută de mii de țărani, sub mitraliile

soldaţilor albaştri şi în bătaia artileriei domnului Carnot ; pînă într-o lună vreau să am cinci sute de mii de hăitaşi ascunşi prin păduri. Armata republicană e vînatul nostru. A bracona înseamnă a te război. Eu sînt strategul hăţişurilor. Bravo, încă un cuvînt pe care n-ai să-l înţelegi, nu face nimic, e destul să pricepi un singur lucru : Nici o cruţare ! Şi cît mai multe capcane întinse peste tot ! Dacă-i vorba să ne batem, mă bizui mai mult pe luptele de partizani decît pe războiul din Vendée. Şi ai grijă să le spui de asemenea că englezii sînt de partea noastră. Să încolţim republica din două părţi în acelaşi timp. Europa ne vine în ajutor. Să punem capăt o dată pentru totdeauna revoluţiei. Regii au pornit împotriva ei războiul regatelor, să pornim la rîndul nostru războiul parohiilor. Să nu uiţi să le spui şi asta. Ai priceput ?

— Da. Să treacă totul prin foc şi sabie.

— Întocmai.

— Nici o cruţare.

— Pentru nimeni. Foarte bine.

— Am să cutreier ţara în lung şi-n lat.

— Şi caută să fii cu ochii-n patru. Fiindcă pe meleagurile astea în orice moment poţi să dai mîna cu moartea.

— Cu moartea ? N-am nici un zor de ea. Cine poate să ştie dacă atunci cînd face primul pas în lume nu-şi toceşte ultima pereche de încălţăminte ?

— Eşti un om viteaz.

— Şi dacă mă întreabă cineva care-i numele monseniorului ?

— Nimeni nu trebuie să-l afle încă. Ai să spui că nu ştii, ceea ce nu e decît adevărul curat.

— Unde am să-l mai pot vedea oare pe monseniorul ?

— Acolo unde voi fi.

— Şi cum am să ştiu ?

— Pentru că toată lumea o să ştie atunci. N-o să treacă nici o săptămînă şi o să se vorbească de mine, am să dau asemenea pilde încît să le fie tuturor învăţare de minte ; am să-l răzbun pe rege şi dreapta-credinţă şi o să-ţi dai seama atunci că cel despre care se vorbeşte sînt eu.

— Am înţeles.

— Vezi să nu uiţi nimic.

— Fiţi pe pace.
— Şi acum poţi pleca. Domnul să-ţi călăuzească paşii. Du-te.
— Am să fac tot ce mi-aţi spus. Am să merg pretutindeni. Am să vorbesc. Am să împlinesc totul, cuvînt cu cuvînt. Am să împart ordine.
— Prea bine.
— Şi dacă izbutesc...
— Te voi face cavaler al Sfîntului Ludovic.
— Ca pe fratele meu ; iar dacă nu izbutesc, veţi porunci să mă împuşte.
— Ca pe fratele tău.
— Am înţeles, monseniore.
Bătrînul puse capul în piept şi păru să se cufunde într-o mohorîtă visare. Cînd ceva mai apoi ridică privirea, rămăsese singur. Halmalo abia dacă se mai zărea ca un punct negru ce se pierdea în depărtare.
Soarele asfinţise.
Goelanzii şi pescăruşii cu scufiţă se întorceau la cuiburi ; marea pentru ei înseamnă hoinăreală.
Se simţea în văzduh neastîmpărul ce se iscă la căderea nopţii ; brotăceii orăcăiau, becaţinele îşi luau zborul şuierînd din bălţaie, carabaşii, ciorile de cîmp, stăncuţele făceau o larmă nemaipomenită, ca în fiecare seară ; păsările de apă se chemau una pe alta ; în schimb, nu se auzea nici un zvon de viaţă omenească. Domnea cea mai deplină singurătate. Nici o pînză în tot cuprinsul golfului, nici un ţăran pe tot cuprinsul cîmpiei. Cît vedeai cu ochii se întindea pustietatea. Tulpinile înalte ale ciulinilor din nisipuri fremătau. Cerul alburiu al amurgului cernea o lumină palidă, învăluitoare, peste ţărmul bolovănos. În depărtare lacurile risipite pe şesul întunecat păreau nişte foi de cositor aşternute pe pămînt. Vîntul sufla din largul mării.

I

Pe creasta dunei

Lăsîndu-l pe Halmalo să se piardă în depărtare, bătrînul se înfășură în pelerina marinărească și porni la drum. Mergea agale, îngîndurat, îndreptîndu-se spre Huisnes în timp ce Halmalo se silea să ajungă la Beauvoir.

În spatele lui se înălța uriașul triunghi negru al muntelui Saint-Michel, cu creștetul încununat de catedrală, ca de o tiară și implătoșat cu zidurile cetății ale cărei turnuri semețe dinspre soare-răsare, unul rotund celălalt pătrat, par a sprijini masivul de piatră ajutîndu-l să poarte povara bisericii și a satului, dominînd oceanul, așa cum piramida Cheops domină deșertul.

Din pricina nisipurilor mișcătoare dunele din golful Mont-Saint-Michel își schimbă locul pe nesimțite. Pe vremea aceea, între Huisnes și Ardevon se afla o dună foarte înaltă care a dispărut între timp. Duna aceasta, pe care iureșul năprasnic al unui flux echinocțial a ras-o de pe fața pămîntului, se deosebea de celelalte prin faptul că era foarte veche și, în același timp, fiindcă purta în vîrf o piatră milenară ridicată în secolul al VII-lea în amintirea soborului ce s-a ținut la Avranches pentru înfierarea ucigașilor sfîntului Toma de Canterbury. De sus de pe culme vedeai întreg ținutul desfășurîndu-se la poalele dunei și puteai să te orientezi.

Bătrînul își îndreptă pașii într-acolo și începu să urce.

Ajungînd în vîrf, se așeză pe una din bornele ce străjuiau cele patru colțuri ale pietrei miliare și, rezemîn-

du-se cu spatele de ea, începu să cerceteze pe îndelete cuprinsurile întinse la picioarele sale ca o hartă geografică. Părea să caute un drum pe niște meleaguri de care, altminteri, nu era străin. Priveliștea larg deschisă în fața lui, înnegurată de amurg, nu-i îngăduia să vadă lămurit decît dunga orizontului tivind cu negru cerul alburiu.

Se zăreau ici și colo, adunate în pîlcuri, acoperișurile a unsprezece burguri și sate ; se deslușeau, pînă la o depărtare de cîteva leghe, clopotnițele de pe coastă, toate foarte înalte, pentru a sluji drept puncte de reper la nevoie navigatorilor aflați în largul mării.

După cîteva minute, bătrînul păru a fi descoperit, în fine, în pîclele înserării ceea ce căuta ; privirea i se opri asupra unui loc împrejmuit, o ogradă cu arbori, ziduri și acoperișuri, ce abia se zărea în mijlocul cîmpiei și a huceagurilor și care nu putea fi decît ograda unei ferme ; dădu din cap mulțumit ca un om care își spune în sinea lui — Aha, acolo trebuie să fie — și se apucă să schițeze cu degetul în aer un itinerariu printre ogoare și îngrădituri de spinișuri. Din cînd în cînd privea cu luare aminte ceva nedeslușit și fără formă precisă ce se zbătea deasupra clădirii principale a gospodăriei, ca și cînd s-ar fi întrebat : ce-o mai fi și asta ? Din cauza orei tîrzii, culoarea era spălăcită și conturul neguros nu putea să fie o morișcă de vînt, deoarece fîlfîia, iar un drapel n-ar fi avut ce căuta acolo.

Era obosit ; nu se îndura să se ridice de pe borna pe care se așezase, lăsîndu-se cuprins de acea ușoară toropeală pe care o simt de obicei oamenii istoviți în primul moment de odihnă.

Există un ceas din zi pe care l-am putea socoti cruțat de orice zgomot, un ceas de seninătate, ceasul de seară. Bătrînul poposise tocmai în ceasul acela și se bucura de el, privind și ascultînd — ce ? — liniștea. Cei mai aprigi oameni au clipele lor de melancolie. Deodată însă liniștea ce-l înconjura fu, nu tulburată, ci parcă și mai mult adîncită, de larma unor drumeți care, judecînd după glasuri, păreau a fi femei și copii. Se întîmplă uneori să auzi asemenea zvonuri voioase adiind prin negura înserării. Din cauza bălăriilor nu se vedea grupul dinspre

care venea freamătul acela de glasuri, dar îți puteai da seama că se afla chiar la poalele dunei în drum spre cîmpie și spre pădure. Vocile se înălțau limpezi și proaspete pînă la urechea bătrînului ce ședea îngîndurat și atît de aproape încît putea să distingă fiecare cuvînt.

— Hai mai repede, Flécharde, spunea o femeie. Pe unde o luăm, pe aici ?

— Nu, pe dincolo.

Și dialogul înfiripat între cele două glasuri, unul mai puternic, celălalt mai sfios, se depănă mai departe.

— Cum zici că se cheamă ferma la care am tras ?

— Păișurile.

— Și mai e mult pîn-acolo ?

— Încă un sfert de oră.

— Să mergem mai repede ca să apucăm masa.

— Ce-i drept, am cam întîrziat.

— Ar trebui s-o luăm la picior. Dar prichindeii dumitale au obosit. Putem noi, două biete femei, să ne luptăm cu trei plozi ! Dumneata, Fléchardе și așa ții unul în brațe. E o povară, nu glumă. Cu toate că ai înțărcat-o, căpcăuna, văd că tot o mai porți în brațe. Prost nărav, zău ! Las-o să meargă singură. N-avem ce face, o să se răcească mîncarea.

— Nici nu știi ce grozavi sînt pantofii pe care mi i-ai dat. Parc-ar fi făcuți pe măsura mea.

— Oricum e mai bine decît să umbli cu labele goale.

— Hai, mai repede, René-Jean.

— Numai din cauza lui am întîrziat. Trebuia musai să intre în vorbă cu toate țărăncuțele de pe drum, altfel nu poate. A și început să facă pe cocoșul.

— D-apoi cum, merge doar pe cinci ani.

— Ia spune, René-Jean, de ce te-ai oprit să vorbești cu fetița aia din sat ?

O voce de copil, care era a unui băiețaș, răspunse :

— De-aia, fin'c-o cunosc.

— Cum așa, de unde o cunoști ? stărui femeia.

— Așa, răspunse băiețașul, fin' că mi-a dat niște goange azi-dimineață.

— Să nu mori! se minună femeia în gura mare, sîntem doar de trei zile prin partea locului și năpîrstocul ăsta și-a și găsit o ibovnică!

Glasurile se îndepărtară. Nu se mai auzea nici un zgomot.

II

Aures habet, et non audiet[1]

Bătrînul nu se clintea din loc. Nu se gîndea la nimic; abia dacă plutea într-o ușoară visare. Jur împrejurul lui nu era decît tihnă, toropeală, încredere și seninătate. Duna era încă luminată ca ziua, pe cîmpie coborîse înserarea iar în pădure se înnoptase de-a binelea. Luna răsărea în zare. Cîteva stele săgetau bolta azurie a cerului. Deși hărțuit de atîtea încrîncenate frămîntări, omul se lăsa sorbit de neasemuita pace a infinitului. Simțea mijind în el un tainic revărsat de zori, speranța, dacă putem folosi cuvîntul în legătură cu simțămintele unui om care așteaptă dezlănțuirea războiului civil. Deocamdată i se părea că, de vreme ce reușise să scape teafăr din valurile mării care se dovedise atît de necruțătoare și pusese piciorul pe uscat, nu mai era pîndit de nici o primejdie. Nimeni nu știa cum îl cheamă, era singur, dispărut pentru inamic, fără să fi lăsat nici un semn după el, căci fața mării nu păstrează nici o urmă, ascuns, necunoscut, nici măcar suspectat. În momentul acela simțea în adîncul lui o supremă împăcare. Încă puțin și poate ar fi adormit.

Ceea ce, pentru omul acesta bîntuit în afară ca și înlăuntrul său de atîtea vijelii, dădea un farmec neobișnuit ceasului de liniște pe care-l trăia, era faptul că, pe pămînt ca și-n tăriile cerului stăruia o adîncă tăcere.

[1] Are urechi și nu aude (lat.).

Nu se auzea decît vîntul ce adia dinspre mare, dar freamătul vîntului e ca un ison neîntrerupt, cu care de la o vreme urechea se obișnuiește în asemenea măsură, încît încetează de a-l mai simți ca pe un zgomot.

Deodată bătrînul se ridică în picioare.

Atenția lui fusese trezită pe neașteptate ; se uită în zare. Pesemne descoperise ceva, fiindcă privirea lui rămase pironită în chip ciudat asupra unui punct din depărtare.

Ținta care-i atrăsese privirea era clopotnița din Cormeray ce se înălța în fața lui la marginea cîmpiei. Într-adevăr, părea să se fi întîmplat ceva cu totul extraordinar acolo sus, în turlă.

Silueta clopotniței se contura lămurit pe cer ; se vedea turnul terminat printr-o piramidă, iar între piramidă și turn, lăcașul clopotului, un foișor de formă pătrată, neoblonit și fără streșini, încît privirea îl putea străbate din orișice loc pe cîteșipatru laturile, după modelul obișnuit al clopotnițelor bretone.

Fapt este că foișorul se zărea cu intermitențe, cînd deschis, cînd astupat, la intervale regulate ; fereastra înaltă se profila luminoasă pentru ca puțin mai apoi să se întunece ; se vedea cerul prin ea și în secunda următoare nu se mai vedea nimic ; era lumină, pe urmă întuneric și toate aceste astupări și destupări ale ferestrei se succedau din clipă în clipă cu regularitatea bătăilor unui ciocan pe nicovală.

Clopotnița din Cormeray se afla în fața lui la o distanță de aproape două leghe ; bătrînul se uită în dreapta spre turla din Baguer-Pican care se înălța tot așa semeață în zare ; foișorul clopotniței se lumina și se întuneca la fel ca și cel din Cormeray.

Privi în stînga lui spre turla din Tanis ; foișorul se lumina și se întuneca la fel ca și cel din Baguer-Pican.

Se uită pe rînd la toate clopotnițele ce se profilau în zare : la stînga cele din Courtils, din Précey, din Crollon și din La Croix-Avranchin ; în dreapta turlele din Raz-sur-Couesnon, din Mordrey și din Pas ; în față clopotnița din Pontorson. Foișoarele tuturora erau cînd umbrite, cînd luminoase.

Ce putea să însemne asta ?

Nimic altceva decît că toate clopotele fuseseră puse în mişcare, şi probabil că erau trase cu o aprigă rîvnă, de vreme ce se arătau şi piereau din clipă în clipă.

Ce se întîmplase oare ? Nu mai încăpea nici o îndoială, se suna alarma.

Băteau clopotele de alarmă, băteau cu înfrigurare, băteau pretutindeni, în fiecare clopotniţă, în fiecare parohie, în fiecare sat şi totuşi nu se auzea nici cel mai mic zvon.

Distanţa era prea mare, fireşte, pentru ca dangătul lor să poată răzbate pînă acolo, şi apoi briza mării ce sufla din direcţia opusă împrăştia toate zgomotele pămînteşti purtîndu-le pînă dincolo de zare.

Ce putea fi oare mai sinistru decît clopotele care băteau cu atîta înverşunare, trimiţîndu-şi de pretutindeni chemările, şi în acelaşi timp tăcerea aceea adîncă ?

Bătrînul se oprise locului ascultînd.

Nu auzea dangătul clopotului de alarmă, dar îl vedea.

Să vezi alarma, ce senzaţie ciudată !

Pe cine le căşunase, oare, clopotelor, de băteau aşa !

Împotriva cui se dădea alarma ?

III

La ce folosesc literele de-o şchioapă

Cu siguranţă că cineva era urmărit.

Dar cine ?

Cît era de dîrz, omul simţi un fior.

Oricum, nu putea fi vorba de el. Nimeni nu bănuia că sosise ; era imposibil de asemenea, ca reprezentanţii aflaţi în misiune să fi prins de veste chiar atît de repede ; doar abia pusese piciorul pe uscat. Corveta cu siguranţă se scufundase cu echipaj cu tot fără să fi scăpat măcar un singur om cu viaţă. Şi apoi nimeni pe bord, în afară de Boisberthelot şi La Vieuville, nu-i cunoştea numele.

Clopotele continuau să joace sălbatica lor horă. Bătrînul le cerceta cu atenție, numărîndu-le mecanic, și gîndurile sale șovăiau între diferite ipoteze, stăpînite cînd de un sentiment de nestrămutată siguranță, cînd de o convingere înfricoșătoare, într-o necurmată oscilație. În definitiv, faptul că se dăduse alarma putea să aibă tot felul de explicații și, pînă la urmă, bătrînul căută să se liniștească spunîndu-și mereu : „În fond nimeni n-are de unde să știe că am sosit și nimeni nu-mi cunoaște numele.

De cîteva clipe se auzea un zgomot ușor deasupra și în spatele lui. Părea să fie foșnetul unei foi de copac ce flutura în aer. La început nu-i dădu nici o atenție ; dar cum zgomotul persista, am putea zice chiar cu insistență, în cele din urmă se întoarse. Era într-adevăr o foaie, dar o foaie de hîrtie. Vîntul încerca tocmai să desprindă un afiș mare lipit pe piatra miliară, deasupra capului său. Afișul fusese pus acolo doar cu puțin înainte, deoarece era încă umed și se afla în bătaia vîntului care începuse a se hîrjoni cu el, căznindu-se să-l dezlipească.

Bătrînul urcase dîmbul, venind din partea opusă, așa încît nu avusese cum să vadă afișul cînd ajunsese sus.

Se sui pe borna pe care se odihnise pînă atunci și-și așeză palma pe colțul placatului ca să nu-l mai fîlfîie vîntul ; cerul era senin și în luna iunie ziua amurgește mai încet ; la poalele dunei se așternuse înserarea, în timp ce vîrful ei mai era încă luminat. Afișul fiind tipărit în parte cu litere de-o șchioapă era încă destulă lumină afară ca să se poată desluși cuprinsul. Și iată ce citi :

Republica franceză, una și indivizibilă

„Noi, Prieur de la Marne, reprezentant al poporului pe lîngă armata de la Côtes-de-Cherbourg ordonăm : Fostul marchiz de Lantenac, viconte de Fontenay, așa-numit prinț breton, debarcat pe furiș pe coastă în dreptul orașului Granville, este socotit în afara legii. — S-a pus un premiu pe capul său. — Cel care îl va preda, mort sau viu, va primi suma de șaizeci de mii de livre. — Această sumă va fi plătită în galbeni, nu în bancnote. — Un batalion din armata de la Côtes-de-Cherbourg va fi trimis imediat în căutarea și urmărirea fostului marchiz de

Lantenac. Comunele sînt rugate să acorde sprijinul necesar. — Dat în casa comună din Granville, la 2 iunie 1793. — Semnat : *Prieur de la Marne*"

Sub această semnătură mai era încă un nume, tipărit cu litere mai mici, pe care nu-l putea desluşi fiindcă începuse să se întunece.

Bătrînul îşi trase pălăria pe ochi, se înfăşură în pelerina marinărească pînă sub bărbie şi coborî repede dîmbul. Fără îndoială, nu avea nici un rost să mai zăbovească pe culme, unde mai era încă lumină.

Poate că zăbovise chiar mai mult decît trebuia, vîrful dunei fiind singurul punct din toată priveliştea care se mai vedea încă.

Ajungînd jos, la poale, în întuneric, încetini pasul.

Porni în direcţia fermei, potrivit itinerariului pe care şi-l întocmise, avînd probabil anumite motive să se simtă la adăpost acolo.

Ţinutul era pustiu. La ora aceea nu mai trecea nimeni prin partea locului.

Se opri îndărătul unui tufiş, îşi scoase pelerina, îşi întoarse vesta pe partea îmblănită şi, după ce-şi legă din nou la gît pelerina, o amărîtă de treanţă, prinsă cu o funie, porni mai departe.

Răsărise luna.

Ajunse la o răspîntie în dreptul căreia se înălţa o cruce veche de piatră. Pe soclul crucii se zărea un pătrat alb care, după toate probabilităţile, era o înştiinţare aidoma cu cea pe care o citise puţin mai înainte. Se îndreptă într-acolo.

— Unde vă duceţi ? se auzi un glas.

Se întoarse.

Era cineva în desiş, un bărbat înalt ca şi el, la fel de bătrîn, cu părul alb şi mai zdrenţăros decît el. Aproape că nu se deosebeau unul de altul.

Omul se sprijinea într-un toiag lung.

— V-am întrebat unde vă duceţi ? stărui omul.

— Mai întîi aş vrea să ştiu unde mă aflu ? răspunse el liniştit, aproape înfruntîndu-l.

— Vă aflați pe domeniul Tanis, îi răspunse omul. Eu sînt cerșetorul din partea locului, iar dumneavoastră seniorul.

— Eu?

— Da, dumneavoastră, domnule marchiz de Lantenac.

IV

Hîrbarul

Marchizul de Lantenac, căruia de aci încolo îi vom spune pe nume, răspunse grav:

— Fie cum zici. Du-te și mă denunță.

— Amîndoi sîntem la noi acasă aici, continuă necunoscutul, dumneavoastră la castel, eu în hățișuri.

— Să nu mai lungim vorba. Ce mai stai? Du-te și mă denunță, îl îndemnă marchizul.

— Voiați să mergeți la fermă, la Păjișuri, nu-i așa? stărui omul.

— Da.

— Nu vă duceți.

— De ce?

— Pentru că e ocupată de albaștri.

— De cînd?

— De trei zile.

— Și oamenii de la fermă și din cătun nu le-au ținut piept?

— Nu. Le-au deschis toate ușile.

— Așa! făcu marchizul.

Cerșetorul îi arătă cu degetul acoperișul conacului ce se zărea ceva mai încolo peste crestele copacilor.

— Vedeți acoperișul, domnule marchiz?

— Da.

— Știți ce-i acolo deasupra?

— Ceva ce flutură?

— Da.

— Un drapel.

— Tricolor, adăugă omul.

Era obiectul care-i atrăsese atenția marchizului încă de cînd se afla pe dună.

— Nu cumva sună alarma ? întrebă el.

— Ba da.

— De ce ?

— Din pricina dumneavoastră, firește.

— Și totuși nu se aude nimic ?

— Fiindcă bate vîntul.

După care continuă :

— Ați văzut afișul ?

— Da.

— Sînteți căutat.

Și aruncînd o privire spre fermă, adăugă :

— E o companie întreagă.

— De republicani ?

— De la Paris.

— Foarte bine, spuse marchizul, să mergem.

Și făcu un pas spre fermă.

— Nu vă duceți, îl opri omul, apucîndu-l de braț.

— Unde vrei să mă duc atunci ?

— Veniți la mine.

Marchizul îl măsură din ochi pe cerșetor.

— Credeți-mă, domnule marchiz, n-o fi prea frumos la mine, dar cel puțin sînteți la adăpost. Un bordei mai adînc decît o pivniță. Un polog de iarbă de mare în loc de podea și un pătul de crengi și buruieni drept acoperiș. Poftiți. La fermă v-ar împușca. La mine o să puteți dormi. Cred că sînteți obosit ; și mîine dimineață după ce vor fi plecat albaștrii, o să vă duceți unde doriți.

Marchizul îl privea cu atenție.

— Cu cine ții ? îl întrebă el. Ești republican ? Sau regalist ?

— Sînt un biet om sărman.

— Nici regalist, nici republican ?

— Cred că nu.

— Ești de partea regelui sau împotriva lui ?

— Nu-mi arde mie de așa ceva.

— Dar ce crezi despre tot ce se întîmplă ?

— N-am nici după ce bea apă.

— Și cu toate astea vrei să-mi vii într-ajutor.

— Fiindc-am văzut că sînteți în afara legii. Oare ce-o mai fi și legea asta? Adicătelea poate să te lase pe dinafară? Zău dacă înțeleg! Atunci eu cum sînt: înăuntru? Sau afară? Habar n-am. Oare să mori de foame e un lucru legiuit?

— De cînd ești muritor de foame?

— De cînd m-am născut.

— Și vrei totuși să mă scapi?

— Da.

— De ce?

— De-aia, fiindcă mi-am zis: uite-un om și mai sărman ca mine. Eu barem am dreptul să-mi trag răsuflarea, el nici măcar de asta n-are parte.

— Ai dreptate. Și vrei totuși să mă scapi?

— Mai încape vorbă! Doar sîntem frați acum, monseniore. Eu cerșesc o bucată de pîine, domnia voastră cerșiți viața. Cum s-ar zice sîntem amîndoi cerșetori.

— Dar știi că s-a pus un premiu pe capul meu?

— Da.

— De unde știi?

— Fiindc-am citit afișul.

— Știi să citești?

— Da. Știu și să scriu. De ce credeți c-ar trebui să fiu un neisprăvit?

— Dacă știi să citești și zici c-ai văzut afișul, ai aflat atunci că cel ce s-ar duce să mă denunțe ar putea cîștiga șaizeci de mii de franci?

— Cum nu, am aflat.

— Și nu în hîrtii.

— Da, știu, aur curat.

— Îți dai seama că șaizeci de mii de franci înseamnă o avere?

— Da.

— Și că cel ce m-ar denunța ar ajunge om bogat?

— Ei și?

— Om bogat!

— Așa am socotit și eu. Cînd te gîndești, mi-am zis, dînd cu ochii de domnia voastră, că cineva care s-ar duce să-l denunțe pe omul ăsta ar putea cîștiga dintr-un con-

dei șaizeci de mii de franci și s-ar căpătui! Hai, repede, să-l ascundem cît mai e timp.

Marchizul îl urmă pe milog.

Se afundară amîndoi într-un huceag. Acolo se afla bîrlogul cerșetorului, un bordei pe care un stejar bătrîn și falnic îi îngăduise să și-l încropească în cuprinsul său, săpat chiar la rădăcina copacului și acoperit cu crengile sale. Scund, întunecos, tăinuit, invizibil pentru cei de afară și destul de mare ca să încapă doi oameni înăuntru.

— Am bănuit eu că s-ar putea să am oaspeți, spuse cerșetorul.

Locuințele acestea subterane, care nu sînt chiar atît de neobișnuite în Bretania pe cît s-ar părea, se numesc în graiul țăranilor *tainițe*, la fel ca și ascunzătorile scobite în grosimea zidurilor.

Singurele lucruri care se aflau înăuntru erau cîteva oale, un așternut de paie sau de iarbă de mare, spălată și lăsată să se svînte, o pătură groasă de lînă și cîteva feștile de seu cu un amnar și niște cotoare găunoase de brînca-ursului în chip de chibrituri.

Se aplecară din șale, se tîrîră puțin pe brînci, pătrunseră în încăperea despărțită în mai multe compartimente ciudate de rădăcinile groase ale copacului și se așezară pe o grămadă de varec uscat, ce trebuia să le slujească drept pat. Golul dintre două rădăcini prin care se strecuraseră în hrubă lăsa să se cearnă înăuntru o zare de lumină. Între timp se lăsase noaptea, dar ochiul omenesc are darul de a-și potrivi vederea după cît e de tare sau de slabă lumina, reușind să descopere, chiar în întuneric, o dîră a zilei ce s-a stins. O licărire de lună albea ușor intrarea. Într-un colț se afla un urcior cu apă, o turtă de hrișcă și niște castane.

— Să cinăm, îl îmbie cerșetorul.

Împărțiră castanele între ei; marchizul puse și el la bătaie bucata lui de pesmet; mușcară amîndoi din codrul de pîine neagră și băură pe rînd din același urcior.

Intrară în vorbă.

Marchizul începu să-l descoasă pe tovarășul său.

— Va să zică pentru dumneata tot ce se întîmplă în lume e ca și cum n-ar fi nimic?

— Păi, cam așa. Ce zor am eu, astea-s treburile dumneavoastră, ale boierilor.

— Oricum, toate cîte se petrec în zilele noastre...

— Se petrec undeva, sus.

După care cerșetorul adăugă :

— Și pe urmă sînt atîtea lucruri care se petrec și mai sus, bunăoară soarele cînd răsare, sau luna cînd crește ori cînd descrește, astea-s treburile pe care le păzesc eu.

Trase un gît din urcior.

— Ce bună-i apa proaspătă ! spuse el. Ce ziceți de apa asta, monseniore ?

— Cum te cheamă ? îl întrebă marchizul.

— Tellmarch e numele meu, dar lumea îmi spune Hîrbarul.

— Știu. Hîrbarul e un cuvînt băștinaș.

— Și care înseamnă cerșetor. Mi se mai spune și Uncheașul. De patruzeci de ani mi se tot spune Uncheașul, îi explică el.

— De patruzeci de ani ! Bine, dar erai tînăr ?

— N-am fost tînăr niciodată. Dumneavoastră, în schimb, sînteți veșnic tînăr, domnule marchiz. Aveți picioarele unui băiat de douăzeci de ani, fiindcă vă puteți cățăra pe dîmbul cel mare ; eu abia dacă mă mai pot mișca ; după un sfert de leghe mă biruie oboseala. Sîntem totuși de-o vîrstă amîndoi ; numai că, vedeți dumneavoastră, oamenii cu stare sînt mai cîștigați decît noi fiindcă pot să mănînce în fiecare zi. Mîncarea te ține-n putere.

Cerșetorul tăcu cîteva clipe, apoi continuă :

— Mare dandana cu bogătașii ăștia și cu sărăcimea. De aici se trag toate pacostele. Cel puțin așa mi se pare mie. Săracii vor să fie bogați, bogații în schimb nu vor să fie săraci. Eu zic că aici ar fi buba. Dar asta nu-i treaba mea. Ce s-a întîmplat, s-a întîmplat. Eu la drept vorbind nu țin nici cu creditorul, nici cu datornicul. Știu doar atît că o datorie trebuie totdeauna plătită. Asta-i tot. Mi-ar fi plăcut mai mult să nu-l ucidă pe rege, dar n-aș putea să spun pentru ce. Nu mă îndoiesc că s-ar găsi cineva să-mi răspundă : dar înainte vreme, cînd oamenii erau spînzurați de copaci pentru nimica toată ! De pildă eu am văzut cu ochii mei cum, pentru un păcă-

tos de plumb slobozit într-o căprioară a regelui, un biet om cu nevastă și șapte copii a fost atîrnat în ștreang. Și unii și alții au cusururile lor.

Tăcu din nou un timp, apoi adăugă :

— Mă înțelegeți, nici eu nu prea știu ce să cred, oamenii se foiesc încolo și încoace, se întîmplă atîtea lucruri de la un timp ; numai eu rămîn tot aici, sub cerul înstelat.

Tellmarch se întrerupse din nou, furat de gînduri, pe urmă continuă :

— Sînt puțintel vraci, puțintel doftor, cunosc buruienile de leac și mă pricep să le folosesc, țăranii mă văd deseori privind cu luare aminte cîte un lucru de nimic și de aici mi-au scornit numele de vrăjitor. Fiindcă mă gîndesc, cred că sînt și învățat.

— Ești din partea locului ? întrebă marchizul.

— N-am ieșit niciodată din hotarele satului.

— Și zici că mă cunoști ?

— Nici vorbă. Ultima oară v-am văzut acum doi ani, cînd ați făcut ultimul popas aici. Pe urmă ați plecat în Anglia. Adineauri am zărit un om în vîrful dunei. Un om înalt. Pe meleagurile noastre rareori întîlnești un om înalt ; la noi, în Bretania, oamenii de obicei sînt mărunți. Am căscat ochii, citisem mai înainte afișul. Ia te uită ! mi-am zis. Și cînd ați coborît, tocmai răsărise luna, v-am recunoscut.

— Și totuși eu nu te cunosc.

— De văzut, m-ați văzut, dar ca și cum nu m-ați fi văzut.

Și Tellmarch Hîrbarul îl lămuri :

— Eu, în schimb, vă vedeam. Cerșetorul se uită într-un fel la trecători și într-alt fel se uită trecătorii la el.

— Ne-am mai întîlnit și altă dată ?

— De multe ori chiar, de vreme ce sînt cerșetorul satului. Eram cerșetorul de la capătul drumului ce duce spre castel. Ați avut așadar prilejul să-mi dați de pomană ; cel care dă însă nu se uită niciodată, pe cînd cel care primește deschide ochii bine și cercetează. Cerșetorul e, cum s-ar zice, un fel de iscoadă. Eu însă, cît aș fi de amărît, mă străduiesc să nu fiu o iscoadă rea. În-

tindeam mîna, dar dumneavoastră nu vedeați nimic altceva decît o mînă întinsă, și-mi aruncați în palmă gologanul de care aveam nevoie dimineața ca să nu mor de foame seara. Se întîmplă uneori să n-ai ce pune în gură o zi și o noapte încheiată. Cîteodată un gologan înseamnă viața. Vă datorez viața, a venit acum vremea să vă plătesc datoria.

— Adevărat, mi-ai scăpat viața.

— Da, am să vă scap, monseniore.

Vocea lui Tellmarch luă un ton grav.

— Cu o condiție.

— Care?

— Să știu că n-ați venit aici cu gînduri rele.

— Am venit cu gînduri bune, îl liniști marchizul.

— Să ne odihnim atunci, spuse cerșetorul.

Se întinseră unul lîngă altul pe așternutul de iarbă de mare. Cerșetorul adormi cum puse capul jos. Deși frînt de oboseală, marchizul rămase un timp pe gînduri, se uită apoi pe întuneric la calicul de lîngă el și se culcă. Cu sau fără așternut, tot în țărînă era culcat; se folosi de prilej pentru a-și lipi urechea de pămînt. Un zumzet sinistru stăruia în adînc; se știe că sunetele se propagă prin scoarța pămîntului; ceea ce se auzea era vuietul clopotelor.

Alarma nu încetase încă.

Marchizul adormi.

V

Semnat Gauvain

Cînd deschise ochii, se luminase de ziuă.

Cerșetorul se sculase și stătea în picioare, dar nu în bîrlog, unde nu puteai sta decît aplecat, ci afară, în pragul bordeiului. Se sprijinea în toiag. Obrazul îi era luminat de soare.

— Monseniore, îl înștiință Tellmarch, e ora patru dimineața, chiar adineaori a bătut ornicul clopotniței din

Tanis. L-am auzit bătînd de patru ori. Înseamnă că vîntul s-a schimbat, suflă dinspre uscat acum ; încolo, nu se mai aude nimic, înseamnă deci c-a încetat alarma. La fermă și în cătunul Păișurilor e liniște și pace. Albaștrii dorm duși, dacă nu cumva și-or fi luat tălpășița. Primejdia nu mai e chiar atît de mare, cred c-ar fi mai cuminte să ne despărțim. E ora la care de obicei o pornesc de acasă.

Întinse brațul spre un punct din depărtare.

— Eu mă duc în partea aceea.

Pe urmă, îndreptîndu-l în direcția opusă :

— Dumneavoastră apucați-o pe aici.

Cerșetorul făcu o solemnă închinăciune cu mîna în fața marchizului.

Adăogă apoi, arătîndu-i rămășițele cinei :

— Luați niște castane, dacă vi-e foame.

O clipă mai tîrziu dispăruse printre copaci.

Marchizul se sculă și o porni la rîndul său în direcția indicată de Tellmarch.

Era ceasul fermecat care în graiul strămoșesc al țăranilor normanzi se numește „fluierașul zilei". Se auzeau sporovăind sticleții și vrăbiuțele hățișurilor. Marchizul merse de-a lungul cărării pe care venise împreună cu Tellmarch, cu o seară înainte. Ieșind din huceag se pomeni din nou la răspîntia străjuită de crucea de piatră. Afișul se afla tot acolo, alb și parcă zîmbitor în bătaia soarelui ce răsărise. Își aduse aminte că spre marginea de jos era scris ceva cu litere atît de mărunte, încît, ziua fiind pe sfîrșite, nu putuse desluși nimic în ajun. Se apropie de soclul crucii. Ordonanța se încheia într-adevăr cu aceste două rînduri, tipărite cu caractere mici, dedesubtul semnăturii *Prieur de la Marne* :

„După ce se va stabili identitatea fostului marchiz de Lantenac, susnumitul va fi executat pe loc. Semnat : *șeful detașamentului de expediție, comandantul de batalion, Gauvain.*"

— Gauvain ! se minună marchizul.

Rămase locului, adîncit în gînduri, cu privirile ațintite asupra afișului.

— Gauvain ! repetă el.

Făcu cîțiva pași, se mai uită o dată la cruce, se întoarse din drum și citi din nou ordonanța.

Pe urmă se îndepărtă agale. Dacă în momentul acela ar fi fost cineva pe aproape l-ar fi auzit murmurînd printre dinți : „Gauvain !"

Drumurile afundate între maluri pe care se strecura nu-i îngăduiau să vadă acoperișurile fermei ce se afla acum în stînga lui. Trecea tocmai prin dreptul unei ridicături de pămînt cu povîrnișuri rîpoase acoperite de tufe înflorite de drobiță, din specia numită ghimpoasă. Movila avea în vîrf un fel de gurgui sau cum se spune prin partea locului „o scăfîrlie". De jos, de la poalele ei, privirea se pierdea numaidecît printre arbori. Frunzișurile păreau scăldate în lumină. Întreaga natură mărturisea bucuria nețărmurită a dimineții.

Priveliștea se schimbă dintr-o dată luînd o înfățișare cumplită. Ca și cum s-ar fi pus la cale o ambuscadă și atacul ar fi fost dezlănțuit fără veste. O învolburare năprasnică de țipete sălbatice și de împușcături se năpusti ca o vijelie asupra cîmpiilor și asupra pădurilor împînzite de razele soarelui și, în aceeași clipă, în partea în care se afla ferma, se văzu înălțîndu-se o trîmbă de fum brăzdată de flăcări strălucitoare, ca și cînd cătunul împreună cu ferma ar fi luat foc, arzînd ca o căpiță de paie. Totul se petrecu într-un chip pe cît de neașteptat pe atît de sinistru, o trecere bruscă de la liniște la încrîncenare, o răbufnire a iadului în zorii unei zile luminoase, o urgie ce se abătuse din senin. Se dădeau lupte în preajma Păișurilor. Marchizul se opri locului.

Curiozitatea e mai puternică decît teama și cred că nu există om care să nu fi simțit acest lucru în împrejurări asemănătoare ; vrei cu tot dinadinsul să știi ce se întîmplă, chiar dacă ar trebui să-ți pui viața în joc. Fugarul se urcă pe înălțimea pe sub care trecea drumul săpat între maluri. Deși acolo se afla în văzul tuturor putea în schimb să vadă la rîndul său. În cîteva minute fu în vîrful scăfîrliei. Privi în zare.

Într-adevăr, se trăgeau focuri de armă și izbucnise un incendiu. Se auzeau strigăte, se vedeau țîșnind flăcări. Ferma părea să fie teatrul nu știu cărei cumplite neno-

rociri. Ce se întîmplase? Ferma Păişurilor fusese cumva atacată? De cine oare? Se încinsese o luptă? Sau mai degrabă era vorba de o execuţie militară? Potrivit unor măsuri luate prin decret revoluţionar, albaştrii aveau dispoziţie să pedepsească fermele şi satele rebele, dîndu-le pradă focului; orice fermă şi orice cătun care nu ridicaseră parcanele ordonate prin lege şi nu făcuseră curături nici nu croiseră drumuri prin bungeturi pentru cavaleria republicană, erau pîrjolite spre a sluji drept pildă tuturor. Cu puţin înainte, bunăoară, fusese pedepsită în felul acesta parohia Bourgon din apropiere de Ernée. Nu cumva ferma Păişurilor se afla în aceeaşi situaţie? Se vedea lămurit că nicăieri în pădurile şi prin ocolurile din Tanis şi din Păişuri nu se deschiseseră drumurile strategice stabilite prin decret. Să fi fost acum sorocul pedepsei? Poate că avangarda care ocupa ferma primise un ordin în sensul acesta? Cine ştie dacă trupa respectivă nu făcea parte din detaşamentele de expediţie supranumite *„oştile iadului"*?

Movila în vîrful căreia marchizul îşi statornicise postul de observaţie era înconjurată de un desiş pe cît de stufos, pe atît de sălbatic. Desişul acesta, căruia lumea îi spunea crîngul Păişurilor, dar care era de fapt o pădure în toată legea, se întindea pînă la fermă, ascunzînd în adîncul său, ca mai toate pădurile bretone, o întreagă reţea de cărări, de şleauri afundate între maluri de pămînt şi de rîpe, un adevărat labirint în care armatele republicane se rătăceau.

Execuţia, dacă era vorba de o execuţie, fusese crîncenă de bună seamă, fiindcă se termină repede. Ca orice acţiune brutală, totul se petrecuse în doi timpi şi trei mişcări. Atrocitatea războaielor civile e de obicei însoţită de asemenea cruzimi. În timp ce marchizul asculta şi pîndea, făcînd tot felul de presupuneri şi pregetînd să coboare, dar în acelaşi timp pregetînd să şi rămînă, vuietul pustiitor încetă sau mai bine zis se risipi. Marchizul văzu împrăştiindu-se în desiş o mulţime îndîrjită şi voioasă. Un înspăimîntător furnicar omenesc prinse a mişuna printre arbori. Părăsind ferma, toată lumea năvălea în pădure. Tobele ropoteau ca în preajma unui

atac. Nu se mai auzea însă nici o bătaie de pușcă. S-ar fi zis că era vorba de o vînătoare cu gonaci ce scotoceau prin tufișuri stîrnind și hăituind vînatul: nu mai încăpea nici o îndoială, căutau pe cineva; un zvon nedeslușit și înfundat stăruia în aer, o învălmășeală de cuvinte mînioase sau însuflețite de bucuria triumfului, un freamăt de glasuri ce strigau; nu se putea distinge nimic; deodată însă, așa cum un contur iese treptat la iveală dintr-o pîclă, din mijlocul acestui tumult începură a se desprinde niște sunete articulate și limpezi, alcătuind un cuvînt, și cuvîntul acela era un nume pe care îl rosteau mii de guri. Marchizul auzi strigîndu-se lămurit „Lantenac! Lantenac! Marchizul de Lantenac!"

Pe el îl căutau.

VI

Peripețiile războiului civil

Și într-o clipă, jur împrejurul lui, desișul fu împînzit din toate părțile deodată de puști, de baionete și de săbii, un drapel tricolor se înălță în umbra pădurii, chemarea *Lantenac!* îi răsună în urechi și chipuri aprige se iviră printre crengi și mărăcinișuri, la picioarele sale.

Marchizul era singur, în picioare, pe o înălțime unde putea fi văzut din orice parte a bungetului. Abia putea să întrezărească figurile celor ce-i strigau numele, în timp ce el se afla în văzul tuturor. Și dacă în pădure se aflau o mie de puști, era o țintă bună pentru ele. Nu reușea să deslușească nimic altceva în desiș decît niște ochi arzători ce stăteau pironiți asupra lui.

Își scoase pălăria, îi ridică borul, smulse un spin lung și uscat de drobiță, prinse apoi cu ajutorul lui de calotă borul răsfrînt împreună cu o cocardă albă pe care o scosese din buzunar și, punîndu-și din nou în cap pălăria a cărei margine răsfrîntă lăsa să i se vadă fruntea și

cocarda, rosti în gura mare, ca și cum ar fi vorbit întregii păduri :

— Eu sînt cel pe care-l căutați. Sînt marchizul de Lantenac, viconte de Fontenay, prinț breton, general de brigadă în armata regală. Să terminăm cît mai repede. Ochiți ! Foc !

Și desfăcîndu-și cu amîndouă mîinile vesta din piele de capră, își dezgoli pieptul.

Își aplecă apoi privirile, căutînd din ochi puștile îndreptate spre el și se pomeni deodată înconjurat de o mulțime de oameni îngenuncheați.

Un strigăt clocotitor țîșni în văzduh : „Trăiască Lantenac ! Trăiască monseniorul ! Trăiască domnul general !"

În același timp pălăriile erau aruncate în sus, săbiile erau răsucite prin aer în semn de voioșie, și se vedeau înălțîndu-se bîte în vîrful cărora fluturau bonete cafenii de lînă.

Marchizul era înconjurat de o ceată de răsculați din Vendée.

Recunoscîndu-l, toată ceata se așezase în genunchi.

Legenda spune că odinioară, în pădurile din Turingia trăia un neam de uriași, niște făpturi ciudate mai presus și în același timp mai prejos decît oamenii, pe care romanii le priveau ca pe niște animale monstruoase iar germanii le socoteau niște divinități întrupate și care, după cum aveau norocul sau ghinionul să le iasă în cale unii ori alții, puteau fi în egală măsură măcelărite ori venerate.

Marchizul încercă un simțămînt asemănător cu cel pe care-l vor fi avut aceste făpturi atunci cînd, în loc să fie prigonite ca niște monștri, așa cum s-ar fi așteptat, se vedeau adorate ca niște zeități.

Toți ochii aceia ce scăpărau fioroși stăteau acum ațintiți asupra marchizului cu un fel de dragoste sălbatică.

Gloata era înarmată cu puști, cu săbii, cu coase, cu bîte și cu prăjini ; toți purtau pălării mari de pîslă sau bonete cafenii cu cocarde albe, sumedenie de mătănii și de amulete, pantaloni largi, scurți, pînă la genunchi, jambiere de piele ce lăsau să se vadă îndoitura piciorului și plete ; unii aveau o figură cruntă și toți un aer naiv.

Un tînăr chipeș trecu printre oamenii îngenuncheați și începu să urce cu pași mari dîmbul, îndreptîndu-se spre marchiz. Purta la fel ca țăranii o pălărie de pîslă cu borul răsfrînt și cu cocardă albă și cojoc, dar avea mîinile albe, era îmbrăcat cu o cămașă fină și încins peste vestă cu o eșarfă de mătase albă de care spînzura o sabie cu mîner aurit.

Ajungînd în vîrful scăfîrliei, tînărul își azvîrli pălăria din cap, își dezlegă apoi eșarfa și, punînd un genunchi la pămînt, o înfățișă marchizului împreună cu sabia.

— Vă căutam într-adevăr și v-am găsit, spuse el. Aceasta e sabia de comandant, iar oamenii pe care-i vedeți aici sînt acum la ordinele dumneavoastră. Primiți închinăciunea noastră, monseniore. Gata la ordin, domnule general.

La un semn al său, ieșiră din bunget niște oameni purtînd un drapel tricolor și se urcară pe dîmb pentru a depune steagul la picioarele marchizului. Era cel pe care-l întrezărise puțin mai înainte printre copaci.

— Domnule general, rosti tînărul care-i prezentase spada și eșarfa, steagul ăsta l-am capturat adineauri de la albaștrii care ocupaseră ferma Păișurilor. Monseniore, numele meu e Gavard și am fost în slujba marchizului de la Rouarie.

— Prea bine, spuse marchizul.

Se încinse apoi, liniștit și grav, cu eșarfa. După care trase sabia din teacă și învîrtind-o pe deasupra capului :

— Sculați ! strigă el. Trăiască regele !

Toată lumea se ridică în picioare.

Și adîncurile pădurii răsunară de strigăte frenetice și triumfătoare : *Trăiască regele ! Trăiască marchizul nostru ! Trăiască Lantenac !*

Marchizul se întoarse către Gavard.

— Cîți sînteți ?

— Șapte mii.

Coborînd dîmbul, în timp ce țăranii dădeau la o parte tufele de drobiță din calea marchizului de Lantenac, Gavard îl lămuri :

— Monseniore, a fost mult mai simplu decît s-ar părea. În două cuvinte am să vă spun tot. Nu așteptam decît o scînteie. Ordonanța republicii ne-a dat de veste

că vă aflați printre noi și atunci tot ținutul s-a răsculat în numele regelui. Pe de altă parte, am fost înștiințați în taină de primarul din Granville, care e omul nostru: e cel care l-a scăpat pe abatele Olivier. Azi-noapte s-au tras clopotele de alarmă.

— Pentru cine ?

— Pentru domnia voastră.

— Așa ! făcu marchizul.

— Și acum iată-ne aici, spuse Gavard.

— Și zici că sînteți șapte mii ?

— Deocamdată. Mîine vom fi cincisprezece mii, adică toată oștirea care poate fi ridicată din ținut. Atunci cînd domnul Henri de La Rochejacquelein a plecat să se alăture armatei catolice, s-au tras tot așa clopotele și într-o singură noapte din șase parohii, Isernay, Corqueux, Echaubroignes, Aubiers, Saint-Aubin și Nueil s-au strîns zece mii de oameni. Nu aveau nici un fel de muniții ; au găsit însă la un zidar niște pulbere de mină, vreo șaizeci de livre, și domnul de La Rochejacquelein a plecat numai cu atît. Eram siguri că sînteți ascuns undeva, în pădure și vă căutam.

— Și atunci i-ați atacat pe albaștri la ferma Păișurilor ?

— Vîntul i-a împiedicat să audă clopotele. Nu bănuiau nimic ; oamenii din cătun, care sînt niște neisprăviți, îi primiseră cu brațele deschise. Azi-dimineață am înconjurat ferma, albaștrii dormeau, și în doi timpi și trei mișcări le-am venit de hac. Am un cal. Imi veți face cinstea să-l primiți, domnule general ?

— Da.

Un țăran aduse un cal bălan cu tot harnașamentul militar. Marchizul încălecă, refuzînd ajutorul lui Gavard.

— Ura ! îl aclamară țăranii, căci exclamațiile englezești au început să fie tot mai des folosite pe coasta normando-bretonă, care întreține în permanență legături cu insulele din Marea Mînecii.

— Unde ați hotărît să fie cartierul dumneavoastră general, monseniore ? întrebă Gavard, salutînd ostășește.

— Deocamdată în pădurea Fougères.

— E una din cele șapte păduri de pe domeniul dumneavoastră, domnule marchiz.

— Ne-ar trebui un preot.
— Avem unul.
— Pe cine?
— Pe vicarul de la Chapelle-Erbrée.
— Îl cunosc. A fost la Jersey.
— De trei ori, spuse un preot ieşind din mulţime.
Marchizul întoarse capul spre el:
— Bună dimineaţa, domnule vicar. Vei avea de lucru în curînd.
— Cu atît mai bine, domnule marchiz.
— Vor fi destui oameni pe care va trebui să-i spovedeşti. Cei care vor vrea. Nu silim pe nimeni.
— Domnule marchiz, îl înştiinţă preotul, la Guéménée, Gaston îi obligă pe republicani să se spovedească.
— Gaston e peruchier, spuse marchizul; orice om are dreptul să moară cum vrea.
Gavard, care se dusese să dea unele dispoziţii, se înapoie:
— Aştept ordinele dumneavoastră, domnule general.
— În primul rînd, încolonarea se va face în pădurea Fougères. Să se împrăştie toată lumea şi să meargă acolo.
— Am şi dat ordin.
— Parcă spuneai adineaori că sătenii din Păişuri i-au primit cu braţele deschise pe albaştri?
— Întocmai, domnule general.
— Aţi dat foc fermei?
— Da.
— Aţi ars şi cătunul?
— Nu.
— Daţi-i foc.
— Albaştrii au încercat să se apere, dar nu erau decît o sută cincizeci, iar noi şapte mii.
— Ce hram purtau albaştrii ăştia?
— Erau oamenii lui Santerre.
— Cel care a ordonat să bată tobele în timp ce-l decapitau pe monarh. Va să zică era un batalion din Paris?
— Numai un detaşament.
— Şi cum se numeşte batalionul ăsta?
— Batalionul Boneta-Roşie, e scris pe drapel, domnule general.
— Nişte fiare turbate.

— Ce să facem cu răniţii ?
— Să-i răpuneţi.
— Dar cu prizonierii ?
— Împuşcaţi-i.
— Sînt optzeci de oameni.
— Pe toţi să-i împuşcaţi.
— Sînt şi două femei.
— Şi pe ele.
— Şi trei copii.
— Luaţi-i cu voi. Vom vedea mai încolo ce facem cu ei.

Şi marchizul dădu pinteni calului.

VII

Fără îndurare (cuvîntul de ordine al Comunei)
Fără cruţare (cuvîntul de ordine al principilor)

În timp ce în apropiere de Tanis se petreceau cele arătate mai sus, cerşetorul se îndrepta spre Crollon. Mergea pe fundul unor rîpe, sub frunzişurile larg boltite ce înăbuşeau orice zgomot, fără să vadă nimic şi observînd totuşi cele mai neînsemnate lucruri, aşa cum spusese el însuşi, visător mai mult decît îngîndurat, căci omul cufundat în gînduri urmăreşte un scop, în timp ce visătorul nu urmăreşte nimic, hoinărind, tîndălind, oprindu-se ici şi colo, mestecînd cîte o frunză tînără de măcriş, bînd apă de izvor, înălţînd capul în răstimpuri la auzul unui vuiet îndepărtat, lăsîndu-se apoi din nou învăluit de vraja ameţitoare a naturii, sorindu-şi zdrenţele, auzind poate zgomotele pămîntenilor, dar ascultînd numai cîntecul păsărilor.

Era bătrîn şi greoi ; nu putea să meargă prea mult ; după un sfert de leghe, aşa cum îi spusese marchizului de Lantenac, se simţea obosit ; se mulţumi doar să dea o raită pînă la Croix-Avranchin şi în timp ce se îndrepta spre casă îl apucă seara pe drum.

Puțin mai încolo de Macey, poteca pe care își depăna pașii urca pe un dîmb golaș, fără nici un copac, din vîrful căruia se vedea pînă hăt-departe și puteai cuprinde cu ochiul priveliștea ce se deschidea larg spre apus peste tot întinsul, pînă la marginea mării.

O trîmbă de fum îi atrase atenția.

Ce poate fi mai îmbietor decît un fum și în același timp ce poate fi mai groaznic ? Sînt fumuri pașnice după cum sînt fumuri ucigașe. Aspectul unui fum, densitatea și culoarea lui pot fi cea mai grăitoare mărturie a deosebirii ce există între starea de pace și cea de război, între fraternitate și ură, între ospitalitate și crimă, între viață și moarte. Un fum ce se înalță printre copaci poate să înfățișeze tot ce poate fi mai încîntător pe lume, un cămin, ori tot ce poate fi mai cumplit, un incendiu ; și cîteodată toată fericirea ca și toată nenorocirea unui om atîrnă de acest lucru precar sortit să se risipească în vînt.

Fumul pe care-l privea Tellmarch era neliniștitor.

Negru, cu învăpăieri subite, ca și cum grămada de jeratic din care se iscase mai pîlpîia cînd și cînd înainte de a se stinge cu totul, se ridica în văzduh deasupra Păișurilor.

Tellmarch întinse pasul, îndreptîndu-se spre locul cu pricina. Era frînt de oboseală, totuși voia să știe ce se întîmplase.

Ajunse în vîrful colinei la poalele căreia se aflau cătunul și ferma.

Și ferma și cătunul însă pieriseră de pe fața pămîntului.

În locul unde fusese așezarea Păișurilor nu mai erau decît niște șandramale cotropite de flăcări.

Să vezi o colibă arzînd e o priveliște mai zguduitoare decît aceea a unui palat distrus de foc. O colibă în flăcări este tot ce poate fi mai jalnic. Urgia ce se abate asupra mizeriei, vulturul ce se înverșunează împotriva unei biete rîme sînt două lucruri la fel de absurde, în fața cărora simți o strîngere de inimă.

Dacă ar fi să dăm crezare legendei biblice, focul are darul de a preschimba în stană de piatră pe orice muritor care se încumetă să-l privească. Tellmarch rămase o

bucată de vreme încremenit întocmai ca o statuie. Spectacolul pe care-l avea înaintea ochilor îl împietrise. Totul se mistuia pe tăcute. Nu izbucnea nici un țipăt ; nici un suspin omenesc nu se împletea cu fumul ; văpaia își împlinea rostul mistuind pînă la capăt așezarea fără să se audă nici un alt zgomot afară de trosnetul schelăriei și pîrîitul acoperișurilor de paie. Cînd și cînd fumul se destrăma și acoperișurile prăbușite lăsau să se vadă golul larg căscat al încăperilor, jăraticul își scînteia comoara lui de rubine, zdrențe stacojii și mobile sărăcăcioase și hodorogite de culoarea purpurei ieșeau la iveală în odăile dogorite de foc și Tellmarch era amețit de sinistra strălucire a dezastrului.

Cîțiva copaci dintr-o plantație de castani se aprinseseră și ardeau învîlvorați.

Cerșetorul trăgea cu urechea, încercînd să deslușească un glas, o chemare, un țipăt ; nici o mișcare, afară de aceea a flăcărilor ; nici un zvon, decît freamătul focului. Să fi fugit oare cu toții ?

Unde era mica obște ce trăia și muncea la Păișuri ? Ce se întîmplase cu oamenii din sat ?

Tellmarch cobori povîrnișul.

Un mister lugubru se afla în fața lui. Porni într-acolo agale, cu ochii ațintiți drept înainte. Se apropia de ruine cu încetineala unei umbre ; se simțea ca o fantomă în mijlocul unui cimitir.

Ajunse în locul unde fusese mai înainte poarta fermei și privi în ograda care, nemaiavînd ziduri, era una cu satul ce se înfiripase în jurul ei.

Ceea ce zărise mai înainte încă nu era nimic. Nu apucase să vadă decît partea cumplită a lucrurilor ; abia acum i se dezvăluia oroarea.

În mijlocul ogrăzii se afla un maldăr negru, vag conturat într-o parte de pîlpîirea flăcărilor, în cealaltă de lumina lunii ; maldărul era alcătuit dintr-o învălmășeală de trupuri omenești, iar trupurile erau niște cadavre.

În mijlocul mormanului se întindea o băltoacă ce aburea ușor, oglindind vîlvătăile incendiului ; dar băltoaca n-avea nevoie să fie învăpăiată de foc pentru a fi roșie ; era o băltoacă de sînge.

Tellmarch se apropie și începu să cerceteze rînd pe rînd trupurile ce zăceau învălmășite ; toate erau înghețate pe veci.

Și luna și focul le lumina.

Cadavrele păreau a fi ale unor soldați. Toți în picioarele goale ; fuseseră prădați de încălțăminte ; fuseseră de asemenea prădați și de arme ; nu mai păstrau decît uniformele de culoare albastră ; ici și colo, în grămada de capete și de mădulare amestecate se zăreau pălării ciuruite, cu cocarde tricolore. Erau așadar republicani și făceau parte din detașamentul de ostași parizieni care, în ajun, încă se mai bucurau de viață și care își aleseseră drept cantonament ferma Păișurilor. Fuseseră cu toții executați, judecînd după pozițiile simetrice ale trupurilor întinse pe jos, împușcați pe loc și fără greș. Toți muriseră. Din tot mormanul acela de trupuri nu răzbătea nici un horcăit.

Tellmarch trecu în revistă cadavrele, unul cîte unul ; toate erau ciuruite de gloanțe.

Grăbiți probabil să plece într-altă parte, cei care îi executaseră nu mai avuseseră timp să le îngroape.

În momentul în care se pregătea să se întoarcă, îi căzură ochii asupra unui zid scund ce se afla în ogradă și văzu patru picioare ce ieșeau la iveală de după colțul acelui zid.

Cîteșipatru erau încălțate și mai mici decît celelalte. Apropiindu-se, Tellmarch observă că erau picioarele unor femei.

Într-adevăr, două femei zăceau pe jos una lîngă alta îndărătul zidului, împărtășind soarta celor executați.

Tellmarch se aplecă asupra lor. Una din ele purta un fel de uniformă ; lîngă ea se afla un bidon spart și golit ; era o vivandieră. Avea țeasta străpunsă de patru gloanțe. Era moartă.

Tellmarch se uită cu atenție la cealaltă. Era o țărancă. Albă ca varul la față și cu gura deschisă. Ochii acoperiți de pleoape. Nu avea nici o rană la cap. Veșmintele care, pe cît se părea, trecuseră prin multe încercări, căci erau numai zdrențe, i se desfăcuseră în cădere, dezgolindu-i pe jumătate pieptul. Cerșetorul dădu la o parte zdrențele și descoperi urma rotundă și însîngerată a unui glonte

ce-i găurise umărul, sfărîmîndu-i clavicula. Privi sînul livid.

— E mamă și-și alăptează pruncul, murmură el.

O atinse cu mîna. Nu se răcise.

Nu părea să aibă nici o altă rană, afară de cea de la umăr și de clavicula ruptă.

Își lipi palma în dreptul inimii ei și o simți zvîcnind încet. Așadar nu murise.

Tellmarch se ridică din șale și strigă cu o voce detunătoare :

— Nu e nimeni aici ?

— Tu ești, hîrbarule ? răspunse un glas atît de încet încît abia se putea auzi.

Și în aceeași clipă un cap ieși dintr-o surpătură.

Pe urmă mai apăru încă un chip dintr-o cocioabă. Erau doi țărani care izbutiseră să se ascundă ; singurii rămași în viață.

Vocea cunoscută a hîrbarului îi liniștise, făcîndu-i să iasă din cotloanele în care ședeau chirciți.

Țăranii se apropiară de Tellmarch, tremurînd vargă.

De strigat, Tellmarch putuse să strige, în schimb acum nu mai era în stare să scoată un cuvînt, așa cum se întîmplă de obicei cînd ești sub stăpînirea unei emoții copleșitoare. Se mulțumi așadar să le arate cu degetul femeia întinsă la picioarele sale.

— O mai fi trăind oare ? spuse unul dintre țărani.

Tellmarch dădu din cap că da.

— Dar cealaltă ? Trăiește și ea ? întrebă al doilea țăran.

Tellmarch făcu semn că nu.

Cel care ieșise primul din ascunzătoare continuă :

— Toți ceilalți au murit, nu-i așa ? Am văzut cu ochii mei. Eram în pivniță. Cînd vine cîte o urgie ca asta nu poți decît să-i mulțumești Celui-de-Sus că n-ai pe nimeni pe lume. Îmi ardea casa. Doamne Isuse Hristoase ! Cum i-au mai secerat pe toți. Femeia asta avea trei copii. Trei prichindei, uite numai atîtica ! Copiii strigau : Mamă ! Mama țipa : Copiii mei ! Pe ea au împușcat-o, iar plozii i-au luat de aici. Am văzut cu ochii mei, Doamne, Doamne, Doamne ! După ce i-au măcelărit pe toți au plecat. Erau mulțumiți de ispravă. Pe ăia mici i-au luat cu

ei, iar pe muma lor au împușcat-o. Dar n-a murit, nu-i așa că n-a murit ? Crezi c-ai putea s-o scapi, hîrbarule, ce zici ? Dacă vrei te ajutăm s-o duci în tainiță, la tine.

Tellmarch dădu din cap că da.

Ferma se afla chiar în buza pădurii. Înjghebară la repezeală o targă din crengi înfrunzite și ferigi. Așezară apoi pe targă femeia care zăcea mai departe nemișcată și o porniră prin bunget ; sătenii purtau targa, ținînd-o fiecare de cîte un capăt, în timp ce Tellmarch sprijinea brațul rănitei, cercetîndu-i pulsul.

Pe drum țăranii vorbeau între ei peste trupul însîngerat al femeii căreia luna îi lumina chipul palid, căinîndu-se, cînd unul, cînd altul, înspăimîntați.

— Să omoare atîta omenire !

— Să pîrjolească tot !

— O, Doamne Dumnezeule, oare tot așa ne-o fi dat s-o ducem de aci încolo ?

— Așa a vrut moșneagul acela înalt.

— Păi da, că doar el poruncea.

— Nu l-am mai văzut cînd au început să împuște. Era și el de față ?

— Nu. Plecase. Dar ce-are a face, vorba-i c-au tras la ordinul lui.

— Numai el e de vină pentru tot ce s-a întîmplat.

— Așa a spus : Ucideți ! Pîrjoliți ! Fără cruțare !

— Parcă ziceai că-i marchiz ?

— Păi cum, e chiar marchizul nostru.

— Cum îl cheamă ?

— Domnul de Lantenac.

Tellmarch ridică ochii la cer și murmură printre dinți :

— Să fi știut !

Partea a doua LA PARIS

Cartea întîi CIMOURDAIN

I

Cum arătau străzile Parisului pe vremea aceea

Oamenii se deprinseseră să trăiască în văzul tuturor, întindeau mesele și mîncau în stradă, în fața casei, femeile destrămau cîrpe și făceau scamă pentru răniți, stînd pe treptele bisericilor și cîntînd *Marsilieza*, parcul Monceaux și grădina Luxembourg fuseseră transformate în cîmpuri de manevre, la toate răspîntiile vedeai armurieri lucrînd de zor, puștile erau făurite sub ochii trecătorilor care aplaudau ; pe toate buzele întîlneai aceleași cuvinte : *Răbdare. E revoluție.* Toți zîmbeau vitejește. Lumea se ducea la spectacole, așa cum se ducea și la Atena în timpul războiului peloponeziac ; afișe lipite mai la fiece colț de stradă anunțau : *Asediul orașului Thionville. —Mama salvată din flăcări. — Clubul Tembelilor. — Cea mai vîrstnică dintre papesele Ioana. — Filozofii în armată. Arta iubirii la țară.* Germanii ajunseseră la porțile orașului ; umbla zvonul că regele Prusiei ar fi dat ordin să i se rețină niște loji la operă. Totul era menit să înspăimînte și nimeni nu era speriat. Sinistra lege împotriva suspecților, criminala operă a lui Merlin de Douai, făcea să plutească amenințarea ghilotinei deasupra capetelor tuturor. Știind că fusese denunțat, un procuror anume Séran aștepta la fereastra casei sale, în halat și papuci, cîntînd din flaut, să fie arestat. Nimeni nu părea să aibă timp de pierdut și toată lumea era grăbită. Cocarda nu lipsea de la nici o pălărie. *Boneta roșie ne prinde de minune,* spuneau femeile. S-ar fi zis că toți locuitorii Parisului erau în frigurile mutării. Prăvăliile negustorilor

de vechituri erau ticsite cu coroane, mitre, sceptre din lemn aurit și flori de crin, vestigii ale caselor regale; ruinele monarhiei defilau pe străzi. În dughenele telalilor se vindeau sfite și stihare de ocazie. În tîrg la Porcherons și la cîrciuma lui Ramponneau, oameni înțoliți cu feloane și cu omofoare, călări pe măgari cu patrafire pe spinare în chip de valtrapuri, pofteau să bea vinul casei în anafornițele catedralelor. În strada Saint-Jacques, niște pavagii opreau tărăboanța unui negustor ambulant care vindea încălțăminte și, punînd mînă de la mînă, cumpărau cincisprezece perechi de pantofi ca să-i trimită Convenţiunii pentru soldați. Busturile lui Franklin, al lui Rousseau, al lui Brutus, la care trebuie să adăugăm și pe cel al lui Marat, împînzeau tot orașul; pe strada Cloche-Perce, dedesubtul unui bust al lui Marat, se afla expus într-o ramă neagră de lemn și acoperit cu sticlă, un rechizitoriu împotriva lui Malouet, argumentat cu dovezi, pe marginea căruia se puteau citi următoarele: „Toate aceste amănunte mi-au fost comunicate de concubina lui Sylvain Bailly, bună patriotă care întotdeauna e serviabilă cu mine. Semnat: *Marat*. În piața Palais-Royal, inscripția de pe fîntînă: *Quantos effundit in usus*[1] fusese acoperită cu două pînze pictate cu bidineaua, dintre care una îl înfățișa pe Cahier de Gerville dînd în vileag semnalul de mobilizare al „peticarilor" din Arles; cealaltă pe Ludovic al XVI-lea, întors din drum de la Varennes, în caleașca sa regală, iar dedesubtul caleștii, o scîndură legată cu frînghii la capetele căreia stăteau de pază doi grenadieri cu baioneta la armă. Doar cîteva dintre marile magazine mai erau deschise; mici prăvălii ambulante cu mărunțișuri sau jucării circulau pe străzi trase de femei și luminate de lumînări din care picura seul pe mărfuri; foste călugărițe purtînd peruci blonde făceau negoț la tarabe sub cerul liber; cutare lucrătoare ce cîrpea toată ziua ciorapi într-o dugheană era contesă; cutare croitoreasă, marchiză; doamna de Boufflers locuia într-un pod de la fereastra căruia putea să privească propriul său palat. Vînzători de gazete alergau pe străzi oferind trecătorilor „ultimele știri". Celor ce umblau înfășu-

[1] Se risipește pentru atîtea trebuințe! (Lat.).

rați la gît cu niște cravate ce le acopereau bărbia li se spunea *scrofuloși*. Cîntăreții ambulanți mișunau. Mulțimea îl huiduia pe Pitou, autorul de șansonete regaliste, om plin de curaj dealtminteri, deoarece fusese închis de douăzeci și două de ori și chemat să dea socoteală tribunalului revoluționar pentru faptul de a se fi bătut cu palma la spate ceva mai jos de șale, pronunțînd cuvîntul *civism*. Văzîndu-se în primejdie să-și piardă capul Pitou a protestat: *Dar ce vină are bietul cap, dosul e vinovat!* stîrnind hazul judecătorilor, drept care a reușit să scape cu fața curată. Pitou obișnuia să ia peste picior numele grecești și latinești care erau la modă atunci; într-unul din cîntecele sale favorite era vorba de un cîrpaci pe care-l numise *Cujus* și pe a cărui nevastă o botezase *Cujusdam*. Oamenii se prindeau în horă și dansau carmaniola; în loc de *cavalerul* și *dama*, se spunea „cetățeanul și cetățeana". Se dansa în mănăstirile părăginite peste lespezile mormintelor, la lumina lampioanelor așezate pe altar și a unui candelabru atîrnat sub cupolă și înjghebat din două bețe așezate în cruce, la capetele cărora ardeau patru lumînări de seu. Se purtau veste vopsite în albastru-tiran. Acele de cravată aveau în chip de gămălie o „bonetă a libertății" făcută din pietre albe, albastre și roșii. Strada Richelieu se chema strada Legii iar foburgul Saint-Antoine, foburgul Gloriei; în piața Bastiliei se înălța o statuie a Naturii. Pe stradă făceau vîlvă anumiți trecători pe care toată lumea ajunsese să-i cunoască: Chatelet, Didier, Nicolas și Garnier-Delaunay, care stăteau de pază la ușa tîmplarului Duplay; Voulland bunăoară nu scăpa nici o execuție, ținîndu-se după căruțele care-i duceau la ghilotină pe condamnați, ceea ce pentru el însemna „să meargă la liturghia roșie"; iar Montflabert, revoluționar înfocat și marchiz, ținea cu tot dinadinsul să fie numit *Zece-August*. Mulțimea privea defilarea elevilor Școlii militare, cărora decretele Convențiunii le acordau titlul de „aspiranți ai școlii lui Marte" iar poporul le spunea „pajii lui Robespierre". Se citeau proclamațiile lui Fréron, prin care erau denunțați cetățenii suspecți de „mercantilism". „Muscadinii" făceau o întreagă hărmălaie la porțile primăriilor, bătîndu-și joc de căsătoriile civile și întîmpinau cu alai pe mire și

pe mireasă, strigîndu-le „însurăţeii *municipaliter*". Statuile de sfinţi şi de regi din palatul Invalizilor erau împodobite cu boneta frigiană. Se jucau cărţi pe bornele de la răspîntii; cărţile de joc se aflau şi ele în plină revoluţie; craii fuseseră înlocuiţi prin genii, damele şi valeţii prin întruchipări alegorice ale libertăţii şi egalităţii, în timp ce aşii trebuiau să figureze legile. Parcurile publice erau arate; plugul trăgea brazde în grădina Tuileries. Toate astea se îngemănau, mai ales în sînul partidelor învinse, cu nu ştiu ce trufaşă scîrbă de viaţă. Cineva îi scria lui Fouquier-Tinville: „Fiţi bun, vă rog, şi scurtaţi-mi viaţa. Locuiesc la cutare adresă." Champcenetz era arestat pentru că strigase în auzul tuturor la Palais-Royal: „Cînd au de gînd oare să facă revoluţie în Turcia? Aş vrea să văd republica la Poartă." Ziarele erau răspîndite în tot oraşul. În timp ce patronul citea cu glas tare *Monitorul*, ucenicii peruchieri încreţeau cu fierul în văzul lumii peruci de femei; alţii comentau gesticulînd de zor în mijlocul cîte unui grup, jurnalul *Să ne înţelegem* scos de Dubois-Crancé sau *Trompeta lui moş Bellerose*. Cîteodată bărbierii erau în acelaşi timp şi mezelari, şi alături de şunci şi de cîrnaţi vedeai atîrnînd în galantar cîte o păpuşă cu perucă aurie. Se vindeau pe stradă vinuri „din pivniţele emigranţilor"; un negustor de vinaţuri anunţa printr-un afiş că avea de vînzare *cincizeci şi două de sorturi diferite*; alţii făceau samsarlîc cu pendule în formă de liră şi sofale *duchesse*; pe firma unui peruchier stătea scris: „Bărbieresc clerul, pieptăn nobilimea şi ferchezuiesc starea a treia." Cine voia să-şi cunoască norocul se ducea în strada Anjou, fostă Dauphine, la numărul 173, să-i dea în cărţi Martin. Era lipsă de pîine, nu se găseau cărbuni, nu se găsea săpun; vedeai perindîndu-se pe străzi cirezi întregi de vaci de lapte aduse din provincie. La Vallée mielul se vindea cu cincisprezece franci livra. Un afiş al Comunei stabilea tainul de carne la o livră de cap de om din zece în zece zile. Se făcea coadă la prăvălii; a rămas de pomină bunăoară o asemenea coadă care începea din dreptul unei băcănii de pe strada Petit-Carreau şi se prelungea pînă la mijlocul străzii Montorgueil. În loc de „a face coadă" se spunea „a ţine sfoara", din cauza unei frîn-

ghii lungi de care cei ce așteptau la rînd trebuiau să se prindă cu mîna pe măsură ce se înșirau unul după altul. Femeile suportau cu mult curaj și îngăduință sărăcia. Stăteau nopți întregi în fața brutăriilor pînă le venea în sfîrșit rîndul. Revoluția folosea cu succes expedientele căutînd să iasă dintr-o situație cît se poate de critică cu ajutorul a două mijloace riscante: moneda-hîrtie și prețurile maximale; moneda-hîrtie era pîrghia, iar prețurile maximale punctul de reazem. Aceste mijloace empirice au scos Franța din impas. Inamicul, atît cel de la Koblenz, cît și cel de la Londra, făcea speculații cu asignatele. Fete se învîrteau prin mulțime, oferind trecătorilor apă de levănțică, jartiere și zulufi postiși pentru soldați și făcînd în același timp tranzacții cu asignate; erau apoi jucătorii de bursă de pe peronul clădirii din strada Vivienne, cu pantofii murdari de noroi, părul unsuros și căciuli cu coadă de vulpe, și samsarii de pe strada Valois, cu cizmele lustruite, cu o scobitoare între dinți și pălărie plușată în cap, pe care fetele îi tutuiau. Poporul îi hăituia la fel ca pe hoți cărora regaliștii le spuneau „cetățeni activi". De altfel se întîmplau prea puține hoții pe atunci. Sărăcie crîncenă, stoică onestitate. Calicii și golanii treceau serioși, cu ochii în pămînt, pe lîngă vitrinele giuvaiergiilor de la Palais-Égalité. În timpul unei percheziții făcute de secția Antoine la domiciliul lui Beaumarchais, o femeie și-a îngăduit să culeagă o floare din grădină; mulțimea a luat-o la palme. Lemnele de foc costau patru sute de franci de argint jumătatea de stînjen; vedeai uneori cîte un cetățean tăind cu ferăstrăul, în stradă, stinghiile de la pat; iarna fîntînile înghețau; apa se vindea cu douăzeci de bani găleata, de aceea căratul apei era o îndeletnicire foarte căutată. Ludovicul de aur valora trei mii nouă sute cincizeci de franci. O cursă cu trăsura costa șase sute de franci. Dacă cineva avea de umblat o zi întreagă prin oraș, la plată, puteai auzi următorul dialog: — Birjar, cît am de dat? — Șase mii de livre. O zarzavagioaică ajungea să vîndă marfă de douăzeci de mii de franci zilnic. *Faceți-vă milă și pomană,* — se tînguia un cerșetor — *am nevoie de două sute treizeci de livre ca să-mi scot pantofii de la cizmar.* La capetele podurilor se puteau vedea niște coloși sculptați și vopsiți

de David, despre care Mercier vorbește cu dispreț, numindu-i: *Uriașe paiațe de lemn*. Aceste figuri colosale reprezentau federalismul și coaliția doborîte la pămînt. Nici un semn de slăbiciune din partea poporului. Doar sumbra bucurie de a fi sfîrșit o dată pentru totdeauna cu monarhiile. Voluntarii se îmbulzeau, care mai de care, dornici să ia în piept gloanțele. De pe fiecare stradă se recruta cîte un batalion. Drapelele districtelor se foiau de colo pînă colo, fiecare cu deviza lui. Pe steagul districtului Capucins se putea citi: *Nimeni nu ne rupe gura*. Pe un altul: *Nici o altă noblețe decît cea a sufletelor*. Pe toate zidurile puzderie de afișe de tot felul, și mai mari, și mai mici, albe, galbene, verzi, roșii, tipărite ori scrise de mînă, care trîmbițau cu toatele: *Trăiască Republica!* Copilașii de o șchioapă gîngureau *Ça ira*.

Erau mlădițele din care avea să crească uriașul viitor.

Mai apoi însă Parisul tragic a devenit un Paris cinic; străzile orașului au avut două aspecte succesive, cu totul diferite, în timpul revoluției, înainte și după 9 termidor; Parisul lui Saint-Just a fost înlocuit de Parisul lui Tallien; încă una din neîntreruptele antiteze ale puterii divine, în locul muntelui Sinai trebuia să răsară îndată faimosul cartier La Courtille[1].

Un acces de nebunie colectivă e un fenomen obișnuit. Mai apăruse de altfel cu optzeci de ani mai înainte. Lumea ieșise de sub stăpînirea lui Ludovic al XIV-lea, așa cum ieșea acum de sub stăpînirea lui Robespierre, simțind nevoia imperioasă de a respira; așa se explică Regența cu care a început ca și Directoratul cu care s-a încheiat secolul. Două saturnale după două perioade de teroare. Franța o ia razna, zbughind-o din schivnicia puritană așa cum o zbughise din schivnicia monarhică mai înainte, cu bucuria unei națiuni eliberate.

După 9 termidor, Parisul se preschimbă într-un oraș vesel, de o veselie zănatică. Bucuria se revărsă, deșănțată. Frenezia morții fu înlocuită de o poftă frenetică de viață și măreția se mistui în umbră. Parisul avu la rîndul său un Trimalcion care se numea Grimod de

[1] Cartier din vechiul Paris, unde în timpul Regenței se aflau numeroase localuri de petrecere. Între 1815 și 1848, aici avea loc Carnavalul.

la Reynière[1], după cum avu de asemenea un *Almanah al Gurmanzilor*. La Palais-Royal se cina în sălile de la mezanin în sunetul fanfarelor de femei ce băteau toba și suflau din trompetă ; capelmaistrul „rigodonist", cu arcușul în mînă, era suveranul petrecerilor ; la Méot se supa într-o atmosferă „orientală", printre casolete cu mirodenii. Pictorul Boze își picta fiicele în chip de „ghilotinate", încîntătoare și nevinovate căpșoare de fetișcane de șaisprezece ani purtînd cămăși roșii, decoltate. În locul zbânțuielior zănatice din bisericile părăginite, apăruseră diferite localuri de dans : al lui Ruggieri, al lui Luquet, al lui Wenzel, al lui Mauduit, al femeii Montansier ; în locul cetățenelor solemne ce destrămau cîrpe făcînd scamă pentru răniți, apăruseră sultanele, sălbaticele, nimfele ; în locul picioarelor desculțe, însîngerate, noroioase sau colbuite ale soldaților, piciorușele goale împodobite cu diamante ale femeilor ; o dată cu nerușinarea, necinstea scosese și ea coarnele ; pe treapta cea mai de sus se aflau furnizorii, pe cea de jos „găinarii" de duzină ; un adevărat furnicar de borfași împînzi orașul și fiecare trebuia să-și păzească „lovelele" adică portofelul ; una din distracțiile obișnuite ale mulțimii era să se ducă în piața Palatului de Justiție și să caște gura la pungășoaicele așezate pe scăunașe în văzul tuturor ; paznicii erau nevoiți să le lege fustele ; ștrengari așteptau să iasă spectatorii de la teatru și-i pofteau în cabriolete, spunîndu-le : *Cetățene și Cetățeană, e loc pentru două persoane* ; vînzătorii de ziare nu mai strigau *Bătrînul Cordelier și Prietenul Poporului* ci *Scrisoarea lui Polichinelle* și *Jalba Pușlamalelor* ; marchizul de Sade prezida secția Lăncierilor din piața Vendôme. Reacția era aprigă și jovială ; *Dragonii Libertății* din 92 luau din nou ființă, numindu-se de astă dată *Cavalerii Pumnalului*. În același timp, pe scenele saltimbancilor apărea personajul Jocrisse[2]. Era moda femeilor „miraculoase" și, mai presus de miraculoase a

[1] Grimod de la Reynière, Alexandre-Balthasar-Laurent (1758-1838), gastronom francez, autorul unui faimos *Almanah al gurmanzilor* sau *Calendar nutritiv*, care s-a bucurat de un deosebit succes în epocă.

[2] Personaj din vechile farse franceze, tipul nătărăului credul pe care toată lumea îl păcălește.

celor „inimaginabile“ ; oamenii se jurau *parol să mă-ngropi* și garantau *pe parola lor nemăsluită* ; de la Mirabeau gusturile coborîseră la măscăriciul Bobêche. Uriașă pendulă a civilizației, Parisul se afla într-o continuă oscilație, trecînd de la o extremă la alta, de la Termopile la Gomora. După 93 Revoluția suferi o ciudată eclipsă, veacul păru a fi uitat să sfîrșească ceea ce începuse nu știu ce petrecere dezmățată năvălise în scenă ocupînd primul plan și împingînd pe planul al doilea cutremurătorul apocalips, umbrind colosala fantasmagorie și izbucniră hohote de rîs după spaima încercată ; tragedia pieri cotropită de parodie și fumul torțelor de carnaval acoperi cu o ceață Meduza ce abia se mai deslușea în zare.

În 93 însă, anul în care ne aflăm deocamdată, străzile Parisului mai păstrau încă măreața și cumplita înfățișare a vremurilor de început. Aveau oratorii lor, pe Varlet, bunăoară, care colinda orașul trăgînd după el un fel de tribună pe roate din înaltul căreia ținea discursuri trecătorilor, aveau eroii lor, dintre care unul se numea „căpitanul bastoanelor ferecate, aveau favoriții lor, cum ar fi Guffroy, autorul pamfletului *Rougiff*. Cîteva din aceste popularități erau dăunătoare ; altele sănătoase. Una singură dintre toate era în același timp cinstită și nefastă : aceea a lui Cimourdain.

II

Cimourdain

Cimourdain era o conștiință curată, dar mohorîtă. În adîncul lui se afla absolutul. Fusese preot, ceea ce este grav. Ca și cerul, omul poate fi senin și întunecat totodată ; e de ajuns doar să existe o împrejurare care să coboare în el umbra nopții. Preoția umbrise sufletul lui Cimourdain. Cine a fost preot cîndva, rămîne preot toată viața.

Ceea ce ne întunecă sufletul, poate îngădui totuşi stelelor să strălucească. Cimourdain era plin de virtuţi şi de adevăruri ce scînteiau însă în beznă.

Povestea lui poate fi istorisită în cîteva cuvinte. Fusese preot de ţară şi preceptor într-o casă mare; pe urmă însă căpătase o moştenire modestă şi se eliberase de orice obligaţii.

Mai presus de orice Cimourdain era un om perseverent. Se slujea de cugetare aşa cum te-ai sluji de nişte cleşti; nu-şi îngăduia să părăsească o idee pînă nu reuşea s-o descurce pînă la capăt; gîndea cu un fel de înverşunare. Cunoştea toate limbile europene şi mai mult sau mai puţin şi pe celelalte; studia tot timpul, ceea ce-l ajuta să îndure mai uşor castitatea, deşi nimic nu poate fi mai primejdios pentru un om decît refularea.

Ca preot, fie din orgoliu, fie din întîmplare, fie din nobleţe sufletească, ţinuse să-şi respecte legămintele; în schimb nu reuşise să-şi păstreze credinţa. Ştiinţa i-o zdruncinase; dogma religioasă se spulberase în cugetul lui. Şi atunci, analizîndu-se, se simţise cumva mutilat şi, neputînd lepăda harul preoţiei, se străduise să redobîndească harul omenesc, dar într-un fel auster; în locul familiei de care fusese lipsit, adoptase patria; în schimbul căsniciei pe care nu-i fusese îngăduit s-o întemeieze, se căsătorise cu umanitatea. Această copleşitoare plenitudine era de fapt o imensă pustietate.

Hărăzindu-l preoţiei, părinţii săi care erau ţărani ţinuseră să-l dezrădăcineze din mijlocul poporului; Cimourdain se întorsese însă în sînul lui.

Şi se întorsese însufleţit de o înfocată rîvnă. Privea suferinţele celor ce pătimeau cu o înfricoşătoare duioşie. Din preot devenise filozof, iar din filozof atlet. Ludovic al XV-lea mai trăia încă pe vremea cînd Cimourdain simţise încolţind în el vagi înclinaţii republicane. Spre ce fel de republică se îndreptau oare aceste înclinaţii? Spre republica lui Platon probabil şi poate şi spre cea a lui Dracon.

Fiindu-i interzis a iubi, începuse să urască. Ura minciunile, monarhia, ura teocraţia şi veşmintele-i preoţeşti; ura prezentul şi rîvnea în schimb din răsputeri viitorul; îl presimţea, îl întrezărea de departe, îşi dădea

seama că va fi pe cît de măreț pe atît de cutremurător; după părerea lui, cel ce avea să pună capăt jalnicei mizerii în care se zbătea omenirea, trebuia să fie un răzbunător, dar în același timp și un dezrobitor. Sufletul lui slăvea dinainte catastrofa ce avea să vină.

În 1789 catastrofa venise în fine, găsindu-l pregătit. Cimourdain se avîntase în mijlocul acestui vast proces de renaștere a umanității cu logică, adică, pentru un caracter ca al lui, implacabil; logica nu se lasă înduioșată. Trăise marile evenimente ale anilor revoluționari și simțise fiorul tuturor acestor învolburări: 89, căderea Bastiliei, sfîrșitul suferințelor pe care le înduraseră popoarele; 90, 4 august, sfîrșitul feudalității; 91, Varennes, sfîrșitul regalității; 92, instaurarea Republicii. Văzuse Revoluția înălțîndu-se; nu era el omul care să se piardă cu firea în fața acestei uriașe; dimpotrivă, privind cum totul crește în jur, simțise cum prinde puteri și cu toate că era în pragul bătrîneții — avea cincizeci de ani și un preot îmbătrînește mai repede ca alți oameni — începuse și el să crească. Văzînd cum cresc an cu an evenimentele, crescuse o dată cu ele. La început se temuse ca nu cumva Revoluția să dea greș și o urmărise îndeaproape: avea de partea ei rațiunea și dreptul, iar Cimourdain ținea neapărat să dobîndească și izbînda; și cu cît devenea mai înfricoșătoare, cu atît se simțea mai liniștit. O vroia ca pe o Minervă încununată de stelele viitorului, care să fie în același timp și Pallas purtînd drept scut chipul Meduzei înconjurat de șerpi. Vroia ca ochiul cu însușiri divine să poată fulgera la nevoie demonii cu scăpărarea-i năprasnică, terorizîndu-i pe cei ce terorizaseră pînă atunci.

Ajunsese astfel în anul 93.

93 înseamnă războiul Europei împotriva Franței și al Franței împotriva Parisului. Ce reprezintă în fond Revoluția? Victoria Franței asupra Europei și a Parisului asupra Franței. De unde și importanța nemăsurată a acestei clipe de cumplită răscruce, 93, ce depășește prin măreția ei toate evenimentele petrecute în secolul respectiv.

Nu cred să fi existat vreodată spectacol mai tragic decît acela al Europei atacînd Parisul. O dramă ce se ridică la proporțiile unei epopei.

93 este un an de mari frămîntări. Furtuna se dezlănțuise cu toată violența și în toată grandoarea ei. Cimourdain se simțea în largul său. Ambianța aceasta zbuciumată, sălbatică și fastuoasă era exact pe măsura lui. Ca și vulturul de mare, omul acesta se dovedea înzestrat cu o adîncă liniște interioară și în același timp cu plăcerea de a înfrunta primejdiile din afară. Sînt firi întraripate, singuratice și liniștite, făcute parcă anume să ia în piept vînturile cele mai aprige. Există suflete care nu trăiesc cu adevărat decît în mijlocul vijeliilor.

Cimourdain era în același timp și un om milostiv, mila lui fiind destinată însă numai celor nefericiți. În stare de orice sacrificiu, se devota mai ales suferințelor respingătoare. Nimic nu-i făcea scîrbă. Așa înțelegea el să-și manifeste bunătatea. Abnegația sa era pe cît de hidoasă, pe atît de divină. Se apleca asupra rănilor vii pentru a le săruta. Faptele bune a căror priveliște însă trezește repulsia sînt cele mai greu de îndeplinit; de ele se simțea îndeosebi atras. Într-o zi, la Hôtel-Dieu, un om se zbătea în ghiarele morții, sufocat de o tumoare la gît, un abces dezgustător, poate chiar contagios, ce răspîndea un miros fetid și care trebuia stors imediat. Cimourdain tocmai se afla de față; lipindu-și buzele de locul infectat, începu să sugă puroiul pe care-l scuipa pe măsură ce-i umplea gura, stoarse abcesul și salvă astfel viața bolnavului. Cum pe atunci mai purta încă sutană preoțească, cineva îi spuse: — Dacă i-ai fi făcut așa ceva regelui, ai fi ajuns episcop. — Regelui nu i-aș face-o, îi răspunse Cimourdain. Fapta ca și răspunsul lui îi creară o adevărată popularitate în cartierele triste ale Parisului.

Era atît de iubit în lumea celor ce suferă, plîng și amenință, încît nimeni n-ar fi ieșit din cuvîntul său. Pe vremea cînd răbufnise mînia împotriva acaparatorilor, mînie din pricina căreia se făceau atîtea greșeli, cu o singură vorbă, Cimourdain reuși să împiedice jefuirea unei corăbii încărcate cu săpun din portul Saint-Nicolas și risipi gloatele furioase ce opreau căruțele la bariera Saint-Lazare.

Tot el fu însă cel care, la două zile după 10 august, asmuți poporul îndemnîndu-l să răstoarne statuile monarhilor. Prăbușindu-se, acestea nimiciră la rîndul lor cîteva

vieți ; în piața Vendôme o femeie, Reine Violet, pieri strivită de statuia lui Ludovic al XIV-lea în timp ce trăgea de capetele frînghiei pe care o atîrnase de grumazul regelui. Monumentul lui Ludovic al XIV-lea stătuse în picioare timp de o sută de ani ; fusese ridicat la 12 august 1692 și doborît în ziua de 12 august 1792. În piața Concordiei, un oarecare Guinguerlot fu ucis la picioarele statuii lui Ludovic al XV-lea, fiindcă le strigase : nemernicilor ! celor ce veniseră s-o distrugă. Statuia fu sfărîmată în bucăți din care mai apoi se bătură monede. Un singur braț rămase intact : brațul drept pe care Ludovic al XV-lea îl întindea cu un gest de împărat roman. Potrivit dorinței lui Cimourdain poporul dărui acest braț și trimise chiar o delegație să i-l ducă lui Latude, omul care zăcuse treizeci și șapte de ani îngropat în temnițele Bastiliei. De unde putea să-și închipuie Latude pe vremea cînd putrezea de viu în închisoare, cu singirul de gît și încins peste pîntece cu lanțuri, din ordinul regelui al cărui monument domina Parisul, că fortăreața va cădea, că monumentul se va prăbuși la rîndul său, că va ieși din mormînt pentru ca în locul lui să intre monarhia, că el, deținutul, va fi stăpînul mîinii de bronz ce semnase mandatul lui de arestare și că din toată măreția unui monarh de lut nu va mai rămine decît acest braț de aramă !

Cimourdain era unul din oamenii aceia ce poartă în ei o chemare și care stau cu urechea plecată la glasul ei. Asemenea oameni par de obicei distrați ; nicidecum : sînt foarte atenți.

Cimourdain știa tot și în același timp ignora tot. Știința nu avea nici un secret pentru el, dar nu cunoștea cîtuși de puțin viața. De unde și atitudinea lui atît de rigidă. Era legat la ochi ca Temis în poemul lui Homer. Avea certitudinea oarbă a săgeții care nu vede nimic altceva în afară de ținta spre care se îndreaptă. Nimic nu poate fi mai primejdios decît linia dreaptă în desfășurarea unei revoluții. Cimourdain mergea drept înainte ca o fatalitate.

Cimourdain își închipuia că într-o geneză socială, scopul ultim este acela de a păși pe un teren solid ; greșeală pe care o săvîrșesc adesea cei ce vor să înlocuiască

rațiunea prin logică. Depășea astfel Convențiunea ; depășea și Comuna ; făcea parte din Episcopie.

Gruparea numită Episcopie, deoarece ședințele ei aveau loc într-una din sălile vechiului palat episcopal, părea mai curînd un conglomerat omenesc decît o grupare. Ca și la ședințele Comunei, asistența era alcătuită din spectatori tăcuți și expresivi care aveau, după cum spune Garat[1], „Cîte buzunare, atîtea pistoale". Episcopatul era o amestecătură ciudată ; un talmeș-balmeș cosmopolit și în același timp parizian, noțiuni care nu se exclud în cazul de față, Parisul fiind pieptul în care bate inima tuturor popoarelor. Aici flacăra plebeiană ardea cu cea mai mare intensitate. În comparație cu Episcopia, Convențiunea părea rece iar Comuna călduță. Episcopia era una din acele formații revoluționare asemănătoare cu formațiile vulcanice ; în compoziția ei intrau de toate, și ignoranță, și prostie, și onestitate, și eroism, și izbucniri mînioase, și poliție. Brunswick[2] își avea acolo agenții lui. Existau deopotrivă oameni vrednici de Sparta și indivizi vrednici să înfunde pușcăria. Majoritatea erau fanatici și cinstiți. Prin gura lui Isnard, care în momentul acela era președintele Convențiunii, partidul girondinilor făcuse o prorocire monstruoasă : — *Luați seama, parizieni. Nu va mai rămîne piatră pe piatră din orașul vostru, și într-o bună zi nu se va mai cunoaște locul unde se afla cîndva Parisul.* În urma acestei prorociri luase ființă Episcopia. O seamă de oameni simțiseră nevoia să se strîngă în jurul Parisului și oamenii aceștia, după cum am spus, aveau cele mai felurite naționalități. Cimourdain socotise cu cale să se alăture acestei mișcări.

Scopul grupării era să reacționeze împotriva reacționarilor și se născuse datorită acelei necesități publice de violență ce reprezintă latura redutabilă și misterioasă a revoluțiilor. Bizuindu-se pe această forță, Episcopia se grăbise să joace la rîndul său un rol. În toiul marilor

[1] Garat, Dominique Joseph (1749-1833). Ministru al Justiției după Danton și de interne după Roland. Autor al unor *Memorii despre revoluție* (1795) și *Memorii despre secolul al XVIII-lea.*

[2] Brunswick, Ferdinand duce de (1735-1806), șeful armatelor coalizate împotriva Franței în timpul revoluției burgheze din 1789.

frămîntări ale Parisului. Comuna era cea care punea tunurile în mișcare în timp ce Episcopia trăgea clopotul de alarmă.

În riguroasa lui candoare, Cimourdain credea cu tot dinadinsul că ce se află în slujba adevărului trebuie să fie just ; datorită acestei credințe ajunsese să aibă o deplină autoritate asupra partidelor antagoniste. Pușlamalele erau mulțumite fiindcă-și dădeau seama că e cinstit. Crimele se simt măgulite cînd sînt prezidate de o virtute. E un lucru care le stingherește, dar în același timp le și place. Palloy, arhitectul care profitase de pe urma demolării Bastiliei, vînzînd pietrele în folosul său și care, fiind pus să văruiască celula lui Ludovic al XVI-lea, din exces de zel, se apucase să zugrăvească pe pereți nenumărate gratii, lanțuri și gîrlițe ; Gonchon, oratorul suspect din foburgul Saint-Antoine a cărui semnătură a fost descoperită pe niște chitanțe găsite mai tîrziu ; Fournier, americanul care, în ziua de 17 iulie trăsese un foc de revolver asupra lui Lafayette, plătit, zice-se, de însuși Lafayette ; Henriot, proaspăt eliberat din ospiciul de la Bicêtre și care fusese valet, saltimbanc, hoț și iscoadă înainte de a deveni general și de a îndrepta tunurile împotriva Convențiunii ; La Reynie, fost vicar episcopal al catedralei din Chartres, care în locul breviarului citea *Papa Duchesne* [1] ; toți acești oameni erau ținuți la respect de Cimourdain și, în anumite împrejurări, pentru ca cei mai înrăiți dintre ei să nu cuteze a face vreo mișcare, era de ajuns să simtă ridicîndu-se în fața lor această înfricoșată și dîrză candoare. Exact așa cum Schneider se simțea terorizat de Saint-Just. În același timp, majoritatea Episcopiei, alcătuită îndeosebi din oameni sărmani sau din impulsivi, demni de încredere și unii și alții, credea în Cimourdain și nu ieșea din cuvîntul lui. Vicarul sau aghiotantul său, cum vreți să-i spuneți, era tot un preot republican, anume Danjou, pe care poporul îl îndrăgea pentru statura lui falnică, numindu-l abatele Șase-Picioare. Cimourdain putea să facă ce voia cu acel viteaz

[1] *Le père Duchesne*, titlul unei serii de pamflete politice, de factură populară, publicate în timpul revoluției din 1789, retipărite în 1848 și în timpul Comunei (1871).

comandant pe care lumea îl poreclise *generalul Suliță*, la fel ca și cu neînfricatul Truchon, zis și Nicolas-Găliganul, care încercase s-o salveze pe doamna de Lamballe, dîndu-i brațul ca să poată trece peste cadavre; și poate c-ar fi și salvat-o dacă n-ar fi fost gluma sinistră a bărbierului Charlot.

Comuna nu scăpa din ochi Convențiunea, iar Episcopia nu scăpa din ochi Comuna; suflet cinstit, detestînd sforăriile, Cimourdain retezase adesea firele misterioase pe care le mînuia Pache, „omul negru" cum îl numise Beurnonville. La Episcopie, Cimourdain era pe picior de egalitate cu toată lumea. Dobsent și Momoro îi cereau părerea. Vorbea spaniolește cu Gusman, italienește cu Pio, englezește cu Arthur, limba flamandă cu Pereyra și germana cu austriacul Proly, fiul nelegitim al unui monarh. Se străduia să creeze o armonie între toate aceste tendințe contrare. Din care cauză situația sa era pe cît de puternică pe atît de nebuloasă. Hébert de pildă se temea de el.

Cimourdain avea, în momentele acelea și în sînul acelor tragice grupări, forța lucrurilor inexorabile. Era un om fără cusur care se socotea însă și infailibil. Nimeni nu-l văzuse vreodată plîngînd. O virtute inaccesibilă ca un sloi de gheață. Era omul integru, de spaima căruia tremurau toți.

Nu există cale de mijloc pentru un preot în vîltoarea unei revoluții. Un preot nu se putea avînta în această evidentă și prodigioasă aventură decît mînat de cele mai josnice imbolduri sau de cele mai nobile năzuințe; trebuia să fie ticălos ori sublim. Cimourdain era sublim; dar sublim în cea mai deplină singurătate, pe o culme prăpăstioasă, într-o lumină lividă și neprimitoare; sublim printre genunile de care era înconjurat. Ca și munții cei mai înalți avea un fel de funestă virginitate.

Ca înfățișare Cimourdain era un om ca oricare altul; îmbrăcat cu haine obișnuite, mai curînd sărăcăcioase. Ca tînăr purtase tonsură; acum că îmbătrînise era chel. Cele cîteva fire de păr pe care le mai păstra erau cărunte. O frunte înaltă, iar pe frunte, dacă te uitai cu atenție, nu se putea să nu observi un semn. Cimourdain avea un

fel al său de a vorbi, repezit, pătimaș și solemn ; glasul tăios ; tonul peremptoriu ; expresia gurii tristă și amară ; privirea limpede și adîncă și nu știu ce indignare răspîndită pe toată fața.

Așa arăta Cimourdain.

Nimeni azi nu-i mai pomenește numele. Există în istorie personalități cutremurătoare dar cu desăvîrșire necunoscute.

III

Un colțișor care nu era scăldat de apele Stixului

Un asemenea ins era un om în adevăratul înțeles al cuvîntului ? Slujitorul neamului omenesc putea oare să aibă o afecțiune ? Sufletul său nu era prea vast ca să mai lase loc și pentru inimă ? Dragostea imensă ce cuprindea în ea totul și pe toată lumea, putea oare să fie închinată unei singure ființe ? Cimourdain era în stare să iubească ? S-o spunem răspicat ? Da.

În tinerețe, fiind preceptor într-o familie aproape princiară, avusese un elev, vlăstarul și moștenitorul respectivei familii, pe care-l îndrăgise. E atît de ușor să îndrăgești un copil ! Cîte nu-i treci cu vederea unui pui de om ? Îi treci cu vederea că e aristocrat, că e mlădiță domnească sau că e monarh. Nevinovăția vîrstei te face să uiți fărădelegile stirpei sale, fragilitatea făpturii, rangul ei mult prea înalt. E atît de mic încît trebuie să-l ierți că-i prea mare. Robul e gata să-l ierte că-i este stăpîn. Bătrînul negru se închină ca unui idol odraslei stăpînului alb. Cimourdain ținea ca la ochii din cap la elevul său. Copilăria are darul neasemuit de a îndestula orice dragoste ce poate încolți într-un suflet omenesc. Tot ceea ce era în stare să iubească în ființa lui Cimourdain se revărsase, ca să zicem așa, asupra acestui copil ; făptura aceea gingașe și inocentă devenise un fel de pradă pentru inima sa condamnată la singurătate. În dragostea lui erau împletite toate duioșiile omenești, duioșia părintelui, a fra-

telui, a prietenului, a creatorului. Era fiul său, rupt nu din carnea ci din spiritul său. Nu era el cel care-l zămislise și nici nu era opera sa; era în schimb maestrul, iar copilul capodopera lui. Dintr-un mic aristocrat plăsmuise un om. Cine știe? Poate chiar un om de seamă. Cel puțin așa năzuia. Fără știrea familiei — e nevoie oare să ceri permisiunea cuiva ca să făurești o inteligență, o voință, o fire cinstită? — împărtășise tînărului viconte, discipolul său, toate progresele pe care le realizase el însuși; îi inoculase virusul primejdios al propriei sale virtuți; îi strecurase în sînge convingerea sa, conștiința și idealul său; turnase duhul poporului în creierul lui de aristocrat.

Spiritul poate și el să alăpteze; inteligența e ca o mamelă. Există o asemănare între o doică și un învățător, prima hrănind copilul cu laptele ei, iar cel de-al doilea cu gîndurile sale. Uneori învățătorul este un părinte mai bun decît cel de sînge, după cum doica poate fi o mamă mai bună decît cea adevărată.

Cimourdain se simțea legat de discipolul său printr-o profundă paternitate spirituală. I se muia inima numai cît îl vedea.

Trebuie să spunem că-i venea foarte ușor să-i țină loc de tată, de vreme ce copilul nu mai avea părinți; era orfan; și taică-său și maică-sa muriseră; nu mai avea pe nimeni să-i poarte de grijă, în afară de o bunică oarbă și un unchi, frate cu bunicul, care lipsea mai tot timpul de acasă. Bunica se prăpădi și ea; capul familiei, unchiul din partea bunicului, ofițer de carieră și mare senior, îndeplinind unele dregătorii la curte, ocolea bătrînul donjon al familiei și trăia la Versailles ori se ducea să inspecteze armatele, lăsîndu-l pe orfan singur în castelul pustiu. Preceptorul rămăsese deci unicul stăpîn, în adevăratul sens al cuvîntului.

Și încă ceva: Cimourdain văzuse născîndu-se pentru a doua oară copilul ce-i fusese elev. Rămas de mic orfan, băiatul suferise la un moment dat de o boală gravă. Tot timpul cît se luptase cu moartea, Cimourdain veghease zi și noapte la căpătîiul lui; medicul e cel ce îngrijește de un bolnav, infirmierul însă e cel care-l salvează, și Cimourdain reușise să salveze viața copilului. Discipolul său îi datora prin urmare nu numai educația, învățătura,

cunoştinţele lui, dar şi vindecarea şi sănătatea ; nu numai faptul că învăţase a gîndi, dar şi că mai avea parte încă să trăiască. Cei care ne datorează totul ne sînt dragi mai presus de orice. Cimourdain îl adora pe copil.

Pînă la urmă însă se produsese ruptura fatală. După terminarea învăţăturii, Cimourdain fusese silit să se despartă de băiatul care acum era un tînăr în floarea vîrstei. Cu cîtă indiferenţă şi cu ce inconştientă cruzime sînt puse la cale aceste despărţiri ! Cu cît sînge rece sînt concediaţi de familie preceptorul care a sădit gîndurile sale în mintea copilului, femeia care l-a alăptat, dăruindu-i toată vlaga măruntaielor sale ! Plătit şi dat afară pe uşă, Cimourdain părăsise lumea aleasă pentru a se reîntoarce în lumea celor de jos ; poarta dintre cei mari şi cei mici se închisese în urma lui ; tînărul senior, care din născare era hărăzit carierei militare şi care intrase de la bun început în armată cu gradul de căpitan, fusese trimis într-o garnizoană oarecare ; umilul preceptor, care în fundul inimii sale era încă de pe atunci un preot răzvrătit, se grăbise să coboare în acel anonim parter al bisericii alcătuit din preoţimea de rînd ; şi astfel Cimourdain îl pierduse din vedere pe discipolul său.

Izbucnise revoluţia ; amintirea făpturii din care plămădise un om stăruise în adîncul său, ascunsă, dar nu şi înăbuşită de imensitatea preocupărilor obşteşti.

A modela o statuie şi a-i da viaţă e, fără îndoială, un lucru frumos ; a modela o inteligenţă sădind în ea adevărul e un lucru şi mai frumos încă. Cimourdain fusese Pigmalionul unui suflet.

Spiritul poate avea şi el un vlăstar.

Orfanul ăsta, copilul şi discipolul său, era singura fiinţă de pe lume pe care o iubea.

Un om de felul său însă poate fi vulnerabil datorită unei asemenea afecţiuni ?

Vom vedea mai încolo.

I

Minos, Eac și Radamant[1]

Pe vremea aceea pe strada Paon se afla o cîrciumă căreia i se spunea cafenea. Cafeneaua avea în fund o încăpere care astăzi a devenit istorică. Acolo se întîlneau cînd și cînd, oarecum pe furiș, niște oameni atît de puternici și cu atîta străşnicie supravegheați încît nu îndrăzneau să-și vorbească în văzul lumii. Acolo, în ziua de 23 octombrie 1792, Gironda și Muntele, pactizaseră pecetluind evenimentul printr-o faimoasă îmbrățișare. Și tot acolo Garat, deși nu vrea s-o recunoască în *Memoriile* sale, venise să culeagă informații în noaptea lugubră în care, după ce-l condusese pe Clavière în strada Beaune spre a-l pune la adăpost, oprise trăsura pe Pont-Royal ca să asculte clopotul de alarmă.

În ziua de 28 iunie 1793, în odaia din fund a cafenelei, trei oameni stăteau în jurul unei mese. Scaunele nu erau alăturate, fiecare ședea pe altă parte a mesei, lăsînd al patrulea loc liber. Să tot fi fost orele opt seara, afară încă nu se întunecase de tot, dar în încăpere era beznă ca noaptea și o lampă cu ulei atîrnată de tavan lumina masa, ceea ce era un adevărat lux pe atunci.

Unul dintre cei trei inși era tînăr, palid la față, serios, cu buze subțiri și o privire de gheață. Avea un tic nervos ce-i smucea obrazul, stingherindu-l probabil atunci cînd voia să surîdă. Era pudrat, înmănușat, periat, îmbumbat; hainele de culoare albastră deschis nu făceau o singură cută. Purta pantaloni scurți de nanchin, ciorapi albi, o

[1] În mitologia greacă cei trei judecători din Infern.

cravată bogată, un jabou plisat, pantofi cu catarame de argint. Cît privește pe însoțitorii săi, unul era un fel de gigant, al doilea un fel de pitic. Vlăjganul, neglijent îmbrăcat cu ditamai surtucul din postav stacojiu, cu gîtul gol și cravata lăbărțată atîrnînd pînă mai jos de jabou, descheiat la vestă și cu nasturii rupți, purta niște cizme cu carîmbul răsfrînt și avea părul zbîrlit, deși se vedea că fusese cîndva pieptănat și spilcuit ; peruca acum semăna cu o coamă. Avea fața ciupită de vărsat, o dungă de mînie între sprîncene și o cută blajină în colțul gurii, buzele groase, dinții mari, un pumn de hamal și ochii scăpărători. Mărunțelul era galben la față și, așa cum ședea pe scaun, s-ar fi putut crede că-i diform ; își ținea capul pe spate, avea ochii injectați, pete vinete pe obraz, o gură cît toate zilele cu o expresie cruntă, frunte de loc, părul lins și unsuros și era legat la cap cu o batistă. Purta pantaloni lungi, papuci, o jiletcă ce părea să fi fost mătase albă și, peste jiletcă, o bluză de postav gros printre ale cărei crețuri o dungă rigidă și dreaptă lăsa să se bănuiască un pumnal.

Primul dintre acești oameni se numea Robespierre, al doilea Danton, iar cel de-al treilea Marat.

În afară de ei nu mai era nimeni în cameră. În fața lui Danton se afla un pahar și o sticlă de vin colbuită ce amintea de halba de bere a lui Luther, în fața lui Marat o ceașcă de cafea, iar în dreptul lui Robespierre niște hîrtii.

Lîngă hîrtii se zărea una din acele călimări grele de plumb, rotunde și cu glafuri, de care cred că-și mai aduc încă aminte cei ce erau școlari la începutul acestui secol. Alături de călimară, zăcea aruncată o pană. Deasupra hîrtiilor se afla o pecete mare de aramă pe care se putea citi *Palloy fecit*[1] și a cărei emblemă înfățișa în miniatură imaginea foarte exactă a Bastiliei.

O hartă a Franței stătea întinsă în mijlocul mesei.

Afară, la ușă, veghea cîinele de pază al lui Marat, Laurent Basse, comisionarul de pe strada Cordelierilor numărul 18, care, în ziua de 13 iulie, cam la vreo două săptămîni după acest 28 iunie, avea să izbească în cap

[1] Făcută de Palloy (lat.).

cu un scaun pe o femeie, anume Charlotte Corday, care deocamdată se mai afla încă la Caen și depăna nu știu ce gînduri nedeslușite. Laurent Basse era curierul care aducea șpalturile de la Prietenul Poporului. În seara aceea, stăpînu-său îl luase cu el la cafeneaua din strada Paon, poruncindu-i să stea de pază la ușa încăperii în care discuta cu Danton și cu Robespierre, și să nu lase pe nimeni înăuntru, decît doar dacă ar fi fost cineva de la Comitetul salvării publice, de la Comună ori de la Episcopie.

Robespierre n-ar fi vrut să-i închidă ușa lui Saint-Just, Danton să i-o închidă lui Pache, iar Marat lui Gusman.

Consfătuirea ținea de o bucată de vreme și se referea la hîrtiile împrăștiate pe masă, pe care Robespierre le citise cu glas tare mai înainte. Glasurile deveneau din ce în ce mai zgomotoase. Ceva ce semăna cu mînia clocotea în aer. De afară se auzeau în răstimpuri vociferări. Pe vremea aceea obișnuința tribunelor publice părea să fi acordat tuturor dreptul de a trage cu urechea. Tot cam pe atunci condicarul Fabricius Pâris se uita prin gaura cheii, curios să știe ce punea la cale Comitetul salvării publice. Ceea ce, în treacăt fie zis, n-a fost de prisos, căci Pâris este cel care l-a prevenit pe Danton în noaptea de 30 spre 31 martie 1794. Laurent Basse își lipise urechea de ușa încăperii din spatele cafenelii în care se aflau Danton, Marat și Robespierre. Laurent Basse era omul lui Marat, dar în același timp făcea parte din Episcopie.

II

Magna testantur voce per umbras[1]

Danton tocmai se ridicase în picioare, împingînd cu un gest brusc scaunul.

— Ascultați, strigă el. Nu există decît un singur lucru urgent și anume acela că Republica e în primejdie. Nu cunosc alt țel decît cel de a scăpa Franța de

[1] Mărturiseau prin tenebre cu voce puternică (Vergiliu, *Eneida*, VI).

inamic. Şi pentru asta toate mijloacele sînt permise. Toate! Toate! Toate! Cînd am de înfruntat toate primejdiile, sînt dator să folosesc toate resursele, şi cînd trebuie să mă tem de orice împrejurare, trebuie să le întîmpin bărbăteşte pe toate. Cugetul meu e ca un leu. Nu mai poate fi vorba de jumătăţi de măsuri. Într-o revoluţie n-are ce căuta ipocrizia. Nemesis nu e mironosiţă. Să fim înspăimîntători şi utili. Credeţi oare că elefantul se uită unde pune piciorul ? Să zdrobim inamicul.

Robespierre răspunse domol :

— Asta şi vreau.

Adăugînd apoi :

— Numai că trebuie să ştim unde se află inamicul.

— E dincolo de graniţă şi l-am alungat, spuse Danton.

— E în interior şi sînt cu ochii pe el, continuă Robespierre.

— Am să-l alung şi de aici, rosti Danton.

— Inamicul din interior nu trebuie alungat.

— Şi ce faci atunci cu el ?

— Îl extermini.

— De acord, încuviinţă la rîndul său Danton, stăruind totuşi.

— Îţi spun că e dincolo de graniţă, Robespierre.

— Şi eu îţi spun, Danton, că e în interior.

— E la frontieră, Robespierre.

— E în Vendée, Danton.

— Liniştiţi-vă, se auzi un al treilea glas, inamicul e peste tot ; şi sînteţi pierduţi.

Glasul care vorbise era al lui Marat.

Robespierre se uită la el şi răspunse calm :

— Să lăsăm generalităţile. Am să precizez. Iată cîteva date.

— Tipicarule ! bombăni Marat.

Robespierre puse palma peste hîrtiile întinse în faţa lui şi începu :

— V-am citit adineauri ştafetele trimise de Prieur de la Marne. V-am împărtăşit de asemenea informaţiile comunicate de Gélambre. Ascultă, Danton, războiul cu duşmanul din afară nu-i decît un fleac, războiul civil e totul. Războiul de peste graniţă nu are mai multă importanţă decît o julitură pe care ţi-ai făcut-o la cot ; războiul civil

în schimb e ulcerul ce-ți roade ficatul. Din tot ce v-am citit rezultă următoarele: Conducerea răscoalei din Vendée, care pînă acum era împărțită între mai multe căpetenii, este pe cale să se centralizeze. Răsculații vor avea de aici înainte un comandant unic...

— Un tîlhar suprem, murmură Danton.

— E vorba de omul care a debarcat în ziua de 2 iunie, în apropiere de Pontorson, continuă Robespierre. Ați văzut cine este. Băgați de seamă că debarcarea lui coincide cu arestarea reprezentanților trimiși în misiune, Prieur de la Côte-d'Or și Romme, la Bayeux, amîndoi în aceeași zi, adică la 2 iunie, de către districtul Calvados, care și-a dat pe față viclenia.

— Și cu strămutarea lor la castelul din Caen, adăugă Danton.

— Am să vă spun în cîteva cuvinte ce cuprind ștafetele, continuă Robespierre. Luptele din pădure sînt pe cale să se organizeze pe o scară întinsă. În același timp se pregătește o debarcare engleză; răsculații din Vendée și englezii, adică Bretania alături de Britania. Sălbaticii din Finistère vorbesc aceași limbă ca și barbarii din Cornouailles. V-am arătat o scrisoare interceptată de Puisaye în care se spune că „douăzeci de mii de uniforme roșii împărțite răsculaților vor face să se ridice încă o sută de mii de oameni". În momentul cînd răscoala țărănească va cuprinde tot teritoriul, va avea loc și debarcarea englezilor. Iată și planul, urmăriți-l pe hartă.

Robespierre puse degetul pe hartă și-și urmă explicațiile:

— Englezii pot să debarce în orice loc de pe coastă între Cancale și Paimpol, nu le rămîne decît să aleagă. Craig ar prefera golful Saint-Brieuc, Cornwallis golful Saint-Cast. E o chestiune de detaliu. Malul stîng al Loarei e păzit de armata rebelă din Vendée, iar cît privește cele douăzeci și opt de leghe pe care le au de străbătut în cîmp deschis, patruzeci de parohii normande le-au promis sprijinul lor. Trupele debarcate se vor îndrepta în trei direcții, adică spre Plérin, spre Iffiniac și spre Pléneuf; de la Plérin vor pleca mai departe spre Saint-Brieuc, iar de la Pléneuf spre Lamballe; a doua zi vor ajunge la Dinan, unde se află nouă sute de prizonieri englezi și vor ocupa în

același timp Saint-Jouan și Saint Méen ; vor lăsa acolo niște detașamente de cavalerie ; a treia zi, două coloane vor porni una din Jouan spre Bédée, cealaltă din Dinan spre Becherel, care este o fortăreață naturală și unde vor fi instalate două baterii. în ziua a patra sînt la Rennes. Rennes este cheia Bretaniei. Cine are în mînă Rennes se poate socoti stăpîn pe situație. Din moment ce Rennes va fi ocupat, Châteauneuf și Saint-Malo nu vor întîrzia să cadă la rîndul lor în mîinile inamicului. La Rennes se află un depozit de un milion de cartușe și cincizeci de piese de artilerie de cîmp...

— Pe care bineînțeles le vor sfeterisi, mormăi Danton.

Robespierre continuă :

— Concluzia. De la Rennes trei coloane vor ataca, una Fougères, alta Vitré iar alta Redon. Cum podurile au fost distruse, inamicul va fi înarmat așa cum stă scris aici, cu pontoane și cu dulapi și va avea călăuze care să-l îndrumeze spre vadurile pe unde poate trece cavaleria. De la Fougères se vor îndrepta spre Avranches, de la Redon spre Ancenis, iar de la Vitré spre Laval. Nantes se va preda și tot așa și Brest. Redon le lasă liberă calea pe tot cursul fluviului Vilaine, Fougères le deschide drumul spre Normandia, iar Vitré spre Paris. Peste două săptămîni tîlharii vor avea o armată de trei sute de mii de oameni și toată Bretania va fi a regelui Franței.

— Adică a regelui Angliei, spuse Danton.

— Nu, a regelui Franței. Regele Franței e mai păcătos, adăugă Robespierre. Ca să izgonești străinii din țară nu-ți trebuie mai mult de două săptămîni, în timp ce ca să înlăturăm monarhia ne-au trebuit optsprezece veacuri.

Danton care se așezase din nou pe scaun își rezemă coatele pe masă și-și cuprinse capul în palme, îngîndurat.

— Vă dați seama cred de primejdie, continuă Robespierre. Vitré deschide englezilor drumul spre Paris.

Danton își ridică fruntea și izbi cu pumnii încleștați în hartă, ca și cum ar fi izbit o nicovală.

— Robespierre, oare Verdun nu deschidea drumul prusacilor spre Paris ?

— Ei și ?

— Din moment ce i-am alungat pe prusaci, îi vom putea izgoni la fel de bine și pe englezi.

Şi Danton se ridică din nou în picioare.

Robespierre îşi puse mîna peste pumnul înfierbîntat al lui Danton

— Danton, gîndeşte-te că Champagne nu era de partea prusacilor, în timp ce Bretania ţine cu englezii. A recuceri Verdun înseamnă a purta război cu inamicul din afară ; pentru a recuceri Vitré însă trebuie să dezlănţuim războiul civil.

Şi Robespierre murmură imperturbabil şi grav :

— Ceea ce e o mare diferenţă. Stai jos, Danton, adăugă el apoi, şi priveşte mai bine harta în loc să dai cu pumnul în ea.

Danton însă nu vroia să renunţe la ideea lui :

— Asta-i prea de tot ! izbucni el, să vezi dezastrul acolo unde nu există, în vest în loc de est. Robespierre, sînt de acord cu dumneata că Anglia ne ameninţă de peste ocean ; dar în acelaşi timp Spania ne ameninţă de dincolo de Pirinei, Italia ne ameninţă şi ea de dincolo de Alpi, iar Germania de peste Rin. Şi undeva departe mai e şi ţarul ruşilor. Robespierre, pericolul se strînge în jurul nostru ca un cerc. Dincolo de graniţe, coaliţia, iar în interior trădarea. În sud Servant întredeschide porţile Franţei pentru regele Spaniei. În nord Dumouriez trece în tabăra inamicului. Dealtminteri, din totdeauna Dumouriez a fost o ameninţare pentru Paris, mai curînd decît pentru Olanda. Neerwinde şterge amintirea victoriilor de la Jemmapes şi de la Valmy. Filozoful Rabaut Saint-Étienne, perfid ca un protestant ce este, se află în corespondenţă cu Montesquiou curteanul. Armata e decimată. Nu există batalion cu un efectiv mai mare de patru sute de oameni ; viteazul regiment de la Deux-Ponts nu numără mai mult de o sută cincizeci de oameni ; tabăra de la Parmas s-a predat ; la Givet n-au mai rămas decît cinci sute de saci de făină ; ne retragem spre Landau ; Wurmser îl fugăreşte pe Kléber ; Mainz cade vitejeşte ; Condé mişeleşte. Tot aşa şi Valenciennes. Ceea ce nu-l împiedică pe Chancel care a apărat Valencienes şi pe bătrînul Féraud care a apărat Condé să fie şi unul şi celălalt nişte eroi, la fel ca şi Meunier care s-a împotrivit inamicului la Mainz. Toţi ceilalţi însă au trădat. A trădat Dharville la Aix-la-Chapelle, a trădat Mouton la Bruxel-

les, Valence la Bréda, Neuilly la Limbourg, Miranda la Maëstricht ; Stengel e trădător, trădător și Lanoue, trădător Ligonnier, trădător Menou, trădător Dillon ; toată pleava bicisnică lăsată în urmă de Dumouriez. Trebuie să dăm exemple. Contramarșurile lui Custine îmi dau de bănuit ; am impresia că ar prefera să cucerească Frankfurt fiind mai rentabil, decît Koblenz care ne-ar fi de mai mare folos. Frankfurt e în măsură să plătească patru milioane contribuții de război, de acord. Ce înseamnă asta pe lîngă faptul de a zdrobi un cuib de emigranți ? Vă spun eu, trădare peste tot. Meunier a murit la 13 iunie. Kléber a rămas așadar singur. Pînă una, alta însă, Brunswick își sporește cuceririle și înaintează, înălțînd drapelul german pe zidurile tuturor cetăților franceze pe care le ocupă. Margraful de Brandenburg a ajuns acum arbitrul Europei ; ne înhață toate provinciile ; și-o să vedeți că pînă la urmă o să pună mîna și pe Belgia ; s-ar zice că toate străduințele noastre n-au alt scop decît propășirea Berlinului ; dacă lucrurile au să meargă tot așa mai departe, dacă nu luăm măsurile cuvenite, ne vom da seama că revoluția franceză a fost făcută numai pentru ca Potsdamul să tragă foloasele ; singurul ei rezultat a fost acela de a fi extins granițele micului stat al lui Frederic al II-lea, și-l vom fi ucis pe regele Franței pentru ca regele Prusiei să înflorească.

Și Danton izbucni într-un hohot aprig de rîs.

Rîsul lui Danton îl făcu pe Marat să zîmbească.

— Fiecare din voi are calul lui de bătaie : dumneata Danton, Prusia, iar dumneata Robespierre răscoala din Vendée. E rîndul meu acum să pun lucrurile la punct. Nici unul din voi nu-și dă seama de adevăratul pericol. Știți care e ? Cafenelele și tripourile. Cafeneaua Choiseul e iacobină. Patin regalistă, la cafeneaua Rendez-Vous e atacată garda națională, Régence se declară împotriva lui Brissot, iar Corazza pentru el, la Procope numele lui Diderot e sfînt, iar la cafeneaua Théâtre-Français cel al lui Voltaire, la Rotonde asignațiile sînt rupte în bucăți, cafenelele Saint-Marceau varsă fiere, la Manouri se discută problema făinii, la cafeneaua Foy sînt tot timpul scandaluri și bătăi, iar la Perron zbîrnîie bărzăunii fi-

nanțelor. Iată o serie de lucruri cu care nu trebuie să glumim.

Danton încetase să mai rîdă în timp ce Marat continua să zîmbească. Un zîmbet de pitic, mai cumplit decît rîsul unui gigant.

— Îți bați joc de noi, Marat? răbufni Danton.

Marat avu o zvîcnire convulsivă din șolduri, tic pe care toată lumea ajunsese să i-l cunoască. Zîmbetul i se stinse pe buze.

— Ah, în sfîrșit te recunosc, cetățene Danton. Dumneata, da, da, dumneata vorbind despre mine într-o ședință a Convențiunii m-ai numit „individul Marat". Ascultă. Am tras cu buretele peste asta. Împrejurările prin care trecem sînt pur și simplu stupide. Așa, va să zică, îmi bat joc? Într-adevăr, ce fel de om sînt eu? L-am denunțat pe Chazot, l-am denunțat pe Pétion, l-am denunțat pe Kersaint, l-am denunțat pe Moreton, l-am denunțat pe Dufriche-Valazé, l-am denunțat pe Ligonnier, l-am denunțat pe Menou, l-am denunțat pe Banneville, l-am denunțat pe Gensonné, l-am denunțat pe Biron, l-am denunțat pe Lidon și pe Chambon; crezi c-am greșit? Adulmec trădarea ce mocnește în trădător și socotesc mai folositor să denunț criminalul înainte de a fi săvîrșit crima. Am obiceiul să spun din ajun ceea ce voi toți ceilalți veți da în vileag abia a doua zi. Eu sînt cel care a propus Adunării un proiect complet de legislație criminală. Ce-am făcut pînă în clipa de față? Am insistat să fie instruite secțiile pentru a-și însuși disciplina revoluționară, am intervenit să se rupă sigiliile de pe cele treizeci și două de dosare, am cerut să fie predate diamantele ce se aflau în mîna lui Roland, am dovedit că partizanii lui Brissot au dat Comitetului siguranței generale mandate de arestare în alb, am semnalat omisiunile din raportul întocmit de Lindet asupra crimelor lui Capet, am votat executarea tiranului în termen de douăzeci și patru de ore, am apărat batalioanele Mauconseil și Republicanul, m-am opus să se dea citire scrisorii lui Narbonne și celei a lui Malouet, am depus o moțiune pentru soldații răniți, am intervenit să fie suprimată comisia celor șase, am bănuit trădarea lui Dumouriez în istoria de la Mons, am cerut să fie luați o sută de mii

de ostateci din rîndurile rubedeniilor lăsate în țară de emigranți în schimbul comisarilor predați inamicului, am propus să fie declarat trădător orice rezistent care ar trece barierele, am demascat facțiunea lui Roland în tulburările de la Marsilia, am insistat să se pună un premiu pe capul lui Égalité-fiul, l-am apărat pe Bouchotte, am propus să se facă apelul nominal pentru ca Isnard să fie îndepărtat din Consiliu, am stăruit să se recunoască oficial că parizienii au binemeritat de la patrie ; pentru toate astéa Louvet mă face măscărici, departamentul Finistère cere să fiu expulzat, orașul Loudun dorește să fiu surghiunit, Amiens ar pofti să mi se pună o botniță, iar Cobourg ține cu tot dinadinsul să fiu arestat, în timp ce Lecointe-Puiraveau cere Convențiunii să fiu decretat nebun. Și atunci te întreb, cetățene Danton, pentru ce m-ați chemat la consfătuirea voastră, dacă nu țineți să-mi cunoașteți părerea ? V-am cerut eu așa ceva ? Nici gînd. Nu-mi face nici o plăcere să stau de vorbă în particular cu niște contrarevoluționari ca Robespierre sau ca dumneata. De altminteri, așa cum mă și așteptam, n-ați înțeles nimic din ce v-am spus, dumneata tot atît cît și Robespierre, iar Robespierre tot atît cît și dumneata. Nu există oare nici un om de stat aici ? Văd eu că trebuie să vă învăț abecedarul politicii, să pun toate punctele pe *i*. Ceea ce am vrut să vă spun era că și unul și altul vă înșelați. Pericolul nu se află nici la Londra, așa cum crede Robespierre, nici la Berlin, așa cum socotește Danton ; se află aici, la Paris. Pericolul constă în lipsa de unitate, în dreptul pe care fiecare își închipuie că-l are să facă așa cum îl taie capul, începînd cu voi doi, în fărămițarea opiniilor, în anarhia voințelor...

— Anarhia ! îl întrerupse Danton, cine altul o provoacă decît dumneata ?

Marat nu se opri însă.

— Robespierre, Danton, pericolul constă în puzderia de cafenele din Paris, în tripourile și cluburile ce răsar ca ciupercile, clubul Negrilor, clubul Federaților, clubul Doamnelor, clubul Imparțialilor, înființat de Clermont-Tonnerre și care de fapt e fostul club monarhist din 1790, cercul socialist scornit de preotul Claude Fauchet, clubul Bonetelor de lînă, întemeiat de gazetarul Prudhomme

et caetera; fără a mai pune la socoteală clubul Iacobinilor, care este clubul dumitale Robespierre și cel al Cordelierilor, adică al dumitale, Danton. Pericolul constă în foametea din pricina căreia hamalul Blin i-a pus ștreangul de gît brutarului François Denis din piața Palu, și l-a atîrnat de felinarul primăriei, constă în justiția care l-a spînzurat pe hamalul Blin pentru că-l spînzurase pe brutarul Denis. Pericolul constă în hîrtia-monedă pe care toată lumea o disprețuiește. Într-o zi pe strada Temple, o bancnotă de cinci sute de franci a căzut pe jos. *Nu merită să te apleci după ea*, a spus un trecător, om din popor. Speculanții și acaparatorii, iată pericolul care ne amenință. Și dacă s-a arborat drapelul negru la primărie? Mare scofală! Să nu credeți că e suficient să-l arestați pe baronul Trenck[1]. Suciți-i gîtul acestui bătrîn intrigant de pușcărie! Vi se pare că ați scăpat cu fața curată pentru că președintele Convențiunii a așezat cununa civică pe fruntea lui Labertèche care a luptat la Jemmapes, unde a căpătat patruzeci și una de tăieturi de sabie și pe care Chénier îl ridică în slăvi? Mascarade și panglicării. Aha, va să zică nu vă interesează ce se-ntîmplă în Paris! Vi se pare că pericolul e cine știe unde, cînd el se află chiar sub nasul vostru. La ce-ți mai folosește atunci toată poliția dumitale, Robespierre? Fiindcă ai pretutindeni iscoade, pe Payan la Comună, pe Coffinhal la Tribunalul revoluționar, pe David la Comitetul siguranței generale, pe Couthon la Comitetul salvării publice. Vedeți dar că sînt informat. Ei bine, aflați de la mine un lucru: pericolul stă gata să se abată peste capetele voastre, pericolul se află chiar sub picioarele voastre; peste tot conspirații, conspirații și iar conspirații; trecătorii pe stradă își citesc unul altuia ziarele și dau din cap cu subînțeles; șase mii de oameni, fără certificate de civism, emigrați reîntorși în țară, muscadini și mathevoni stau ascunși prin pivnițele și podurile caselor sau prin galeriile de lemn de la Palais-Royal; la brutării se face coadă; în

[1] Trenck, Friedrich (1726—1794), ofițer prusac, se bucură inițial de favoarea lui Frederic al II-lea, ulterior bănuit de trădare e închis, apoi grațiat. Partizan al revoluției din 1789, vine la Paris, unde e suspectat de a fi emisarul regelui Prusiei. Executat împreună cu André Chénier.

pragul caselor gospodinele suspină cu mîinile împreunate: Cînd s-or linişti oare lucrurile? Degeaba vă ferecaţi în sala Consiliului executiv, ca să fiţi numai între voi, fiindcă se ştie tot ce vorbiţi; şi ca dovadă, Robespierre, pot să-ţi reproduc ceea ce i-ai spus aseară lui Saint-Just: „Barbaroux a început să facă burtă, o să-i vină mai greu acum să fugă.“ Da, pericolul se află pretutindeni şi mai cu seamă în capitală. La Paris toţi *foştii* uneltesc, patrioţii umblă în picioarele goale, aristocraţii arestaţi la 1 martie au şi fost între timp eliberaţi, caii de lux care ar trebui să fie înhămaţi la tunurile de pe frontieră ne stropesc cu noroi pe străzile oraşului, pîinea de patru livre se vinde cu trei franci şi doisprezece bani, teatrele joacă tot felul de piese deocheate şi Robespierre în curînd îl va trimite la ghilotină pe Danton.

— Aiurea! spuse Danton.

Robespierre privea cu atenţie harta.

— Ceea ce ne trebuie, exclamă brusc Marat, e un dictator. Robespierre, ştii doar că asta doresc: un dictator.

Robespierre ridică fruntea.

— Ştiu, Marat, dumneata ori eu.

— Eu, ori dumneata, spuse Marat.

Danton mormăi printre dinţi:

— Dictatură, numai să-ndrăzniţi!

Marat observă încruntătura lui Danton.

— Uite, rosti el din nou, vă cer un ultim efort. Trebuie să ne înţelegem. Situaţia merită atîta osteneală. Nu ne-am înţeles oare şi altă dată, de pildă la 31 mai? Problema în linii generale este mult mai gravă decît girondinismul care nu e decît o chestiune de amănunt. Există ceva adevărat în tot ce aţi spus; adevărul însă, adevărul întreg, adevărul adevărat este cel pe care vi l-am spus eu. În sud, federalismul; în vest, regalismul; la Paris duelul dintre Convenţiune şi Comună; la frontiere, retragerea lui Custine şi trădarea lui Dumouriez. Ce înseamnă toate astea? Dezmembrarea. Ce ne lipseşte? Unitatea. Numai ea ne poate salva; ar fi bine să ne grăbim. Parisul trebuie să ia în mînă frînele revoluţiei. E deajuns să zăbovim însă numai o oră, pentru ca mîine rebelii din Vendée să ajungă la Orléans, iar prusacii la Paris. Admit că s-ar putea să ai dreptate, Danton, sînt

de acord cu dumneata, Robespierre. Să zicem că-i așa. În cazul ăsta concluzia ar fi : dictatura. Să punem mîna pe putere deci ; noi trei întruchipăm doar Revoluția. Sîntem cele trei capete ale Cerberului : unul care vorbește, adică dumneata Robespierre, altul care răcnește, adică dumneata, Danton...

— Și altul care mușcă, spuse Danton, adică dumneata, Marat.

— Cîteșitrele mușcă, interveni Robespierre.

Un timp tăcură cu toții. Pe urmă discuția reîncepu, tulburată de aprige ciocniri.

— Ascultă, Marat, înainte de a ne întovărăși, s-ar cuveni, cred, să ne cunoaștem mai bine. Cum de-ai aflat ceea ce i-am spus ieri lui Saint-Just ?

— Mă privește, Robespierre.

— Marat !

— E de datoria mea să mă informez ; treaba mea cum îmi culeg informațiile.

— Marat !

— Îmi place să știu.

— Marat !

— Robespierre, știu ce vorbești cu Saint-Just, după cum știu ce vorbește Danton cu Lacroix, după cum știu ce se petrece în palatul lui Labriffe, spelunca în care se întrunesc nimfele emigrației ; după cum știu de asemenea ce se petrece în casa familiei Thilles, din apropiere de Gonesse, acum proprietatea lui Valmerange, fostul administrator al poștelor, unde se duceau odinioară Maury și Cazalès, iar mai apoi Sieyès și Vergniaud și unde se merge acum o dată pe săptămînă.

Și spunînd *se merge*, Marat îl privi pe Danton.

— Dacă aș avea numai un dram de putere, ar fi ceva cumplit, se zbîrli Danton.

— Știu tot ce vorbești, Robespierre, continuă Marat, după cum știu tot ce se petrecea în turnul Temple, pe vremea cînd Ludovic al XV-lea era în așa hal ghiftuit încît numai în cursul lunii septembrie, lupul, lupoaica și puii lor au mîncat nu mai puțin decît optzeci și șase de panere cu piersici. În timp ce poporul murea de foame. Știu și asta, după cum știu că Roland a stat ascuns într-o cameră ce dădea în curtea din dos a unei case de pe

strada La Harpe ; după cum știu de asemenea că un număr de șase sute de bucăți din lăncile de la 14 iulie au fost meșterite de Faure, lăcătușul ducelui de Orléans ; după cum știu tot ce se întîmplă în casa femeii Saint-Hilaire, amanta lui Sillery ; în zilele cu zaiafeturi, bătrînul Sillery e cel care freacă de zor cu cretă parchetul în salonul galben din strada Neuve-des-Mathurins ; Buzot și Kersaint cinau acolo uneori. Saladin a fost și el ospătat în același salon în ziua de 27, împreună cu cine crezi, Robespierre ? Cu prietenul dumitale Lasource.

— Baliverne, bombăni Robespierre. Lasource nu e prieten cu mine.

Și adăugă, preocupat :

— Pînă una, alta, la Londra există optsprezece fabrici de bancnote false.

Marat continuă liniștit, dar cu un tremur ușor în glas, care te băga în răcori :

— Voi sînteți facțiunea celor grozavi. Da, știu tot, în pofida a ceea ce Saint-Just numește *tăcerea de stat*...

Marat apăsă pe ultimele cuvinte, privindu-l pe Robespierre, apoi își urmă cuvîntarea :

— Știu tot ce se vorbește la voi la masă, în zilele în care Lebas îl invită pe David să guste din bucatele pregătite de logodnica sa, Élisabeth Duplay, viitoarea dumitale cumnată, Robespierre. Eu sînt ochiul uriaș al poporului și, din fundul beciului meu, tot timpul privesc. Da, văd, da, aud, da, știu tot. Voi vă mulțumiți numai cu fleacuri. Vă admirați unul pe altul. Robespierre se lasă contemplat de scumpa sa doamnă de Chalabre, fiica marchizului de Chalabre, care juca vist cu Ludovic al XV-lea în seara cînd a fost executat Damiens. Da, firește, ne ținem fuduli noi. Saint-Just are o cravată cît el de mare. Legendre e scos ca din cutie ; redingotă nou-nouță, jiletcă albă și jabou, ca lumea să nu-și mai aducă aminte de vremea cînd umbla cu șorț la brîu. Robespierre își închipuie că istoria are tot interesul să știe că purta o redingotă măslinie la Adunarea Constituantă și un frac azuriu la Convențiune. Și-a atîrnat portretul pe toți pereții camerei sale...

Robespierre îl întrerupse cu o voce și mai calmă decît a lui Marat.

— În schimb portretul dumitale, Marat, se află în toate canalele.

Discuția continuă pe tonul unei conversații amicale, al cărei aer tacticos făcea să iasă și mai bine în evidență brutalitatea replicilor și a ripostelor, adăugînd amenințărilor o nuanță de ironie.

— Robespierre, dumneata ai afirmat că cei ce vor să răstoarne monarhiile sînt *niște Don Quijoți ai neamului omenesc.*

— Și dumneata, Marat, după evenimentele de la 4 august, în numărul 559 al gazetei dumitale *Prietenul Poporului,* — după cum vezi am reținut numărul, prinde bine — ai cerut să se restituie titlurile nobilimii, sub cuvînt că : *Un duce rămîne tot duce.*

— Robespierre, în ședința din 7 decembrie ai apărat-o pe femeia Roland împotriva lui Viard.

— Așa cum fratele meu te-a apărat pe dumneata, Marat, cînd ai fost atacat la clubul iacobinilor. Ce dovedește asta ? Nimic.

— Robespierre, se știe că într-unul din cabinetele de la Tuileries i-ai mărturisit lui Garat : *mi s-a făcut lehamite de revoluție.*

— Marat în ziua de 29 octombrie, aici chiar în cîrciuma asta, l-ai îmbrățișat pe Barbaroux.

— Robespierre, i-ai spus lui Buzot : *Republica, ce-o mai fi și asta ?*

— Marat, tot în cîrciuma asta, ai invitat cîndva la masă niște oameni din batalionul marsiliezilor, cîte trei din fiecare companie.

— Robespierre, se știe că umbli escortat de un dălcăuc înarmat cu o bîtă.

— Iar dumneata, Marat, în ajunul zilei de 10 august, l-ai rugat pe Buzot să te ajute s-o ștergi la Marsilia deghizat în jocheu.

— În timpul execuțiilor din septembrie, ai stat ascuns Robespierre.

— Iar dumneata, Marat, ai ieșit în vileag.

— Robespierre, ai aruncat pe jos boneta roșie.

— Da, atunci cînd am văzut pe un trădător împăunîndu-se cu ea. Un lucru cu care se mîndrește Dumouriez nu poate decît să-l murdărească pe Robespierre.

— Robespierre, ai refuzat să acoperi cu un zăbranic capul lui Ludovic al XVI-lea în timp ce defilau soldații de la Chateauvieux.

— Chiar dacă nu i l-am acoperit, în schimb am făcut mai mult decît atîta : i l-am retezat.

Danton interveni la rîndul său, punînd paie peste foc.

— Robespierre, Marat, îi dojeni el, potoliți-vă odată.

Înciudat că numele lui fusese pomenit după al lui Robespierre, Marat se întoarse :

— De ce se amestecă Danton ? întrebă el.

Danton sări în sus.

— De ce mă amestec, zici ? Uite de ce : pentru că nu trebuie să existe nici un fratricid ; pentru că nu vreau ca doi oameni care slujesc poporul să se încaiere între ei ; pentru că ne-ajunge, cred, războiul pe care-l avem de purtat la granițele țării, ne-ajunge războiul civil și pentru că ar fi prea din cale afară să ne mai războim și între noi ; pentru că eu sînt cel ce a făcut revoluția și pentru că nu vreau să se distrugă cumva ceea ce am săvîrșit. Iată de ce mă amestec.

Marat răspunse fără să ridice glasul :

— Gîndește-te mai bine să dai socoteală de faptele dumitale.

— Faptele mele ? izbucni Danton. Du-te și întreabă strungile din Argonne, plaiurile eliberate din Champagne, Belgia cucerită, armatele în mijlocul cărora de patru ori am luat în piept mitraliile ! Du-te și întreabă piața Revoluției, eșafodul de la 21 ianuarie, tronul răsturnat, ghilotina, eterna vădană...

Marat îi tăie cuvîntul :

— Ghilotina e o fecioară ; te culci pe ea fără să rămînă grea.

— De unde știi ? ripostă Danton. Cu mine ai să vezi c-o să rămînă grea.

— Vom vedea, spuse Marat.

Și zîmbi.

Danton îl văzu zîmbind.

— Marat, se burzului el, dumneata ești un om ascuns, în timp ce eu sînt obișnuit să trăiesc la lumina zilei și în aer liber. Urăsc existența tîrîtoarelor. Și nici nu cred că mi-ar sta bine să fiu o molie-de-casă. Dumneata locuiești

într-un beci ; eu pe stradă. Dumneata nu schimbi o vorbă cu nimeni. Pe mine orice trecător poate să mă vadă și să-mi vorbească.

— Puișorule, nu vrei să urci puțin la mine ? mormăi Marat.

Surîsul însă îi înghețà pe buze și rosti cu un glas poruncitor :

— Danton, ai să dai socoteală de cei treizeci și trei de mii de scuzi, bani gheață, pe care Montmorin ți i-a numărat în numele regelui, chipurile ca să te despăgubească pentru postul de procuror la Châtelet.

— Eram în primele rînduri la 14 iulie, răspunse Danton cu semeție.

— Dar magazia de mobile ? Dar diamantele coroanei ?

— Eram în primele rînduri la 6 octombrie.

— Dar furturile săvîrșite în Belgia de acel *alter ego* al dumitale, Lacroix ?

— Eram în primele rînduri la 20 iunie.

— Și împrumuturile făcute actriței Montansier ?

— Am ațîțat poporul la întoarcerea de la Varennes.

— Dar sala Operei construită cu banii procurați de dumneata ?

— Am înarmat secțiile pariziene.

— Dar cele o sută de mii de livre din fondurile secrete ale ministerului justiției ?

— Am participat la evenimentele de la 10 august.

— Dar cheltuielile secrete ale Adunării Constituante în valoare de două milioane, din care dumneata ai luat un sfert ?

— Am oprit înaintarea inamicului și am tăiat drumul regilor coalizați.

— Tîrfă ! mormăi Marat.

Danton se ridică în picioare cu un aer înfricoșător.

— Da, strigă el, sînt o femeie de stradă, mi-am vîndut trupul, dar am salvat omenirea.

Robespierre începuse să-și roadă iar unghiile. Nu putea să rîdă, nici măcar să zîmbească. Rîsul, săgetător ca un fulger, al lui Danton ca și zîmbetul, usturător ca o înțepătură, al lui Marat, îi lipseau în egală măsură.

— Eu sînt ca oceanul, continuă Danton, cu fluxurile și refluxurile lui ; cînd apele scad, ies la iveală adîncurile, cînd cresc, se văd tălăzuind valurile.

— Spuma, rosti Marat.

— Furtunile, adăugă Danton.

O dată cu Danton se sculase în picioare și Marat. La rîndul lui își ieși din sărite. Năpîrca se preschimbă fără veste într-un balaur.

— Așa, răcni el, așa va să zică, Robespierre ! Așa va să zică, Danton ! Nu vreți să mă ascultați ! N-aveți decît, dar să știți de la mine, vă duceți de rîpă. Politica voastră o să se înfunde la un moment dat și n-o să mai puteți merge nici un pas mai departe ; și atunci o să dați din colț în colț, făcînd niște lucruri din pricina cărora nu veți mai găsi nici o ușă deschisă, afară doar de aceea a cimitirului.

— Asta e mîndria noastră, spuse Danton.

Și dădu din umeri.

— Ia seama, Danton, îl preveni Marat. Vergniaud are ca și tine gura mare, buzele groase și sprîncenele zbîrlite ; Vergniaud e și el ciupit de vărsat ca Mirabeau sau ca și tine, totuși n-a putut stăvili insurecția de la 31 mai. Așa, dai din umeri ! Ai grijă, fiindcă tot dînd mereu din umeri s-ar putea să-ți pice capul. Danton, ascultă ce-ți spun, vocea ta detunătoare, cravata desfăcută la gît, cizmele moi, supeurile tale intime, buzunarele lăbărțate sînt lucruri care o privesc pe scumpa noastră Louisette.

Louisette era numele de alint pe care Marat îl dăduse ghilotinei.

— Cît despre tine, Robespierre, continuă el, știu, ești un moderat, dar asta n-o să-ți ajute cu nimic. N-ai decît să te pudrezi, să te coafezi, să faci pe filfizonul, să ai cît de multe cămăși, să umbli scrobit, ondulat, sclivisit, orice ai face tot în piața Grève o să ajungi ; citește declarația lui Brunswick ; o să împărtășești soarta regicidului Damiens și dacă ești acum fercheș și tras ca prin inel, ca mîine am să te văd tras și sfîrtecat de patru armăsari.

— Ecoul manifestului de la Koblenz ! murmură printre dinți Robespierre.

— Nu sînt ecoul nimănui, Robespierre, sînt strigătul tuturor. Ce tineri sînteți amîndoi! Cîți ani ai Danton? Treizeci și patru. Dar tu Robespierre? Treizeci și trei. Ei, bine, eu trăiesc de cînd lumea, sînt suferința omenească din cele mai îndepărtate timpuri, am șase mii de ani.

— Într-adevăr, spuse Danton, șase mii de ani Cain a dăinuit ferecat în propria lui ură ca broasca-rîioasă în stana de piatră; piatra crapă, Cain țîșnește în mijlocul oamenilor și iată-l acum printre noi, e Marat.

— Danton! răcni Marat și o lumină gălbuie sticli în ochii săi.

— Ce poftești? răspunse Danton.

Așa discutau acești trei bărbați formidabili. Ca tunetele cînd se sfădesc în văzduh.

III
Tresărirea celor mai adînci fibre

Dialogul se întrerupse pentru un timp; cei trei titani se adînciră fiecare în propriile sale gînduri. Leii se zbîrlesc în fața balaurilor. Robespierre se îngălbenise la față iar Danton se făcuse roșu ca racul. Amîndoi fremătau. Privirea sălbatică a lui Marat se stinsese; liniștea, o liniște impunătoare, se așternuse din nou pe chipul acestui om, temut chiar și de cei mai temuți.

Deși se simțea învins, Danton tot nu voia să se dea bătut și luă din nou cuvîntul:

— Marat vorbește sus și tare de dictatură și de unitate, spuse el, dar singura lui putere este aceea de a distruge.

Descleștînd buzele-i subțiri, Robespierre adăugă:

— În ce mă privește, sînt de părerea lui Anacharsis Cloots [1]; de aceea zic: nici Roland, nici Marat.

[1] Cloots, J. B. baron de, numit și Anacharsis (1755-1794), revoluționar de origină prusiană, membru activ în clubul iacobinilor, deputat în Convenție, piere pe eșafod.

— Iar eu, răspunse Marat, zic : nici Danton, nici Robespierre.

Şi privindu-i ţintă pe amîndoi, adăugă :

— Îngăduie-mi să-ţi dau un sfat, Danton. Eşti îndrăgostit şi te gîndeşti să te recăsătoreşti, fii cuminte deci şi nu te mai băga în politică.

Apoi, făcînd un pas spre uşă ca şi cum s-ar fi pregătit să plece, le adresă acest sinistru salut :

— Adio, domnilor.

Danton şi Robespierre simţiră un fior.

În momentul acela din fundul încăperii se auzi un glas :

— N-ai dreptate, Marat.

Toţi se întoarseră într-acolo. În timpul răbufnirii mînioase a lui Marat, cineva intrase pe uşa din fund, fără ca vreunul din ei să prindă de veste.

— Tu eşti, cetăţene Cimourdain ? zise Marat. Bună ziua.

Era într-adevăr Cimourdain.

— Să ştii că n-ai dreptate, Marat, repetă el.

Marat se înverzi la faţă, aşa cum alţii se îngălbenesc.

— Eşti un om folositor, desigur, adăugă Cimourdain, dar Robespierre şi Danton sînt necesari. Ce rost are să-i ameninţi ? Să fim uniţi, cetăţeni, să fim uniţi ! Poporul ne cere să fim uniţi.

Sosirea lui avu efectul unui duş rece şi, aşa cum se întîmplă cînd în toiul unor răfuieli casnice intră pe uşă un străin, reuşi să potolească, cel puţin în aparenţă, dacă nu şi de fapt, discordia.

Cimourdain se apropie de masă.

Danton şi Robespierre îl cunoşteau. Remarcaseră adeseori în tribunele publice ale Convenţiunii prezenţa acestui om obscur şi în acelaşi timp atît de puternic, pe care poporul îl saluta. Totuşi, Robespierre, mai formalist, îl întrebă ?

— Cum ai intrat aici, cetăţene ?

— Face parte din Episcopie, răspunse Marat pe un ton în care se simţea un fel de subordonare.

Marat sfida Convenţiunea, ţinea în mînă frînele Comunei şi se temea de Episcopie.

Aceasta e o lege.

Mirabeau îl simte pe Robespierre agitîndu-se la o adîncime necunoscută, Robespierre la rîndul lui îl simte agitîndu-se pe Marat, Marat îl simte agitîndu-se pe Hébert, iar Hébert pe Babeuf. Atîta timp cît straturile subterane rămîn liniștite, omul politic poate păși înainte nestingherit ; dar sub cel mai revoluționar dintre ei se află un subsol și, oricît ar fi el de curajos, se oprește locului, îngrijorat, în momentul cînd simte sub picioare mișcarea pe care a declanșat-o deasupra capului său.

A ști să deosebească mișcarea pornită din cupiditate de cea determinată de anumite principii, a pune stavilă uneia și a sprijini pe cealaltă, iată în ce constă geniul și tăria morală a marilor revoluționari.

Danton îl văzu pe Marat dînd înapoi.

— O, cetățeanul Cimourdain e binevenit, spuse el.

Și-i întinse mîna lui Cimourdain.

— Chiar așa, zău, adăugă el, ce-ar fi să-i explicăm cum stau lucrurile și cetățeanului Cimourdain ? A picat tocmai la țanc. Eu reprezint aici Muntele, Robespierre Comitetul salvării publice, Marat reprezintă Comuna, iar Cimourdain Episcopia. Dînsul o să ne arbitreze.

— Bine, încuviință Cimourdain, grav și cu simplitate. Despre ce-i vorba ?

— Despre Vendée, răspunse Robespierre.

— Vendée ! exclamă Cimourdain. E cea mai serioasă amenințare, continuă el după o clipă. Dacă revoluția s-ar întîmpla cumva să piară, va pieri numai din pricina ei. Vendée singură e mai primejdioasă decît zece Germanii la un loc. Vendée trebuie ucisă pentru ca Franța să trăiască.

Aceste cîteva cuvinte reușiră să cîștige încrederea lui Robespierre, care nu se putu opri totuși să-l întrebe :

— Dumneata n-ai fost cumva preot mai înainte ?

Aerul ecleziastic nu se putea să-i scape lui Robespierre care descoperea imediat în mediul înconjurător ceea ce exista înlăuntrul lui.

— Da, cetățene, mărturisi Cimourdain.

— Ei și, ce-are a face ? interveni Danton. Cînd preoții sînt oameni de ispravă, sînt mult mai buni decît alții. În timpul unei revoluții preoții se transformă devenind cetățeni, așa cum clopotele se transformă în gologani și

în tunuri. Danjou e preot şi tot preot e şi Daunou. Thomas Lindet este episcopul eparhiei Evreux. Dumneata, Robespierre, la adunările Convenţiunii, stai cot la cot cu Massieu, episcopul eparhiei Beauvais. Vicarul general Vaugeois a făcut parte din comitetul insurecţional de la 10 august. Chabot este capucin. Părintele Gerle este cel care a determinat jurămîntul de la Jeu de Paume, iar abatele Audran cel care a stăruit ca Adunarea naţională să fie declarată mai presus decît regele. Abatele Goutte a cerut Adunării legislative să se dea jos baldachinul ce împodobea fotoliul lui Ludovic al XVI-lea, după cum abatele Grégoire este cel care a provocat abolirea regalităţii.

— Sprijinit de histrionul Collot-d'Herbois, rînji Marat. Amîndoi împreună au făcut toată treaba ; preotul a răsturnat tronul, iar comediantul l-a dat peste cap pe monarh.

— Să ne întoarcem la Vendée, propuse Robespierre.

— Ce s-a întîmplat? întrebă Cimourdain. Ce-i cu Vendée?

— Ce să se întîmple : are acum un conducător, răspunse Robespierre. O să devină o adevărată urgie.

— Cine e conducătorul ăsta, cetăţene Robespierre?

— E un anume Lantenac, fost marchiz, care se dă drept prinţ breton.

Cimourdain făcu un gest.

— Îl cunosc, spuse el. Am fost preot în ţinutul lui.

Rămase pe gînduri cîteva clipe, apoi continuă :

— A avut meteahna femeilor, înainte de a o avea pe cea a războiului.

— Ca şi Biron, care a fost mai întîi Lauzun, completă Danton.

— Da, a fost un om de viaţă, adăugă îngîndurat Cimourdain. Trebuie să fie cumplit acum.

— Înfiorător, spuse Robespierre. Pîrjoleşte satele, ucide rănIţii, măcelăreşte prizonierii, împuşcă femeile.

— Femeile?

— Da. Printre ele a pus să fie împuşcată mama a trei copii. Nu se ştie ce s-a întîmplat cu copiii. În plus, e un comandant. Se pricepe la război.

— Într-adevăr, recunoscu Cimourdain. A luptat în războiul din Hanovra. Richelieu pe văzute, Lantenac pe ne-

văzute, spuneau soldații. Adevăratul comandant era însă Lantenac. Întreabă-l pe colegul dumitale Dussaulx.

Robespierre păru a chibzui cîteva clipe, apoi continuă dialogul cu Cimourdain.

— Ei bine, cetățene Cimourdain, omul ăsta se află acum în Vendée.

— De cînd ?

— De trei săptămîni.

— Trebuie scos de sub scutul legilor.

— S-a făcut.

— Trebuie pus un premiu pe capul său.

— S-a făcut.

— Trebuie să i se făgăduiască celui ce va reuși să-l prindă o sumă mare de bani.

— S-a făcut.

— Dar nu bani de hîrtie.

— S-a făcut.

— Galbeni sunători.

— S-a făcut.

— Trebuie executat.

— O să se facă și asta.

— De către cine ?

— Chiar de dumneata.

— Eu ?

— Da, vei fi numit delegat cu puteri depline al Comitetului salvării publice.

— Primesc, spuse Cimourdain.

Robespierre nu stătea mult pe gînduri atunci cînd era vorba să ia o hotărîre, ceea ce e o calitate pentru un om de stat. Scoase așadar din dosarul aflat în fața lui o hîrtie albă pe care se putea citi acest antet : REPUBLICA FRANCEZĂ, UNA și INDIVIZIBILĂ. COMITETUL SALVĂRII PUBLICE.

— Da, primesc, urmă Cimourdain. Teroare împotriva terorii. Dacă Lantenac e crud, voi fi și eu la fel. Voi lupta pînă în pînzele albe împotriva acestui om și am să scap Republica de el, dacă o vrea Dumnezeu.

Se opri o clipă, apoi adăugă.

— Sînt preot ; orice ar fi, cred în Dumnezeu.

— Dumnezeu a îmbătrînit, spuse Danton.

— Cred în Dumnezeu, repetă Cimourdain imperturbabil.

Robespierre încuviință din cap cu un aer sinistru.

— Pe lîngă cine voi fi delegat? se interesă Cimourdain.

— Pe lîngă comandantul corpului expediționar trimis împotriva lui Lantenac, îi răspunse Robespierre. Numai că trebuie să știi din capul locului că e un nobil.

— Iată încă ceva care mă lasă rece, exclamă Danton. Un nobil? Ei și? se întîmplă același lucru ca și cu preoții. Cînd un nobil e om de ispravă poate fi minunat. Noblețea nu e decît o prejudecată; nu e bine s-o ai nici într-un sens nici într-altul, să nu fii nici împotriva și nici pentru ea. Oare Saint-Just nu e și el nobil, Robespierre? Florelle de Saint-Just, zău! Anacharsis Cloots e baron. Prietenul nostru Charles Hesse, care nu lipsește de la nici o ședință a Cordelierilor, este os domnesc, frate cu landgraful din Hesse-Rottemburg. Montaut, amicul intim al lui Marat, este marchiz de Montaut. Există la tribunalul revoluționar un jurat care este preot, Vilate și un alt jurat nobil, Leroy, marchiz de Monflabert. Amîndoi sînt oameni de toată încrederea.

— L-ai uitat, adăugă Robespierre, pe șeful juriului revoluționar...

— Antonelle?

— Care este de fapt marchizul Antonelle, spuse Robespierre.

— Nobil era și Dampierre care de curînd și-a dat viața pentru Republică, sub zidurile cetății Condé, continuă Danton, și tot nobil era și Beaurepaire, care a preferat să-și zboare creierii decît să deschidă prusacilor porțile orașului Verdun.

— Și cu toate astea, bombăni Marat, în ziua în care Condorcet a spus: *Grahii erau nobili*, Danton l-a apostrofat: *toți nobilii, începînd cu Mirabeau și sfîrșind cu tine, sînt niște trădători.*

În momentul acela se auzi răsunînd vocea gravă a lui Cimourdain:

— Cetățene Danton, cetățene Robespierre, aveți dreptate poate să vă încredeți în ei, dar poporul îi privește cu neîncredere și nu face rău. Cînd un preot are misi-

unea de a supraveghea un nobil, răspunderea lui e de două ori mai mare şi trebuie deci să fie inflexibil.

— Bineînţeles, întări Robespierre.

— Şi neînduplecat, adăugă Cimourdain.

Robespierre luă din nou cuvîntul :

— Drept ai grăit, cetăţene Cimourdain. Vei avea într-adevăr de-a face cu un om tînăr. Fiind de două ori mai vîrstnic decît el mă bizui c-o să ai autoritate asupra lui. Trebuie călăuzit, dar şi cruţat în acelaşi timp. Pare să aibă aptitudini militare, toate rapoartele îi recunosc în unanimitate meritele. Face parte dintr-o unitate detaşată de pe Rin şi trimisă în Vendée. E proaspăt sosit de pe frontieră unde a dat minunate dovezi de inteligenţă şi de curaj. Conduce magistral corpul expediţionar. De două săptămîni ţine în şah pe bătrînul marchiz de Lantenac. Îi zădărniceşte orice mişcare şi-l pune pe fugă pe măsură ce înaintează. Pînă la urmă o să-l încolţească pe coastă şi o să-l azvîrle în mare. Lantenac are şiretenia unui bătrîn general, iar el temeritatea unui tînăr comandant. Băiatul ăsta e de pe acum înconjurat de duşmani şi de invidioşi. Generalul adjutant Léchelle este gelos pe el...

— Léchelle ăsta, îl întrerupse Danton, ţine cu tot dinadinsul să fie comandant suprem. Toată faima lui se datoreşte unui calambur : *Fără Léchelle nu te poţi urca pe Charette*[1]. Pînă una, alta, Charette s-a dovedit mai tare.

— Nu vrea cu nici un chip, continuă Robespierre, ca Lantenac să fie înfrînt de altul decît el. Nenorocirea războiului din Vendée provine tocmai din asemenea rivalităţi. Nişte eroi prost comandaţi iată ce sînt ostaşii noştri. Un simplu căpitan de husari, Chérin, pătrunde în Saumur cîntînd din trompetă *Ça ira* şi cucereşte oraşul ; ar putea să meargă mai departe şi să cucerească Cholet, dar neavînd nici un ordin în sensul acesta, se opreşte. Toate comandamentele din Vendée ar trebui remaniate. Posturile militare se află împrăştiate peste tot locul, forţele se risipesc ; o armată dispersată e o armată paralizată,

[1] În limba franceză numele proprii Léchelle şi Charette sînt şi substantive comune. Traducerea exactă a calamburului ar fi deci : Fără scară nu te poţi urca în căruţă.

un bloc de piatră pulverizat. În tabăra de la Paramé nu mai există decît corturi. Între Tréguier și Dinan sînt o sută de mici posturi inutile cu care s-ar putea alcătui o divizie și apăra întreg litoralul. Léchelle, susținut de Parrein, lasă descoperită coasta nordică sub cuvînt că trebuie să apere țărmul sudic, deschizînd astfel englezilor porțile Franței. Cinci sute de mii de țărani răsculați și o debarcare a englezilor în Franța, iată în ce constă planul lui Lantenac. Tînărul comandant al corpului expediționar i-a pus sula-n coastă lui Lantenac, îl fugărește și-l bate fără încuviințarea lui Léchelle ; numai că Léchelle e superiorul său ; și ca atare se grăbește să-l pîrască. Părerile sînt împărțite în privința soartei băiatului. Léchelle stăruie să fie împușcat. Prieur de la Marne vrea să-l facă adjutant general.

— Băiatul pare să aibă mari calități, spuse Cimourdain.

— Din păcate însă are și un cusur !

De astă dată intervenise în discuție Marat.

— Care anume ? întrebă Cimourdain.

— Indulgența, răspunse Marat, continuînd apoi : E dîrz în timpul bătăliei și slab după aceea. Înclină să fie îngăduitor, e gata să ierte, grațiază pe unii și pe alții, ocrotește măicuțele și preacuvioasele, salvează nevestele și fetele aristocraților, dă drumul prizonierilor, pune în libertate preoții.

— Mare greșeală, murmură Cimourdain.

— Adevărată crimă, declară Marat.

— Cîteodată, spuse Danton.

— Adeseori, zise Robespierre.

— Mai totdeauna, insistă Marat.

— Cînd e vorba de dușmanii țării, întotdeauna, rosti Cimourdain.

— Ce-ai face tu, de pildă, spuse Marat întorcîndu-se spre Cimourdain, dacă un comandant republican ar pune în libertate o căpetenie regalistă ?

— Aș fi de aceeași părere cu Léchelle, aș da ordin să fie împușcat.

— Sau ghilotinat, adăugă Marat.

— Cum preferați, răspunse Cimourdain.

Danton începu să rîdă.

— N-aş putea spune c-aş avea vreo preferinţă pentru una din ele.

— Eşti sigur pesemne c-o să ai parte de una sau alta, mormăi Marat printre dinţi.

Şi înturnîndu-şi privirea de la Danton, o îndreptă din nou asupra lui Cimourdain.

— Va să zică, cetăţene Cimourdain, dacă un comandant republican ar face un pas greşit, ai da ordin să i se taie capul?

— În douăzeci şi patru de ore.

— Atunci, spuse Marat, sînt de acord cu Robespierre, trebuie să trimitem pe cetăţeanul Cimourdain în calitate de comisar delegat al Comitetului salvării publice pe lîngă comandantul corpului expediţionar al armatei de pe litoral. Cum îl cheamă oare pe comandantul ăsta?

— E un nobil, un *fost*, răspunse Robespierre.

Şi începu să frunzărească dosarul.

— Să-l dăm aşadar pe nobil în paza preotului, spuse Danton. N-am încredere într-un preot atunci cînd e singur de capul său; după cum n-am încredere nici într-un nobil singur. Cînd sînt împreună însă nu mai am nici un motiv să mă tem; unul îl supraveghează pe celălalt şi amîndoi îşi văd de treabă.

Cuta dintre sprîncenele lui Cimourdain ce-i mărturisea indignarea se adînci; socotind însă că observaţia era îndreptăţită, nu se mai învrednici a întoarce capul spre Danton, mulţumindu-se doar să ridice glasul său aspru:

— În cazul cînd comandantul ce-mi este încredinţat face un pas greşit, îl aşteaptă pedeapsa cu moartea.

— I-am găsit numele, spuse Robespierre uitîndu-se în dosar. Cetăţene Cimourdain, comandantul asupra căruia vei avea depline puteri este un fost viconte şi se numeşte Gauvain.

Cimourdain păli.

— Gauvain! exclamă el.

Marat observă că se schimbase la faţă.

— Vicontele Gauvain! repetă Cimourdain.

— Da, confirmă Robespierre.

— Aşadar? zise Marat, cu privirea pironită asupra lui Cimourdain.

Un timp nimeni nu mai spuse nimic.

— Cetățene Cimourdain, vorbi din nou Marat, în condițiile stabilite chiar de dumneata, ești dispus să primești misiunea de comisar delegat pe lîngă comandantul Gauvain ? Ne-am înțeles, nu-i așa ?

— Ne-am înțeles, răspunse Cimourdain.

Era din ce în ce mai palid la față.

Robespierre luă pana ce se afla pe masă lîngă el și, cu scrisul său meticulos și corect, așternu patru rînduri pe hîrtia cu antetul COMITETUL SALVĂRII PUBLICE semnă și o trecu apoi mai departe, împreună cu pana, lui Danton ; semnă și Danton, iar Marat care nu scăpa o clipă din ochi figura pămîntie a lui Cimourdain își puse la rîndul său iscălitura după Danton.

Luînd înapoi foaia de hîrtie, Robespierre scrise data și o înmînă lui Cimourdain care citi următoarele :

ANUL II AL REPUBLICII

„Se acordă depline puteri cetățeanului Cimourdain, comisar delegat al Comitetului salvării publice pe lîngă cetățeanul Gauvain, comandantul corpului expediționar al armatei de pe litoral.

ROBESPIERRE—DANTON—MARAT

Iar ceva mai jos :

„28 iunie 1793“

Calendarul revoluționar sau așa-numitul calendar civil nu intrase încă în vigoare la vremea aceea, urmînd să fie adoptat de Convențiune, la propunerea lui Romme, abia în ziua de 5 octombrie 1793.

În timp ce Cimourdain citea, Marat îi cerceta chipul.

— Toate astea trebuie confirmate printr-un decret al Convențiunii sau printr-o decizie specială a Comitetului salvării publice. Ne mai rămîne deci încă ceva de făcut, spuse el cu jumătate de glas, ca și cum ar fi vorbit cu sine însuși.

— Unde stai, cetățene Cimourdain? întrebă Robespierre.

— În piața Comerțului.

— Nu mai spune, se miră Danton, și eu tot acolo stau, sîntem vecini.

— Nu mai avem nici un moment de pierdut, spuse Robespierre. Mîine vei primi un mandat în bună regulă, semnat de toți membrii Comitetului salvării publice. Hîrtia asta este doar o confirmare a mandatului, prin care vei fi acreditat special pe lîngă reprezentanții aflați în misiune, Philippeaux, Prieur de la Marne, Lecointre, Alquier și ceilalți. Știm ce fel de om ești. Puterile ce ți s-au acordat sînt nelimitate. Ești în măsură să-l faci pe Gauvain general sau să-l condamni la moarte. Mîine la orele trei vei primi mandatul. Cînd vrei să pleci?

— La patru, răspunse Cimourdain.

După care se despărțiră.

Întorcîndu-se acasă, Marat o înștiință pe Simonne Évrard că în ziua următoare se va duce la Convențiune.

I

Convenţiunea

1

Ne apropiem de cel mai înalt vîrf.
Iată în fine şi Convenţiunea.
În faţa acestei culmi privirea încremeneşte.
De cînd e lumea nici un alt pisc mai înalt nu s-a profilat la orizontul existenţei omeneşti.
Există Himalaia şi există Convenţiunea.
Convenţiunea reprezintă probabil punctul culminant al istoriei.
Pe vremea cînd Convenţiunea era în fiinţă, căci o adunare are o viaţă proprie ca orice făptură, nimeni nu-şi dădea seama de însemnătatea ei. Ceea ce le scăpa contemporanilor era tocmai măreţia sa ; lumea era prea înspăimîntată ca să se mai poată minuna. Tot ce este grandios provoacă o sfîntă cutremurare. E lesne să admiri un ins mediocru sau o colină ; tot ce atinge însă o înălţime neobişnuită, un geniu ca şi un munte, o colectivitate ca şi o capodoperă, privit prea de aproape, înfricoşează. Orice culme pare o extravaganţă. Ascensiunea e obositoare. Începi să gîfîi cînd trebuie să urci o coastă prea repede, aluneci pe povîrnişuri, te răneşti înfruntînd obstacolele care sînt tot atîtea frumuseţi ; spumegînd, torentele dau în vileag prezenţa unor adîncuri prăpăstioase, norii acoperă crestele ; urcuşul te înfioară la fel ca şi prăbuşirile. De aceea spaima depăşeşte admiraţia. Încerci un sentiment ciudat, aversiunea măreţiei. Vezi abisurile, dar nu şi perfecţiunile ; vezi monstruosul, dar nu şi miraculosul. Aşa a fost judecată la început Convenţiunea. Făcută spre a fi

contemplată de vulturi, a avut parte de privirea cercetătoare a unor miopi.

Astăzi însă avem suficientă perspectivă și, decupîndu-se de cerul vast, în depărtarea senină și tragică, Convențiunea ne înfățișează, giganticul profil al revoluției franceze.

2

14 iulie adusese eliberarea.
10 august fusese o lovitură de trăsnet.
21 septembrie așeză noi temelii.
21 septembrie, echinocțiul, echilibrul. *Libra*. Cumpăna. Sub acest simbol al Egalității și al Dreptății, după cum a remarcat Romme, a fost proclamată republica. Iar instaurarea ei a fost vestită de o constelație.

Convențiunea este primul avatar al poporului. Prin Convențiune începe o nouă și măreață pagină și tot prin ea s-a pus temelia viitorului pe care-l trăim azi.

Orice idee are nevoie de un înveliș vizibil, orice principiu de un locaș ; o biserică reprezintă divinitatea cuprinsă între patru ziduri ; orice dogmă trebuie să aibă templul ei. În momentul în care Convențiunea a luat ființă, prima problemă ce s-a ridicat a fost : unde anume să fie găzduită ?

La început i s-a destinat clădirea Manejului, pe urmă palatul Tuileries. S-a construit un cadru de lemn, un decor cu o pînză mare pictată de David în tonuri de gri, o tribună pătrată, bănci dispuse simetric, mai mulți pilaștri paraleli, niște socluri ce semănau mai curînd cu niște butuci, un fel de boxe dreptunghiulare, numite tribune publice, avînd forma prelungă și rectilinie a unor prore de corabie, în care se înghesuia mulțimea, un velarium roman, draperii grecești și în mijlocul acestei înjghebări din linii și unghiuri drepte a fost instalată Convențiunea ; în această geometrie a fost sălășluită vijelia. Pe tribună boneta roșie era zugrăvită în culori cenușii. Regaliștii au început să facă tot felul de glume pe socoteala bonetei cenușii ce trebuia să fie roșie, a localului factice, a monumentului de mucava, a sanctuarului de pap și hîrtie,

a panteonului plămădit din tină lipită cu scuipat. Ce repede aveau să se irosească toate acestea! Coloanele erau confecționate din doage de butoi, bolțile din astereală, basoreliefurile din mastic, antablamentele din scînduri de brad, statuile de ipsos, marmurele vopsite cu pensula, pereții croiți din pînză și în tot acest provizorat Franța a înfăptuit ceea ce avea să dureze o veșnicie.

Pereții sălii Manejului, în momentul în care Convențiunea și-a statornicit acolo reședința, erau acoperiți în întregime cu tot felul de afișe ce împînziseră Parisul după întoarcerea de la Varennes. Pe unul se putea citi: *Regele se întoarce. Să fie ciomăgit cine o să-l aclame și spînzurat cine o să-l insulte.* Pe altul: *Liniște. Nu scoateți pălăria. Va fi chemat la judecată.* Pe un al treilea: *Regele a ochit națiunea și lovitura a dat greș. Acum e rîndul națiunii să tragă.* Iar pe altul: *Legea! Legea!* Între acești pereți Ludovic al XVI-lea a fost judecat de Convențiune.

La palatul Tuileries, în care Convențiunea a descins în ziua de 10 mai 1793, și care a fost numit mai apoi Palatul-Național, sala de ședințe ocupa întreg intervalul dintre pavilionul Orologiului, numit pavilionul Unității și pavilionul Marsan căruia i se spunea acum pavilionul Libertății. Pavilionul Florei se chema pavilionul Egalității. Pentru a ajunge în sala de ședințe te urcai pe scara cea mare construită de Jean Bullant. Adunarea ocupa primul etaj al clădirii, iar la parter se afla corpul de gardă, o sală lungă înțesată cu piramidele de puști și paturile de campanie ale ostașilor din toate armele ce făceau de strajă în jurul Convențiunii. Adunarea avea o gardă de onoare numită „grenadierii Convențiunii".

O panglică tricoloră despărțea castelul în care se țineau ședințele de grădina în care se plimba poporul.

3

Și acum să vedem cum arăta sala de ședințe. Orice amănunt în legătură cu acest fantastic locaș e vrednic de tot interesul.

Ceea ce te izbea de la prima ochire în momentul în care intrai înăuntru era o impunătoare statuie a Libertății așezată între două ferestre largi.

Patruzeci și doi de metri în lungime, zece metri în lărgime și unsprezece metri în înălțime, iată dimensiunile a ceea ce fusese pînă atunci teatrul regelui pentru a deveni mai apoi teatrul revoluției. Eleganta și somptuoasa sală construită de Vigarani pentru curteni a dispărut cu desăvîrșire în 93 sub schelăria primitivă de lemn ce trebuia să susțină greutatea poporului. Această schelărie pe care se înălțau tribunele publice avea drept unic punct de sprijin — detaliu ce merită să fie semnalat — un stîlp de lemn. Cioplit dintr-un singur trunchi, stîlpul avea o rază de acțiune de zece metri. Puține cariatide au trudit atît de greu ca stîlpul acesta care ani de zile a trebuit să înfrunte apriga presiune a revoluției, suportînd în egală măsură aclamațiile, entuziasmul, invectivele, zarva, agitația, haosul imens al mîniilor dezlănțuite, răzmerițele. Nici o clipă însă nu s-a clintit din loc. După Convențiune a asistat la ședințele Consiliului Veteranilor. 18 brumar în sfîrșit l-a despovărat.

Percier a înlocuit atunci stîlpul de lemn cu coloane de marmură care s-au dovedit mai puțin rezistente.

Idealul spre care năzuiesc arhitecții pare uneori destul de ciudat ; arhitectul care a conceput strada Rivoli, bunăoară, a avut drept ideal traiectoria unei ghiulele de tun, în timp ce arhitectul orașului Karlsrühe a avut în fața ochilor imaginea unui evantai ; un gigantic sertar de scrin pare să fi fost idealul arhitectului care a construit sala menită să devină sediul Convențiunii în ziua de 10 mai 1793 ; era lungă, înaltă și întinsă. Pe una din laturile mari ale acestui paralelogram se sprijinea un vast hemiciclu, amfiteatrul cu băncile reprezentanților. Nu existau nici mese, nici pupitre ; Garan-Coulon care avea mania scrisului, era obligat să scrie pe genunchi ; în fața băncilor se afla tribuna ; în dreptul tribunei, bustul lui Lepelletier-Saint-Fargeau[1] ; îndărătul ei, fotoliul prezidențial.

[1] Le pelletier de Saint-Fargeau, Louis Michel (1760-1793), membru al Convențiunii, asasinat a doua zi după ce a votat moartea lui Ludovic al XVI-lea.

Creştetul bustului depăşea puţin marginea tribunei, din care cauză după un timp a fost mutat într-altă parte.

Amfiteatrul se compunea din nouăsprezece bănci semicirculare aşezate la niveluri diferite şi era completat în cele două colţuri din fund cu bănci trunchiate.

Jos, în potcoava de la picioarele tribunei, stăteau aprozii.

De o parte a tribunei se afla fixată în perete, într-un cadru de lemn negru, o pancartă înaltă de nouă picioare, înfăţişînd declaraţia drepturilor omului scrisă pe două coloane, separate printr-un fel de sceptru ; în partea cealaltă rămăsese un loc liber care ceva mai tîrziu a fost ocupat de o pancartă asemănătoare cuprinzînd textul constituţiei anului II, cele două coloane fiind de astă dată separate printr-o spadă. Deasupra tribunei, peste capul oratorului, unduiau trei imense drapele tricolore, cu prăjinile aproape orizontale, ce ieşeau dintr-o lojă adîncă, împărţită în două şi ticsită de mulţime, sprijinindu-se pe un altar pe care era gravat un singur cuvînt : LEGEA. În spatele altarului stătea de strajă, ca o sentinelă a cuvîntului liber, o uriaşă fascie romană, înaltă ca o coloană. Nişte statui gigantice, lipite de perete, priveau spre reprezentanţii poporului. Preşedintele îl avea la dreapta sa pe Licurg, iar la stînga pe Solon ; deasupra Muntelui se afla Platon.

Piedestalele statuilor erau în formă de cuburi şi se rezemau pe o cornişă ce făcea înconjurul sălii, despărţind poporul de adunarea reprezentanţilor. Spectatorii îşi rezemau coatele de cornişă.

Cadrul de lemn negru al placardei ce cuprindea *Drepturile Omului* se înălţa pînă în dreptul cornişei depăşind marginea de jos a antablamentului, abatere de la norma liniei drepte ce-l făcea să bodogănească pe Chabot. — *E urît !* i se plîngea el lui Vadier.

Capetele statuilor erau împodobite cu cununi din frunze de stejar sau de laur ce alternau.

O draperie verde, pe care erau pictate într-un verde mai închis aceleaşi cununi, cobora în falduri mari şi rigide din dreptul cornişei, îmbrăcînd întreg parterul sălii ocupate de adunare. Deasupra draperiei pereţii aveau o albeaţă îngheţată. Tribunele publice erau scobite în gro-

simea peretelui pe două rînduri, cele pătrate mai jos, iar cele rotunde deasupra, cu marginile parcă tăiate cu cuțitul, fără ciubucuri și fără ornamente florale, după sistemul curent, deoarece Vitruve nu fusese încă detronat, arhivoltele se suprapuneau arhitravelor. Pe fiecare din laturile mari ale sălii se aflau cîte zece loji, iar la ambele capete alte două loji imense; în totul douăzeci și patru. Acolo se înghesuia mulțimea.

Spectatorii stăteau înțesați în tribunele de jos, gata să se reverse peste borduri și cocoțați pe toate proeminențele arhitecturii. O bară lungă de fier fixată temeinic la înălțimea cotului în chip de balustradă, străjuia tribunele superioare, protejînd spectatorii a căror securitate era primejduită de gloatele ce năvăleau pe scări. Într-o zi, totuși, un om a fost azvîrlit în mijlocul adunării, dar căzînd din întîmplare peste Massieu, episcopul de Beauvais, n-a mai apucat să-și frîngă gîtul. *Ca să vezi!* a spus el. *Cîteodată și un episcop e bun la ceva!*

Sala Convențiunii putea să cuprindă două mii de persoane, iar în zilele de insurecție, trei mii.

Convențiunea ținea regulat două ședințe, una în timpul zilei, cealaltă seara.

Spătarul fotoliului prezindențial era rotund și bătut în ținte aurite. Masa era susținută de patru monștri înaripați cu cîte un singur picior, ce păreau a fi pogorît din Apocalips pentru a privi desfășurarea revoluției. Văzîndu-i, ai fi zis că fuseseră deshămați de la carul lui Ezechiel și aduși pe pămînt să tragă cotiga lui Samson.

Pe masa președintelui se aflau: un clopoțel mare cît o talangă, o călimară masivă de bronz și un in-folio legat în pergament, în care se scriau procesele verbale. Capete de osîndiți purtate în vîrful unei suliți au stropit cu sînge masa prezindențială.

Ca să ajungi la tribună trebuia să urci nouă trepte. Treptele, înalte și drepte, erau greu de urcat. Suindu-le, într-o bună zi, Gensonné s-a poticnit. *Parc-ar fi scara eșafodului!* a spus el. *Fă-ți ucenicia,* i-a strigat atunci Carrier.

Pentru ca pereții să nu pară prea goi, arhitectul pusese în cîteșipatru colțurile sălii, în chip de ornamente, niște fascii cu tăișul securii în afară.

În dreapta și-n stînga tribunei erau două candelabre înalte de douăsprezece picioare, așezate pe socluri și purtînd cîte patru perechi de lămpi cu ulei. În fiecare lojă publică se afla cîte un candelabru asemănător. Pe soclurile acestora erau săpate niște verigi pe care poporul le numise, „zgărzile ghilotinei".

Băncile adunării se înălțau pînă aproape de cornișa tribunelor, așa încît reprezentanții puteau schimba păreri cu poporul.

Ieșirile tribunelor lăsau să se scurgă asistența într-un labirint de coridoare, clocotind uneori de un vuiet înspăimîntător.

Convențiunea ocupase întreg palatul Tuileries, pătrunzînd și în clădirile învecinate, palatul Longueville și palatul Coigny. În palatul Coigny, dacă ar fi să dăm crezare unei scrisori a lordului Bradford, a fost mutat, după 10 august, mobilierul casei regale. Abia după două luni au putut fi golite toate încăperile de la Tuileries.

Comitetele fuseseră răspîndite în diferitele pavilioane din jurul sălii ; în pavilionul Egalității, legislația, agricultura și comerțul ; în pavilionul Libertății, marina, coloniile, finanțele, asignațiile, salvarea publică ; în pavilionul Unității, războiul.

Comitetul siguranței generale comunica direct cu Comitetul salvării publice printr-un coridor întunecos, luminat zi și noapte de un felinar, în care forfoteau iscoadele tuturor partidelor. Se vorbea în șoaptă.

Bara de la care vorbitorii luau cuvîntul și-a schimbat locul în repetate rînduri. De obicei se afla în dreapta președintelui Convențiunii.

La cele două extremități ale sălii, pereții despărțitori ce străjuiau de o parte și de alta semicercurile concentrice ale amfiteatrului lăsau un spațiu adînc și îngust între ei și zidurile propriu-zise, alcătuind două culoare spre care se deschideau două uși pătrate ca niște guri negre, pe unde se putea intra și ieși din sală.

Reprezentanții intrau direct în sală printr-o ușă ce dădea spre terasa Foliantților.

Sala, în care limpezimea zilei abia pătrundea prin ferestrele palide, iar la căderea serii era slab luminată de

niște lămpi chioare, părea să păstreze nu știu ce reminiscențe nocturne. Lumina anemică se îngemăna cu negurile înserării ; cînd lămpile erau aprinse ședințele aveau un aer lugubru. Nu se vedea om cu om ; de la un capăt la celălalt al sălii, de la dreapta la stînga, roiuri de figuri cețoase ce se insultau. Puteai să te întîlnești cu cineva fără să-l recunoști. Într-o zi Laignelot, alergînd spre tribună, s-a izbit de un ins care tocmai cobora treptele. Scuză-mă Robespierre, a spus el. — Drept cine mă iei ? i-a răspuns un glas răgușit. — Scuză-mă, Marat, a rectificat Laignelot.

Jos, la dreapta și la stînga președintelui, se aflau două tribune rezervate, fiindcă, lucru ciudat, chiar și la Convențiune existau spectatori privilegiați. Tribunele acestea erau singurele împodobite cu draperii agățate la mijloc de arhitravă cu doi ciucuri de aur. Tribunele poporului nu aveau nici un fel de ornament.

Tot ansamblul arhitectonic era strident, barbar și disciplinat. Corectitudinea asociată cu sălbăticia, cam asta era revoluția. Sala Convențiunii constituia cel mai perfect specimen de „arhitectură mesidor" cum a fost numită mai tîrziu de artiști : masivă și costelivă. Constructorii din vremea aceea confundau simetricul cu frumosul. Ultimul cuvînt al Renașterii fusese rostit în timpul lui Ludovic al XV-lea, după care avusese loc o reacție. Noblețea stilului fusese exagerată pînă la insipid, puritatea pînă la plictiseală. Există și în arhitectură un fel de pudoare ipocrită. După uluitoarele orgii de forme și de culori ale secolului al optsprezecelea, arta s-a pus la regim, nemaiîngăduindu-și nici o abatere de la linia dreaptă. Un asemenea progres nu poate avea alt rezultat decît urîțenia. Arta redusă la schelet, iată în ce constă de fapt reforma. Stilul este atît de sobru încît devine uscat ; inconvenient de care suferă îndeobște cumințeniile și abstinențele de genul acesta.

Independent de orice sentiment politic, privind numai arhitectura sălii nu se putea să nu simți un fior. Îți aminteai ca prin vis de teatrul de odinioară, de lojile împodobite cu ghirlande, de candelabrul de cristal cu nenumărate fațete, de sfeșnicele scînteietoare ca niște diamante, de tapetul de mătase viorie ce făcea ape, de su-

medenia de amorași și de nimfe zugrăvite pe cortină și pe draperii, de toată acea galantă idilă monarhică, pictată, sculptată și aurită, care înseninase cu zîmbetul ei locașul acesta auster, pentru ca, uitîndu-te acum în jur, să întîlnești pretutindeni severitatea acelorași unghiuri rectilinii, reci și tăioase ca niște ascuțișuri de oțel; ca și cum Boucher ar fi fost ghilotinat de David.

4

Cel care privea Adunarea însă nu mai avea răgazul să se gîndească la sală. Cel ce privea drama nu mai avea timp să se gîndească la teatru. Nimic mai hîd și mai sublim în același timp. O ceată de eroi, o turmă de mișei. Zăgani în vîrful unui munte, jivine tîrîtoare într-o mlaștină. Acolo forfoteau, se înghionteau, se înfruntau, se amenințau, luptau și trăiau laolaltă toți acei combatanți care azi nu mai sînt decît niște umbre.

Un pomelnic de titani.

În dreapta, Gironda, o legiune de gînditori; în stînga Muntele, grup de atleți. Într-o parte Brissot, care primise cheile Bastiliei; Barbaroux din cuvîntul căruia nu ieșeau marsiliezii; Kervélégan, care dispunea de batalionul de la Brest încazarmat în cartierul Saint-Marceau; Gensonné, care izbutise să impună supremația reprezentanților asupra generalilor; nefastul Guadet căruia, într-o noapte, la Tuileries, regina i-l arătase pe delfin dormind; Guadet sărutase fruntea copilului, și făcuse să se rostogolească în schimb capul părintelui; Salles, denunțătorul himeric al legăturilor strînse pe care Muntele le-ar fi avut cu Austria; Sillery, șchiopul dreptei, așa cum Couthon era ologul stîngii; Lause-Duperret care, deși fusese numit *scelerat* de un ziarist, n-a pregetat totuși să-l invite la masă, spunîndu-i: *Știu că «scelerat» nu înseamnă nimic altceva decît «omul care nu gîndește ca noi»*; Rabaut-Saint-Étienne al cărui almanah publicat în 1790 începea cu aceste cuvinte: *Revoluția s-a terminat*; Quinette, unul din cei ce au contribuit la prăbușirea lui Ludovic al XVI-lea; jansenistul Camus, care se ocupa cu redactarea constituției civile

a clerului, credea în minunile diaconului Pâris și se prosterna în fiecare noapte în fața unui crucifix înalt de șapte picioare, țintuit în peretele camerei sale; un preot Fauchet, care, împreună cu Camille Desmoulins pregătise evenimentele de la 14 iulie; Isnard, care s-a făcut vinovat de crima de a fi prorocit: *Parisul va fi distrus* chiar în momentul în care Brunswick declara: Parisul va fi incendiat; Jacob Dupont, primul care a strigat: *Eu sînt ateu* și căruia Robespierre i-a răspuns: *Ateismul e aristocratic;* Lanjuinais, un breton încăpățînat, ager și viteaz; Ducos care era un Eurial pentru Boyer-Fonfrède, după cum Rebecqui era un Pilade pentru Barbaroux; Rebecqui, cel care voia să-și dea demisia pentru că Robespierre nu fusese încă ghilotinat; Richaud, care combătea menținerea permanentă a secțiilor; Lasource, care a emis această sîngeroasă sentință: *Vai de națiunile recunoscătoare!* și care, la picioarele eșafodului, avea să se contrazică adresîndu-se celor din partidul Muntelui cu aceste semețe cuvinte: *Noi murim pentru că poporul doarme, voi însă o să muriți atunci cînd poporul se va trezi;* Biroteau, la stăruințele căruia s-a decretat abolirea inviolabilității, făurind fără să știe cuțitul ghilotinei și ridicînd cu propriile-i mîini eșafodul pe care avea să fie executat; Charles Villatte, care a căutat să-și pună la adăpost conștiința protestînd: *Nu înțeleg să votez sub amenințarea cuțitelor;* Louvet, autorul lui *Faublas,* care avea să deschidă în cele din urmă o librărie la Palais-Royal luîndu-l pe Lodoïska vînzător; Mercier, autorul *Panoramei Parisului,* care trîmbița: *Toți regii au simțit în ceafă apăsarea zilei de 21 ianuarie;* Marec, care era preocupat de „facțiunea vechilor limite"; Carra, ziaristul care, înainte de a se urca pe eșafod, i-a mărturisit călăului: *Îmi pare rău că trebuie să mor. Aș fi vrut să văd ce se mai întîmplă;* Vigée, care se mîndrea că e grenadier în batalionul doi din Mayenne-et-Loire și care, amenințat de tribunele publice, a strigat: *Cer ca în momentul în care va mai crîcni cineva în tribune, să ne retragem cu toții și să pornim spre Versailles cu sabia în mînă!* Buzot, căruia îi era scris să moară de foame; Valazé, a cărui viață avea să fie scurtată de propriul său pumnal; Condorcet, căruia îi era dat să piară la Bourg-

la-Reine, acum Bourg-Égalité, trădat de volumul de Horațiu pe care-l purta în buzunar ; Pétion, căruia destinul îi hărăzise să fie adorat de mulțime în 1792 și mîncat de lupi în 1793 ; alți douăzeci încă, Pontécoulant, Marboz, Lidon, Saint-Martin, Dussalux, traducătorul lui Juvenal, care făcuse campania din Hanovra, Boileau, Bertrand, Lesterp-Beauvais, Lesage, Gomaire, Gardien, Mainvieille, Duplantier, Lacaze, Antiboul și, în fruntea tuturor un Barnave, care se numea Vergniaud.

În tabăra cealaltă, Antoine-Louis-Léon Florelle de Saint-Just, douăzeci și trei de ani, palid, frunte îngustă, profil regulat, ochi misterioși și o adîncă tristețe zugrăvită pe față ; Merlin și Thionville pe care germanii îl porecliseră Feuer-Teufel, „diavolul de foc" ; Merlin de Douai, funestul autor al legii împotriva suspecților ; Soubrany, pe care la întîi prerial cetățenii Parisului l-au propus comandant ; fostul preot Lebon, ținînd sabia în mîna cu care mai înainte îi aghesmuia pe dreptcredincioși ; Billaud-Varennes, care întrevedea magistratura viitorului ; în locul judecătorilor, arbitri ; Fabre d'Églantine căruia i se datorește acea încîntătoare inovație a calendarului republican, după cum Rouget de Lisle a avut un moment de sublimă inspirație atunci cînd a compus Marsilieza ; din păcate însă nici unul dintre ei n-a recidivat ; Manuel, procurorul Comunei, care a declarat : *Un rege mort nu înseamnă un om mai puțin ;* Goujon, care pătrunsese cu oștile în Tripstadt, în Newstadt și Spir și văzuse fugind armata prusacă ; avocatul Lacroix, metamorfozat în general și numit cavaler al ordinului Sfîntul-Ludovic cu șase zile înainte de 10 august ; Fréron-Thersite, fiul lui Fréron-Zoïle ; Ruth, implacabilul explorator al dulapului secret de fier, predestinat sinuciderii republicane în masă, fiind hotărît să-și ridice singur viața în ziua în care ar fi pierit republica ; Fouché, suflet diabolic, figură cadaverică ; Camboulas, amic al lui Papa Duchesne, care i-a spus o dată lui Guillotin ; *Tu faci parte din clubul Foliantilor dar fiică-ta ține de clubul Iacobinilor ;* Jagot, care atunci cînd cineva îi compătimea pe întemnițați, fiindcă n-aveau ce să îmbrace, răspundea cu cruzime : *Închisoarea ce e decît o haină de piatră ;* Javogues, fiorosul profanator al mormin-

telor de la Saint-Denis ; Osselin, care deşi proscrisese atîţia inşi, ascundea la el în casă o proscrisă, pe doamna Charry ; Bentabole, care atunci cînd prezida, le făcea semne celor din tribune cînd să aplaude şi cînd să huiduiască ; ziaristul Robert, soţul domnişoarei Kéralio, care scria : *Nici Robespierre, nici Marat nu obişnuiesc să vină pe la mine ; Robespierre n-are decît să vină cînd o vrea, Marat însă niciodată* ; Garan-Coulon, care, atunci cînd Spania intervenise în procesul intentat lui Ludovic al XVI-lea, ceruse cu trufie Adunării să nu se ostenească a citi o scrisoare trimisă de un rege în favoarea altui rege ; Grégoire, un episcop, demn, la început, în biserica primitivă, dar care mai apoi, în timpul imperiului, s-a grăbit să şteargă amintirea republicanului Grégoire, intitulîndu-se contele Grégoire ; Amar care spunea : *Tot pămîntul îl condamnă pe Ludovic al XVI-lea. La cine mai poate face apel împotriva sentinţei ? La planete* ; Rouyer, care, în ziua de 21 ianuarie, stăruise să nu se tragă cu tunul de pe Pont-Neuf, deoarece : *Capul unui rege nu trebuie să facă mai mult zgomot, atunci cînd se rostogoleşte, decît capul oricărui muritor* ; Chénier, fratele lui André ; Vadier, unul dintre cei care, atunci cînd se aşezau în tribună, puneau pistolul în faţa lor ; Panis care-i spunea lui Momoro : — *Vreau să-i văd pe Marat şi pe Robespierre îmbrăţişîndu-se la mine la masă. — Dar unde stai ? — La Charenton*[1]. — *Aşa da, într-altă parte, m-aş fi mirat*, i-a răspuns Momoro ; Legendre, care a fost măcelarul revoluţiei franceze, aşa cum Pride fusese măcelarul revoluţiei engleze ; — *Vino să-ţi dau la cap*, i-a strigat odată lui Lanjuinais. *Cere mai întîi să se decreteze că sînt bou*, i-a răspuns Lanjuinais ; Collot d'Herbois, acest sinistru comedian, care purta pe faţă masca avînd două guri a actorilor din antichitate, una spunînd Da iar cealaltă Nu, aprobînd cu una dintre ele ceea ce osîndea cu cealaltă, înfierîndu-l pe Carrier la Nantes şi ridicîndu-l în slăvi pe Châlier la Lyon, trimiţîndu-l pe Robespierre la eşafod iar pe Marat la Panteon ; Génissieux, care cerea să fie condamnat la moarte orice ins avînd asupra lui meda-

[1] Vestit ospiciu de nebuni, în vorbirea curentă sinonim cu „balamucul".

lia *Ludovic al XVI-lea martirizat;* Léonard Bourdon, un învățător care oferise găzduire bătrînului de la Mont-Jura; Topsent, marinar, Goupilleau, avocat, Laurent Lecointre, negustor, Duhem, medic, Sergent, sculptor, David, pictor, Joseph Égalité, prinț. Și alții: Lecointe-Puiraveau, care cerea ca Marat să fie declarat prin decret „în stare de demență"; Robert Lindet, neliniștitorul făuritor al acelei caracatițe ce înfășura întreaga Franță în cele douăzeci și una de mii de brațe ale sale, numite comitete revoluționare și al cărei cap era Comitetul siguranței generale; Leboeuf pe socoteala căruia Girey-Dupré a ticluit următorul vers în *Crăciunul pretinșilor patrioți:*

Leboeuf l-a văzut pe Legendre și a început a mugi.

Thomas Payne, american, fire blajină; Anacharsis Cloots, german, baron, milionar, ateu, hebertist, suflet candid; integrul Lebas, prietenul lui Duplay; Rovère, unul dintre puținii oameni care sînt răi din plăcerea de a face rău, fiindcă arta pentru artă, orice s-ar spune, există în mai mare măsură chiar decît se presupune; Charlier, care pretindea să li se spună *dumneavoastră* aristocraților; Tallien, natură elegiacă și crudă, care a participat la evenimentele din termidor sub imboldul iubirii; Cambacérès, un procuror care va ajunge mai apoi prinț, Carrier, un procuror care se va transforma în tigru; Laplanche, care într-o bună zi a strigat: *Cer prioritatea pentru tunul de alarmă;* Thuriot, care insista ca jurații tribunalului revoluționar să-și exprime votul cu glas tare; Bourdon de l'Oise, care l-a provocat la duel pe Chambon, l-a denunțat pe Payne și a fost denunțat la rîndul său de Hébert; Fayau care propunea „să se trimită o armată incendiară" în Vendée; Tavaux care, în ziua de 13 aprilie, a fost un fel de mediator între Gironda și partidul Muntelui; Vernier, care cerea ca atît căpeteniile girondine cît și conducătorii Muntelui să se înroleze în armată ca simpli soldați; Rewbell, care s-a baricadat în Mainz; Bourbotte, al cărui cal a fost ucis sub el în timp ce era luat cu asalt orașul Saumur; Guimberteau, comandantul armatei de coastă de la Cherbourg, Jard-

Panvilliers, comandantul armatei de coastă de la Rochelle, Lecarpentier, comandantul escadrei de la Cancale; Roberjot, care avea să cadă în capcana de la Rastadt; Prieur de la Marne, care colinda taberele ostășești purtînd vechii săi epoleți de căpitan de escadron; Levasseur de la Sarthe care, cu un singur cuvînt, l-a determinat pe Serrent, comandantul batalionului de la Saint-Amand, să-și jertfească viața; Reverchon, Maure, Bernard de Saintes, Charles Richard, Lequinio și, dominînd întregul grup, un Mirabeau care se numea Danton.

În afara acestor două tabere, ținîndu-le și pe una și pe cealaltă la respect, se înălța un om, Robespierre.

5

Mai jos stătea încovoiată spaima, care poate fi nobilă cîteodată, și teama, care e josnică. Sub toate aceste patimi, sub toate aceste eroisme și abnegații, sub toate aceste răbufniri furioase, grămada cenușie a anonimilor. Drojdia Adunării constituante se numea Cîmpia. Acolo se aflau cei cu o atitudine șovăielnică: oamenii care pregetă, care stau la îndoială, care se codesc, care amînă de pe o zi pe alta, care pîndesc, fiecare temîndu-se de cîte cineva. Muntele era o elită; Gironda era de asemenea o elită; Cîmpia era gloata. Cîmpia era în esență Sieyès, care o rezuma.

Sieyès, un spirit profund care devenise găunos. Rămăsese la starea a treia, nereușind să se ridice pînă la nivelul poporului. Există anumiți oameni făcuți să se oprească la jumătatea drumului. Sieyès îl numea tigru pe Robespierre care, la rîndul său, îl făcea cîrtiță. Acest metafizician, în loc să devină mai înțelept, devenise mai prudent. Era lingușitorul și nicidecum slujitorul revoluției. Punea mîna pe lopată și se ducea, împreună cu poporul, să muncească pe Cîmpul lui Marte, înhămat la aceeași teleagă cu Alexandre de Beauharnais. Îi sfătuia pe alții să fie energici, lucru de care el se ferea. *Apărați-vă cauza cu tunul*, îi îndemna pe girondini. Există gînditori care sînt în același timp combatanți; aceia cum

ar fi de pildă Condorcet, erau de partea lui Vergniaud, sau, cum ar fi Camille Desmoulins, de partea lui Danton. Există însă şi gînditori care vor să trăiască şi aceia erau de partea lui Sieyès.

Cele mai alese vinuri au drojdia lor. Şi mai jos decît Cîmpia, se afla Mlaştina. O lîncezeală odioasă lăsînd să se vadă transparenţele egoismului. Acolo tremura aşteptarea mută a fricoşilor. Nimic mai jalnic. Un noian de dispreţ şi nici un pic de ruşine ; o furie mocnită ; răzvrătirea ascunsă sub slugărnicie. Cei din Mlaştină îşi purtau cu cinism frica ; aveau toate îndrăznelile laşităţii ; preferau Gironda şi se alăturau Muntelui ; deznodămîntul depindea de ei ; înclinau totdeauna spre tabăra care triumfa ; pe Ludovic al XVI-lea l-au dat pe mîna lui Vergniaud, pe Vergniaud l-au predat lui Danton, pe Danton lui Robespierre iar pe Robespierre lui Tallien. Pe Marat, cît a trăit, l-au ţintuit la stîlpul infamiei, iar după moartea sa l-au divinizat. Erau în stare să susţină orice pînă în ziua cînd dădeau peste cap tot ceea ce susţinuseră mai înainte. Simţeau din instinct momentul în care puteau da lovitura decisivă celor ce se clătinau. În ochii lor, de vreme ce acceptau să se pună în slujba cuiva numai dacă acel cineva avea o poziţie solidă, faptul de a te clătina însemna o trădare. Întruchipau numărul, întruchipau forţa, întruchipau frica. De aici şi îndrăzneala tuturor mîrşăviilor.

De aici şi ziua de 31 mai, cea de 11 germinal, de 9 termidor ; tragedii urzite de ginganţi şi destrămate de pitici.

6

Printre aceşti oameni stăpîniţi de patimi se aflau amestecaţi o seamă de oameni stăpîniţi de himere. Utopia era prezentă acolo sub toate formele sale, atît sub forma războinică, ce considera necesar eşafodul ca şi sub forma ei inocentă, ce dorea abolirea pedepsei cu moartea ; spectru faţă de monarhii, înger faţă de popoare. Ţinînd cumpăna cu spiritele combative, se aflau spiritele creatoare. Unii se gîndeau numai la război, alţii numai la pace ; un

creier, Carnot, zămislea paisprezece armate; un alt creier, Jean Debry, cugeta la o federaţie democratică universală. Printre elocvenţele furibunde, printre glasurile clocotitoare şi detunătoare, existau şi tăceri fecunde. Lakanal tăcea şi organiza în gînd educaţia publică naţională; Lanthenas tăcea şi întemeia şcolile primare; Revellière-Lèpeaux tăcea şi visa să înalţe filozofia la rangul unei religii. Alţii se ocupau de probleme mai mărunte şi mai practice. Guyton-Morveaux studia asanarea spitalelor, Maire abolirea servituţilor existente, Jean-Bon-Saint-André suprimarea pedepsei cu închisoarea pentru datorii şi a detenţiunii, Romme propunerea lui Chappe, Duboë punerea în ordine a arhivelor, Coren-Fustier înfiinţarea cabinetului de anatomie şi a muzeului de ştiinţe naturale, Guyomard navigaţia fluvială şi construirea unui baraj pe fluviul Escaut. Arta avea fanaticii, ba chiar şi monomanii ei; în ziua de 21 ianuarie, în timp ce capul monarhiei cădea în piaţa Revoluţiei, Bézard, reprezentantul departamentului Oise, se ducea să vadă un tablou de Rubens descoperit într-o maghernită de pe strada Saint-Lazare. Artişti, oratori, profeţi, oameni-coloşi ca Danton, oameni-copii ca Anacharsis Cloots, gladiatori şi filozofi, se îndreptau cu toţii spre acelaşi ţel: progresul. Nimic nu-i putea descumpăni. Măreţia Convenţiunii a constat tocmai în faptul că s-a străduit să vadă în ce măsură imposibilul sau ceea ce oamenii socotesc ca atare ar putea deveni realitate. La una din extremităţile ei, Robespierre avea ochii aţintiţi asupra dreptului; la cealaltă extremitate, Condorcet avea ochii aţintiţi asupra datoriei.

Condorcet era un visător dar în acelaşi timp şi o minte limpede; Robespierre era oricînd gata să purceadă la execuţie; şi uneori, în timpul supremelor crize ale societăţilor îmbătrînite, execuţia este sinonimă cu exterminarea. Revoluţiile au două versante, urcuşul şi coborîşul, iar pe aceste versante se desfăşoară întreaga succesiune a anotimpurilor, începînd cu sezonul gheţurilor şi sfîrşind cu cel al florilor. Fiecare zonă de pe cele două versante dă naştere oamenilor potriviţi cu climatul său, începînd cu cei obişnuiţi să trăiască la lumina soarelui şi sfîrşind cu cei deprinşi să trăiască în mijlocul trăsnetelor.

7

Toată lumea cunoştea cotlonul culoarului din stînga unde Robespierre îi şoptise la ureche lui Garat, prietenul lui Clavière, aceste înfricoşătoare cuvinte: *Clavière a conspirat în orice loc în care a respirat.* În acelaşi ungher, prielnic convorbirilor intime şi indignărilor mărturisite cu jumătate de glas, Fabre d'Englantine îl dojenise pe Romme, reproşîndu-i că schimonosise calendarul prin schimbarea numelui de *fervidor* în *termidor*. Toată lumea cunoştea colţul în care şedeau cot la cot cei şapte reprezentanţi ai departamentului Haute-Garonne care, fiind cei dintîi chemaţi să-şi dea verdictul în procesul lui Ludovic al XVI-lea, răspunseseră rînd pe rînd: Mailhe: moartea. — Delmas: moartea. — Projean: moartea. — Calès: moartea: — Ayral: moartea. — Julien: moartea. — Desaby: moartea. Ecou repercutat la infinit, ce străbate întreaga istorie şi care, de cînd există justiţia omenească, a aşternut întotdeauna o umbră sepulcrală pe zidurile tribunalului. Erau arătaţi cu degetul, în frămîntata învolburare de chipuri, toţi cei ale căror glasuri făcuseră să clocotească sala pronunţînd tragicul verdict; Paganel care votase: *Moartea. Un rege nu este folositor decît atunci cînd moare.* Millaud, care spusese: *Dacă moartea n-ar exista, ar trebui inventată astăzi.* Bătrînul Raffron du Trouillet, care declarase: *Moartea şi cît mai repede!* Goupilleau, care strigase: *Eşafodul imediat. Orice întîrziere nu face decît să agraveze moartea*; Sieyès, care se mulţumise să rostească laconic formula funebră: *Moartea*; Thuriot, care respinsese propunerea lui Buzot de a se consulta voinţa poporului: *Iar adunările primare! Iar patruzeci şi patru de mii de tribunale! În felul acesta procesul n-o să se mai termine niciodată. Capul lui Ludovic al XVI-lea o să aibă tot timpul să încărunţească înainte de a cădea*; Augustin-Bon Robespierre care, ţinîndu-i isonul fratelui său, exclamase: *Nu pot să concep un sentiment de omenie capabil să distrugă popoarele, cruţîndu-i în schimb pe tirani. Moartea! A cere o amînare înseamnă a consulta voinţa tiranilor, în locul voinţei poporului*; Foussedoire, locţiitorul lui Bernardin de Saint-

Pierre, care spusese : *Mă cutremur în fața oricărei vărsări de sînge omenesc, dar sîngele unui rege nu e sînge de om. Moartea* ; Jean-Bon-Saint-André, care afirmase : *Poporul nu poate fi liber decît dacă tiranul e mort* ; Lavicomterie, care rostise în gura mare următoarea sentință : *Atîta timp cît tiranul respiră libertatea se înăbușă. Moartea.* Chateauneuf-Randon, care strigase : *Moartea lui Ludovic Ultimul* ; Guyardin, care își exprimase dorința : *Să fie executat Barrière-Renversée* ; bariera răsturnată era bariera tronului ; Tellier, care propusese : *Să se fabrice un tun de calibrul căpățînii lui Ludovic al XVI-lea, ca să tragem cu el asupra dușmanilor.* Și cei indulgenți : Gentil, care declarase : *Votez pedeapsa cu închisoarea. A face din el un nou Carol I, ar însemna să scornim un nou Cromwell* ; Bancal, care spusese : *Exilul. Aș vrea să-l văd pe primul rege al universului condamnat să practice o meserie ca să-și cîștige viața* ; Albouys, care opinase : *Surghiunul. Să dea tîrcoale tronurilor ca o fantomă trezită la viață* ; Zangiacomi, care spusese : *Închisoarea. Să-l păstrăm pe Capet în viață în chip de sperietoare* ; Chaillon, care fusese de părere : *Lăsați-l să trăiască. N-aș vrea să trimit pe lumea cealaltă un mort pe care Roma îl va trece în rîndul sfinților.* În timp ce sentințele de mai sus se desprindeau de pe aceste buze neîndurătoare și, rînd pe rînd, se răspîndeau în istorie, femei decoltate și înzorzonate, cu o listă în mînă, numărau voturile în tribune, înfigînd cîte un ac în dreptul fiecărui nume.

Acolo unde a pătruns tragedia, groaza și mila rămîn de-a pururi.

Privind Convențiunea în oricare din perioadele guvernării sale, nu se putea să nu-ți răsară în minte judecata ultimului Capet ; legenda zilei de 21 ianuarie părea asociată cu fiecare acțiune a sa ; temuta adunare era împînzită de răsuflările fatale ce se abătuseră asupra străvechii făclii monarhice aprinse de optsprezece secole, stingînd-o ; procesul decisiv intentat tuturor regilor reprezentați de către un singur monarh era într-un fel punctul de plecare al crîncenului război pe care Convențiunea îl purta împotriva trecutului ; la oricare din

ședințele ei ai fi asistat, vedeai proiectată ca pe un ecran umbra eșafodului pe care fusese executat Ludovic al XVI-lea ; spectatorii își povesteau unii altora cum demisionase Kersaint, cum demisionase Roland și cum Duchâtel, deputatul departamentului Deux-Sèvres, care stăruise să fie transportat pe patul de suferință la adunare, deși era pe moarte, votase pentru viața acuzatului, stîrnind rîsul lui Marat ; și toată lumea îl căuta cu privirea pe deputatul, astăzi uitat de istorie, care, după o ședință de treizeci și șapte de ore, răpus de oboseală și de somn, adormise în bancă și care, trezit de aprod atunci cînd îi venise rîndul să voteze, mijise ochii, rostise verdictul : moartea ! și adormise la loc.

În momentul în care îl condamnau la moarte pe Ludovic al XVI-lea, Robespierre mai avea optsprezece luni de trăit, Danton cincisprezece luni, Vergniaud nouă luni, Marat cinci luni și trei săptămîni iar Lepelletier-Saint-Fargeau o singură zi. Scurtă și cumplită răsuflare a gurilor omenești !

8

Poporul avea o fereastră deschisă asupra Convențiunii, tribunele publice, iar atunci cînd fereastra devenea neîncăpătoare, deschidea ușa lăsînd mulțimea de pe stradă să pătrundă în adunare. Asemenea invazii ale gloatelor în mijlocul senatului constituie una dintre cele mai surprinzătoare imagini pe care ni le înfățișează istoria. De obicei aceste năvăliri aveau un aer cordial. Ulița fraterniza cu scaunul curul. Dar cordialitatea unui popor care, cîndva, în răstimp de trei ore pusese stăpînire pe tunurile de la palatul Invalizilor și pe patruzeci de mii de puști era făcută să inspire teamă. În tot momentul ședința era întreruptă de cîte o defilare : delegații cărora li se îngăduia să ia cuvîntul la bară, petiții, omagii, ofrande. Lancea de onoare a foburgului Saint-Antoine intra în sală purtată de un grup de femei. Niște englezi ofereau douăzeci de mii de perechi de pantofi pentru soldații noștri care umblau cu picioarele goale. „Cetățeanul Ar-

noux, anunța *Monitorul*, preotul comunei Aubignan și comandantul batalionului din Drôme, cere să fie trimis pe frontieră, păstrîndu-i-se în același timp enoria.“ Delegații secțiilor soseau cărînd cu brancardele talere, anafornițe, potire, grămezi de aur, de argint și de argint suflat cu aur, prinos adus patriei de o droaie de zdrențăroși, care solicitau în schimb permisiunea de a dansa carmaniola în fața Convențiunii. Chenard, Narbonne și Vallière veneau să cînte cuplete în cinstea Muntelui. Secția Mont-Blanc aducea bustul lui Lepelletier și o femeie punea o bonetă roșie în capul președintelui care o săruta ; „cetățenele secției Mail“ aruncau flori „legiuitorilor“ ; „școlarii patriei“ veneau, cu muzica în frunte, pentru a mulțumi Convențiunii că „pusese temeiurile prosperității secolului“ ; femeile din secția Gărzilor-Franceze aduceau buchete de trandafiri ; femeile din secția Champs-Élisées ofereau o cunună din frunze de stejar ; femeile din secția Temple veneau în fața barei să facă legămînt *că nu se vor căsători decît cu adevărați republicani* ; secția Molière prezenta o medalie cu chipul lui Franklin care avea să fie atîrnată mai apoi, în baza unui decret, de cununa statuii Libertății ; Copiii-Găsiți considerați acum Copiii Republicii defilau îmbrăcați în uniforma națională ; tinerele fete din secția Nouăzeci-și-doi soseau îmbrăcate în rochii lungi albe, eveniment pe care a doua zi *Monitorul* îl menționa cu aceste cuvinte : „Președintele primește un buchet din mîinile nevinovate ale unei tinere frumuseți.“ Oratorii salutau mulțimea ; uneori chiar o și lingușeau : — *Ești fără cusur, ești incapabilă să greșești, ești perfecțiunea întruchipată* — îi spuneau ei și poporul, care este copilăros din fire, se arăta sensibil la asemenea dulcegării. Cîteodată adunarea era străbătută de valurile răzmeriței, care intra spumegînd înăuntru pentru a ieși mai apoi pe deplin împăcată, ca apele Ronului care străbat lacul Leman și care sînt nămoloase cînd se varsă în lac și azurii cînd pornesc mai departe.

Uneori însă lucrurile nu se desfășurau chiar atît de pașnic și atunci Henriot dădea dispoziție să se aducă grătare pentru înroșit ghiulele în foc la poarta palatului Tuileries.

Adunarea nu se mulțumea numai să răspîndească în jur văpaia revoluției, ci făurea în același timp și bunuri ale civilizației. Cuptor încins la roșu, dar și forjă totodată. În această zăcătoare în care clocotea teroarea, fermenta și progresul. Din haosul neguros și din învolburata alunecare a norilor pe cer țîșneau nesfîrșite raze de lumină paralele cu legile eterne. Raze ce stăruiau în zare, scînteind pururea pe firmamentul popoarelor și care se numesc: una justiția, alta îngăduința, alta bunătatea, alta rațiunea, alta adevărul și alta dragostea. Convențiunea proclama această măreață axiomă: *Libertatea unui cetățean se sfîrșește acolo unde începe libertatea altui cetățean*; formulă ce rezumă în cîteva cuvinte esența relațiilor sociale. Convențiunea declara sfîntă sărăcia; declara sfîntă infirmitatea întruchipată în orbul și surdomutul pe care statul îi lua sub tutela sa, sfîntă maternitatea întruchipată în fetele-mame cărora le oferea o mîngîiere și pe care le reabilita, sfîntă copilăria întruchipată în orfanul care, prin intervenția ei, devenise copilul adoptiv al patriei, sfîntă inocența întruchipată în acuzatul achitat de justiție pe care căuta să-l recompenseze. Convențiunea înfiera comerțul cu negri și suprima sclavia. Ea proclama solidaritatea civică. Decreta gratuitatea învățămîntului. Organiza educația națională prin înființarea școlii normale la Paris, a școlilor centrale în capitalele departamentale și a școlilor primare în comune. Crea conservatoarele și muzeele. Legifera unitatea codului, unitatea măsurilor și greutăților, unitatea calculului cu ajutorul sistemului decimal. Ea punea bazele finanțelor Franței, instaurînd creditul public în locul îndelungatei bancrute monarhice. Și tot ea punea la dispoziția comunicațiilor telegraful, oferea bătrîneții aziluri bine înzestrate, bolnavilor spitale salubre, învățămîntului școala politehnică, științei biroul longitudinilor și spiritului omenesc institutul. Convențiunea era în egală măsură națională și cosmopolită. Dintre cele unsprezece mii două sute zece decrete pe care le-a promulgat Convențiunea, o treime au scop politic, iar celelalte două treimi un scop umanitar. Ea considera morala universală

temelia societății și conștiința universală fundamentul legii. Și toate acestea — abolirea sclaviei, proclamarea fraternității, ocrotirea umanității, îndreptarea conștiinței omenești, legiferarea muncii, care dintr-o obligație împovărătoare devenea un drept avantajos, consolidarea bogățiilor naționale, educația și asistența acordată copiilor, răspîndirea culturii literare și a științelor, lumina aprinsă pe toate culmile, ajutorarea tuturor nevoilor, promovarea tuturor principiilor — Convențiunea le înfăptuia purtînd în măruntaie un balaur, răscoala din Vendée, și pe umeri o haită de tigri, monarhii.

10

O sală imensă. Toate țipurile umane, inumane și supraumane strînse laolaltă. O epică învălmășală de antagonisme, Guillotin ferindu-se de David, Bazire insultîndu-l pe Chabot, Guadet zeflemisindu-l pe Saint-Just, Vergniaud disprețuindu-l pe Danton, Louvet atacîndu-l pe Robespierre, Buzot denunțîndu-l pe Egalité, Chambon terfelindu-l pe Pache și toți deopotrivă detestîndu-l pe Marat. Și cîte alte nume încă s-ar cuveni să fie pomenite! Armonville, poreclit și Bonetă-Roșie, pentru că la toate ședințele Convențiunii purta boneta frigiană, prieten cu Robespierre și dorind ca „după Ludovic al XVI-lea să fie ghilotinat Robespierre“ pentru a se menține echilibrul; Massieu, colegul blajinului episcop Lamourette, cu care semăna leit și al cărui nume ar trebui sărutat; Lehardy du Morbihan care înfiera preoțimea din Bretania; Barère — gata întotdeauna să cînte în struna majorității — care prezida adunarea în ziua cînd Ludovic al XVI-lea s-a înfățișat la bară, și care era față de Pamela ceea ce Louvet era față de Lodoïska; Daunou, membru al congregației Oratoriului, care spunea mereu: *Să nu ne grăbim*; Dubois-Crancé la urechea căruia se apleca de obicei Marat; marchizul de Chateauneuf, Laclos, Hérault de Séchelles care se trăgea înapoi cînd îl auzea pe Henriot strigînd: *Servanți, la tunuri!* Julien, care compara Muntele cu Termopile; Gamon, care pretindea ca una din tribunele publice să fie rezervată exclusiv femeilor; La-

loy, care l-a primit cu toate onorurile pe episcopul Gobel în ziua cînd acesta s-a prezentat în fața Convențiunii pentru a depune mitra pe care a înlocuit-o cu boneta roșie; Lecomte, care a exclamat atunci: *Care mai vrea să se răspopească?* Féraud, a cărui căpățînă avea să fie salutată de Boissy-d'Anglas, pentru istorie rămînînd astfel o problemă veșnic nerezolvată: Boissy-d'Anglas a salutat, de fapt, căpățîna, adică victima, sau sulița, adică pe asasini? Cei doi frați Duprat, unul din partidul Muntelui iar celălalt girondin, care se urau cu aceeași înverșunare ca și frații Chénier.

De la această tribună s-au rostit unele cuvinte ametițitoare, acele cuvinte care au uneori, chiar fără știrea celui ce le articulează, accentul fatidic al revoluțiilor și în urma cărora faptele concrete își schimbă subit înfățișarea luînd un aer nemulțumit și surescitat, ca și cum ar dezaproba lucrurile spuse puțin mai înainte; ceea ce se întîmplă pare scos din sărite de ceea ce se spune; catastrofele se dezlănțuie furioase și parcă exasperate de vorbele oamenilor. Așa cum ecoul unui glas în munți ajunge să declanșeze o avalanșă. Un singur cuvînt în plus poate fi urmat de o prăbușire. Dacă n-ar fi fost rostit nu s-ar fi întîmplat nimic. S-ar zice uneori că evenimentele sînt irascibile.

În felul acesta, printr-o simplă întîmplare, din pricina unui cuvînt spus la un moment dat de un orator și greșit înțeles, a căzut capul doamnei Elisabeth.

La Convențiune vehemența limbajului era legitimă.

Amenințările zburau încrucișîndu-se în timpul discuțiilor, ca scînteile în toiul unui incendiu. — PÉTION: Robespierre, la obiect. — ROBESPIERRE: Obiectul ești dumneata, Pétion. Ajung îndată și acolo, ai să vezi. O VOCE: Moarte lui Marat! — MARAT: În ziua în care va muri Marat, se va termina și cu Parisul, și în ziua în care va pieri Parisul, se va termina și cu Republica. — Billaud-Varennes se ridică și ia cuvîntul: Noi vrem... — Barère îl întrerupe: Vorbești ca un rege. — Într-altă zi, PHILIPPEAUX: Un membru al Convențiunii a tras sabia ca să mă lovească. — AUDOIN: Președinte, să fie chemat la ordine ucigașul. — PREȘEDINTELE: Aveți răbdare. — PANIS: De astă dată te chem eu la ordine,

preşedinte. — Uneori se şi rîdea şi chiar vîrtos: — LECOINTRE: Preotul din Chant-de-Bout se plînge că episcopul său nu-i dă voie să se însoare. — O VOCE: Nu înţeleg de ce Fauchet, care are atîtea amante, îi împiedică pe alţii să aibă neveste. — O ALTĂ VOCE: I-aţi o nevastă, părinte! — Tribunele se amestecau în discuţie tutuindu-i pe reprezentanţi. Într-o zi deputatul Ruamps, care avea un „şold" mai proeminent decît celălalt, se ridică să ia cuvîntul. Cineva din tribune îi strigă: Întoarce-te cu bazaconia aia spre dreapta, fiindcă ai o „bucă" de parc-ar fi făcută de David! — Ca să vă daţi seama cît de mari puteau fi îndrăznelile pe care poporul şi le permitea faţă de Convenţiune. O dată totuşi, în timpul frămîntărilor din ziua de 11 aprilie 1793, preşedintele a dat ordin să fie arestat un întrerupător din tribune.

Cu prilejul unei şedinţe la care a asistat şi bătrînul Buonarotti, Robespierre ia cuvîntul şi vorbeşte două ceasuri întregi, privindu-l pe Danton, cînd drept în faţă, ceea ce era îngrijorător, cînd pieziş, ceea ce era şi mai grav. Tună şi fulgeră fără nici un fel de menajamente, încheindu-şi discursul printr-o explozie de indignare, plină de ameninţări funeste: — Ştim cine sînt intriganţii, ştim cine sînt corupătorii şi cei ce s-au lăsat corupţi, ştim cine sînt trădătorii; se află cu toţii în sînul acestei adunări. Ne aud, iar noi, la rîndul nostru, îi vedem şi nu-i scăpăm nici o clipă din ochi. Să privească deasupra capului lor şi vor vedea atîrnînd sabia legii; să privească în adîncul conştiinţei lor şi vor vedea toată ticăloşia de care sînt în stare. Să ia seama deci. — După ce Robespierre a terminat de vorbit, Danton, uitîndu-se în tavan, cu ochii pe jumătate închişi şi lăsînd să-i spînzure braţul peste spătarul băncii, dă capul pe spate şi începe să fredoneze:

Cadet Roussel[1] vorbeşte vrute şi nevrute
De n-ar fi lungi, discursurile-i ar fi scurte.

Fiecare invectivă îşi primea răspunsul. — Complotistule! — Criminalule! — Nemernicule! — Răzvrătitule! — Moderatule! — Se denunţau unul pe altul luînd mar-

[1] Personaj hazliu, ridiculizat de un cîntec popular al voluntarilor în 1792. Pare să fi existat şi trăit cu adevărat (1740-1807).

tor bustul lui Brutus care se afla în sală. Imputări, injurii, provocări. Priviri furioase aruncate și dintr-o parte și din cealaltă, pumni vînturați prin aer, pistoale scoase la iveală o clipă, pumnale trase pe jumătate din teacă. Uriașa învîlvorare a tribunii. Unii vorbeau ca și cum ar fi avut ghilotina în spatele lor. Capetele tălăzuiau, înspăimîntate și cumplite în același timp. Partizanii Munrelui, girondini, folianți, moderați, teroriști, iacobini, cordelieri ; optsprezece preoți regicizi.

Toți laolaltă ! O învălătucire de aburi mînați de vînt în toate părțile.

11

Conștiințe în bătaia vîntului.

Vîntul acesta însă era un vînt miraculos.

A fi membru al Convențiunii nu însemna mai mult decît a fi un val în noianul de ape al oceanului. E un adevăr valabil chiar și pentru cei mai de seamă dintre ei. Forța care-i punea pe toți în mișcare venea de sus. Exista în Convențiune o voință care era a tuturor fără a fi a nimănui în special. Voința aceasta era reprezentată de o idee, o idee nestăvilită și nețărmurită ce vîntura negurile din înaltul cerului. E ceea ce numim Revoluție. Atunci cînd ideea aceasta se dezlănțuia, pe unul îl culca la pămînt, în timp ce pe altul îl sălta în sus ; pe unul îl purta ca pe o spumă, iar pe altul îl zdrobea de stînci. Ideea aceasta știa încotro anume se îndreaptă, mînînd din urmă abisul. A pune revoluția în sarcina unor oameni anume e ca și cum ai cere socoteală valurilor pentru flux și reflux.

Revoluția este o faptă a Necunoscutului. Faptă bună sau rea, spuneți-i cum vreți și după cum năzuințele voastre se îndreaptă spre viitor sau spre trecut, dar lăsați răspunderea ei în seama celui ce-a săvîrșit-o. Revoluția pare a fi creația comună a marilor evenimente și a marilor personalități, cînd în realitate nu este decît consecința evenimentelor. Evenimentele irosesc ceea ce oamenii sînt datori să plătească. Evenimentele dictează și oamenii plătesc. 14 iulie poartă semnătura lui Camille Desmou-

lins, 10 august cea a lui Danton, 2 septembrie este iscălit Marat, 21 septembrie poartă semnătura lui Grégoire, iar ziua de 21 ianuarie pe cea a lui Robespierre; dar Desmoulins, Danton, Marat, Grégoire și Robespierre nu sînt decît niște simpli grefieri. Uriașul, sinistrul redactor al acestor pagini are un nume, Dumnezeu, și o mască, Destinul. Robespierre credea în Dumnezeu. Firește!

Revoluția este una din ipostazele acelui fenomen imanent care ne presează din toată părțile deodată și căruia îi spunem Necesitate.

În fața unei asemenea misterioase și încîlcite împletiri de binefaceri și de suferințe se ridică întrebarea istoriei: De ce?

Uite așa. E răspunsul pe care-l dau îndeobște cei ce nu știu nimic, dar și cei ce știu tot.

În prezența acestor catastrofe elementare ce distrug și în același timp stimulează civilizația, pregeți să mai judeci amănuntele. A-i dezaproba sau a-i condamna pe oameni din pricina rezultatului e ca și cum ai lăuda ori ai trage la răspundere cifrele pentru totalul pe care-l dau. Ceea ce trebuie să se întîmple se întîmplă ceea ce trebuie să izbucnească, izbucnește. Veșnicul senin al cerului nu are cîtuși de puțin de suferit de pe urma celor mai turbate vînturi. Deasupra revoluțiilor adevărul și dreptatea rămîn nestrămutate ca și bolta înstelată deasupra vijeliilor.

12

Așa era Convențiunea, excesivă în toate; fortăreață a neamului omenesc atacată de toate negurile deodată, focuri nocturne ale unei armate de idei asediată, uriașă tabără a conștiințelor statornicită pe unul din povîrnișurile abisului. Nu există nimic în istorie care să se poată compara cu această adunare, senat și gloată totodată, conclav și răspîntie la drumul mare, areopag și piață publică, tribunal și acuzat.

Convențiunea și-a schimbat adesea atitudinea după cum bătea vîntul; vîntul acesta însă izbucnea din pieptul poporului și era răsuflarea lui Dumnezeu. Astăzi încă,

deşi au trecut optzeci de ani de atunci, de fiecare dată cînd Convenţiunea răsare în cugetul unui om, fie el istoric ori filozof, omul acela se opreşte şi rămîne pe gînduri. Nu se poate să nu iei aminte la această măreaţă procesiune de umbre.

II

Marat în culise

A doua zi după întîlnirea din strada Paon, Marat se duse la Convenţiune, după cum o înştiinţase pe Simonne Évrard.

Avea acolo partizan un marchiz, anume Louis de Montaut, cel care avea să ofere cîndva Convenţiunii o pendulă zecimală împodobită cu bustul lui Marat.

În momentul în care Marat intra în sală, Chabot tocmai se apropiase de Montaut.

— Fostule... îl chemă el.

Montaut ridică ochii.

— De ce îmi spui fost ?

— Fiindcă eşti.

— Eu ?

— Din moment ce ai fost marchiz.

— Niciodată.

— Ei, aş !

— Taică-meu era soldat, iar bunicul ţesător.

— Ce tot îndrugi acolo, Montaut ?

— Nu mă cheamă Montaut.

— Dar cum te cheamă ?

— Maribon.

— La urma urmei, pentru mine-i totuna, spuse Chabot.

Şi adăugă printre dinţi :

— Care mai de care se leapădă acum de boierie.

Marat se oprise pe culoarul din stînga, privindu-i pe amîndoi.

De fiecare dată cînd intra Marat se isca o rumoare în sală ; nu prea aproape de el însă. În preajma lui toată

lumea tăcea. Marat se făcea că nu bagă de seamă. Disprețuia „orăcăielile mlaștinei".

În penumbra băncilor anonime de jos, Conpé de l'Oise, Prunelle, episcopul Villars, care mai apoi avea să ajungă membru al Academiei franceze, Boutroue, Petit, Plaichard, Bonet, Thibeaudeau, Valdruche îl arătau cu degetul.

— Uite-l și pe Marat !

— Cine zicea că-i bolnav ?

— Ba e, nu vezi c-a venit în halat ?

— În halat !

— Chiar așa, zău !

— S-a întrecut cu gluma !

— Cum îndrăznește să se prezinte în halul ăsta la Convențiune ?

— Din moment ce-a venit o dată cu o cunună de lauri pe cap, de ce n-ar veni și în halat ?

— Chip de aramă și dinți de cocleală.

— Pare să fie un halat nou.

— Din ce-o fi făcut ?

— Din rips.

— Cu dungi.

— Uitați-vă la revere.

— Sînt din blană.

— De tigru.

— Nu, de hermină.

— Imitație de hermină.

— Și ce ciorapi are-n picioare !

— E cam fistichiu.

— Și pantofi cu catarame.

— De argint !

— Saboții lui Camboulas n-au să-i treacă niciodată cu vederea treaba asta.

Alți deputați se făceau că nu-l văd, discutînd despre altele. Santhonax intră în vorbă cu Dussaulx :

— Ai auzit, Dussaulx ?

— Ce să aud ?

— De fostul conte de Brienne ?

— Care era închis la Force împreună cu fostul duce de Villeroy ?

— Da.

— I-am cunoscut pe amîndoi. Ce-i cu ei ?

— Erau atît de înfricoșați încît se grăbeau să salute orice temnicier pe care-l vedeau cu bonetă roșie în cap, ba mai mult chiar, într-o zi au refuzat să joace o partidă de pichet fiindcă li se adusese o pereche de cărți cu rigi și regine.

— Și ?

— Au fost executați ieri.

— Amîndoi ?

— Amîndoi.

— Și pînă la urmă, cum s-au purtat în închisoare ?

— Ca niște lași.

— Dar pe eșafod ?

— Cu curaj.

La care Dussaulx lăsă să-i scape aceste cuvinte :

— E mai lesne probabil să mori decît să trăiești.

Barère tocmai dădea citire unui raport asupra situației din Vendée. Din Morbihan plecaseră nouă sute de oameni cu tunuri spre a veni în ajutorul orașului Nantes. Redon era amenințat de țărani. Paimboeuf fusese asediat. O patrulă navală încrucișa la Maindrin pentru a împiedica o eventuală debarcare. De la Ingrande și pînă la Maure tot malul stîng al fluviului Loire era înțesat de baterii regaliste. Trei mii de țărani puseseră stăpînire asupra orașului Pornic. Și toți strigau într-un glas *Trăiască englezii !* O scrisoare trimisă de Santerre Convenției, și citită tot de Barère, se încheia în felul următor : „Vannes a fost atacat de șapte mii de țărani. I-am respins și am capturat patru tunuri..."

— Și cîți prizonieri ? întrebă cineva.

Post-scriptum : „N-avem nici un prizonier, fiindcă nu mai facem prizonieri" [1], continuă Barère.

Marat, care rămăsese locului fără să dea nici o atenție lecturii, părea absorbit de niște gînduri apăsătoare.

Ținea în mînă și mototolea între degete o hîrtie pe care, dacă ar fi netezit-o cineva, s-ar fi putut citi următoarele rînduri scrise de mîna lui Momoro, drept răspuns, pare-se, la o întrebare pusă de Marat :

[1] Moniteur, vol. XIX, p. 81 (n. aut.).

„Nimeni nu poate ține piept puterii nelimitate a comisarilor delegați, mai ales a celor numiți de Comitetul salvării publice. Degeaba în ședința din 6 mai, Génissieux a luat cuvîntul arătînd că *orice comisar e mai puternic decît un rege*, lucrurile au rămas neschimbate. Comisarii au drept de viață și de moarte. Massade la Angers, Trullard la Saint-Amand, Nyon delegat pe lîngă generalul Marcé, Parrein pe lîngă armata de la Sables, Millier pe lîngă cea de la Niort, sînt atotputernici. Clubul iacobinilor a mers și mai departe, numindu-l pe Parrein general de brigadă. Împrejurările scuză totul. Un delegat al Comitetului salvării publice poate ține în șah pe comandantul suprem al armatei."

Marat făcu ghemotoc hîrtia, o vîrî în buzunar și se îndreptă agale spre Montaut și Chabot care nu-l văzuseră intrînd în sală și continuau să pălăvrăgească.

— Maribon sau Montaut, fii atent, spunea Chabot : vin de la Comitetul salvării publice.

— Ei, ce se mai întîmplă pe acolo ?

— Un nobil a fost dat în paza unui popă.

— Ce vorbești !

— Un nobil ca tine...

— Nu sînt nobil, protestă Montaut.

— În paza unui popă...

— Ca tine.

— Nu sînt popă, tăgădui Chabot.

Și pufniră în rîs amîndoi.

— Spune-mi mai lămurit despre ce e vorba, stărui Montaut.

— Uite : un oarecare preot Cimourdain a fost numit delegat cu depline puteri pe lîngă un oarecare viconte Gauvain, care viconte este comandantul detașamentului expediționar al armatei de coastă. Asta pentru ca nobilul să nu umble cu fofîrlica, iar preotul, la rîndul lui, să nu ne trădeze.

— Nimic mai simplu, răspunse Montaut. Ajunge să amesteci moartea în toată dandanaua.

— Pentru asta am venit, rosti Marat.

Ceilalți doi ridicară capetele.

— Salutare, Marat, spuse Chabot, te vedem cam rar la ședințele noastre.

— Medicul meu mi-a prescris băi, răspunse Marat.

— Ai grijă că băile astea sînt cam periculoase, continuă Chabot ; știi doar că Seneca a murit în baie.

Marat zîmbi :

— Nu e nici un Nero pe aici, Chabot.

— Ești tu, se auzi o voce aspră.

Era Danton care tocmai trecea pe acolo, îndreptîndu-se spre banca lui.

Marat nici nu catadicsi măcar să se întoarcă.

Se aplecă, vîrîndu-și capul între capetele lui Montaut și Chabot.

— Ascultați, am venit pentru o treabă serioasă, în ședința de azi unul dintre noi trebuie să propună Convențiunii un proiect de decret.

— Eu nu, refuză Montaut, nimeni nu-mi dă ascultare, fiindcă sînt marchiz.

— Nici pe mine nu m-ascultă nimeni, spuse la rîndul lui Chabot, fiindcă sînt capucin.

— Iar pe mine, spuse Marat, nu m-ascultă nimeni fiindcă sînt Marat.

Rămaseră cîteșitrei tăcuți un timp.

Atunci cînd Marat era preocupat de ceva cu greu i-ai fi smuls un cuvînt. Montaut îndrăzni totuși să-l întrebe.

— Despre ce fel de decret e vorba, Marat ?

— Un decret prin care să se instituie pedeapsa cu moartea pentru cazul cînd un comandant ar înlesni evadarea unui rebel luat prizonier.

— Bine, dar există un asemenea decret, interveni Chabot. A fost votat la sfîrșitul lui aprilie.

— Atunci e ca și cînd n-ar exista, răspunse Marat. Pretutindeni, în Vendée, parcă s-ar fi înțeles cu toții să-i facă scăpați pe prizonieri, și oricine poate să dea găzduire unui fugar fără a fi pedepsit.

— Înseamnă că decretul a căzut în desuetudine, Marat.

— Să-l facem atunci să intre din nou în vigoare, Chabot.

— Neapărat.

— De aceea trebuie să luăm cuvîntul în Convențiune.

— Marat, ce nevoie avem de Convențiune ! Comitetul salvării publice e de ajuns.

— Scopul e atins, adăugă Montaut, în cazul cînd Comitetul salvării publice dispune să se afișeze decretul în toate comunele din Vendée și dă două, trei, exemple convingătoare.

— Începînd cu mărimile, adăugă Chabot. Cu generalii.

— Într-adevăr, bombăni Marat, e de ajuns.

— Cel mai bun lucru ar fi să te duci chiar tu, Marat, să spui asta la Comitetul salvării publice, îl îndemnă Chabot.

Marat îl privi între ochi, ceea ce nu era prea plăcut, nici chiar pentru Chabot.

— Chabot, spuse el, Comitetul salvării publice e acasă la Robespierre ; eu nu-i calc niciodată pragul lui Robespierre.

— Am să mă duc eu atunci, spus Montaut.

— Bine, încuviință Marat.

A doua zi, era expediat pretutindeni un ordin emis de Comitetul salvării publice, specificînd afișarea în toate orașele și satele din Vendée și executarea întocmai a dispozițiilor decretului, prin care orice complicitate la evadarea tîlharilor și a rebelilor prizonieri era pedepsită cu moartea.

Acest decret reprezenta doar primul pas ; Convențiunea avea să ia măsuri și mai drastice. Cîteva luni mai tîrziu, în ziua de 11 brumar a anului II (noiembrie 1793), ca urmare a faptului că orașul Laval oferise găzduire fugarilor din Vendée, hotărî printr-un decret, ca orice oraș care ar fi acordat adăpost rebelilor să fie devastat și distrus.

La rîndul lor, capetele încoronate ale Europei, printr-un manifest al ducelui de Brunswick, întocmit la sugestia emigraților și redactat de marchizul de Linnon, intendentul ducelui de Orléans, declaraseră că orice francez, care va face uz de arme, va fi împușcat, și că Parisul va fi ras de pe fața pămîntului dacă se va clinti un singur fir de păr din capul monarhului.

Sălbăticia măsurîndu-se cu barbaria.

Partea a treia ÎN VENDÉE

Cartea întîi VENDÉE

I

Codrii

Pe vremea aceea existau în Bretania șapte codri fioroși. Răscoala din Vendée a fost o rebeliune preoțească și a găsit în codrii din vecinătate un auxiliar prețios. Tenebrele se sprijină între ele.

Cei șapte codri-Negri ai Bretaniei erau : codrul Fougères ce se înălța ca o stavilă între Dol și Avranches ; codrul Princé cu o circumferință de opt leghe ; codrul Paimpont brăzdat de rîpe și de pîraie, aproape inaccesibil în partea dinspre Baignon, oferind în schimb o retragere lesnicioasă spre Concornet care era un burg regalist ; codrul Rennes, de unde se putea auzi clopotul de alarmă al enoriilor republicane, atît de numeroase în preajma orașelor ; acolo Puysaye l-a zdrobit pe Focard ; codrul Machecoul, a cărui fiară sălbatică era Charette ; codrul Garnache, care se afla în stăpînirea celor din stirpea La Trémoille, Gauvain și Rohan ; codrul Brocéliande care era sălașul zînelor.

Un gentilom din Bretania se intitula chiar *stăpînul celor Șapte-Codri.* E vorba de vicontele de Fontenay, prinț breton.

Fiindcă existau familii princiare bretone diferite de cele franceze. Cei din neamul Rohan erau prinți bretoni. În raportul înaintat Convențiunii la 15 nivoz anul II, Garnier de Saintes îl prezintă în termenii următori pe prințul de Talmont : „Acest Capet al tîlharilor, suveranul Normandiei și al provinciei Maine".

Istoria pădurilor bretone, între 1792 și 1800, ar putea constitui un capitol distinct, fiind împletită ca o legendă

cu istoria imensei aventuri pe care o reprezintă răscoala din Vendée.

Istoria are un adevăr al ei, la fel ca și legenda. Adevărul legendar este însă de alt ordin decît cel istoric. Adevărul legendar este o ficțiune ce a devenit în cele din urmă realitate. Dealtminteri istoria ca și legenda au același scop și anume să înfățișeze sub trăsăturile omului pieritor chipul omului etern.

Răscoala din Vendée nu poate fi pe deplin explicată decît dacă istoria e completată cu legenda ; istoria e necesară pentru perspectiva de ansamblu, iar legenda pentru detalii.

Trebuie să spunem că mișcarea din Vendée merită această osteneală. Răscoala din Vendée a fost un adevărat miracol.

Război al Ignoranților, atît de stupid și atît de minunat totodată, odios și măreț în egală măsură, a fost o pricină de suferință dar și de mîndrie pentru Franța. Războiul din Vendée e o plagă, dar o plagă glorioasă.

Societatea omenească are uneori tainele sale, taine care pentru înțelepți se transformă într-un izvor de lumină, iar pentru ignoranți în negură, în violență și în barbarie. Filozoful pregetă să condamne. El ține seama de frămîntările pe care le iscă de obicei orice problemă. Problemele sînt ca și norii care aștern în treacăt o umbră pe pămînt.

Dacă vrem să înțelegem răscoala din Vendée trebuie să ne imaginăm acest antagonism : de o parte revoluția franceză, de cealaltă țăranul breton. În fața unor evenimente fără seamăn, în fața atîtor binefaceri ce, revărsîndu-se toate deodată, constituiau o uriașă amenințare, o aprigă răbufnire a civilizației, în fața unui progres excesiv ce se dezlănțuise cu furie, a unor avantaje inexplicabile ce depășeau orice măsură, să ne gîndim care putea fi atitudinea acestui sălbatic cu înfățișare ciudată și gravă, a omului acestuia cu ochi limpezi și părul pletos, ce se hrănea cu lapte și castane și a cărui existență se limita la coliba lui cu acoperiș de paie, la șanțul și la gardul său de mărăcini, care știa să deosebească fiece cătun din vecinătate după dangătul clopotului, folosind apa numai la băut, purtînd în spinare un pieptar de piele cu ara-

bescuri de mătase, incult și împodobit, tatuîndu-și îmbrăcămintea, așa cum strămoșii săi, celții, își tatuau chipurile, respectîndu-și stăpînul în cel ce-i era călău, vorbind o limbă moartă, ceea ce e totuna cu a-ți sălășlui gîndurile într-un mormînt, mînîndu-și vitele cu boldul, ascuțindu-și secera, plivindu-și lanul de hrișcă, frămîntîndu-și burta de făină neagră, cinstindu-și plugul în primul rînd și bunica pe urmă, crezînd în Sfînta Fecioară și în zîne, închinîndu-se în fața altarului, dar și în fața uriașei pietre misterioase ce se înălța, dreaptă, în mijlocul șesului, plugar pe cîmpie, pescar pe coastă, braconier în hățiș, îndrăgindu-și monarhii, boierii, preoții și păduchii ; îngîndurat, stînd uneori ceasuri întregi nemișcat și sumbru pe prundișul vast și pustiu să asculte vuietul mării.

Și să ne întrebăm acum dacă orbul acesta era în stare să primească o asemenea lumină.

II

Oamenii

Țăranul are două reazeme în viață : ogorul care-l hrănește și pădurea în care își găsește ascunziș.

Cu greu ne-am putea închipui cum arătau pe atunci codrii bretoni ; erau adevărate orașe. Nimic mai sălbatic, mai tăcut și mai zăvorît decît această inextricabilă încîlcitură de mărăcini și de rămurișuri ; desișurile acestea necuprinse păreau încremenite și mute ca niște vizuini ; nu cred să fi existat pustietate atît de încremenită în aparență și de sepulcrală ; dar dacă s-ar fi putut ca, pe neașteptate și dintr-o singură lovitură, să retezi cu iuțeala fulgerului copacii, din adîncul pădurii ar fi ieșit brusc la iveală un adevărat furnicar omenesc.

Niște văgăuni rotunde și drepte ca niște puțuri, verticale la început, apoi orizontale, mascate la suprafață de niște chepenguri de piatră sau acoperite cu crengi, lărgindu-se în chip de pîlnie pe măsură ce coborau în pămînt, pentru a se deschide în cele din urmă în niște în-

căperi întunecoase, iată ce a descoperit Cambise în Egipt și ce avea să descopere Westermann în Bretania; acolo, în deșert, iar aici în codru; și cu deosebirea că în hrubele din Egipt se aflau morți, în timp ce în hrubele din Bretania trăiau oameni vii. Unul dintre cele mai sălbatice luminișuri din codrul Misdon, străpuns de galerii subterane și de hrube, prin care forfotea un popor misterios, se numea „Orașul mare". Un alt luminiș, tot atît de pustiu la suprafață și tot atît de înțesat de lume în adînc, se chema „Piața regală".

Această existență subterană era imemorială în Bretania. Din cele mai îndepărtate timpuri pe aceste meleaguri omul s-a ferit de seamănul său. Așa se explică găurile de reptile scobite la rădăcina copacilor. Obiceiul data de pe vremea druizilor și unele cripte erau tot atît de vechi ca și dolmenele. Strigoii legendelor ca și monștrii istoriei au bîntuit deopotrivă aceste întunecate plaiuri, Teutates, Cezar, Hoël, Neomen, Godfrid al Angliei, Alain-mănușă-de-fier, Pierre Mauclerc, casa franceză de Blois, casa engleză de Montfort, regii și ducii, cei nouă baroni ai Bretaniei, juzii din Zilele-Mari, conții de Nantes, care căutau pricină conților de Rennes, soldații pleșcași, tîlharii, hoardele de mercenari prădalnici, René al II-lea, viconte de Rohan, guvernatorii în numele regelui, „bunul duce de Chaulnes" care atîrna în ștreang țăranii de copaci, sub ferestrele doamnei de Sévigné, măcelurile senioriale în secolul al cincisprezecelea, războaiele religioase în secolul al șaisprezecelea și al șaptesprezecelea, cei treizeci de mii de cîini dresați pentru vînătoarea de oameni în secolul al optsprezecelea; sub iureșul acesta cumplit ce amenința să-l strivească, poporul se hotărîse să se facă nevăzut. Rînd pe rînd, troglodiții ca să scape de celți, celții ca să scape de romani, bretonii ca să scape de normanzi, hughenoții ca să scape de catolici, contrabandiștii ca să scape de sameși, se refugiaseră la început în păduri, iar mai apoi în pămînt. Ascunzișul obișnuit al animalelor. Iată la ce mijloace desperate sînt constrînse să recurgă națiunile din pricina tiraniei. De două mii de ani, despotismul sub toate aspectele, ocupația străină, feudalitatea, fanatismul, fiscul hăituia nefericita Bretanie ce nu mai știa încotro să se îndrepte; un fel de încrîncenată

vînătoare cu gonaci care abia înceta sub o formă pentru a reîncepe imediat sub altă formă. Şi oamenii intrau în pămînt.

Spaima, care este şi ea un soi de mînie, stătea gata să răbufnească în sufletul oamenilor, după cum vizuinile aşteptau pregătite în păduri, în momentul în care a răsărit brusc republica franceză. Bretania s-a răsculat, privind ca pe o samavolnicie această eliberare forţată. Eroare pe care sclavii o săvîrşesc în mod frecvent.

III

Complicitatea codrilor cu oamenii

Codrii bretoni, cu o atît de tragică existenţă, şi-au reluat vechiul lor rol, devenind slujitorii şi complicii acestei răzmeriţe, aşa cum fuseseră şi ale celor de pînă atunci.

Subsolul cutărui bunget semăna cu o colonie de madrepori ciuruită şi străbătută în toate direcţiile de o reţea întreagă de tranşee, galerii şi încăperi. Fiecare din aceste încăperi oarbe putea adăposti cinci sau şase oameni. Inconvenientul era că cei dinăuntru abia îşi trăgeau sufletul. Ne putem da seama după o serie de cifre surprinzătoare cît de puternică era organizarea acestei vaste răscoale ţărăneşti. În codrul Pertre, bunăoară, din Ille-et-Vilaine, în care se refugiase prinţul de Talmont, nu se auzea nici o cît de uşoară suflare, nu se zărea nici cea mai mică urmă omenească şi totuşi se aflau acolo şase mii de răsculaţi, în frunte cu Focard; în codrul Meulac din Morbihan nu se vedea ţipenie de om, deşi se aflau acolo opt mii de inşi în cap. Cu toate astea, nici Pertre şi nici Meulac nu se numără printre cei mai de seamă codri bretoni. Dar, de îndată ce pătrundeai înăuntru, ţi se făcea părul măciucă. Desişurile făţarnice, ticsite cu luptători pitulaţi într-un fel de labirint subteran, semănau cu nişte enormi şi misterioşi bureţi din care, sub

apăsarea acelui gigantic picior care era revoluția, țîșnea războiul civil.

Batalioane invizibile stăteau la pîndă. Armatele acestea nebănuite mișunau sub armatele republicane, ieșeau din pămînt fără veste și intrau la loc tot așa, năvăleau numeroase ca frunza și iarba și se topeau imediat, înzestrate cu darul ubicuității și al dispariției, avalanșă ce se preschimba în pulbere, coloși ce aveau însușirea de a se chirci într-o clipă, giganți cînd porneau la luptă, pitici cînd trebuiau să se facă nevăzute. Jaguari ducînd o existență de cîrtițe.

Dar nu erau numai codrii, mai erau și pădurile. Așa cum în ordine ierarhică satele sînt mai prejos decît cetățile, pe o treaptă mai jos decît codrii se aflau sihlele. Codrii comunicau între ei prin labirintul pădurilor ce împînzeau tot cuprinsul. Vechile castele, care erau de fapt niște fortărețe, cătunele, care erau la rîndul lor niște tabere de luptă, fermele ale căror ocoluri reprezentau tot atîtea capcane și curse, pămînturile date în dijmă, brăzdate de șanțuri și îngrădite cu arbori, alcătuiau ochiurile plasei în care aveau să cadă armatele republicane.

Tot acest ansamblu constituia așa-numitul Crîng.

Era astfel pădurea Misdon, în mijlocul căreia se afla un iaz, și pe care pusese stăpînire Jean Chouan ; era pădurea Gennes în care domnea Taillefer ; era pădurea Huisserie aflată în mîinile lui Gougele-Bruant ; pădurea Charnie pe care o stăpînea Courtillé-Bastardul, zis și Apostolul Pavel, comandantul taberei de la Vaca-Neagră ; pădurea Burgault unde se statornicise acel enigmatic Monsieur Jacques, căruia îi era sortit să piară în chip misterios în subterana de la Juvardeil ; era apoi pădurea Charreau în care Pimousse și Petit-Prince, atacați de garnizoana de la Châteauneuf, intrau în rîndurile armatei republicane și umflau cîte un grenadier pe care-l luau prizonier, aducîndu-l pe sus în tabăra lor ; pădurea Heureuserie, martoră a debandadei postului militar de la Longue-Faye ; pădurea Aulne de unde rebelii supravegheau drumul dintre Rennes și Laval ; pădurea Gravelle pe care un prinț La Trémoille o cîștigase la o partidă de bile ; pădurea Lorges din departamentul Côtes-du-Nord

unde, în urma lui Bernard de Villeneuve, a domnit Charles de Boishardy; pădurea Bagnard, de lîngă Fontenay, unde Lescure l-a provocat la luptă pe Chalbos care, fiind unul singur împotriva a cinci adversari, a primit totuși provocarea; pădurea Durondais, pricina răfuelilor dintre Alain le Redru și Hérispoux, fiul lui Carol Pleșuvul care țineau deopotrivă s-o stăpînească; pădurea Croqueloup de la marginea stepei unde Coquereau obișnuia să-și tundă prizonierii; pădurea Croix-Bataille care a avut prilejul să asculte homericul schimb de înjurături dintre Picior-de-Argint și Morière; pădurea Saudraie care, așa cum am văzut mai înainte, fusese scotocită de un batalion parizian. Și atîtea altele încă.

În multe din aceste păduri și codri existau nu numai așezări subterane, grupate în jurul vizuinii șefului, dar și o droaie de colibe ascunse sub frunzișul copacilor alcătuind adevărate cătune și atît de numeroase încît uneori pădurea era înțesată. Adesea prezența lor era divulgată de fumul hogeacurilor. Două dintre aceste cătune din pădurea Misdon au rămas de pomină, Lorrière, în apropierea iazului, iar în partea dinspre Saint-Ouen-les-Toits, un pîlc de coșmelii numit Strada-Copastiei.

Femeile trăiau în colibe iar bărbații în cripte. Ca să poată duce războiul se foloseau de hrubele zînelor ca și de străvechile șanțuri celtice. Oamenii îngropați în pămînt erau hrăniți de cei din afară. S-a întîmplat chiar ca unii dintre ei, dați uitării, să piară de foame. Din vina lor, dealtminteri, fiindcă fuseseră neîndemînatici și nu se pricepuseră să desfacă obloanele ce astupau văgăunile. De obicei chepengul, înjghebat din mușchi și crengi, era atît de bine meșteșugit, încît, ascuns cum era în iarbă, nimeni nu l-ar fi putut descoperi, în schimb putea fi deschis și închis dinăuntru cu cea mai mare ușurință. Tainițele acestea erau săpate cu mare grijă. Pămîntul scos din galerii era aruncat în cîte un iaz din vecinătate. Pereții interiori erau căptușiți, ca și podeaua, cu mușchi și ferigi. Carcerele acestea erau numite „chilii". Oamenii stăteau destul de comod înăuntru, atîta doar că n-aveau nici lumină, nici căldură, nici pîine, nici aer.

Dacă însă i s-ar fi năzărit vreunuia dintre ei să se întoarcă în lumea celor vii fără să-și fi luat toate precauțiile necesare sau să scoată capul din pămînt pe nepusă masă, s-ar fi putut întîmpla să plătească scump isprava asta. Putea să nimerească între picioarele unei armate ce mărșăluia prin partea locului. Păduri primejdioase ; arme cu două tăișuri. Albaștrii nu îndrăzneau să pătrundă înăuntru, albii nu se încumetau să iasă afară.

IV

Viața pe care o duceau sub pămînt

Nevoiți să stea mereu în bîrlogurile astea de fiare, oamenii se plictiseau. Uneori, noaptea, ieșeau afară cu orice risc și se duceau să danseze pe cîmpia învecinată. Sau dacă nu, se rugau ca să omoare timpul. *Toată ziua, spune* Bourdoiseau, *Jean Chouan ne punea să ne smerim.*

Cine i-ar fi putut opri însă pe cei din Bas-Maine să-și părăsească ascunzișurile la vremea cositului ca să ia parte la Praznicul Snopilor ? Unii dintrei ei chiar aveau niște idei năstrușnice. Denys, poreclit și Sfarmă-Stînci, se îmbrăca în straie femeiești ca să se poată duce la Laval, la panoramă, după care se întorcea înapoi ca să se vîre la loc în scorbura lui.

Deodată plecau să dea piept cu moartea, părăsindu-și temnița pentru a coborî în mormînt.

Din cînd în cînd ridicau chepengul hrubei și trăgeau cu urechea vrînd să afle dacă se purtau lupte în depărtare : stăteau apoi să asculte, urmărind mersul bătăliei. Împușcăturile republicanilor se perindau cu regularitate, cele ale regaliștilor se auzeau intermitent ; erau indiciile după care se călăuzeau. Dacă focurile plutoanelor încetau brusc, însemna că regaliștii fuseseră în inferioritate ; dacă însă focurile sacadate continuau, pierzîndu-se în zare, însemna că erau stăpîni pe situație. Albii își urmăreau întotdeauna

adversarii ; albaştrii niciodată, ştiind că toată suflarea era împotriva lor.

Aceşti luptători subterani se dovedeau straşnic de bine informaţi. Mijloacele lor de comunicaţie erau pe cît de rapide, pe atît de misterioase. Distruseseră toate podurile, demontaseră toate căruţele şi totuşi găseau oricînd posibilitatea de a-şi împărtăşi tot ce aveau de spus şi de a se avertiza unii pe alţii ori de cîte ori era nevoie. Schimburi de ştafete fuseseră organizate de la o pădure la alta, de la un sat la altul, de la o fermă la alta, de la o colibă la alta, de la un huceag la altul.

Cutare ţăran pe care-l vedeai trecînd pe drum cu o mutră nătîngă ducea o misivă ascunsă în toiagul lui, care era găunos.

Unul dintre foştii membri ai adunării constituante, Boétidoux, le făcea rost, pentru a putea circula nestingheriţi de la un capăt la altul al Bretaniei, de paşapoarte republicane de tip nou, cu numele posesorilor în alb, iar trădătorul avea teancuri întregi de asemenea paşapoarte. Imposibil să-i descopere cineva. *Secrete încredinţate la peste patru sute de mii de inşi*, spunea Puysaye [1], *au fost păstrate cu sfinţenie.*

Totul se petrecea aşa ca şi cum întreg patrulaterul mărginit la sud de o linie ce ducea de la Sables la Thouars, la est de linia ce unea Thouars cu Saumur, la nord de fluviul Loire iar la vest de ocean, ar fi avut un singur sistem nervos, astfel că era de ajuns ca într-un punct de pe aceste meleaguri să se simtă cea mai uşoară tresărire pentru ca tot ţinutul să se pună în mişcare. Cît ai clipi din ochi vestea zbura de la Noirmoutier la Luçon, iar tabăra din La Loué ştia ce se întîmplă în tabăra de la Croix-Morineau. S-ar fi zis că păsările văzduhului jucau şi ele un rol. *Aproape că-ţi vine să crezi,* scria Hoche, la 7 mesidor, anul III, *că au la îndemînă nişte telegrafe.*

Oamenii erau constituiţi în clanuri, la fel ca în Scoţia. Fiecare enorie avea căpitanul ei. Tatăl meu a luptat în acest război, sînt deci în măsură să cunosc unele lucruri.

[1] Volumul II, p. 35 (n. aut.).

V

Cum trăiau în război

Mulţi dintre ei nu erau înarmaţi decît cu suliţe. În schimb aveau cu prisosinţă carabine de vînătoare solide. Nu cred să fi existat pe lume trăgaci mai iscusiţi decît braconierii din Crîng şi decît contrabandiştii din Loroux. Erau cu toţii nişte războinici ciudaţi, fioroşi şi neînfricaţi. Decretul de recrutare a unei armate de trei sute de mii de oameni făcuse să sune clopotele de alarmă din şase sute de sate. Vîlvorile focului ce izbucnise pe întreg cuprinsul ţîşniseră din toate părţile deodată. Provinciile Poitou şi Anjou se răsculaseră amîndouă în aceeaşi zi, cu violenţa unei explozii. Trebuie să spunem că prima detunătură se auzise încă din 1792, în ziua de 8 iulie, deci cu o lună înainte de 10 august, pe cîmpia Kerbader. Alain Redeler, de care astăzi nimeni nu-şi mai aminteşte, a fost precursorul lui La Rochejacquelein şi al lui Jean Chouan. Regaliştii îi sileau, sub ameninţarea pedepsei cu moartea, pe toţi oamenii valizi să mărşăluiască. Rechiziţionau cai, căruţe, merinde. În scurtă vreme Sapinaud a reuşit să recruteze trei mii de soldaţi, Cathelineau zece mii, Stofflet douăzeci de mii, iar Charette a ocupat insula Noirmoutier. Vicontele de Scépeaux a ridicat în picioare departamentul Haut-Anjou, cavalerul de Dieuzie departamentul Entre-Vilaine-et-Loire, Tristan l'Hermite departamentul Bas-Maine, bărbierul Gaston oraşul Guemenée, iar abatele Bernier ce mai rămăsese. Pentru a răscula toate aceste gloate era de ajuns un fleac de nimic. Cineva ascundea, de pildă, în tabernacolul unui preot care depusese jurămînt pe constituţie — *popă jurat* cum spunea lumea — un motan mare, negru, care o zbughea afară pe nepusă masă în timpul liturghiei. — *Ucigă-l toaca!* strigau ţăranii şi pe loc un canton întreg se răzvrătea. O dogoare de foc se împrăştia din confesionale. Pentru a tăbărî asupra albaştrilor ca şi pentru a sări peste viroage, oamenii se slujeau de un toiag lung de cincisprezece picioare — aşa numita beldie — armă de luptă şi

mijloc de scăpare cu fuga. În toiul încăierărilor, în timp ce atacau careurile republicane, dacă se întîmpla cumva să întîlnească o cruce sau un paraclis pe cîmpul de bătaie, țăranii cădeau cu toții în genunchi și începeau să se roage sub ploaia mitralíilor; după ce terminau de spus rugăciunile, cei care mai rămăseseră în viață năvăleau din nou asupra inamicului. Ce zmei, din păcate! Își încărcau puștile din fugă; în privința asta aveau o adevărată iscusință. În schimb, oricine putea foarte ușor să-i păcălească; preoții bunăoară le arătau alți preoți cărora le petrecuseră cîte o sfoară în jurul grumazului strîngînd-o pînă ce le învîrsta pielea cu roșu: *au fost decapitați și au înviat din morți*, îi mințeau ei. Uneori aveau gesturi cavalerești; așa de pildă au cinstit cum se cuvine eroismul lui Fesque, un stegar republican, care se lăsase ciopîrțit fără să scape drapelul din mînă. Țăranilor le plăcea să și glumească; despre parohii republicanii însurați spuneau că, *o dată cu tichia lepădaseră și nădragii.*

La început se speriaseră de tunuri; mai apoi însă s-au aruncat asupra lor cu bîtele și au reușit chiar să captureze cîteva dintre ele. Prima captură a fost un tun de bronz de toată frumusețea pe care l-au numit *Misionarul*; un al doilea tun, vechi tocmai de pe vremea războaielor catolice, pe care era gravat blazonul lui Richelieu precum și chipul Sfintei Fecioare, fusese botezat *Marie-Jeanne.* Pierzînd însă orașul Fontenay au pierdut-o și pe Marie-Jeanne, în jurul căreia au căzut, fără să se clintească un pas, șase sute de țărani; mai apoi s-au străduit să cucerească din nou orașul, ca să poată reintra în stăpînirea tunului și au adus-o înapoi la ei, în tabără, pe Marie-Jeanne, acoperită cu flori și străjuită de drapelul cu emblema regală, obligînd toate femeile care treceau pe lîngă ea s-o sărute. Două tunuri însă nu însemna mare lucru. Stofflet fusese cel care o capturase pe Marie-Jeanne; invidios, Cathelineau a pornit din Pin-en-Mange, ca să atace Jallais și a luat ca pradă de război un al treilea tun; Forest a împresurat la rîndul lui Saint-Florent și a cucerit un al patrulea. Alți doi căpitani, Chouppes si Saint-Pol, au făcut o ispravă și mai năstrușnică; au meșterit niște guri de foc din trunchiuri de copaci, punînd alături de ele manechine în chip de tunari, și cu această

artilerie, de care ei înșiși își băteau joc vitejește, i-au făcut pe albaștri să se retragă la Mareuil. Era epoca lor de aur. Mai tîrziu, cînd Chalbos a risipit oastea lui La Marsonnière, țăranii au lăsat de izbeliște pe cîmpul de luptă treizeci și două de tunuri ce purtau stema Angliei. Pe vremea aceea prinții francezi erau plătiți de Anglia, care trimitea „subsidii monseniorului, după cum scria Nantiat la 10 mai 1794, deoarece i se spusese domnului Pitt că așa se cade". Într-un raport întocmit la 31 martie, Mellinet spune: „Strigătul răsculaților este *trăiască englezii!*" Țăranii rămîneau mai totdeauna în urmă ca să prade. Cucernicii aceștia aveau mîna lungă. Sălbaticii au și ei metehnele lor. Datorită acestor metehne civilizația reușește cu timpul să-i ademenească. „Am reușit să cruț în cîteva rînduri orașul Plélan de prădăciuni", mărturisește Puysaye în volumul II, pag. 187. Iar mai departe, la pagina 434, spune că a evitat să pătrundă în Montfort: „Am făcut un ocol ca nu cumva ostașii să jefuiască locuințele iacobinilor." Au prădat în schimb orașul Cholet și au dat iama prin Challans, umflînd tot ce se putea lua. După ce au scăpat ocazia la Granville, s-au răzbunat jefuind Ville-Dieu. Pe țăranii care trecuseră de partea albaștrilor îi secerau cu și mai multă îndîrjire decît pe ceilalți, numindu-i *gloată iacobină*. Le plăcea vărsarea de sînge ca unor ostași și măcelul ca unor tîlhari. Simțeau o satisfacție să-i împuște pe „motofleți", adică pe burghezi, ca și cum „s-ar fi înfruptat într-o zi de post", ziceau ei. La Fontenay, unul dintre preoții lor, părintele Barbotin, a culcat la pămînt un biet moșneag cu o lovitură de sabie. La Saint-Germain-sur-Ille [1] unul dintre căpitani, un gentilom, l-a ucis cu un foc de pușcă pe procurorul comunei și i-a luat ceasul. La Machecoul i-au executat metodic pe republicani, în serii de cîte treizeci zilnic; execuțiile au durat cinci săptămîni; fiecare din aceste serii de treizeci alcătuia un așa-zis „șirag de mătănii". Osîndiții erau așezați unul lîngă altul în dreptul unei gropi proaspăt săpate și erau împușcați. Uneori se prăbușeau în groapă înainte de a fi apucat să moară; erau totuși acoperiți cu țărînă. Asemenea obiceiuri am avut parte să le

[1] Puysaye, v. II. p. 35 (n. aut.).

vedem perpetuîndu-se și mai apoi. Lui Joubert, președintele districtului, i-au retezat mîinile cu ferăstrăul. Prizonierilor albaștri li se puneau cătușe cu margini tăioase, anume fabricate. Ori erau căsăpiți în piețele publice în timp ce trompetele sunau ca la vînătoare cînd se dă semnalul că vînatul e încolțit. Charette care semna : *Fraternitate ; cavalerul Charette*, și care umbla legat la cap ca Marat, cu un tulpan înnodat deasupra sprîncenelor, a trecut prin foc orașul Pornic, lăsîndu-i pe locuitori să ardă o dată cu casele lor. În vremea asta Carrier era o adevărată urgie. La teroare se riposta cu teroare. Răzvrătitul breton avea aproape același aspect ca și insurgentul grec, vestă scurtă, pușca în bandulieră, jambiere, poturi largi ca o fustanelă ; flăcăul nostru semăna cu un cleft. La douăzeci și unu de ani, Henri de la Rochejacquelein pleca să lupte în războiul din Vendée înarmat cu un toiag și cu o pereche de pistoale. Armata răsculaților era alcătuită din o sută cincizeci și patru de divizii. Făceau asedii în toată puterea cuvîntului ; au ținut împresurat orașul Bressuire trei zile în șir. Zece mii de țărani au bombardat orașul Sables, în vinerea mare, cu ghiulele vopsite în roșu. Au ajuns chiar să distrugă într-o singură zi paisprezece cantonamente republicane situate între Montigné și Courbeveilles. La Thouars, pe fortificații, se putea auzi acest admirabil dialog între La Rochejacquelein și unul dintre băieți : Carle ! — Prezent. — Apleacă-te, să mă urc pe umerii tăi. — Urcați-vă. — Dă-mi pușca ta. — Poftiți. Și astfel La Rochejacquelein a sărit peste zid pătrunzînd în oraș și turnurile asediate cîndva de Duguesclin au fost cucerite fără ajutorul scărilor. Un cartuș era mai de preț pentru ei decît un ludovic de aur. Plîngeau cînd clopotnița bisericii din satul lor se pierdea în zare. A fugi pentru ei era floare la ureche ; atunci comandanții strigau : *Lepădați saboții și păstrați puștile !* Dacă se întîmpla să rămînă fără muniții, își făceau rugăciunile și se duceau să-și facă provizii de pulbere din chesoanele artileriei republicane ; mai apoi d'Elbée a cerut muniții de la englezi. Atunci cînd inamicul înainta, dacă aveau răniți printre ei, îi ascundeau în lanurile de grîu sau printre tufele de ferigi sălbatice și, după ce se sfîrșea toată tevatura, se înapoiau să-i ridice. Nu existau uni-

forme. Hainele de pe ei începuseră să se jerpelească. Țăranii ca și gentilomii se îmbrăcau cu orice zdreanță le încăpea în mînă. Roger Mouliniers purta un turban și un dolman luate din garderoba teatrului din Flèche ; cavalerul de Beauvilliers se înțolise cu o robă de procuror și cu o pălărie femeiască pe care o punea pe cap peste o bonetă de lînă. Toți purtau în schimb eșarfa și brîul alb ; gradele se deosebeau după fundă. Stofflet bunăoară avea o fundă roșie ; La Rochejacquelein una neagră ; Wimpfen, girondin, dar numai pe jumătate, și care de altfel toată viața lui n-a părăsit Normandia, umbla cu brasarda sanchiloților de la Caen. În rîndurile răzvrătiților se aflau și femei, doamna de Lescure, care mai tîrziu a devenit doamna de La Rochejacquelein ; Thérèse de Mollien, amanta lui La Rouarie, care a ars lista căpitanilor de enorii ; doamna de la Rochefoucauld, femeie tînără și frumoasă, știind să mînuiască sabia, care i-a adunat pe țăranii răsculați la poalele turnului mare al castelului de la Puy-Rousseau și, în sfîrșit, Antoinette Adams, supranumită și cavalerul Adams, atît de vitează încît, căzînd în mîinile inamicului a fost împușcată, dar, din respect, în momentul execuției i s-a îngăduit să rămînă în picioare. Aceste vremuri de pomină au fost scăldate în sînge. Oamenii erau ca turbați. Doamna de Lescure își mîna într-adins calul peste republicanii căzuți pe cîmpul de bătaie ; *morți,* spunea ea ; poate numai răniți. Bărbații au mai trădat uneori, femeile niciodată. E adevărat că domnișoara Fleury, de la Comedia Franceză, l-a părăsit pe La Rouarie pentru Marat, dar numai sub imboldul dragostei. Adesea comandanții erau mai ignoranți decît ostașii ; domnul de Sepinaud habar n-avea de ortografie, scriind de exemplu : „o savem departe a noastră“. Căpeteniile nu se puteau suferi ; comandanții din Marais strigau : *Jos cei din țara de sus !* Cavaleria lor era puțin numeroasă și greu de înfiripat. *Cutare om, gata să-mi încredințeze bucuros pe amîndoi feciorii săi,* scrie Puysaye, *se întunecă la față dacă-i cer un singur cal.* Beldii, furci, seceri, puști mai vechi sau mai noi, cuțite de vînătoare, frigări, măciuci ferecate și ghintuite, iată armele cu care luptau ; unii purtau pe piept cîte două oase de mort încrucișate. Porneau la atac răcnind cît îi ținea gura, răsă-

reau fără veste de pretutindeni, din păduri, de pe dealuri, din lăstărișuri, de pe drumurile adîncite între maluri, se dispersau, adică se așezau în semicerc, ucideau, nimiceau, secerau și se împrăștiau apoi care încotro. De fiecare dată cînd treceau printr-un tîrg republican, culcau la pămînt Arborele Libertății, îi dădeau foc și încingeau o horă în jurul flăcărilor. Toate marșurile lor aveau loc în timpul nopții. Legea răsculaților din Vandée : să cadă întotdeauna asupra inamicului pe neașteptate. Străbăteau cîte zece leghe în tăcere fără a clinti un singur fir de iarbă. În fiecare seară, după ce căpeteniile țineau un consiliu de război pentru a hotărî care anume poziție ocupată de posturile republicane urmau s-o atace prin surprindere în ziua următoare, își încărcau puștile, își îngînau rugăciunea, își scoteau saboții și o întindeau la drum prin pădure în coloane lungi, pășind cu picioarele goale pe un așternut de mușchi și de iarbă-neagră, fără să facă nici cel mai mic zgomot, fără să scoată un cuvînt, chiar fără să răsufle. Mers de pisici în bezna nopții.

VI

Duhul pămîntului pătrunde în oameni

Numărul răsculaților din Vendée nu poate fi evaluat la mai puțin de cinci sute de mii de bărbați, femei și copii. O jumătate de milion de combatanți este cifra pe care o menționează Tuffin de La Rouarie.

Federaliștii le dădeau ajutor ; răscoala din Vendée s-a bucurat de complicitatea girondinilor. Departamentul Lozère sporea numărul luptătorilor din Crîng cu treizeci de mii de oameni. Opt departamente se coalizaseră, cinci în Bretania, trei în Normandia. Évreux, care fraterniza cu Caen, era reprezentat în mișcare de către primarul său, Chaumont, și de către unul din notabilii orașului, anume Gardembas. Buzot, Gorsas și Barbaroux la Caen, Brissot la Moulins, Chassan la Lyon, Rabaut-Saint-Étienne la

Nismes, Meillan și Duchâtel în Bretania erau tot atîtea guri ce suflau să ațîțe vîlvoarea.

De fapt au existat două mișcări în Vendée: una de proporții mai vaste care purta războiul codrilor; alta, mai modestă, care lupta în hățișuri; asta explică și deosebirea dintre Charette și Jean Chouan; cea mai puțin însemnată era naivă, cea mare era coruptă; de aceea mezina ei a fost mai merituoasă. Charette a fost numit general de divizie în armata regală, primind titlul de marchiz împreună cu marea-cruce a Sfîntului-Ludovic; Jean Chouan a rămas tot Jean Chouan. De aceea Charette seamănă mai curînd cu un tîlhar, în timp ce Jean Chouan este tipul cavalerului rătăcitor.

Cît privește pe mărinimoșii lor comandanți, Bonchamps, Lescure, La Rochejacquelein, nu încape îndoială că s-au înșelat. Marea armată catolică a însemnat un efort nesăbuit; era de așteptat deci să se producă un dezastru; își poate închipui cineva o vijelie țărănească năpustindu-se asupra Parisului, o coaliție rurală asediind Panteonul, o haită de irozi și de țîrcovnici lătrînd în jurul Marsiliezei, saboții prăvălindu-se asupra legiunii spiritelor? La Mans și la Savenay această încercare nebunească și-a primit pedeapsa. Cu nici un preț răscoala din Vendée n-a putut să treacă Loara. Era în măsură să facă orice, în afară de acest ultim pas. Războiul civil nu are nimic de cucerit. Trecerea Rinului întregește cuceririle lui Cezar și sporește gloria lui Napoleon; trecerea Loarei înseamnă moartea lui La Rochejacquelein.

Adevărata Vendée o vom găsi la obîrșia ei; acolo e invulnerabilă, mai mult chiar, îți scapă printre degete. La el acasă săteanul din Vendée este contrabandist, plugar, soldat, cioban, braconier, franctiror, păstor de capre, clopotar, țăran, iscoadă, ucigaș, paracliser, fiară pădureață.

Dacă la Rochejacquelein poate fi asemuit cu Ahile Jean Chouan este Proteu.

Răscoala din Vendée a dat greș. Alte rebeliuni, în schimb, și-au atins țelul, cea elvețiană bunăoară. Există o deosebire între răzvrătitul din creierii munților, cum ar fi elvețianul, și cel din inima codrilor, ca săteanul din Vendée, deosebire determinată de influența fatală a mediului și care face ca mai totdeauna unul dintre ei să

lupte în numele unui ideal, iar celălalt în numele unor prejudecăţi. Unul pluteşte în tării, celălalt se tîrăşte pe brînci. Unul îşi varsă sîngele pentru umanitate, celălalt pentru a se izola ; unul rîvneşte libertatea, celălalt preferă singurătatea ; unul apără comuna, celălalt parohia. Comune ! Comune ! strigau eroii de la Morat. Unul are de-a face cu genunile, celălalt cu rătăcaniile ; unul este deprins cu clocotul puhoaielor înspumate, celălalt cu smîrcurile clocite ce răspîndesc malaria ; unul are deasupra capului azurul cerului, celălalt incîlceala mărăcinişurilor ; unul trăieşte pe o culme, celălalt în umbra pădurii.

Nu e totuna să-ţi plămădeşti trupul şi mintea pe înălţimi sau într-o văgăună.

Muntele este o fortăreaţă, pădurea o capcană ; unul trezeşte în suflet curajul, cealaltă, viclenia. Antichitatea îşi înălţase zeii pe creste, în timp ce pe satiri îi ascunsese în tufişuri. Satirul e o făptură sălbatică, jumătate-om, jumătate-fiară. Ţările libere au lanţuri muntoase ca Apeninii, ca Alpii, ca Pirineii, sau ca Olimp. Parnasul este un munte. Wilhelm Tell a avut parte de sprijinul unui gigant ca Mont-Blanc ; dincolo şi mai presus de luptele raţiunii împotriva întunericului ce însufleţesc poemele Indiei, dominînd totul cu înălţimea lui, se întrezăreşte Himalaia. Emblema Greciei, a Spaniei, a Italiei, a Elveţiei este muntele ; a Simeriei, a Germaniei ori a Bretaniei, codrul. Pădurea este barbară.

Faptele omului sînt în bună parte inspirate de configuraţia solului. Complicitatea ei se dovedeşte a fi mult mai hotărîtoare decît s-ar putea crede. În faţa anumitor peisaje sălbatice eşti îndemnat să descarci de orice răspundere omul şi să arunci toată vina asupra creaţiei ; simţi mocnind o sinistră provocare în natură ; priveliştea pustietăţii e uneori dăunătoare pentru conştiinţă, mai ales pentru o conştiinţă puţin luminată ; conştiinţa poate fi gigantică, şi atunci e întruchipată în Socrate sau în Isus ; după cum, tot aşa, poate fi o stîrpitură şi atunci e întruchipată în Atreu sau în Iuda. O conştiinţă meschină devine curînd reptilă ; codrii întunecoşi, mărăcinişurile, spinii, smîrcurile umbrite de frunzişuri, în mod inevitabil vor fi cel mai des cercetate de ea ; şi acolo va suferi misterioasa infiltrare a unor sugestii nefaste. Iluziile op-

tice, mirajele inexplicabile, înfiorarea pe care o strecoară în suflet un anumit loc sau o anumită oră, îl cufundă pe om într-o spaimă cumplită, pe jumătate religioasă, pe jumătate animalică, şi care în vremuri obişnuite dă naştere superstiţiilor, iar în epocile sîngeroase, brutalităţii. Nălucirile ţin torţa ce luminează drumul crimei. Tîlharul e cuprins ca de o ameţeală. Prodigioasa natură are o dublă semnificaţie ce derutează spiritele alese şi orbeşte sufletele primitive. Cînd omul e ignorant şi pustiul bîntuit de vedenii, negura singurătăţii îngroaşă negura inteligenţei ; şi atunci în adîncul omului se cască adevărate prăpăstii. Sînt anumite stînci, sînt anumite rîpe, anumite desişuri, sînt anumite momente cînd, cernîndu-se printre copaci, razele asfinţitului urzesc înfricoşate zăbrele, care-l îndeamnă la fapte smintite sau crîncene. S-ar putea spune chiar că există locuri criminale.

Cîte întîmplări tragice n-a avut parte să vadă colina sinistră ce se înalţă între Baignon şi Plélan !

Zările larg deschise fac să încolţească în minte idei generale ; un orizont limitat, în schimb, generează idei fragmentare ; iată pricina pentru care uneori inimile generoase sînt condamnate să fie în acelaşi timp nişte inteligenţe meschine : dovadă Jean Chouan.

Ura ideilor fragmentare împotriva ideilor generale stă la obîrşia luptei pe care trebuie s-o poarte progresul.

Ţară, Patrie, două cuvinte ce rezumă întreg războiul din Vendée ; opoziţia ideii sectare împotriva ideii universale ; ţăranii împotriva patrioţilor.

VII

Războiul din Vendée a însemnat sfîrşitul Bretaniei

Bretania este o bătrînă rebelă. De fiecare dată cînd s-a răzvrătit în decurs de două milenii a avut dreptate ; ultima oară însă a greşit. Şi totuşi, în realitate, fie că era îndreptat împotriva revoluţiei, fie că era dezlănţuit împotriva monarhiei, împotriva reprezentanţilor în misiune

ori împotriva celor ce guvernau în numele ducilor sau pairilor Franței, împotriva mașinii de fabricat asignații ori împotriva arendării birului pe sare, oricare ar fi fost personajele angajate în luptă, Nicolas Rapin, François de La Noue căpitanul Pluviaut și doamna de la Garnache ori Stofflet, Coquereau și Lechandelier de Pierreville, fie că lupta sub comanda domnului de Rohan împotriva regelui ori sub comanda domnului de la Rochejacquelein, pentru rege, războiul pe care-l ducea Bretania era mereu același, un război al spiritului sectar împotriva conducerii centrale.

Aceste străvechi provincii semănau cu un imens iaz ; o apă stătătoare căreia îi repugna mișcarea ; bătaia vîntului nu reușea decît să le întărîte, fără să le învioreze. Finisterre era granița unde se termina Franța, unde se sfîrșea cîmpul de acțiune hărăzit omului și unde se oprea înaintarea generațiilor. Stai ! striga oceanul ridicîndu-se în fața uscatului și barbaria ațințind calea civilizației. Ori de cîte ori inima Franței, Parisul, încerca să-i dea un impuls, fie că impulsul acesta pornea din partea regalității, fie că era dat de republică, fie că tindea să întărească despotismul, fie că venea în sprijinul libertății, din moment ce constituia o noutate, Bretania se zbîrlea. Lăsați-ne în pace ! Ce aveți cu noi ? Cei din Mlaștină puneau mîna pe furcă, cei din Crîng pe carabină. Toate încercările noastre, toate inițiativele în materie de legislație sau de învățămînt, enciclopediile noastre, sistemele filozofice, geniile și celebritățile noastre, totul era sortit să naufragieze la marginea unui sat ca Houroux ; clopotul de alarmă din Bazouges amenința revoluția franceză, satele de pe cîmpia Faou se răzvrăteau împotriva vijelioaselor noastre piețe publice, iar clopotnița din Haut-des-Près declarau război turnului de la Luvru.

Cumplită surzenie.

Răscoala din Vendée este o sinistră eroare.

Încleștare gigantică, încăierare de titani, rebeliune de proporții uriașe, căreia îi era dat să lase în istorie doar un singur cuvînt, Vendée, nume nimbat de o întunecată strălucire ; jertfindu-și viața pentru niște fugari, servind cu credință egoismul, irosind un imens curaj în slujba lașității ; fără socoteală, fără strategie, fără tactică, fără

nici un plan, fără scop, fără conducător, fără responsabilități ; arătînd în ce măsură tenacitatea poate deveni neputință ; leal și sălbatic totodată ; absurditatea în călduri, ridicînd împotriva luminii un parapet de întuneric ; ignoranța opunînd adevărului, dreptății, echității, rațiunii, eliberării, o îndelungată rezistență, o stupidă și măreață rezistență ; o urgie ce a bîntuit opt ani încheiați, paisprezece departamente devastate, ogoare pustiite, recolte spulberate, sate incendiate, orașe distruse, case jefuite, femei și copii masacrați, torțe aruncate în miriști, inimi străpunse cu spada, spaima civilizației, speranța domnului Pitt ; iată ce a însemnat acest război, această inconștientă tentativă de paricid.

În fond, însă, dovedind necesitatea de a străpunge în toate sensurile străvechile neguri bretone, de a săgeta desișul cu toate razele de lumină, războiul din Vendée a slujit progresul. Catastrofele au un fel al lor, destul de lugubru, de a limpezi lucrurile.

I

Plus quam civilia bella[1]

Vara anului 1792 fusese foarte ploioasă; vara anului 1793 era nespus de călduroasă. Din pricina războiului civil în Bretania aproape că nu mai existau, ca să zicem aşa, drumuri. Oamenii călătoreau totuşi datorită timpului frumos. Orice drum e bun cînd pămîntul e uscat.

În amurgul unei zile senine de iulie, cam la un ceas după asfinţitul soarelui, un călăreţ care venea dinspre Avranches se opri în faţa micului han Croix-Branchard de la marginea tîrgului Pontorson, pe a cărui firmă încă se mai putea citi pînă acum cîţiva ani: *Cidru de soi de vînzare cu ulcica.* Fusese zăpuşeală toată ziua, dar acum începuse să adie vîntul.

Călătorul era înfăşurat într-o mantie largă ce se revărsa peste crupa calului. Purta o pălărie cu boruri mari şi cu cocardă tricoloră, ceea ce oricum era o cutezanţă într-un ţinut unde, la tot pasul dădeai de hăţişuri şi erai întîmpinat cu focuri de armă şi unde o cocardă putea deveni cu uşurinţă o ţintă. Legată la gît, mantia avea pulpanele desfăcute pentru a îngădui braţelor să se mişte în voie, lăsînd să se întrezărească brîul tricolor şi mînerele a două pistoale vîrîte în cingătoare. O sabie atîrnată la brîu ieşea la iveală de sub poalele pelerinei.

În momentul în care calul se opri în faţa hanului, uşa se deschise şi hangiul apăru în prag, ţinînd un felinar în mînă. Era ceasul cînd ziua se îngînă cu noaptea;

[1] Mai crîncen decît războaiele civile (lat.).

drumul era încă luminat, în timp ce în casă se întunecase.

Birtaşul privi cocarda.

— Cetăţene, întrebă el, doriţi să trageţi aici peste noapte?

— Nu.

— Dar unde vreţi să vă duceţi?

— La Dol.

— Dacă-i aşa, întoarceţi-vă mai bine la Avranches sau trageţi la Pontorson.

— De ce?

— Fiindcă sînt lupte la Dol.

— Aşa? se miră călăreţul.

Pentru ca după o clipă să adauge:

— Dă-i, rogu-te, nişte ovăz gonaciului.

Birtaşul aduse troaca, deşertă înăuntru un sac de ovăz şi scoase frîul calului care începuse să pufăie şi să ronţăie.

Discuţia continuă:

— Cetăţene, calul e rechiziţionat?

— Nu.

— E al dumneavoastră?

— Da. Cumpărat şi plătit de mine.

— Dincotro veniţi?

— De la Paris.

— Dar nu direct?

— Nu.

— Cred şi eu, drumurile sînt întrerupte. Cu toate astea poşta mai merge încă.

— Pînă la Alençon. Acolo am coborît din diligenţă.

— Ah! În curînd n-o să mai avem nici poştă în Franţa. Nu mai sînt cai. Un cal de trei sute de franci costă şase sute de franci, iar nutreţul e atît de scump că nici nu poţi să te atingi de el. Am fost căpitan de poştă şi uite c-am ajuns acum birtaş. Din o mie trei sute treisprezece căpitani de poştă, cîţi erau înainte, două sute şi-au dat demisia. Cetăţene, aţi călătorit de cînd s-a introdus noul tarif?

— De la 1 mai. Da.

— Douăzeci de bani de fiecare poştă în diligenţă, doisprezece bani în cabrioletă, cinci în furgon. De unde aţi cumpărat calul, de la Alençon?

— Da.
— Şi aţi mers călare toată ziulica ?
— Din zori.
— Şi ieri ?
— Şi alaltăieri.
— Se vede. Aţi trecut desigur prin Domfront şi Mortain.
— Şi prin Avranches.
— Ascultaţi-mă pe mine, cetăţene, aţi face mai bine să vă odihniţi. Cred că sînteţi obosit. Calul în orice caz e.
— Caii au dreptul să fie obosiţi, oamenii însă nu.
Ochii hangiului se aţintiră din nou asupra călătorului. Avea o figură gravă, liniştită şi aspră, încadrată de părul cărunt.
Hangiul aruncă o privire în lungul drumului pustiu care se pierdea în zare şi spuse :
— Şi călătoriţi aşa, de unul singur ?
— Ba nu, am o escortă.
— Unde ?
— Uite-o : sabia şi pistoalele.
Hangiul se duse să aducă o găleată de apă şi adăpă calul ; în timp ce gonaciul sorbea apa, îl măsură din ochi pe călător, chibzuind în sine : Totuşi după mutră pare să fie preot.
— Şi zici că sînt lupte la Dol ? întrebă călăreţul.
— Da. Acu' trebuie să înceapă.
— Cine cu cine se bate ?
— Un fost cu un alt fost.
— Cum ?
— Spuneam că un fost care a trecut de partea republicii se bate cu un alt fost care luptă pentru rege.
— Nu mai există rege.
— A mai rămas ăla micu. Nostimada e că amîndoi foştii sînt rubedenii.
Călăreţul era numai urechi.
— Unul e tînăr, celălalt bătrîn, continuă birtaşul. Un nepot care se bate cu unchiul-său mare. Unchiul e regalist, iar nepotul patriot. Bătrînul e comandantul albilor, iar ăl tînăr al albaştrilor. O să vedeţi că n-au să se lase pînă ce unul din ei n-o să fie răpus. E un război pe viaţă şi pe moarte.

— Pe viață și pe moarte?

— Da, cetățene. Și fiindcă veni vorba, vreți să vedeți cu ce fel de politețuri se dezmiardă dumnealor? Uitați aici o înștiințare pe care bătrînul a reușit s-o afișeze peste tot, pe toate casele și pe toți copacii; ce să vă mai spun c-au lipit-o pînă și pe ușa mea.

Birtașul apropie felinarul de o foaie pătrată de hîrtie lipită pe unul din canaturile ușii hanului și, cum afișul era scris cu litere de-o șchioapă, călărețul putu să-l deslușească, fără să descalece:

„Marchizul de Lantenac are onoarea de a încunoștința pe nepotul său, domnul viconte Gauvain că, dacă domnul marchiz va avea norocul să pună mîna pe domnia sa, va ordona ca domnul viconte să fie împușcat pe loc."

— Și acum, continuă hangiul, uitați și răspunsul.

Se întoarse pentru a lumina cu felinarul un alt afiș, așezat în dreptul primului, pe celălalt canat al ușii. Călătorul citi:

„Gauvain îi pune în vedere lui Lantenac că dacă se întîmplă să-l prindă îl pune la zid."

— Primul afiș, îi explică hangiul, a fost lipit ieri. celălalt azi-dimineață. După cum vedeți, răspunsul a sosit imediat.

Cu glas scăzut, ca și cum ar fi vorbit pentru sine, călătorul rosti aceste cuvinte pe care birtașul le auzi lămurit, fără să priceapă prea bine înțelesul lor:

— Da, e mai mult decît un război între oamenii aceleiași patrii, dihonia a pătruns chiar și-n sînul familiilor. Nu-i nimic de făcut, e mai bine așa. Marile primeniri în viața popoarelor numai cu prețul acesta se înfăptuiesc.

Și ducînd mîna la pălărie, cu ochii ațintiți asupra celui de-al doilea afiș, călătorul îl salută.

— Păi, să vedeți cum stau lucrurile, cetățene, urmă hangiul. În orașe și în tîrgurile mai răsărite, sîntem cu toții pentru revoluție, în timp ce țăranii sînt împotriva ei; cum s-ar zice, la orașe sînt toți francezi, iar la sate bretoni. La drept vorbind e un război între burghezi și țărani. Ei ne spun nouă motofleți, iar noi le spunem bădărani. Nobilii și popii țin însă cu ei.

— Nu chiar toți, îi tăie vorba călărețul.

— Bineînțeles, cetățene, de vreme ce avem printre noi un viconte care se războiește cu un marchiz.

Apoi, pentru sine:

— Și dacă nu mă înșel, persoana cu care vorbesc e un preot.

— Și care din doi e mai tare? se interesă călătorul.

— Deocamdată, vicontele. Dar are mult de furcă. Bătrînul nu se lasă. Amîndoi sînt din familia Gauvain, un neam de nobili din partea locului. Neamul ăsta, vedeți dumneavoastră, are două ramuri; o ramură principală în capul căreia se află marchizul de Lantenac și ramura mezină în frunte cu vicontele Gauvain. Și iată că azi au ajuns să se bată între ele. Așa ceva nu s-ar putea întîmpla printre copaci, printre oameni însă uite că se întîmplă. Marchizul de Lantenac ține în mînă toată Bretania; pentru țărani e ca și un rege. În ziua cînd a coborît pe țărm, cît ai bate din palme a și strîns în jurul lui opt mii de oameni; într-o săptămînă trei sute de parohii s-au răsculat. Dacă ar fi reușit să apuce măcar o bucată din coastă, englezii ar fi debarcat pîn-acum. Din fericire s-a întîmplat să fie pe aici nepotu-său, Gauvain, ca să vedeți ce potriveală. Gauvain, care-i ofițer republican, l-a pus numaidecît pe unchiu-său la respect. Și pe urmă, spre norocul nostru, întîmplarea a făcut ca îndată după sosirea lui, Lantenac să fi dat ordin oamenilor lui să împuște o droaie de prizonieri, printre care și două femei; una dintre femei, însă, avea trei copii care fuseseră adoptați de un batalion din Paris. De atunci batalionul ăsta, care se numește batalionul Bonetei-Roșii, mănîncă foc, nu alta. Din păcate n-au mai rămas mulți dintre ei, dar toți luptă ca niște turbați. Pînă la urmă au fost încorporați în detașamentul comandantului Gauvain. Nimeni nu le poate ține piept. Vor cu tot dinadinsul să răzbune femeile și să dea de urma copiilor. Nu se știe ce-o fi făcut bătrînul cu ei. De-aia și sînt atît de înverșunați grenadierii din Paris. Gîndiți-vă că, dacă n-ar fi fost la mijloc țîncii ăștia, războiul n-ar mai fi ajuns ceea ce a ajuns acum. Vicontele e băiat de ispravă și viteaz. Dar unchiu-său, marchizul, e o adevărată pacoste. Țăranii spun că-i războiul arhanghelului Mihail împotriva lui Belzebut. Știți, poate că arhanghelul Mihail e un înger de prin meleagurile noas-

tre care-i poartă numele. Are și un munte în mijlocul mării, în golf. Se povestește din bătrîni cum că l-ar fi răpus pe diavol și l-ar fi îngropat sub o măgură din împrejurimi, căreia lumea-i zice Tombelaine.

— Adevărat, murmură călărețul, Tumba Beleni, mormîntul lui Belenus, adică al lui Belus, al lui Bel, al lui Belial, al lui Belzebut.

— Văd că vă pricepeți, spuse hangiul.

Iar în sinea lui :

„Știe latinește, e popă fără doar și poate".

Apoi continuîndu-și explicațiile :

— Ei bine, cetățene, țăranii sînt convinși că e vorba de unul și același război care s-a iscat din nou. Se înțelege că pentru ei arhanghelul Mihail e generalul regalist, iar Belzebut comandantul patriot ; dar dacă o fi vreun diavol amestecat aici, atunci acela e neapărat Lantenac, iar îngerul, Gauvain. Nu poftiți nimic, cetățene ?

— Am plosca plină și un codru de pîine. Dar nu mi-ai spus ce se întîmplă la Dol.

— Vă spun îndată. Gauvain e comandantul detașamentului expediționar de pe coastă. Lantenac urmărea să ridice în picioare tot ținutul, să sprijine răscoala din Bretania-de-Jos alăturînd-o celei din Normandia-de-Jos, să-i deschidă porțile lui Pitt și să vină în ajutorul marei armate din Vendée cu douăzeci de mii de englezi și două sute de mii de țărani. Gauvain însă i-a dat planurile peste cap. E stăpîn acum pe întreaga coastă și-l respinge pe Lantenac înlăuntrul țării, iar pe englezi în larg. Lantenac se aciuise aici și Gauvain l-a scos din bîrlog ; i-a smuls din mînă Pont-au-Beau ; l-a alungat din Avranches, l-a alungat din Villedieu și i-a tăiat drumul spre Granville. Acum se străduiește în fel și chip să-l silească a se retrage în pădurea Fougères, ca după aceea să-l încercuiască. Totul mergea strună pînă ieri, Gauvain se afla aici cu detașamentul lui. Și deodată, alarmă. Bătrînul, care este un vulpoi, a reușit să străpungă frontul ; și după cum se aude, se îndreaptă spre Dol. Dacă pune mîna pe Dol și apucă să așeze o baterie pe Mont-Dol, fiindcă are tunuri berechet, atunci englezii avînd o cale deschisă spre coastă vor putea să debarce și totul se duce pe copcă. De aceea, dîndu-și seama că nu mai poate ză-

bovi nici o clipă, Gauvain, care este un om hotărît, n-a mai cerut și nici n-a mai așteptat să primească vreun ordin și a făcut așa cum l-a tăiat capul ; a pus să se sune înșeuarea și să se înhame caii la tunuri, și-a adunat trupa, a tras sabia din teacă și, ca urmare, în timp ce Lantenac se năpustește cu atacul asupra orașului, Gauvain la rîndul lui se năpustește asupra lui Lantenac. Și atunci o să vedem doi bretoni ciocnindu-se la Dol cap în cap. Mă prind c-o să se ciocnească zdravăn de tot. În momentul ăsta trebuie să fi ajuns acolo amîndoi.

— Cam cît se poate face de aici pînă la Dol ?

— Un convoi militar face vreo trei ore, pe puțin ; dar cred c-au și ajuns între timp.

Călătorul ciuli urechea :

— Într-adevăr, mi se pare că aud tunurile, spuse el.

Hangiul ascultă cu atenție.

— Da, cetățene. Se aude și bătaia puștilor. Trag, nu se încurcă. Ar fi mai cuminte să rămîneți la noi peste noapte. Nu e nici un chilipir să mergeți acolo.

— N-am timp să mă opresc. Trebuie să-mi urmez drumul.

— Rău faceți. Nu cunosc socotelile dumneavoastră, dar să știți că sînteți în mare primejdie. Doar dacă nu e vorba de ce aveți mai scump pe lume...

— Ai ghicit, chiar de asta-i vorba, răspunse călărețul.

— ...de cineva drag, bunăoară feciorul dumneavoastră...

— Cam așa ceva, recunoscu călătorul.

Hangiul tresări.

„Și totuși aș pune mîna-n foc că cetățeanul e popă, își spuse în sinea lui."

Apoi după ce chibzui o clipă :

„Ei și, dacă-i popă, ce n-ar putea să aibă copii ?"

— Pune, rogu-te calului frîul pe cap, rosti călătorul. Cît îți datorez ?

Și plăti.

Birtașul se duse să așeze la locul lor troaca și găleata, rînduindu-le lîngă peretele casei, și se întoarse înapoi :

— Fiindcă țineți cu orice chip să plecați, am să vă dau un sfat. Fără îndoială că vreți să ajungeți la Saint-Malo. În cazul ăsta e mai bine să nu treceți prin Dol. Aveți de

ales între două drumuri, unul prin Dol şi altul pe malul mării. Amîndouă sînt la fel de lungi sau la fel de scurte. Drumul pe ţărm trece prin Saint-Georges de Brehaigne, Cherrueix şi Hirel-le-Vivier. Luînd-o pe acolo, Dol rămîne în sud şi Cancale în nord. Cetăţene, la capătul uliţei o să daţi peste o înfurnicătură de drumuri ; cel din stînga duce spre Dol, cel din dreapta spre Saint-Georges de Brehaigne. Ascultaţi-mă pe mine, dacă mergeţi prin Dol, nimeriţi chiar în toiul măcelului. De-aia, zic, n-o luaţi la stînga în nici un caz, luaţi-o la dreaptă.

— Mulţumesc, spuse călătorul.

Şi dădu pinteni calului.

Cum între timp afară se întunecase, se afundă numaidecît în negurile nopţii.

Hangiul îl pierdu din ochi.

În momentul cînd ajunse la capătul uliţei, unde drumul se bifurca, îl auzi pe hangiu strigîndu-i din urmă :

— Luaţi-o la dreapta !

Călătorul o apucă la stînga.

II

Dol

Oraş spaniol pe tărîm francez în Bretania, după cum îl numeau catagrafiile stăreţiilor, Dol nu este de fapt un oraş, ci o stradă. O mare şi veche stradă gotică, mărginită pe ambele laturi de case cu stîlpi, clădite la întîmplare de-a lungul drumului, care de altminteri e foarte larg, unele ieşite în afară ca nişte pinteni, altele retrase în nişte cotloane. În rest, oraşul e format dintr-o reţea de ulicioare, legate toate de strada principală ce străbate aşezarea de la un capăt la altul, şi comunicînd cu ea ca nişte pîraie cu rîul în care îşi varsă apele. Fără ziduri şi fără porţi, deschis spre toate zările, oraşul, străjuit de Mont-Dol, nu ar fi fost în stare să înfrunte un asediu ; strada în schimb era în măsură s-o facă. Promontoriile caselor, care încă mai rămăseseră în picioare pînă acum,

cincizeci de ani, precum şi cele două galerii de sub stîlpii ce o mărgineau făceau din ea o poziţie întărită, pe cît de temeinică pe atît de rezistentă. Cîte case, atîtea fortăreţe; trebuiau aşadar cucerite rînd pe rînd. Iar pe la mijlocul străzii se afla străvechea hală a oraşului.

Hangiul de la Croix-Branchard avusese dreptate: o încăierare sălbatică făcea să vuiască oraşul în momentul în care vorbea. După căderea nopţii, se încinsese o bătălie năprasnică între albii ce sosiseră în Dol de dimineaţă şi albaştrii care năvăliseră pe înserate. Forţele erau inegale, albii fiind în număr de şase mii, iar albaştrii numai o mie cinci sute, în schimb şi unii şi alţii luptau cu o egală îndîrjire. Un lucru vrednic de semnalat este faptul că atacul fusese dezlănţuit de cei o mie cinci sute care tăbărîseră asupra celor şase mii de albi.

De-o parte o gloată, de cealaltă o adevărată falangă. De o parte şase mii de ţărani cu inima-lui-Isus brodată pe pieptarele de piele, cu panglici albe la pălăriile cu boruri rotunde, cu devize creştine cusute pe brasarde, cu şiraguri de mătănii prinse de centiroane, avînd mai multe furci decît săbii şi carabine fără baionete, tîrînd după ei tunuri legate cu frînghii, prost echipaţi, nedisciplinaţi şi înarmaţi ca vai de lume, dar fremătînd de o pătimaşă rîvnă. De partea cealaltă o mie cinci sute de ostaşi, cu tricornurile împodobite cu cocarde tricolore, îmbrăcaţi în mondire cu pulpane şi revere mari cu banduliere încrucişate, cu amnare cu mînere de oţel şi cu puşti prevăzute cu lungi baionete, instruiţi, încolonaţi în ordine, docili şi vajnici totodată, ştiind să se supună ca nişte oameni care sînt în stare să şi comande, înrolaţi, voluntar ca şi ceilalţi, dar ca voluntari în slujba patriei, altminteri jerpeliţi şi cu picioarele goale; de partea monarhiei nişte ţărani paladini, de partea revoluţiei nişte eroi în zdrenţe; fiecare din aceste două trupe avea un comandant care era sufletul ei; regaliştii un bătrîn, republicanii un om în floarea vîrstei. De o parte Lantenac, de cealaltă Gauvain.

Alături de tinere personalităţi de proporţii gigantice, cum ar fi bunăoară Danton, Saint-Just sau Robespierre, revoluţia are tinere figuri ideale ca Hoche şi ca Marceau. Gauvain era una dintre aceste figuri.

Gauvain avea treizeci de ani, o înfățișare herculeană, privirea gravă a unui profet și un rîs copilăresc. Nu-i plăcea să fumeze, nici să bea și nu obișnuia să înjure. În schimb nu se despărțea niciodată de o trusă de toaletă pe care o luase cu el pe cîmpul de luptă ; își îngrijea cu mare atenție unghiile, dinții și părul, un păr minunat de abanos ; de cîte ori făceau un popas, își scutura cu mîna lui mondirul ofițeresc ciuruit de gloanțe și albit de colb. Deși se avînta întotdeauna ca un zănatic în toiul încăierărilor, nu fusese nici măcar o dată rănit. Glasul său nespus de dulce, atunci cînd era nevoie, știa să ia un ton poruncitor și brusc de comandant. Era pentru toți un exemplu, dormind pe pămîntul gol, în bătaia ploii și a vîntului aprig de nord, sau în zăpadă, înfășurat în manta și rezemîndu-și capul fermecător de o piatră. Un suflet viteaz și neprihănit. În clipa cînd ținea sabia în mînă se transfigura dintr-odată. Avea acel aer efeminat care în focul bătăliilor se transformă într-o forță copleșitoare.

Era în același timp un gînditor și un filozof, într-un cuvînt un tînăr înțelept. Alcibiade, pentru cine-l vedea ; Socrate, pentru cine-l auzea cuvîntînd.

În mijlocul imensei improvizații care era revoluția franceză, acest tînăr devenise în scurtă vreme un comandant militar.

Detașamentul său, pe care-l organizase singur, era întocmit ca o legiune romană, o armată completă în miniatură, alcătuită din infanterie și cavalerie ; avea cercetașii ei, pionierii, geniștii și pontonierii săi ; și era înarmată cu tunuri, așa cum legiunea romană era înzestrată cu catapulte. Trei guri de foc împreună cu atelajul respectiv, cai de ham zdraveni, întăreau detașamentul, fără să-i îngreuneze totuși mișcările.

Lantenac era și el un comandant militar, ba chiar ceva mai cumplit. Era mai calculat și mai îndrăzneț totodată. Adevărații eroi la o vîrstă mai înaintată au mai mult sînge rece decît cei tineri, pentru că sînt mai departe de zorii vieții și mai multă cutezanță pentru că sînt mai aproape de moarte. Ce ar mai avea de pierdut ? Atît de puțin. Așa se explică operațiile pe cît de temerare, pe atît de savante, efectuate de Lantenac. În genere însă, din această înverșunată luptă corp la corp ce se dădea

între bătrînul comandant și cel tînăr, aproape cu regularitate Gauvain ieșea învingător. Poate că era vorba mai curînd de noroc decît de altceva. Tinerețea are parte de toate avantajele, chiar și de cele sîngeroase. Victoria este uneori o femeiușcă ușoară.

Lantenac era furios pe Gauvain ; întîi și-ntîi pentru că Gauvain îl bătea, apoi pentru că era neam cu el. Ce i s-o fi năzărit să se facă iacobin ? Gauvain ! Pușlamaua ! Moștenitorul lui, fiindcă marchizul nu avea copii, nepot din spița fratelui său, aproape sînge din sîngele lui ! — *Ah !* scrîșnea acest, ca să zicem așa, bunic, *dacă-mi încape în mînă, îl omor ca pe un cîine !*

De altfel, Republica avea toate motivele să se neliniștească din pricina marchizului de Lantenac. Abia apucase să debarce în Franța și se și dovedise o primejdie de temut. Numele lui fulgerase printre rîndurile răsculaților din Vendée ca o dîră de pulbere, și Lantenac devenise numaidecît centrul rebeliunii. Într-o mișcare de felul acesta, în care există un fel de rivalitate între oameni și fiecare ține să fie singur stăpîn pe crîngul sau rîpa lui, în momentul în care se ivește un conducător, căpeteniile răzlețe și egale între ele se strîng în jurul lui. Aproape toți căpitanii din codri i se alăturaseră lui Lantenac. Unul singur îl părăsise, Gavard, primul care ieșise în întîmpinarea lui. De ce ? Pentru că Gavard era un om de încredere. Cunoștea toate secretele și își însușise toate mijloacele vechiului sistem de război civil pe care Lantenac voia să-l răstoarne și să-l înlocuiască. Un om de încredere nu poate fi moștenit ; încălțămintea lui La Rouarie nu i se potrivea lui Lantenac. Drept care Gavard intrase în armata lui Bonchamp.

Ca militar, Lantenac era din școala lui Frederic al II-lea și, după părerea lui, războiul organizat trebuie asociat cu luptele de guerilă. Nu înțelegea să se bizuie nici pe o „mulțime haotică", așa cum i se înfățișa marea armată catolică și regală, un tăvălug omenesc menit să strivească totul în cale, nici pe grupurile izolate din huceaguri și tufărișuri, bune să hărțuiască inamicul, dar incapabile să-l zdrobească. Luptele de guerilă nu sînt în măsură să rezolve nimic sau rezolvă greșit ; combatanții încep prin a ataca o republică, ca să sfîrșească prin a

jefui o diligență. Lantenac nu înțelegea să poarte războiul breton, nici exclusiv în cîmp deschis cum îl purta La Rochejacquelein, nici exclusiv în păduri, unde se afla zona de acțiune a lui Jean Chouan; nici luptele din Vendée, nici hărțuielile lui Chouan; Lantenac dorea un război adevărat; să se folosească, adică, de țărani, dar să se sprijine pe soldați. Avea nevoie de cete înarmate pentru strategie și de regimente pentru tactică. Detașamentele acestea țărănești, care se adunau într-o clipă și tot într-o clipă se și risipeau, făceau adevărate minuni atunci cînd era vorba de un atac, de o ambuscadă sau de o încercuire năprasnică; le simțea însă prea inconsistente; îi lunecau printre degete ca apa, iar el ar fi vrut să creeze un punct de sprijin stabil în mijlocul acestor operații risipite și fluctuante; să întărească oștirea barbară din codri printr-o armată disciplinată care să devină pivotul acțiunilor executate de țărani. Concepție pe cît de temeinică, pe atît de primejdioasă; dacă planurile lui ar fi reușit, Vendée ar fi devenit cu adevărat invincibilă.

Dar unde putea să găsească trupe organizate? Cum să facă rost de soldați? Cine să-i pună la dispoziție regimente întregi? Unde putea să găsească o armată pusă pe picioare? În Anglia, firește. Așa se explică ideea fixă a lui Lantenac: să le ofere englezilor posibilitatea de a debarca. Iată cum ajunge să capituleze conștiința unor partide; cocarda albă îi ascundea uniforma roșie. Lantenac nu avea decît un singur gînd în minte: să ocupe un punct de pe litoral și să i-l cedeze apoi lui Pitt. De aceea, prinzînd de veste că Dol era lipsit de apărare, se grăbise să năvălească asupra orașului, pentru ca punînd stăpînire pe Dol să poată ocupa Mont-Dol, iar de aici să se extindă pe coastă.

Poziția era cît se poate de bine aleasă. Tunurile instalate pe Mont-Dol aveau să bombardeze pe de o parte Fresnois, pe de alta Saint-Brelade, ținînd la distanță patrula de la Cancale în așa fel, încît plaja să rămînă deschisă pentru o debarcare pe întreaga porțiune dintre Raz-sur-Couesnon și Saint-Mêloir-des-Ondes.

Pentru ca această expediție decisivă să poată fi dusă la bun sfîrșit, Lantenac luase cu el un detașament de peste șase mii de oameni, cei mai voinici din cetele de

țărani aflate sub conducerea sa și toată artileria de care dispunea, zece culevrine de calibrul șaisprezece, o culevrină-bastardă de opt și un obuzier cu proiectile de patru livre. Voia să instaleze o baterie cît mai puternică pe Mont-Dol, convingerea sa fiind că o mie de focuri trase de zece tunuri au mai mare efect decît o mie cinci sute de ghiulele aruncate de cinci guri de foc.

Reușita părea neîndoielnică. Detașamentul număra șase mii de oameni. Nu erau amenințați de nici o primejdie, decît dinspre Avranches de Gauvain cu un efectiv de o mie cinci sute de ostași, iar dinspre Dinan de Léchelle. E adevărat că Léchelle avea sub comanda lui douăzeci și cinci de mii de oameni, în schimb se afla la o distanță de douăzeci de leghe. Lantenac nu părea să aibă nici un motiv de îngrijorare deoarece dacă efectivul lui Léchelle era numeros, distanța în schimb era considerabilă, în timp ce în privința lui Gauvain, distanța mică era compensată de efectivul redus. Trebuie să mai spunem, de altfel, că Léchelle era un zevzec și că, mai apoi din vina sa, cei douăzeci și cinci de mii de ostași de sub comanda lui au fost zdrobiți pe cîmpia de la Croix-Bataille, înfrîngere pe care a plătit-o punîndu-și capăt zilelor.

Lantenac se simțea deci în cea mai deplină siguranță. Ocuparea orașului Dol se înfăptui vijelios și brutal. Marchizul de Lantenac avea o faimă cumplită ; toată lumea știa cît era de necruțător, așa încît nu întîmpină nici cea mai mică rezistență. Locuitorii înspăimîntați se baricadară în case. Cei șase mii de combatanți din Vendée puseră stăpînire asupra orașului într-o debandadă rurală, foindu-se ca într-un iarmaroc, fără furieri, fără cvartiruri, poposind la întîmplare, gătind în aer liber, risipindu-se prin biserici, lepădînd puștile pentru a depăna șiraguri de mătănii. Lantenac se grăbi să plece în recunoaștere pe Mont-Dol împreună cu cîțiva ofițeri de artilerie, lăsîndu-l să-i țină locul pe Gouge-le-Bruant, pe care-l numise aghiotantul său.

Gouge-le-Bruant a lăsat o urmă destul de ștearsă în istorie. Avea două porecle : *Sfarmalbaștri*, din pricina măcelurilor făcute printre patrioți, și *Imânus* fiindcă avea în el ceva cumplit de fioros. *Imânus*, derivat din *imma-*

nis[1] este un vechi cuvînt dialectal din Normandia de Jos, simbolul unei urîţenii inumane, aproape supranaturale, prin spaima pe care o răspîndeşte în jur, demonul, satirul, căpcăunul. *Datu-mi-a fost a vedere cu ochii mei pe Imânus,* spune un vechi hronic. Bătrînii din Crîng nu mai ştiu azi cine a fost Gouge-le-Bruant, nici ce poate să însemne Sfarmalbaştri. Dar îşi amintesc ca prin vis de Imânus. E un personaj ce s-a integrat superstiţiilor din partea locului. Numele lui Imânus încă mai este pomenit la Trémorel şi la Plumaugat, două sate în care se păstrează şi azi urmele funeste ale călcîiului său. Dacă toţi locuitorii din Vendée erau nişte sălbatici, Gouge-le-Bruant era un barbar. Un fel de şef de trib indian, tatuat cu cruci şi flori de crin ; purta pe faţă strălucirea sinistră, aproape nefirească, a unui suflet ce nu semăna cu nici un suflet omenesc. Era înspăimîntător de viteaz în toiul bătăliilor şi crîncen după aceea. O inimă ale cărei făgaşuri păreau nespus de întortocheate, în stare de cele mai înfocate devotamente, dar şi de cele mai teribile dezlănţuiri mînioase. Era capabil, oare, să judece ? Da, dar aşa cum se tîrăsc şerpii ; în spirală. Începea prin a fi un erou, pentru a deveni în cele din urmă un asasin. Nimeni nu putea să ghicească motivele ce determinau acţiunile sale, a căror monstruozitate atingea uneori măreţia. Din partea lui te puteai oricînd aştepta la lucrurile cele mai nebănuite şi mai îngrozitoare. Era de o ferocitate fabuloasă.

Aşa se explică şi înfricoşata poreclă de *Imânus.*

Marchizul de Lantenac se bizuia pe cruzimea lui. Şi pe bună dreptate, fiindcă nimeni nu-l întrecea în cruzime pe Imânus ; în privinţa strategiei şi a tacticii însă superioritatea lui era mai puţin vădită şi poate că marchizul greşise făcîndu-l aghiotantul său. Oricum ar fi, plecînd în recunoaştere, îi încredinţase lui Imânus misiunea de a-l înlocui şi de a lua toate măsurile necesare.

Războinic încercat, dar nu şi militar, Gouge-le-Bruant era în stare să măcelărească un trib, nu să şi păzească un oraş. Avu grijă totuşi să instaleze cîteva avanposturi.

[1] Năprasnic (lat.).

Pe înserat, în timp ce se îndrepta spre Dol, după ce recunoscuse terenul pe care urma să așeze bateria, marchizul de Lantenac auzi la un moment dat niște bubuituri de tun. Își aținti privirea. Un fum roșcat se ridica din strada principală. Era vorba de un atac năprasnic, de o invazie, de un asalt ; se dădeau lupte în oraș.

Deși cu greu s-ar fi găsit pe lume ceva care să-l mire, Lantenac rămase uluit. Numai la așa ceva nu s-ar fi așteptat. Cine putea să fie ? Cu siguranță că nu Gauvain. Nimeni nu s-ar fi încumetat să atace niște forțe de patru ori mai mari. Atunci Léchelle ? Să fi străbătut o asemenea distanță în marș forțat ? Era greu de crezut că putea fi Léchelle, în nici un caz însă Gauvain.

Lantenac dădu pinteni calului ; pe drum întîlni locuitori ce părăseau în grabă orașul ; încercă să afle ceva de la ei ; toți erau înnebuniți de spaimă și strigau : „Albaștrii ! Albaștrii !" Cînd ajunse la fața locului, situația era cît se poate de proastă.

Iată ce se întîmplase.

III

Armate mici, bătălii mari

Intrînd în Dol, țăranii, așa cum am arătat, se răspîndiseră în oraș, fiecare de capul său. Așa se întîmplă de obicei cînd oamenii *se supun din prietenie*, după cum spuneau răsculații din Vendée ; o supunere de un ordin special, în virtutea căreia pot deveni eroi, dar nu soldați în adevăratul înțeles al cuvîntului. După ce puseseră la adăpost artileria împreună cu calabalîcul sub bolțile vechii hale și, frînți de oboseală, băuseră, mîncaseră și „se smeriseră", sătenii se culcaseră claie peste grămadă, în mijlocul străzii, mai curînd înțesată decît păzită. Cum începuse să se înnopteze, cei mai mulți adormiră cu capul pe raniță, unii lîngă neveste, fiindcă adesea țărăncile își urmau bărbații ; în Vendée femeile însărcinate erau folosite ca iscoade. Era o noapte frumoasă de iulie ;

constelațiile scînteiau în înaltul cerului negru-albăstrui. Întreg cantonamentul, ce semăna mai curînd cu o caravană în timpul unui popas decît cu o tabără militară, picotea în tihnă. Deodată, în ultimele licăriri ale amurgului, cei care nu apucaseră încă să închidă ochii văzură trei guri de foc îndreptate asupra lor în capătul străzii principale.

Era Gauvain. Atacase pe neașteptate avanposturile, pătrunsese în oraș și ocupase cu detașamentul său capătul uliței.

Unul dintre țărani se sculă de jos strigînd: „Stai! Cine-i?" și descărcă pușca; invadatorii îi răspunseră cu o lovitură de tun. După care izbucni o salvă năprasnică de muschete. Gloata ațipită sări în picioare. Amară surpriză: să adormi cu ochii la stele și să te trezești sub o ploaie de mitralii!

Primele clipe fură cumplite. Ce poate fi mai cutremurător decît forfota unei mulțimi lovite pe neașteptate! Răsculații se repeziră să înșface armele. Răcneau, alergau, mulți dintre ei cădeau răpuși. Încolțiți, flăcăii nu-și mai dădeau seama ce fac și se împușcau unii pe alții. Oameni buimaci ieșeau din case, intrau iar înăuntru, ieșeau din nou afară, rătăceau aiuriți prin învălmășeală. Familii răzlețite se căutau chemîndu-se în gura mare. Prezența femeilor, a copiilor, făcea și mai sinistră încăierarea. Gloanțele șuierau, săgetînd întunericul. Focurile de armă țîșneau din toate ungherele nopții. Pretutindeni numai fum și zarvă. Furgoanele și convoaiele de căruțe, vîrîte unele într-altele, sporeau și mai mult harababura. Caii zvîrleau din copite. Răniții erau călcați în picioare și-i auzeai urlînd pe jos. Pe fețele tuturor se zugrăvea fie spaima, fie uimirea. Soldații și ofițerii se strigau unii pe alții. Și în mijlocul acestui infern, indiferența posacă a cîtorva. O femeie își alăpta pruncul rezemată de un perete, alături de bărbatu-său care fusese rănit la picior și care, în timp ce-i curgea sîngele în neștire, își încărca liniștit carabina și trăgea la întîmplare, semănînd moartea în negura nopții. Alții, întinși pe burtă, trăgeau printre roțile carelor. Cînd și cînd izbucnea un vacarm de țipete. Bubuitul tunului însă acoperea orice alt zgomot. Era un spectacol cu drept cuvînt înfiorător.

Oamenii cădeau unii peste alţii ca arborii clădiţi în părcane. Mitraliile lui Gauvain, care se pusese la adăpost, îşi atingeau fără greş ţinta, în vreme ce pierderile suferite de detaşamentul lui erau destul de neînsemnate.

În cele din urmă însă, cu toată debandada, ţăranii reuşiră să se descurce şi să intre în defensivă ; se retraseră cu toţii sub bolţile halei, ca într-o vastă şi umbroasă redută, o adevărată pădure de stîlpi de piatră. Acolo se dezmeticiră, în fine ; tot ce le amintea de codrii lor le inspira încredere. Imânus îşi dădea toată silinţa să-l înlocuiască pe Lantenac. Aveau şi ei tunuri, ce-i drept, dar spre marea mirare a lui Gauvain nici prin gînd nu le trecea să le folosească ; în realitate, cum ofiţerii de artilerie plecaseră în recunoaştere pe Mont-Dol împreună cu marchizul, flăcăii nu se pricepeau să manevreze falconetele şi culevrinele ; în schimb îi împroşcau cu gloanţe pe albaştrii care-i bombardau, ripostînd cu salve de muschete la ploaia de mitralii. Ei erau cei ce se aflau acum la adăpost. Puseseră grămadă căruţurile, cotigile, calabalîcul şi toate poloboacele pe care le găsiseră în hala veche, înjghebînd o baricadă cu numeroase goluri prin care puteau să scoată afară ţevile carabinelor. Focurile ce ţîşneau prin aceste metereze erau nimicitoare. Toate pregătirile se făcură la repezeală. Într-un sfert de oră hala se transformase într-un front inexpugnabil.

Situaţia începea să devină îngrijorătoare pentru Gauvain. Hala aceea preschimbată ca prin farmec într-o fortăreaţă era ceva cu totul neaşteptat. Ţăranii stăteau ticsiţi acolo şi cu neputinţă de clintit. Gauvain reuşise să-i atace prin surprindere, dar nu ştiuse să profite de harababura iscată. Comandantul descălecase. În picioare, cu mîna încleştată pe spadă şi braţele încrucişate pe piept, învăpăiat de flacăra torţei ce lumina bateria, îşi încorda privirile, încercînd să străpungă întunericul ce-l împresura.

Dat fiind statura sa înaltă şi aflîndu-se în bătaia luminii, nu se putea să nu atragă atenţia celor de pe baricadă. Era o ţintă foarte uşor de ochit, lucru de care comandantul părea că nici habar n-are.

Gloanţele cu care-l împroşcau răsculaţii curgeau potop în jurul lui Gauvain, care stătea locului îngîndurat.

În schimb, era în măsură să țină piept cu tunul salvelor de carabine. Orice ar fi, ghiuleaua nu se poate să nu aibă pînă la urmă cîștig de cauză. Cine are artileria de partea sa, poate fi convins de izbîndă. Bateria lui, folosită cu iscusință, îi asigura superioritatea.

Deodată, din mijlocul halei cufundate în beznă, țîșni un fulger, urmat imediat de o bubuitură ca de trăsnet, și în aceeași clipă o ghiulea străpunse peretele unei case din spatele lui Gauvain, chiar deasupra capului său.

Baricada riposta la bătaia tunurilor lui cu focurile altor tunuri.

Ce se întîmplase ? Intervenise ceva neprevăzut. Artileria trăgea acum și dintr-o tabără și din cealaltă.

O a doua ghiulea, apucînd același drum ca și prima, se înfipse în perete, mai-mai să-l atingă pe Gauvain. Cea de-a treia ghiulea îi smulse pălăria din cap.

Cîteșitrele erau de calibru mare. Fuseseră probabil aruncate cu un tun de șaisprezece.

— Vă ochesc, căpitane, strigară artileriștii.

Și se grăbiră să stingă torța. Gauvain, preocupat, se aplecă să-și ia de jos pălăria.

Cineva într-adevăr încerca să-l nimerească : era Lantenac.

Marchizul tocmai se îndrepta spre baricadă, venind din direcția opusă, cînd Imânus îi ieșise înainte.

— Monseniore, ne-au lovit pe neașteptate.

— Cine ?

— Nu știu.

— Drumul spre Dinan e liber ?

— Cred că da.

— Trebuie să începem retragerea.

— A și început. Au șters-o destui pînă acum.

— Nu trebuie s-o ștergem ; trebuie să ne retragem. De ce n-ați pus la bătaie tunurile ?

— Ne-am pierdut capul. Și pe urmă nici ofițerii nu erau aici.

— Mă duc eu.

— Monseniore, am pornit spre Fougères tot ce-am putut încărca în căruțe, calabalîcuri și femei și ce mai era de prisos. Ce facem cu ăia micii, cu cei trei prizonieri?

— A, copiii aceia?

— Da.

— Sînt ostatecii noştri. Trimite-i la Tourgue.

Şi zicînd acestea, marchizul se apropie de baricadă. Din clipa în care sosi comandantul situaţia se schimbă pe de-a-ntregul. Aşa cum fusese baricadată abia dacă rămînea loc pentru două tunuri, aşa încît artileria nu putea fi folosită cum s-ar fi cuvenit; marchizul aşeză în poziţie de tragere două guri de foc de calibrul şaisprezece pentru care făcu nişte ambrazuri. Cum stătea aplecat asupra uneia dintre ele, cercetînd bateria inamică prin ambrazură, îl zări pe Gauvain şi dădu un strigăt:

— El e!

Apucă repede un şomoiog de cîlţi şi fultuitorul, încărcă tunul cu mîna lui, fixă înălţătorul şi reglă tirul. De trei ori în şir îl ochi pe Gauvain şi de fiecare dată dădu greş. A treia oară reuşi doar să-i zboare pălăria.

— Neîndemînaticule! bombăni Lantenac. Să fi ochit puţin mai jos, îi zburam capul.

În aceeaşi clipă însă torţa se stinse şi întunericul îi acoperi vederea.

— Bine, spuse el.

Apoi, întorcîndu-se spre ţăranii servanţi, le spuse:

— Bateţi cu mitraliile.

Gauvain nu se lăsa nici el mai prejos. Lucrurile se înrăutăţeau tot mai mult. Bătălia luase o întorsătură neprevăzută. Baricada începuse să-l bombardeze. Cine putea şti dacă de la defensivă răsculaţii nu aveau să treacă pînă la urmă la ofensivă. Lăsînd de-o parte morţii şi dezertorii, avea de înfruntat cel puţin cinci mii de combatanţi, în timp ce lui îi mai rămăseseră doar o mie două sute de oameni valizi. Ce s-ar întîmpla dacă inamicul şi-ar da seama că republicanii sînt atît de puţini? Rolurile s-ar fi schimbat. De unde el pornise atacul, acum ar fi fost la rîndul lui atacat. Era de ajuns ca oamenii de după baricadă să încerce o ieşire, pentru ca totul să se întoarcă împotriva lui.

Ce era de făcut? Nici vorbă nu putea fi să atace direct baricada, iar ca să încerce a o lua cu asalt era o nălucire deşartă; o mie două sute de ostaşi nu pot sili

o trupă de cinci mii de oameni să părăsească o poziţie. Nu putea să forţeze lucrurile, iar ca să aştepte ar fi însemnat să rişte prea mult. Trebuia neapărat să pună capăt situaţiei. Dar cum ?

Gauvain era din partea locului şi cunoştea oraşul ; ştia astfel că în spatele vechii hale, pe care răsculaţii din Vendée o întăriseră ca pe o cetate, se află un adevărat labirint de ulicioare înguste şi întortocheate.

Se întoarse aşadar spre adjunctul său, viteazul căpitan Guéchamp, care avea să se ilustreze mai apoi curăţind de rebeli pădurea Concise, locul de baştină al lui Chouan, tăindu-le trupelor inamice drumul spre lacul Chaîne, ca să nu poată ocupa oraşul Bourgneuf.

— Guéchamp, îi spuse el, îţi las dumitale comanda. Bate-i cu tunurile, nu-i slăbi nici o clipă. Sparge-le baricada cu ghiulele. Caută să le dai tot timpul de lucru.

— Am înţeles, răspunse Guéchamp.

— Strînge detaşamentul, să aibă toţi armele încărcate şi fii gata de atac.

Îi şopti apoi ceva la ureche.

— S-a făcut, încuviinţă adjunctul.

— Toboşarii noştri sînt toţi prezenţi ?

— Da.

— Avem nouă toboşari. Păstrează doi şi dă-mi-i pe ceilalţi şapte.

Cei şapte tamburi se aliniară în tăcere în faţa lui Gauvain.

— Batalionul Boneta-Roşie, la mine, fuga marş! strigă comandantul.

Doisprezece ostaşi printre care şi un sergent ieşiră din rînduri.

— Am spus tot batalionul, repetă Gauvain.

— Ăştia sîntem toţi, răspunse sergentul.

— Numai doisprezece ?

— Atîţia am mai rămas.

— Bine, zise Gauvain.

Sergentul nu era nimeni altul decît vajnicul şi inimosul Radoub, răcanul care adoptase în numele întregului batalion cei trei copilaşi găsiţi în pădurea Saudraie.

Numai o jumătate din efectivul batalionului, dacă vă mai amintiţi, fusese masacrat la ferma Păişurilor, şi Radoub avusese norocul să nu se numere printre victime.

În apropiere se afla un furgon cu nutreţ.

— Sergent, ordonă Gauvain arătîndu-i furgonul, pune oamenii dumitale să facă nişte funii de paie şi să înfăşoare puştile cu ele, ca să nu se audă vreun zgomot dacă se ciocnesc.

Într-un minut ordinul fu executat în cea mai deplină linişte şi pe întuneric.

— Gata, spuse sergentul.

— Soldaţi, descălţaţi-vă, porunci din nou Gauvain.

— N-avem încălţăminte, răspunse sergentul.

Împreună cu cei şapte tamburi erau nouăsprezece oameni în cap, Gauvain fiind al douăzecilea.

— În flanc cîte unul, strigă comandantul. Aşezaţi-vă în spatele meu. Întîi toboşarii, pe urmă batalionul. Sergent, ia comanda batalionului.

Porni în fruntea şirului şi, în timp ce tunurile băteau fără încetare din ambele tabere, cei douăzeci de oameni, alunecînd ca nişte umbre, se afundară în labirintul ulicioarelor pustii.

Merseră astfel o bucată de vreme strecurîndu-se printre case, de-a lungul străzilor întortocheate. Oraşul părea mort ; cetăţenii se ascunseseră prin beciuri. Toate porţile erau baricadate, toate obloanele închise. Şi nicăieri o zare de lumină.

În mijlocul acestei tăceri strada mare clocotea învolburată, stîrnind un vacarm cumplit ; bombardamentul continua ; bateria republicană şi baricada regalistă îşi scuipau toate mitraliile, împroşcîndu-se furioase.

După vreo douăzeci de minute de mers şerpuitor, Gauvain care, în ciuda întunecimii păşea sigur de sine, ajunse la capătul unei străzi ce ieşea din nou în strada mare, dar în partea cealaltă a halei.

Aici situaţia era cu totul diferită. Neprevăzători, cum au fost de cînd lumea constructorii de baricade, oamenii nu avuseseră grijă să-şi întărească poziţia şi în direcţia aceasta, lăsînd hala deschisă, aşa încît oricine putea pătrunde nestingherit sub bolţile sprijinite pe stîlpi, unde aşteptau gata de plecare, cu caii prinşi în hamuri, cîteva

căruțe cu calabalîc. Gauvain și cei nouăsprezece ostași aveau înaintea lor cinci mii de răsculați, care acum însă erau întorși cu spatele spre ei.

Gauvain îi spuse ceva în șoaptă sergentului ; ostașii desfăcură paiele în care înfășuraseră puștile ; cei doisprezece grenadieri se așezară în trăgători după colțul ulicioarei, pe care toboșarii așteptau cu baghetele în mînă.

Salvele de artilerie răbufneau cu întreruperi. Deodată, în răstimpul dintre două bubuituri, Gauvain ridică spada și cu un glas care răsuna ca o goarnă în tăcerea nopții, strigă :

— Două sute de oameni la dreapta, două sute la stînga, restul în mijloc !

În aceeași clipă se auzi trosnetul celor douăsprezece puști, și cei șapte toboșari dădură semnalul de atac.

Atunci comandantul trîmbiță temutul strigăt al albaștrilor :

— Atac la baionetă ! Înainte, marș !

Efectul fu nemaipomenit.

Gloata de țărani se simți încercuită, închipuindu-și că în spatele ei se afla o nouă armată. În același timp, auzind bătaia tobelor, detașamentul ce ocupa capătul străzii mari și care se afla acum sub comanda lui Guéchamp, se puse în mișcare, dînd la rîndul său semnalul de atac și porni în pas alergător în direcția baricadei ; răsculații se văzură prinși între două focuri ; panica te face întotdeauna să exagerezi lucrurile ; cînd un om e înspăimîntat, o detunătură de revolver îi sparge urechile ca o bubuitură de tun, orice urlet nu este decît o nălucire, iar un lătrat de cîine pare răcnetul unui leu. Trebuie să spunem de asemenea că țăranul intră în panică cu aceeași repeziciune cu care un stog de paie ia foc și, la fel cum un stog de paie aprins se transformă numaidecît într-o pălălaie, panica țăranului se preschimbă în debandadă. Nu există cuvinte care să zugrăvească graba înfrigurată cu care rebelii fugiră.

În cîteva clipe hala se goli ; înfricoșați la culme, flăcăii se risipiră, ofițerii nu mai erau în stare să-i țină în frîu, Imânus încercă în zadar să-i oprească doborînd vreo doi-trei dezertori, care mai de care striga : *Scape cine poate !* și, scurgîndu-se pe străzile orașului ca prin gău-

rile unui ciur, întreaga armată se răspîndi pe cîmpie cu iuțeala cu care un nor gros e împrăștiat de o vijelie. Unii o apucară spre Chateauneuf, alții spre Plerguer, iar alții spre Antrain.

Marchizul de Lantenac avu parte să vadă toată această debandadă. Înfundă cu mîna lui gurile tunurilor ca să nu mai poată fi folosite, și se retrase cel din urmă, tacticos și cu sînge rece, murmurînd: Hotărît, cu țăranii nu-i nimic de făcut. Avem nevoie de englezi.

IV

Pentru a doua oară

Victoria era deplină.

Gauvain se întoarse către ostașii din batalionul Boneta-Roșie:

— Nu sînteți decît doisprezece, le spuse el, dar ați făcut mai multă ispravă decît o mie.

Un cuvînt de laudă din partea comandantului, pe vremea aceea, avea tot atîta preț ca și cea mai înaltă decorație.

Guéchamp, pe care Gauvain îl trimisese să-i urmărească pe fugari afară din oraș, reuși să captureze numeroși prizonieri.

Aprinseră apoi torțe și începură a scotoci tot orașul.

Toți cei ce nu apucaseră încă să fugă se predaseră. Luminară apoi strada mare cu artificii. Era toată înțesată de morți și răniți. Biruința trebuie smulsă pentru ca o bătălie să ia sfîrșit; cîteva grupuri răzlețe, care încă mai rezistau cu disperare, fură împresurate și silite să depună armele.

Gauvain observase în mijlocul forfotei zănatice pe care o stîrnise panica, un om plin de energie, un soi de faun sprinten și viguros care acoperise retragerea celorlalți fără a fi încercat să fugă o dată cu ei. Țăranul se folosise cu o iscusință desăvîrșită de carabina lui, cînd scuipînd foc cu oțelele, cînd lovind în dreapta și-n stînga

cu patul puștii cu atîta rîvnă, încît în cele din urmă îl frînsese ; acum ținea un pistol într-o mînă și-n cealaltă o sabie. Nimeni nu îndrăznea să se apropie. Deodată. Gauvain îl văzu clătinîndu-se pe picioare și sprijindu-se de un stîlp de pe stradă. Fusese rănit. Cu toate astea nu voia să lase din mînă nici spada, nici pistolul. Gauvain își puse spada la subsuoară și păși spre el.

— Predă-te, îl somă comandantul.

Omul îl privi drept în ochi. Sîngele îi șiroia pe sub haine din rana pe care o căpătase, și făcuse o băltoacă la picioarele lui.

— Ești prizonierul meu, spuse din nou Gauvain.

Celălalt însă nu descleșta gura.

— Cum te cheamă ?

— Joacă-n Beznă mă cheamă.

— Ești un viteaz, îl lăudă Gauvain.

Și-i întinse mîna.

— Trăiască regele ! spuse rebelul.

Și adunîndu-și puterile ridică amîndouă brațele o dată și slobozi un foc de pistol în pieptul comandantului, iar cu mîna în care ținea sabia încercă să-l izbească în creștet.

Numai un tigru poate s-ar fi mișcat cu atîta agerime ; cineva se dovedi însă și mai ager decît el. Era un călăreț care sosise pe nesimțite cu puțin mai înainte. În momentul în care îl văzu pe răzvrătit ridicînd sabia și pistolul, călărețul se și repezise între el și Gauvain. Fără ajutorul lui, Gauvain ar fi fost răpus. Glontele nimeri calul, iar lovitura de sabie pe călăreț, și amîndoi se prăbușiră. Totul se petrecu în mai puțin de o clipă.

La rîndul său rebelul căzu grămadă pe caldarîm.

Sabia îl izbise peste obraz pe călărețul care zăcea acum lungit pe jos în nesimțire. Calul în schimb fusese ucis.

Gauvain se apropie de rănit.

— Cine ar putea să fie ? întrebă el.

Și îl cercetă cu atenție. Fața îi era scăldată în sîngele ce curgea din tăietură acoperindu-i chipul cu o mască purpurie. Cu neputință să-i deslușească trăsăturile. Sin-

gurul lucru de care-și putea da seama era faptul că avea părul cărunt.

— Omul ăsta mi-a salvat viața, spuse Gauvain. Nu e nimeni aici care să-l cunoască ?

— Adineauri a intrat în oraș, căpitane, îl lămuri un soldat. L-am văzut îndreptîndu-se încoace. Venea dinspre Pontorson.

Chirurgul detașamentului sosi într-un suflet, aducînd cu el trusa. Rănitul încă nu-și venise în simțiri.

— Nu-i nimic. O simplă crestătură ce i-a brăzdat obrazul, spuse medicul după ce-l examină. Într-o săptămînă o să fie pe picioare. Orice s-ar zice, strașnică lovitură !

Rănitul avea pe el o manta, era încins cu un brîu tricolor, și purta pistoale și spadă. Îl întinseră pe o targă și-l dezbrăcară. Cineva aduse o găleată cu apă proaspătă. În timp ce chirurgul îi spăla rana, chipul necunoscutului începu să iasă la iveală. Gauvain îl privea cu o atenție tot mai stăruitoare.

— Are vreun act, ceva, asupra lui ? întrebă comandantul.

Medicul pipăi unul din buzunarele laterale și scoase un portofel pe care i-l întinse lui Gauvain.

Între timp rănitul, trezit din leșin, începu a da semne de viață. Pleoapele-i pîlpîiră ușor.

Scotocind în portofel, Gauvain găsi o foaie de hîrtie împăturită în patru ; o desfăcu și citi :

„Comitetul salvării publice. Cetățeanul Cimourdain..."

— Cimourdain ! exclamă el.

Auzindu-l, rănitul deschise ochii.

Gauvain parcă își ieșise din minți.

— Cimourdain ! Dumneata ! Mi-ai salvat viața pentru a doua oară.

Cimourdain îl sorbea din ochi. O neasemuită bucurie, cu neputință de tălmăcit în cuvinte, îi lumina chipul însîngerat.

Gauvain căzu în genunchi în fața rănitului strigînd :

— Maestrul meu !

— Părintele tău, murmură Cimourdain.

V

Picătura de apă rece

Nu se mai văzuseră de ani şi ani, dar în adîncul sufletului lor nu se despărţiseră niciodată ; se recunoscură numaidecît, ca şi cînd abia cu o zi înainte şi-ar fi luat rămas bun.

În clădirea primăriei din Dol se închegase în pripă un fel de ambulanţă. Cimourdain fu întins pe un pat într-o cămăruţă de lîngă sala cea mare în care zăceau ceilalţi răniţi. După ce cusu obrazul crestat de sabie, chirurgul puse capăt caldelor manifestări de duioşie ale celor doi bărbaţi, spunînd că Cimourdain trebuia lăsat să doarmă. Gauvain, de altminteri, avea acum o mie şi una de griji pe cap, aşa cum se întîmplă întotdeauna după o biruinţă, cînd te cheamă atîtea îndatoriri şi ai atîtea lucruri de descurcat. Cimourdain rămase aşadar singur ; nu reuşi totuşi să adoarmă, din pricina febrei de care era cuprins, febră provocată nu numai de rana căpătată dar şi de bucuria ce-l stăpînea.

Cu toate că nu dormea încă, nu se putea convinge că e treaz. Să fie cu putinţă oare ? Visul său se înfăptuise. Cimourdain nu credea în noroc şi iată că totuşi norocul îi ieşise în cale. Îl descoperise în sfîrşit pe Gauvain. Îl părăsise cînd era doar un copil, pentru a-l regăsi acum bărbat în lege ; pentru a regăsi un om mare, temut, viteaz ; pentru a-l regăsi triumfător, un triumf pe care-l dobîndise în numele poporului. În Vendée, Gauvain era punctul de sprijin al revoluţiei, o columnă pe care nimeni altul decît el, Cimourdain, o dăruise republicii. Cel ce cîştigase biruinţa era discipolul său. Ceea ce Cimourdain vedea strălucind în această tînără personalitate, căreia îi fusese desigur hărăzit un loc în panteonul republican, era propria sa gîndire ; ucenicul său, odrasla spiritului său, era de pe acum un erou şi în curînd numele său avea să devină glorios ; Cimourdain avea impresia că propriul său suflet se reîntrupase într-un geniu. Văzuse doar cu ochii lui în ce fel Gauvain ştia să poarte un război ; aşa cum Chiron l-ar fi văzut luptînd pe Ahile.

Ciudată asemănare între preot și centaur, preotul fiind și el om doar pe jumătate.

Peripețiile aventurii pe care o trăise, adăugîndu-se la insomnia provocată de rană, îl umpleau ca de o beție misterioasă. Un destin tînăr se înălța, falnic, sub ochii lui, și bucuria lui era cu atît mai copleșitoare cu cît știa că are depline puteri asupra acestui destin ; încă o victorie ca aceea la care asistase și un singur cuvînt rostit de Cimourdain ar fi fost de ajuns pentru ca republica să-i încredințeze lui Gauvain o armată întreagă. Nimic nu te poate ameți mai tare ca uimirea pe care o încerci văzînd că totul îți merge din plin. Pe vremea aceea, fiecare avea ambițiile sale militare ; fiecare ținea să investească un general ; Danton dorea să-l investească pe Westermann, Marat pe Rossignol, iar Hébert pe Ronsin, în timp ce Robespierre ar fi vrut să-i măture pe toți. De ce nu Gauvain ? își spunea Cimourdain și începea să viseze cu ochii deschiși. În fața lui se deschideau nețărmurite posibilități ; croia planuri peste planuri ; toate piedicile se năruiau ca prin farmec ; căci din moment ce ai pus piciorul pe prima treaptă a unei scări ce se pierde în infinit, nu te mai poți opri, vrei să te ridici tot mai sus și dintr-un om ajungi astfel să faci un astru. Un mare general de fapt nu e nimic mai mult decît un simplu comandant militar ; un mare căpitan de oști însă este în același timp și un îndrumător spiritual ; în visurile lui, Cimourdain îl vedea pe discipolul său mare căpitan. Și-l închipuia bunăoară, căci visurile se urzesc repede, fugărindu-i pe englezi pe ocean ; sau, pe Rin, pedepsindu-i pe monarhii din nord ; în Pirinei, respingînd armatele spaniole ; în Alpi, făcîndu-i semn Romei să se ridice. În ființa lui Cimourdain se îngemănau caracterele a doi oameni : unul duios, celălalt încruntat ; și în clipa aceea amîndoi aveau toate motivele să fie mulțumiți ; idealul său fiind necruțător, închipuirea i-l zugrăvea pe Gauvain ca pe un om falnic, dar în același timp și cumplit. Cimourdain se gîndea la tot ceea ce trebuia să fie distrus înainte de a se construi și în sinea lui își spunea, firește, că în împrejurările de față mila nu avea nici un rost. Gauvain trebuia să fie „la înălțime", cuvînt deseori folosit pe atunci. Cimourdain îl vedea pe Gauvain strivind negurile sub călcîiul

său, îmbrăcat într-o platoșă de lumină, cu fruntea scînteietoare ca un meteor, deschizînd larg aripile simbolice ale dreptății, rațiunii și progresului și cu o spadă în mînă ; înger, dar un înger răzbunător.

În timp ce plutea așa în lumea visurilor sale ca într-un extaz, auzi prin ușa întredeschisă un zvon de glasuri în sala cea mare a ambulanței de lîngă odăița sa și recunoscu glasul lui Gauvain, care îi răsunase necontenit în auz, în toți acești ani în care fuseseră despărțiți ; vocea omului matur păstrează întotdeauna unele inflexiuni din copilărie. Cimourdain trase cu urechea. Desluși un zgomot de pași, apoi cuvintele unor soldați care spuneau :

— Ăsta-i omul care a tras asupra dumneavoastră, căpitane. Văzînd că nu se uita nimeni la el, s-a tîrît pe brînci și s-a ascuns într-o pivniță. Dar pînă la urmă tot l-am găsit. Ăsta e.

Și Cimourdain putu să audă următorul dialog între Gauvain și rebel :

— Ești rănit ?

— Sînt încă destul de teafăr ca să pot fi împușcat.

— Culcați-l într-un pat. Legați-i rănile și îngrijiți-l pînă s-o înzdrăveni.

— Lăsați-mă să mor.

— Ba nu, ai să trăiești. Ai vrut să mă ucizi în numele regelui, îți dăruiesc viața în numele republicii.

O umbră înnegură fruntea lui Cimourdain. Tresări ca și cînd cineva l-ar fi trezit brusc din somn și murmură cu o tristețe întunecată de presimțiri :

— Într-adevăr, e prea îngăduitor.

VI

Sîn tămăduit, inimă rănită

Un obraz crestat se vindecă repede ; se afla însă undeva o ființă și mai greu rănită decît Cimourdain. E vorba de femeia împușcată pe care cerșetorul Tellmarch o descoperise într-o băltoacă de sînge la ferma Păișurilor și o luase acasă la el.

Michelle Fléchard fusese mai aproape de moarte decît își închipuise Tellmarch. În afară de rana pe care o căpătase la piept, ceva mai sus de sîn, mai avea încă o rană în dreptul omoplatului ; în timp ce un glonte îi sfărîma clavicula, un al doilea glonte îi străpungea umărul ; dar cum plămînul scăpase nevătămat femeia reuși să se însănătoșească. Pentru țărani Tellmarch era un bătrîn „firoscos“, ceea ce în graiul lor însemna și doftor, și felcer, și vrăjitor în același timp. Cerșetorul o doftorici pe rănită în vizuina lui de fiară pădureață, pe așternutul de iarbă-de-mare, cu acele remedii misterioase numite „buruieni de leac“ și, datorită îngrijirilor lui, Michelle Fléchard scăpă cu viață.

Clavicula se lipi la loc, rana din piept și cea de la umăr se închiseră și, după cîteva săptămîni începuse să se întremeze.

Într-o dimineață putu să iasă în fine din bîrlog sprijinită de Tellmarch și să se așeze la soare, sub copaci. Cerșetorul știa prea puține lucruri despre ea, căci pentru ca rănile din piept să se poată vindeca femeia trebuia să se cruțe, păstrînd cea mai deplină tăcere, așa că, tot timpul cît zăcuse zbătîndu-se între viață și moarte, abia dacă apucase să scoată cîteva cuvinte. De cîte ori încerca să spună ceva, Tellmarch o silea să tacă ; în schimb mintea ei părea să urzească tot felul de gînduri cu un fel de încăpățînare și Tellmarch vedea perindîndu-se în ochii ei mohorîtul alai al unor năluciri dureroase. În dimineața aceea se simțea întremată și putea la nevoie să umble și singură ; a îngriji un bolnav e ca și cum l-ai aduce din nou pe lume și Tellmarch o privea fericit. Uncheașul începu să surîdă.

— Iacătă, că ne-am pus pe picioare, prinse el a-i vorbi, acum nu mai avem nici o rană.

— Decît la inimă, spuse femeia.

Pentru ca o clipă mai tîrziu să-l întrebe :

— Va să zică nu știi unde ar putea să fie ?

— Cine ? se miră Tellmarch.

— Copiii mei.

Acel „va să zică“ dădea în vileag o lume întreagă de gînduri ; tălmăcit cu alte cuvinte înțelesul lui era : „De vreme ce nu-mi spui nimic, de vreme ce stai lîngă mine

atîtea zile fără să scoţi un cuvînt, de vreme ce mă sileşti să tac ori de cîte ori încerc să deschid gura, de vreme ce pari atît de înfricoşat să nu vorbesc, înseamnă că n-ai ce să-mi spui." Adeseori, mistuită de febră, cu minţile rătăcite, aiurînd, îşi chemase copiii şi de fiecare dată băgase de seamă, fiindcă sînt lucruri pe care omul le observă chiar şi atunci cînd aiurează, că bătrînul nu-i spunea nimic.

De fapt, Tellmarch nici nu s-ar fi priceput ce să-i spună. Nu-i chiar aşa uşor să-i vorbeşti unei mame despre copiii pe care i-a pierdut. Şi pe urmă ce ştia el? Chiar nimic. Adică nimic mai mult decît că o mamă fusese împuşcată, că întîmplarea făcuse ca el s-o găsească zăcînd pe jos, că atunci cînd o ridicase de acolo şi o dusese în bîrlogul lui, era un trup neînsufleţit, că acel trup neînsufleţit avea trei copii şi că marchizul de Lantenac, după ce poruncise să fie împuşcată mama, luase copiii cu el. La asta se rezumau toate informaţiile pe care izbutise să le culeagă. Ce se întîmplase cu copiii? Mai trăiau încă? Ştia doar, din auzite, că era vorba de doi băieţaşi şi de o fetiţă abia înţărcată. Nimic altceva. În sinea lui îşi punea tot felul de întrebări în legătură cu soarta celor trei oropsiţi, dar toate întrebările rămîneau fără răspuns. Oamenii din partea locului pe care încercase să-i descoasă se mulţumiseră să clatine din cap. Domnul de Lantenac era un om despre care nu le prea plăcea să vorbească.

Nu le plăcea să vorbească despre Lantenac, după cum tot aşa, nu-i trăgea inima să stea de vorbă cu Tellmarch. Ţăranii au un fel al lor de a fi bănuitori şi se uitau chiorîş la Tellmarch. Fiindcă Tellmarch Hîrbarul era un ins care le dădea de gîndit. De ce rămînea mereu cu ochii la cer? Ce făcea oare sau la ce cugeta stînd aşa, ore în şir, nemişcat? Orice s-ar spune, era o fiinţă ciudată. Pe meleagurile acestea bîntuite de război, prinse în vîrtejul unei bătălii uriaşe, învîlvorate de patimi, unde toţi oamenii n-aveau decît o singură grijă — să distrugă — şi o singură ocupaţie — să ucidă — unde se întreceau care mai de care să dea foc unei case, să asasineze o întreagă familie, să măcelărească soldaţii dintr-un post ori să pustiască un oraş, unde toţi nu se gîndeau decît cum

să-și întindă unii altora o capcană, cum să se atragă unii pe alții în cîte o cursă și cum să se ucidă între ei, un ins singuratic ca Tellmarch, trăind cu totul sub vraja firii, cufundat în pacea nesfîrșită a lucrurilor, culegînd tot felul de ierburi și de buruieni, fără altă grijă pe lume decît florile, păsările și stelele, nu putea fi decît primejdios. Fără doar și poate, nu era în toate mințile lui; nu stătea să pîndească pe nimeni pitit în cîte un tufiș, nu ridica arma să tragă asupra nimănui. De aceea lumea se cam ferea de el.

— Omul ăsta trebuie să fie nebun, spuneau trecătorii.

Tellmarch nu era numai o ființă singuratică, dar și un om pe care ceilalți îl ocoleau.

Nimeni nu-l întreba nimic și nimeni nu se învrednicea să răspundă la întrebările lui. Așa că nu reușise să afle tot ceea ce ar fi dorit să știe. Războiul se întinsese tot mai departe, oamenii plecaseră să lupte cine știe unde, marchizul de Lantenac nu se mai vedea pe nicăieri și, în starea de spirit în care se afla, pentru ca Tellmarch să-și dea seama că e război, ar fi trebuit să-i simtă călcîiul strivindu-l.

După ce rosti cuvîntul *copiii mei,* mama căzuse pe gînduri, iar Tellmarch încetase să mai zîmbească. Ce se petrecea oare în sufletul ei? Părea pierdută în adîncul unei genuni. Deodată ridică ochii spre Tellmarch și strigă din nou, aproape mînioasă:

— Copiii mei!

Tellmarch lăsă capul în jos ca și cum s-ar fi simțit vinovat.

Se gîndea la marchizul de Lantenac care cu siguranță în momentul acela nici habar n-avea de el, ba poate nici măcar nu mai știa că există. Își dădea foarte bine seama de asta: — Boierul, cînd e în primejdie, își aduce aminte numaidecît de tine, își spunea în sinea lui; pe urmă însă, după ce primejdia a trecut, nu te mai cunoaște.

„De ce atunci am căutat să-l scap?“ se întreba el.

Și tot el își răspundea: „Fiindcă e un om“.

Pentru ca după ce rămînea cîtva timp gînditor să adauge: „Așa să fie oare?“

Apoi își repeta pentru a nu știu cîta oară cu amărăciune: „Dacă aș fi știut!“

Întîmplarea asta îl apăsa ca o povară ; ceea ce făcuse i se părea acum o taină de nedezlegat. Se frămînta în sinea lui muncit de gînduri. O faptă bună, așadar, poate să fie în același timp și dăunătoare. Cine cruță viața lupului, ucide mioarele. Cel ce leagă aripa ruptă a vulturului e răspunzător de relele pe care pasărea le poate face cu ghearele.

Se simțea într-adevăr vinovat. Mînia pe care mama copiilor o lăsase să răbufnească fără să-și dea seama era îndreptățită.

Cu toate astea, dacă îl scăpase de la moarte pe marchiz, în același timp salvase și viața mamei și asta era totuși o mîngîiere.

Dar copiii ?

Mama se gîndea și ea la rîndul ei. Gîndurile lor călătoreau alături unul de altul și uneori poate, fără să și-o mărturisească, se întîlneau în negurile visării.

Între timp ochii femeii, în adîncul cărora părea că stăruie întunecimea nopții, se ațintiseră din nou asupra lui Tellmarch.

— Așa nu mai merge, spuse ea.

— Sst ! șopti Tellmarch, ducînd degetul la buze.

— Rău ai făcut că m-ai scăpat de la moarte, urmă ea, mi-e ciudă pe dumneata. Mai bine aș fi murit, cel puțin atunci aș fi putut să-i văd. Aș ști măcar unde sînt. Chiar dacă nu m-ar vedea, nu m-aș dezlipi o clipă de lîngă ei. Morții trebuie să aibă puterea să ocrotească.

Tellmarch îi luă mîna și-i cercetă pulsul :

— Liniștește-te, altminteri o să te apuce iar fierbințeala.

— Cînd aș putea pleca ? întrebă ea aproape răstit.

— Să pleci ?

— Da. Adică să umblu pe picioare ?

— Niciodată, dacă nu vrei să fii înțelegătoare. Mîine chiar, dacă o să fii cuminte.

— Ce înseamnă pentru dumneata să fii cuminte ?

— Să ai încredere în Dumnezeu.

— Dumnezeu ! Ce-a făcut cu copiii mei ?

Părea că-și pierduse mințile. Glasul i se făcu deodată nespus de blînd.

— Mă-nțelegi, spuse ea, nu pot să stau așa, cu mîinile în sîn. Dumneata n-ai avut copii, dar eu am avut. Vezi dar, nu-i tot una. Ca să judeci un lucru trebuie să știi ce-i aia. Dumneata n-ai avut copii, nu-i așa?

— Nu, răspunse Tellmarch.

— Eu, doar atît mai aveam pe lume. Cum aș mai putea să trăiesc fără ei? Aș vrea să mă lămurească cineva de ce copilașii mei nu sînt aici, lîngă mine? Îmi dau seama că s-a întîmplat ceva, de vreme ce nu înțeleg. Mi-au omorît bărbatul, pe mine m-au împușcat, dar degeaba că tot nu înțeleg.

— Lasă, lasă, încercă s-o potolească Tellmarch, uite cum arzi toată. Nu mai vorbi.

Femeia se uită la el și tăcu.

Din ziua aceea nu mai scoase un cuvînt.

Povața lui fu ascultată mai mult chiar decît ar fi vrut Tellmarch. Ședea ore întregi ghemuită la rădăcina unui copac, cu privirea pierdută în gol. Se gîndea și tăcea. Tăcerea aduce nu știu ce tainică alinare sufletelor simple ce au coborît pînă în cele mai înfricoșate adîncuri ale durerii. Părea să fi renunțat a mai înțelege ceva. De la un anumit punct, un om disperat nu mai poate găsi nici un sens propriei sale suferințe.

Tellmarch o privea mișcat. În fața unei disperări atît de cutremurătoare, bătrînul ajunsese să cugete uneori întocmai ca o femeie.

— Într-adevăr, își spunea în sinea lui, buzele ei stau încleștate, dar ochii vorbesc în locul lor. Acum știu ce are, o muncește ceva, un gînd care-i stă pironit tot timpul în minte. Să fi fost mamă și după aceea să nu mai fii, să-ți fi alăptat singură copiii și după aceea să nu-i mai poți alăpta! Cum ar putea să se împace cu ideea asta? Se gîndește mereu la aia mică, pe care pînă acum de curînd o ținea la sîn. Se gîndește într-una la ea, numai și numai acolo se gîndește. Într-adevăr, ce fericire trebuie să fie să simți o guriță rumenă ca un trandafir sorbindu-ți vlaga și plămădind pentru sine din viața pe care ți-a smuls-o din trup o viață a ei!

Se mulțumea deci să tacă, la fel ca și ea, dîndu-și seama, în fața deznădejdii de care era covîrșită, cît de neputincioase erau cuvintele. Tăcerea în care se fereca

un om obsedat de un gînd e cumplită. Cu ce argumente poți oare clinti gîndul ce a prins rădăcini în mintea unei mame? Maternitatea este cu desăvîrșire opacă; nu se poate discuta cu ea. O mamă este sublimă tocmai prin ceea ce o apropie de o ființă necuvîntătoare. Instinctul matern este un instinct animalic, dar ce dumnezeiesc în același timp! Mama încetează să mai fie femeie, devine o simplă femelă.

Iar copiii sînt prăsila ei.

De aceea în fiecare mamă există ceva mai prejos și totodată mai presus de logică. Mama e înzestrată cu o intuiție specială. Uriașa și misterioasa voință a creației sălășluiește în ea, călăuzindu-i pașii. Inconștiență dublată de o rară perspicacitate.

Tellmarch își dădea toată silința s-o facă pe biata femeie să descleșteze gura; toate strădaniile lui se iroseau în zadar.

— Ce păcat că sînt atît de bătrîn și nu mai pot să umblu, îi spuse el într-o zi. Am ajuns la capătul puterilor mai curînd decît la capătul drumului ce mi-a fost hărăzit. După un sfert de ceas mi se taie picioarele și trebuie să mă opresc; altminteri te-aș putea însoți. La drept vorbind, poate-i mai bine că nu mă țin puterile. Mai mult ți-aș strica decît ți-aș fi de folos; oamenii mă îngăduie doar printre ei, dar toată lumea se uită la mine chiorîș, albaștrii zicînd că-s țăran, iar țăranii fiindc-aș fi vrăjitor.

Așteptă să vadă ce-i răspunde. Femeia însă nici măcar nu se învrednici să-și ridice privirea.

O idee fixă duce în cele din urmă la nebunie sau la o faptă eroică. Dar ce eroism ar fi în stare să înfăptuiască o biată țărancă? Nici unul. Ea nu poate fi decît mamă și atîta tot. Pe zi ce trecea femeia se cufunda mai adînc în gîndurile sale. Tellmarch n-o scăpa nici o clipă din ochi.

Căută să-i dea de lucru; îi aduse ață, ace de cusut, un degetar; și într-adevăr, spre bucuria sărmanului milog, se apucă să coasă; se gîndea ca și pînă atunci, dar în același timp și lucra, semn că era sănătoasă; încetul cu încetul începea să se întremeze; își cîrpi rufăria, hainele, încălțămintea; privirile sale însă rămîneau mai departe sticloase. Lucrînd, cînta cu glas scăzut niște cîntece nedeslușite. Îngîna niște nume, probabil numele copilașilor

ei, nu de ajuns de lămurit pentru ca Tellmarch să poată înțelege ce spunea. Uneori se întrerupea ca să asculte păsările, ca și cum ar fi avut să-i împărtășească cine știe ce vești. Se uita să vadă cum e vremea afară. Mișca din buze. Șoptea ceva pentru sine. Își cusu un sac pe care-l umplu cu niște castane. Într-o dimineață, Tellmarch o văzu pregătindu-se de plecare, cu privirea ațintită undeva, în adîncul codrului.

— Unde te duci ? o întrebă el.

— Mă duc să-i caut, îi răspunse.

Bătrînul nu încercă s-o oprească.

VII

Cei doi poli ai adevărului

După cîteva săptămîni pline de vînzoleala necurmată a războiului civil, în tot ținutul Fougères nu se vorbea decît despre doi oameni complet deosebiți unul de altul și care totuși se străduiau să înfăptuiască același lucru, adică luptau cot la cot, înrolați amîndoi în marea bătălie revoluționară.

Războiul din Vendée se desfășura mai departe la fel de aprig, dar răsculații începeau să piardă teren. În Ille-et-Vilaine mai ales, datorită tînărului comandant care, la Dol, intervenise atît de prompt, opunînd cutezanței unei armate de șase mii de regaliști cutezanța unui detașament de o mie cinci sute de patrioți, rebeliunea era, dacă nu complet înăbușită, foarte mult șubrezită și limitată. Acțiunea aceasta fusese urmată de o serie de atacuri încununate de izbîndă, și cum succesele erau din ce în ce mai numeroase, situația se schimbase cu desăvîrșire.

Lucrurile luaseră o altă înfățișare, dar tocmai atunci se ivise o complicație cu totul neașteptată.

În toată această regiune din Vendée, republica era fără doar și poate biruitoare ; dar care republică ? În pragul

triumfului ce începea să se întrezărească, două forme de republică se aflau față în față, o republică a teroarei și o republică a îngăduinței, una vrînd să învingă prin străşnicie, cealaltă prin toleranță. Care dintre ele avea să se impună? Aceste două forme, forma conciliantă și cea necruțătoare, erau reprezentate prin doi inşi, unul comandant militar, celălalt delegat civil, fiecare cu autoritatea și influența sa ; care dintre aceşti inşi avea să fie pînă la urmă mai tare? Unul dintre ei, delegatul, avea la îndemînă argumente menite să înfricoşeze ; sosise aducînd cu sine amenințătorul cuvînt de ordine pe care comuna din Paris îl adresase batalioanelor lui Santerre: *Nici milă, nici cruțare!* Şi pentru ca autoritatea lui să fie recunoscută de toți, venise înarmat cu decretul Convențiunii prin care se stabilea „pedeapsa cu moartea pentru oricine ar pune în libertate și ar ajuta să evadeze pe un comandant rebel prizonier“, cu depline puteri acordate de Comitetul salvării publice și cu un ordin semnat ROBESPIERRE, DANTON, MARAT, în virtutea căruia toată lumea era obligată să se supună mai-sus-pomenitului delegat. Celălalt, soldatul, nu avea nici un alt argument de partea sa decît mila.

Nu era înarmat decît cu brațul său, care-i îngenunchea pe dușmani și cu inima sa, care le dăruia iertarea. Învingător, se socotea îndreptățit să-i cruțe pe învinşi.

Din pricina asta între aceşti doi oameni stăruia o dezbinare mocnită, dar adîncă. Străduindu-se amîndoi să înăbuşe rebeliunea, luptau învăluiți fiecare în cîte un nor și ținînd fiecare cîte un fulger în mînă, unul victoria, iar celălalt teroarea.

În Crîng nu se vorbea decît despre ei ; și neliniştea ce se oglindea în privirile ațintite de pretutindeni asupra lor era și mai mult sporită de faptul că aceşti doi oameni, atît de categoric opuşi, păreau în acelaşi timp strîns uniți. Cu tot antagonismul ce exista între ei, erau prieteni. Nicicînd poate două inimi nu fuseseră legate printr-o afecțiune atît de nobilă și de profundă ; cel mai încrîncenat dintre ei salvase viața celui mai blajin, dovadă cicatricea care-i brăzda fața. Aceşti doi oameni întruchipau, unul moartea, iar celălalt viața ; unul principiul implacabil, celălalt principiul pacific și totuşi amîn-

doi țineau unul la altul. Ciudată enigmă. Închipuiți-vă un Oreste milostiv și un Pilade neîndurător. Sau Ahriman înfrățit cu Ormuz.

Trebuie să spunem, pe de altă parte, că cel pe care lumea îl socotea „crunt" putea să fie în același timp cel mai generos dintre oameni ; pansa rănitii, îngrijea bolnavii, petrecea zile și nopți prin ambulanțe și spitale, se înduioșa de cîte ori vedea un copil umblînd în picioarele goale, împărțea tot ce avea săracilor, fără să păstreze nimic pentru el. Oricînd se dădea vreo luptă, se afla printre primii care intrau în foc ; mergea în fruntea coloanelor în toiul bătăliilor, înarmat, fiindcă avea o sabie și două pistoale vîrîte în centiron și totuși dezarmat, fiindcă nimeni nu-l văzuse trăgînd vreodată sabia din teacă, nici folosindu-se de pistoale. Înfrunta loviturile, fără să lovească la rîndul său. Se zvonise c-ar fi fost preot mai înainte.

Unul dintre acești oameni era Gauvain, celălalt Cimourdain.

Dar dacă cei doi erau legați printr-o strînsă prietenie, principiile pe care le înfățișau în schimb erau separate prin ură ; ca un suflet tăiat și împărțit în două ; Gauvain primise într-adevăr jumătate din sufletul lui Cimourdain, dar jumătatea cea duioasă. S-ar fi zis că lui Gauvain îi fusese hărăzit tot ce era mai bun și mai luminos și că Cimourdain păstrase pentru el tot ce era crunt și mohorît. De unde și dezacordul lăuntric dintre ei. Zîzania aceasta mocnită nu se putea să nu răbufnească totuși pînă la urmă. Într-o dimineață bătălia se dezlănțui.

— Cum stăm ? îl întrebă Cimourdain pe fostul său elev.

— Știi tot atît de bine ca și mine, răspunse Gauvain. Am împrăștiat cetele lui Lantenac. Nu mai are decît o mînă de oameni în jurul lui și acum e ca și încolțit în pădurea Fougères. Pînă într-o săptămînă vom reuși să-l încercuim.

— Și pînă în două săptămîni ?

— Va cădea în mîinile noastre.

— Și pe urmă ?

— Ai citit proclamația pe care am afișat-o ?

— Da. Ei și ?

— Va fi împușcat.

— Prea multă indulgență. Ar trebui ghilotinat.

— Eu, spuse Gauvain, sînt pentru execuția militară.

— Iar eu, îi răspunse Cimourdain, pentru execuția revoluționară.

Și uitîndu-se în ochii lui Gauvain, adăugă :

— Pentru ce ai dat ordin să fie puse în libertate călugărițele din mînăstirea Saint-Marc-le-Blanc ?

— Eu nu mă războiesc cu femeile, spuse Gauvain.

— Femeile acelea urăsc poporul. Și cînd urăște, o femeie e mai înverșunată decît zece bărbați. Pentru ce ai refuzat să trimiți în fața tribunalului revoluționar clica de preoți bătrîni și fanatici pe care i-am capturat la Louvigné ?

— Nu mă războiesc cu moșnegii.

— Un preot bătrîn e în stare să facă mai mult rău decît unul tînăr. Propovăduită de un om cu părul cărunt, rebeliunea e cu atît mai primejdioasă. O față brăzdată de vîrstă inspiră mai multă încredere oricui. Mila te poate înșela, Gauvain. Dezrobitorii noștri sînt regicizi. Să nu pierzi nici o clipă din vedere turnul Temple.

— Turnul Temple ! Dac-ar fi după mine l-aș elibera pe delfin. Eu nu mă războiesc cu copiii.

Cimourdain îl privi cu asprime.

— Gauvain, află că războiul nu poate să cruțe pe nimeni, nici pe femeie, cînd ea se numește Maria-Antoaneta, nici pe moșneag, cînd moșneagul se numește Pius al VI-lea, nici pe copil, cînd copilul se numește Ludovic Capet.

— Știi doar că eu nu sînt om politic, maestre.

— Silește-te cel puțin să nu fii un om primejdios. Pentru ce, atunci cînd am atacat postul de la Cossé și cînd rebelul Jean Treton, încolțit, văzînd că nu mai e nici o scăpare, s-a năpustit cu sabia în mînă asupra detașamentului tău, ai strigat : *Rupeți rîndurile. Lăsați-l să treacă ?*

— Pentru că nu se cade ca o mie cinci sute de oameni să tabere asupra unuia singur ca să-l răpună.

— Pentru ce, la Cailleterie d'Astillé, cînd ai văzut că ostașii tăi se pregăteau să-i vină de hac rebelului Joseph

Bézier, care era rănit şi se tîra pe jos, ai strigat : *Înainte băieţi ! Lăsaţi-l în seama mea !* şi ai tras un foc de pistol în aer ?

— Fiindcă nu se cuvine să ucizi un om la pămînt.

— Rău ai făcut. Amîndoi sînt acum căpitani de cete ; Joseph Bézier e cel căruia i se spune Mustaţă, iar Jean Treton, Picior-de-Argint. Salvîndu-i de la moarte, i-ai pus republicii în spinare doi duşmani.

— Fireşte că aş dori să-i dăruiesc cît mai mulţi prieteni, în nici un caz să sporesc numărul duşmanilor ei.

— Pentru ce, după izbînda de la Landéan, n-ai poruncit să fie împuşcaţi cei trei sute de ţărani luaţi prizonieri ?

— Pentru că Bonchamp îi graţiase pe prizonierii republicani şi am vrut să se ştie că republica la rîndul ei înţelegea să-i graţieze pe prizonierii regalişti.

— Va să zică, dacă se întîmplă să-l iei prizonier pe Lantenac, ai de gînd să-l cruţi ?

— Nu.

— Şi de ce, mă rog ? De vreme ce i-ai cruţat pe cei trei sute de ţărani ?

— Ţăranii sînt neştiutori, pe cînd Lantenac ştie prea bine ce face.

— Dar Lantenac ţi-e rudă ?

— Franţa e cea mai apropiată rudă de sînge.

— Lantenac e un biet moşneag.

— Lantenac e un străin. Lantenac n-are vîrstă. Lantenac vrea să-i aducă pe englezi în ţară. Lantenac înseamnă cotropirea Franţei. Lantenac e duşmanul patriei. Lupta dintre mine şi el nu se poate încheia decît prin moartea unuia dintre noi.

— Gauvain, să nu uiţi ce-ai spus acum.

— Am să mă ţin de cuvînt.

Cîteva clipe rămaseră amîndoi tăcuţi, privindu-se în ochi.

— Anul de graţie 93 în care ne aflăm va lăsa o dîră de sînge în istorie, adăugă Gauvain.

— Ia seama, exclamă Cimourdain. Există îndatoriri cumplite. Nu acuza ceea ce nu poate fi acuzat. Poate fi oare medicul tras la răspundere pentru că există boli pe lume ? Într-adevăr, anul acesta colosal nu cunoaşte mila.

De ce? Fiindcă este marele an revoluționar. Anul în care ne aflăm încarnează revoluția. Iar revoluția are un dușman, lumea veche, față de care e necruțătoare, așa cum chirurgul e necruțător cu cangrena care e dușmanul său. Revoluția extirpă regalitatea în persoana monarhului, aristocrația în persoana nobilului, despotismul în persoana militarului, superstiția în cea a preotului, barbaria în cea a judecătorului, într-un cuvînt, tot ceea ce reprezintă tirania personificată prin tiran. Operație îngrozitoare, pe care revoluția o execută fără șovăială. Cît privește carnea sănătoasă pe care o jertfește fără voia sa, întreabă-l pe Boerhave ce crede despre asta. Poate fi operată o tumoare fără a provoca o pierdere de sînge? Poți stinge un incendiu fără a lăsa ceva pradă flăcărilor? Există necesități dureroase de care depinde totuși succesul. Un chirurg seamănă cu un casap; mîna care tămăduiește pare a fi uneori a unui călău. Revoluția își consacră toate forțele operei sale necesare. Mutilează, dar în același timp izbăvește. Cum i-ai putea pretinde să cruțe un virus? Cum poți să-i ceri să fie indulgentă cu ceea ce-i veninos? N-are timp să asculte. Trecutul se află în mîinile ei și se pregătește să-i dea lovitura de grație. Incizia pe care o face civilizației e sortită să aducă însănătoșirea neamului omenesc. Te doare? Nici vorbă. Cît timp o să mai țină asta? Atîta cît ține o operație. Pe urmă ai să trăiești. Revoluția amputează lumea. Așa se explică această hemoragie, 93.

— Chirurgul își păstrează sîngele rece, spuse Gauvain, în timp ce oamenii pe care-i văd sînt întărîtați.

— Revoluția, răspunde Cimourdain, are nevoie de muncitori vajnici. N-are ce face cu o mînă care tremură. De aceea se bizuie numai pe oamenii neînduplecați. Danton e aprig, Robespierre inflexibil, Saint-Just intransigent, Marat necruțător. Ia seama, Gauvain. Numele acestea sînt necesare. Fiecare dintre ele prețuiește pentru noi cît o armată întreagă. Vor înspăimînta toată Europa.

— Poate chiar și viitorul, rosti Gauvain.

Tăcu o clipă, apoi continuă:

— De altminteri, maestre, dă-mi voie să-ți spun că te înșeli și că nu am de gînd să acuz pe nimeni. După mine, cel mai just punct de vedere asupra revoluției este

iresponsabilitatea. Nu există inocenţi, după cum nu există vinovaţi. Ludovic al XVI-lea este o oaie aruncată în mijlocul leilor. Vrea să fugă, nu ştie cum să facă să scape cu viaţă, încearcă să se apere; ar muşca dacă i-ar sta în putere. Nu oricine însă poate fi leu. Stîrnită, oaia îşi rînjeşte dinţii. Vicleana! spun leii. Şi o mănîncă. Pe urmă se încaieră între ei.

— Oaia este un animal.

— Şi leii ce sînt?

Întrebarea îi dădu de gîndit lui Cimourdain.

— Leii despre care vorbeşti sînt nişte conştiinţe, spuse el ridicînd fruntea. Sînt idei. Sînt principii.

— Ei au dezlănţuit Teroarea.

— Într-o bună zi, revoluţia va justifica Teroarea.

— Dacă nu cumva Teroarea va defăima revoluţia.

Apoi Gauvain continuă:

— Libertatea, Egalitatea, Fraternitatea sînt dogme sortite să aducă pacea şi buna înţelegere între oameni. De ce trebuie să le dăm o înfăţişare fioroasă? De fapt ce urmărim noi? Să cîştigăm adeziunea popoarelor la ideea republicii universale. În cazul acesta la ce bun să le înspăimîntăm? Ce rost are intimidarea? Popoarele, ca şi păsările, nu se simt atrase de sperietori. Nu se cuvine să faci rău cu gîndul de a face bine. Nu răstorni un tron pentru a lăsa în schimb în picioare eşafodul. Moarte regilor, trăiască naţiunile! Să doborîm coroanele, dar să cruţăm capetele. Revoluţia înseamnă armonie, nicidecum teroare. Ideile generoase sînt prost servite de oamenii intransigenţi. Amnistia e pentru mine cel mai frumos cuvînt pe care-l pot rosti buzele unui om. Nu înţeleg să vărs sîngele altora, decît dacă şi sîngele meu e în joc. De altminteri, nefiind decît soldat, eu ştiu doar să lupt. Dar dacă nu ţi-e îngăduit să ierţi, nu văd pentru ce te-ai mai osteni să învingi. Să fim duşmanii duşmanilor noştri atîta timp cît ţine bătălia şi fraţii lor după victorie.

— Ia seama, repetă Cimourdain pentru a treia oară. Gauvain, ştii doar că pentru mine eşti mai mult decît un fiu, ia seama, îţi spun!

După care, adăugă îngîndurat:

— În vremuri ca astea în care trăim, mila poate să devină, în felul ei, o trădare.

Ascultînd discuția celor doi, aveai impresia că asiști la un dialog între spadă și secure

VIII

Dolorosa

Între timp mama își căuta copiii.

Mergea drept înainte. Din ce trăia? Cine ar fi putut să spună? Nici ea singură nu știa. Umblă așa zile și nopți de-a rîndul; cerșea, se hrănea cu buruieni, se culca pe pămîntul gol, dormea în aer liber, prin hățișuri, sub stele, uneori în bătaia ploii și a vîntului rece de nord.

Colinda drumurile ducîndu-se din sat în sat, din fermă în fermă și întrebînd pe unul și pe altul. Se oprea în pragul caselor. Rochia de pe ea era numai zdrențe. Oamenii, care o pofteau înăuntru, care o alungau. Cînd nu găsea unde să se adăpostească, poposea în pădure.

Afară de Siscoignard și de parohia Azé, nu cunoștea nici un alt loc, nu știa nimic, umbla la întîmplare fără nici o țintă, făcea uneori cale întoarsă ori lua de la capăt un drum pe care-l mai străbătuse o dată, bătîndu-și picioarele de pomană. Pășea cînd pe ulițe pietruite, cînd pe făgașurile căruțelor, cînd ținînd firul unei cărărui în desișuri. Tot hoinărind așa de colo-colo, îmbrăcămintea ei ponosită se făcuse ferfeniță. Umblase la început încălțată, apoi descălțată, apoi cu picioarele însîngerate.

Cutreiera ținutul bîntuit de război, printre împușcături, fără să audă nimic, fără să vadă nimic și fără să se ferească de nimic, căutîndu-și copiii. Cum răzmerița se întinsese pretutindeni, nu mai existau nicăieri nici jandarmi, nici primari, nici autorități. Nu avea de-a face decît cu trecătorii.

Intra în vorbă cu ei, întrebîndu-i:

— N-ați văzut pe undeva trei copilași?

Oamenii înălțau capul.

— Doi băieţi şi o fetiţă, mai spunea ea.
Explicîndu-le :
— René-Jean, Alain-Bufleiul, Georgette ? Nu i-aţi văzut cumva ?
Continuînd :
— Cel mare are patru ani jumate, fetiţa un an şi opt luni.
Stăruind :
— Nu ştiţi cumva unde sînt ? Mi i-au luat.
Se uitau la ea fără să scoată un cuvînt.
Văzînd că nu înţeleg ce le spune, adăuga :
— Sînt ai mei. De-aia vă-ntreb.
Trecătorii îşi vedeau de drum. Femeia se oprea locului amuţind şi începea să-şi sfîşie pieptul cu unghiile.
Intr-o zi totuşi un ţăran se înduplecă s-o asculte. Omul rămase pe gînduri.
— Stai puţin, îi răspunse. Trei copii, zici ?
— Da.
— Doi băieţi ?...
— Şi o fetiţă.
— Pe ei îi cauţi ?
— Da.
— Am auzit vorbindu-se de un senior care ar fi cules de pe drumuri trei ţînci şi cică i-ar ţine la dînsul.
— Unde-i seniorul ăsta ? strigă femeia. Unde-s copiii ?
— Du-te la Tourgue, o povăţui ţăranul.
— Şi crezi că acolo o să-mi găsesc copilaşii ?
— S-ar putea, cine ştie.
— Cum ai zis ?
— La Tourgue.
— Ce-i aia Tourgue ?
— Un loc.
— E un sat ? Un castel ? O fermă ?
— N-am fost niciodată acolo.
— E departe ?
— Prea aproape nu e.
— Încotro ?
— Spre Fougères.
— Pe unde s-o apuc ?

— Sîntem la Vantortes, îi explică țăranul, lași Ernée la stînga și Coxelles la dreapta, treci prin Lorchamp și pe urmă peste rîul Leroux.

Și țăranul ridică mîna, îndreptînd-o spre apus.

— Mergi tot înainte, în partea unde scapătă soarele.

Nici nu apucase bine să lase mîna în jos și femeia o și pornise la drum.

— Ia seama. Vezi că sînt lupte pe acolo, îi strigă țăranul.

Femeia însă își urmă calea, fără a mai întoarce capul să-i răspundă.

IX

O Bastilie provincială

1

Tourgue

Călătorul care, acum patruzeci de ani, ar fi intrat în codrul Fougères venind dinspre Laignelet pentru a răzbate în partea cealaltă, spre Parigné, era întîmpinat la liziera bungetului adînc de o priveliște sinistră. În momentul în care ieșea din lăstăriș, în fața lui țîșnea brusc din pămînt fortăreața Tourgue.

Nu însă o fortăreață vie, așa cum va fi fost Tourgue cîndva, ci o cetate moartă. O cetate cu ziduri crăpate, brăzdate, bortelite, dărăpănate. Ruinele nu sînt decît umbra unui edificiu, așa cum fantoma este umbra unui om. Nu cred să fi fost priveliște mai lugubră decît aceea a fortăreței Tourgue. Ceea ce vedeai înaintea ochilor era un turn înalt și rotund care veghea stingher, la o margine de codru, ca un răufăcător. Înfipt într-o stîncă masivă și dreaptă, turnul părea să fie o clădire romană, atît de riguros și de temeinic era construit și într-atît ideea de putere pe care o sugera aspectul lui impunător și solid se îngemăna cu ideea prăbușirii. De altminteri, era într-a-

devăr puţin romană, fiind romanică; începută în secolul al nouălea, construcţia fusese terminată în secolul al douăsprezecelea, după cea de-a treia cruciadă. Impostele întărite ale ferestrelor largi îi mărturiseau vîrsta. Dacă te apropiai de donjon şi urcai povîrnişul rîpos, descopereai o spărtură în zid, şi dacă te încumetai să intri în turn, în clipa în care ajungeai înăuntru constatai că era cu desăvîrşire pustiu. Semăna cu pîlnia unei goarne aşezate în picioare. De sus şi pînă la temelie nici o diafragmă; nici acoperiş, nici tavane, nici podele, nimic altceva decît rupturi de pereţi cu margini zimţate în locurile unde se prăbuşise o boltă ori se dărîmase un cămin, ambrazuri pentru falconete situate la diferite înălţimi, ciubuce alcătuite din console de granit şi cîteva grinzi transversale ce delimitau etajele şi care erau murdărite de păsările de noapte, zidul gigantic, gros de cincisprezece picioare la poale şi de douăsprezece în vîrf, pe alocuri crăpături adînci şi gurile unor hrube, acolo unde fuseseră cîndva uşi, prin care se întrezăreau nişte trepte întunecoase săpate în grosimea zidului. Trecătorul care ar fi pătruns seara în interior, ar fi auzit ţipînd cucuvelele, păpăludele, stîrcii cenuşii şi rîndunicile de noapte, ar fi văzut mişcîndu-se pe jos lighioane tîrîtoare, printre pietre şi mărăcini, iar deasupra capului un gol întunecat, încercuit de meterezele turnului, ca gura unui puţ uriaş, prin care se zăreau stelele.

Prin partea locului se auzise din bătrîni că la etajele superioare ale donjonului s-ar fi aflat nişte uşi secrete alcătuite dintr-un bloc de piatră ce se rotea în jurul unui pivot, ca lespezile ce acopereau mormintele regilor iudei, deschizîndu-se şi închizîndu-se la loc în aşa fel încît făceau una cu peretele; modă arhitectonică adusă de cruciaţi o dată cu ogivele. Atunci cînd erau închise, lespezile erau atît de perfect îmbinate cu celelalte pietre ale construcţiei, încît nimeni n-ar fi putut să-şi dea seama unde anume se aflau. Asemenea uşi se mai pot vedea şi în zilele noastre în misterioasele cetăţi din Anti-Liban rămase în picioare după cutremurul ce a distrus douăsprezece oraşe în timpul domniei lui Tiberiu.

2

Spărtura

Spărtura prin care se putea pătrunde în mijlocul acestor ruine fusese provocată de o mină. Pentru un expert care cunoaşte lucrările lui Errard, ale lui Sardi şi Pagan, mina se dovedea a fi fost făcută cu o savantă iscusinţă. Dimensiunile furnalului în formă de bonetă preoţească erau proporţionale cu grosimea zidurilor donjonului pe care trebuia să le spintece. Înăuntru fuseseră aşezate pe puţin două chintale de pulbere. Furnalul era în legătură cu exteriorul printr-un canal în serpentină, mult mai ingenios decît unul drept. Gaura produsă de mină lăsa să se vadă în ruptura zidului de piatră fitilul umplut cu praf de puşcă şi avînd grosimea oului de găină. Explozia pricinuise o spărtură adîncă prin care asediatorii reuşiseră să pătrundă în fortăreaţă. Turnul avusese cu siguranţă de înfruntat în repetate rînduri asedii în toată puterea cuvîntului ; era ciuruit de mitralii, iar aceste mitralii nu păreau să aibă toate aceeaşi vîrstă ; fiecare proiectil înseamnă într-alt fel meterezele unei fortificaţii ; toate, începînd cu ghiulelele de piatră din secolul al paisprezecelea şi sfîrşind cu proiectilele de fier din secolul al optsprezecelea, lăsaseră cîte o cicatrice pe zidurile donjonului.

Prin spărtură se putea intra în sala ce alcătuia cîndva parterul construcţiei. Chiar în dreptul spărturii se deschidea în zid uşiţa unei cripte săpate în stîncă şi care străbătea fundaţiile turnului prelungindu-se dedesubtul sălii de la parter.

Hruba aceasta, pe trei sferturi astupată cu pămînt, a fost scoasă la iveală în anul 1855 cu prilejul săpăturilor întreprinse de domnul Auguste Le Prévost, anticarul din Bernay.

3

Temniţa

Cripta era de fapt o temniţă. Fiecare donjon avea temniţa lui. Ca multe alte beciuri din epocile respective în care erau închişi osîndiţii, cripta donjonului Tourgue avea

două etaje. La primul etaj, în care se intra prin ușiță, se afla o încăpere boltită, destul de largă, la același nivel cu sala de la parter. Zidurile încăperii erau brăzdate de două șanțuri verticale și paralele ca niște făgașuri de căruțe, ce mergeau din perete în perete, străbătînd bolta în care erau și mai adînc întipărite. De fapt erau chiar niște făgașuri. Șanțurile fuseseră săpate de două roți. Odinioară, pe vremea feudalismului, în încăperea aceasta osîndiții erau sfîrtecați printr-un mijloc mai puțin gălăgios decît dezmembrarea cu patru cai. În cameră se aflau două roți solide și atît de mari încît atingeau zidurile și bolta. Osînditul avea cîte un braț și un picior legate de fiecare dintre aceste roți care erau apoi învîrtite în sens invers pînă ce trupul omului era sfîrtecat. Operația aceasta se făcea cu multă cazně; așa se explică făgașurile săpate în piatra de care roțile se frecau. O asemenea cameră de tortură se mai poate vedea în zilele noastre la Vianden.

Dedesubt se afla o a doua încăpere care era de fapt adevărata temniță. Nu se putea pătrunde înăuntru decît printr-o gaură, camera neavînd nici o altă intrare; osînditul, gol pușcă, era coborît cu ajutorul unei frînghii prinse de subsuori în celula de jos, printr-o răsuflătoare ce străpungea pardoseala de piatră a încăperii de sus. Dacă se încăpățîna să trăiască, îi aruncau merinde prin gaura din podea. Și azi încă se mai poate vedea o asemenea răsuflătoare la Bouillon.

Dinspre răsuflătoare adia o boare de aer. Săpată dedesubtul sălii de la parter, celula de jos era mai curînd un puț decît o încăpere. Din fundul ei mustea apa și era străbătută de un curent de aer înghețat. Curentul acesta care scurta viața deținutului din celulă îngăduia în schimb celui din încăperea de sus să trăiască. Datorită lui mai putea încă să respire. Orbecăind prin întunericul din hrubă, deținutul nu avea nici un pic de aer afară de cel ce pătrundea înăuntru prin gaura din podea. De altminteri, cine ar fi intrat sau ar fi căzut din întîmplare înăuntru, n-ar mai fi văzut în veci lumina zilei. Întemnițatul trebuia să aibă singur grijă s-o ocolească pe întuneric. Un singur pas greșit și osînditul de sus rămînea de-a pururi încarcerat. Totul depindea numai de el. Dacă ținea la viață, răsuflătoarea era pentru el cea mai cumplită

primejdie ; dacă i se ura cu viaţa, era un mijloc de a o scurta. Încăperea de sus era o închisoare, cea de jos un mormînt. Orînduire ce amintea de stratificarea societăţii din epoca respectivă.

Strămoşii noştri numeau carcera de jos „ocniţă". Cum aşa ceva nu mai există în zilele noastre, expresia aceasta nu mai are nici un înţeles pentru noi. Mulţumită revoluţiei asemenea cuvinte nu mai trezesc în sufletul nostru nici un ecou.

Deasupra spărturii care, acum patruzeci de ani, era singurul loc pe unde se putea intra în turn, se zărea de afară o deschizătură ceva mai mare decît mortierele obişnuite, de care spînzurau nişte gratii de fier dezgrădinate şi smulse de la locul lor.

4

Castelul de pe pod

În partea opusă spărturii de lîngă turn, pornea un pod de piatră cu trei arcade care nu apucase încă să se părăginească. Podul slujise pe vremuri drept temelie unei clădiri din care mai rămăseseră doar crîmpeie de ziduri. Din această clădire care, după cum se vedea căzuse cîndva pradă flăcărilor, nu mai rămăsese decît schelăria înnegrită de fum, urzeala fostei construcţii prin care răzbătea lumina zilei şi care se înălţa în preajma turnului ca un schelet lîngă o fantomă.

Între timp ruinele au fost dărîmate şi din tot ce era n-a mai rămas nici cea mai mică urmă. E de ajuns o singură zi şi braţul unui singur ţăran pentru a spulbera ceea ce au durat rînd pe rînd mai multe secole şi un şir întreg de regi.

Tourgue este o prescurtare folosită de ţărani cînd pomenesc despre turnul Gauvain, aşa cum *Jupelle* în limbajul lor înseamnă Jupellière, după cum, tot aşa, unui căpitan de ceată ghebos de atunci poreclit Cintezoi-Cîrlig i se spunea de fapt *Cintirlig*.

Turnul Tourgue, din care acum patruzeci de ani nu mai rămăseseră decît nişte ruine şi care azi nu mai e

decît o amintire, în 1793 era o fortăreață în toată puterea cuvîntului, străvechea bastilie a familiei Gauvain, ce străjuia spre apus marginea codrului Fougères, codru care, de asemenea, azi nu mai e decît un huceag.

Citadela fusese construită pe unul dintre acele blocuri masive de șist atît de frecvente între Mayenne și Dinan, răspîndite mai peste tot prin crînguri și hățișuri, ca și cînd niște titani s-ar fi bătut între ei cu calupuri de piatră.

Afară de turn, fortăreața nu mai avea nici o altă întăritură ; sub temeliile turnului era stînca, iar la poalele stîncii o apă curgătoare care în ianuarie se umfla, năpădită de puhoaie, iar în iunie dispărea, lăsînd albia seacă.

Deși atît de rudimentară, în evul mediu fortăreața era aproape inexpugnabilă. Podul însă din păcate îi slăbea rezistența. La început, în epoca gotică, atunci cînd fusese ridicată de familia Gauvain, nu avea pod. În locul lui, ca să se poată intra de afară în turn, se afla o simplă podișcă de lemn care se zgîlțîia la fiece pas și care putea fi oricînd retezată cu o singură lovitură de secure. Atîta timp cît au fost viconți, stăpînilor le-a plăcut și s-au mulțumit cu el așa cum era ; mai apoi însă, cînd au primit titlul de marchizi și și-au părăsit vizuina pentru a trăi la curte, au construit cele trei arcade peste viroagă, devenind dintr-o dată accesibili față de cîmpie, așa cum deveniseră accesibili față de rege. Marchizii din secolul al șaptesprezecelea și marchizele din secolul al optsprezecelea nu mai țineau chiar atît de mult să fie inexpugnabili. Tradițiile străbunilor fuseseră părăsite : toți căutau să imite curtea de la Versailles.

În dreptul donjonului, în partea dinspre apus, se afla un tăpșan destul de înalt ce cobora spre cîmpie ; tăpșanul era în imediata apropiere a turnului, fiind despărțit de el doar printr-o rîpă foarte adîncă, pe fundul căreia curgea un pîrîu ce se vărsa în Couesnon. Podul, care alcătuia o trăsătură de unire între fortăreață și tăpșan, a fost ridicat pe niște stîlpi foarte înalți, iar pe acești stîlpi s-a construit la fel ca la Chenonceaux, o clădire în stil Mansard, mult mai confortabilă decît turnul. Pe vremea aceea moravurile erau încă foarte primitive ; stăpînii au continuat să locuiască, așa cum fuseseră obișnuiți, în încăperile din

turn, ce semănau mai curînd cu niște celule de închisoare. Cît privește construcția de pe pod, un fel de castel în miniatură, era străbătută de un lung coridor prin care se intra în clădire și căruia i se spunea corpul de gardă; deasupra corpului de gardă, care ocupa întreg mezaninul, se afla o bibliotecă, iar deasupra bibliotecii, podul. Ferestre înalte cu numeroase ochiuri de geam din cristal de Boemia, pilaștri între ferestre, medalioane sculptate în perete; trei caturi; jos, lănci și muschete; la mijloc, cărți; sus, saci cu ovăz; totul cam barbar și în același timp foarte nobil.

Donjonul de alături în schimb avea un aspect fioros. Clădirea cochetă era dominată de semeția lugubră a turnului. De sus, de pe terasă, podul putea fi oricînd nimicit.

Cele două edificii, unul butucănos, celălalt elegant, nu se potriveau de fel unul cu altul, în loc să se îmbine, erau în conflict. Stilurile lor nu se armonizau; deși s-ar părea că două semicercuri ar trebui să fie identice, o boltă romană nu seamănă cîtuși de puțin cu o arhivoltă clasică. Clădit pe măsura codrilor din preajmă, turnul era un vecin destul de bizar pentru un pod vrednic de palatul de la Versailles. Închipuiți-vă pe Alain Barbă-Sucită braț la braț cu Ludovic al XIV-lea. Împerecherea era făcută să înspăimînte. Cele două maiestăți îngemănate aveau ceva cumplit.

Din punct de vedere strategic podul, cred că nu e de prisos să insistăm asupra acestui lucru, punea fortăreața, ca să zicem așa, la discreția dușmanului. Împodobind-o, în același timp o și dezarma; cîștigînd în frumusețe, turnul pierduse în schimb o parte din puterea lui. Podul îl făcea să fie la același nivel cu tăpșanul. Rămînînd mai departe inexpugnabil în partea dinspre codru, devenise vulnerabil în cazul unui atac dinspre cîmpie. Odinioară tăpșanul se afla în puterea donjonului iar acum fortăreața era la discreția tăpșanului. Inamicul care ar fi ocupat tăpșanul, în scurtă vreme ar fi pus stăpînire și pe pod. Biblioteca și podul castelului îi avantajau pe asediatori și în schimb dezavantajau fortăreața. Există o trăsătură comună între o bibliotecă și un pod și anume aceea că atît cărțile cît și paiele sînt inflamabile. Pentru un ase-

diator care folosește incendiul ca mijloc de atac, a da pradă focului o epopee a lui Homer sau un mănunchi de paie e același lucru, din moment ce și una și alta ard la fel de bine. Ceea ce francezii le-au dovedit-o germanilor atunci cînd au dat foc bibliotecii din Heidelberg, iar germanii la rîndul lor le-au dovedit-o francezilor dînd foc bibliotecii din Strasbourg. Așadar, podul cu care fusese înzestrat castelul era din punct de vedere militar o greșeală; dar în secolul al șaptesprezecelea, pe vremea lui Colbert și Louvois, principii Gauvain, ca și principii din familia Rohan sau La Trémoille, nu se mai socoteau amenințați de un asediu. Constructorii podului totuși luaseră unele măsuri de precauție. În primul rînd se gîndiseră la eventualitatea unui incendiu; sub cele trei ferestre de pe latura din josul apei agățaseră în curmeziș de niște cîrlige, care încă mai rămăseseră împlîntate în zid pînă acum cincizeci de ani, o scară de salvare foarte rezistentă, a cărei lungime era egală cu înălțimea primelor două etaje ale castelului, înălțime ce o depășea pe aceea a trei etaje obișnuite; în al doilea rînd, prevăzuseră eventualitatea unui asediu, drept care izolaseră podul de turn prin mijlocirea unei porți scunde și masive de fier; poarta era boltită și se încuia cu o cheie mare de fier, a cărei ascunzătoare n-o cunoștea decît stăpînul fortăreței și, din momentul în care era încuiată, putea înfrunta fără grijă loviturile berbecelui, ba chiar și ghiulelele tunurilor.

Ca să ajungi la poartă, trebuia să străbați podul, și ca să pătrunzi în turn, trebuia să treci pe sub poartă. Altă intrare nu mai exista.

5

Poarta de fier

Cel de-al doilea etaj al castelului care, din pricina stîlpilor podului părea foarte înalt, era la același nivel cu etajul al doilea al donjonului; la înălțimea aceasta fusese așezată, pentru mai multă siguranță, poarta de fier.

Poarta comunica pe de o parte cu biblioteca micului castel de pe pod iar pe de alta cu o vastă sală boltită,

din turn, în mijlocul căreia era un stîlp. Sala se afla, așa cum am arătat, la cel de-al doilea etaj al fortăreței. Era rotundă ca și donjonul, fiind luminată de niște mortiere lungi prin care se zărea cîmpia. Zidul, netencuit, avea un aspect barbar, lăsînd să se vadă pietrele care, de altfel, erau cît se poate de simetric îmbinate. De jos te urcai pe o scară în spirală săpată în zid, lucru cu atît mai simplu cu cît zidul avea o grosime de cincisprezece picioare. În evul mediu, orașele erau cucerite stradă cu stradă, străzile casă cu casă, iar casele, încăpere cu încăpere. O fortăreață era asediată etaj cu etaj. În privința aceasta fortăreața Tourgue era foarte iscusit întocmită, pe cît de rebarbativă pe atît de întortocheată. Etajele comunicau între ele printr-o scară încolăcită, cît se poate de anevoioasă ; așezate pieziș, ușile erau atît de scunde încît trebuia să-ți apleci capul ca să poți intra înăuntru ; iar un cap aplecat e mai lesne de retezat, și îndărătul fiecărei uși asediații stăteau la pîndă, așteptîndu-i pe asediatori.

Dedesubtul sălii rotunde cu stîlp în mijloc se aflau două încăperi asemănătoare, una la primul etaj și cealaltă la parter, iar mai sus, încă trei ; deasupra celor șase încăperi suprapuse se afla terasa ce acoperea turnul ca un capac de piatră și la care se putea ajunge printr-o deschizătură îngustă adăpostită de o gheretă.

Zidul gros de cincisprezece picioare trebuise să fie străpuns dintr-o parte într-alta pentru a se putea așeza poarta temeinic înțepenită în grosimea peretelui care se găsea astfel la mijlocul unui gang boltit și lung ; atunci cînd poarta era închisă, de o parte și de alta a ei se formau două pridvoare adînci de cîte șase sau șapte metri, unul spre pod, iar celălalt spre interiorul turnului ; cînd era dată de perete, cele două pridvoare se împreunau alcătuind o singură intrare boltită.

În pridvorul dinspre pod se afla o ușiță, iar în spatele acestei ușițe o scară în spirală ce cobora în coridorul de la parterul castelului, sub bibliotecă ; era un obstacol mai mult în calea agresorilor. Pe latura dinspre tăpșan castelul avea un calcan fără ferestre în dreptul căruia se termina și podul. În locul lui, un pod mobil suspendat în fața unei porți scunde ce dădea în coridorul de la parter, așa-numitul corp de gardă, făcea legătura cu tăp-

șanul. Din pricina înălțimii tăpșanului, chiar atunci cînd era lăsat în jos podul suspendat forma un plan înclinat. În cazul cînd ar fi reușit să pătrundă în coridor, ca să poată ajunge la poarta de fier a donjonului, asediatorii trebuiau să cucerească mai întîi prin luptă scara în spirală ce urca la etajul al doilea.

6

Biblioteca

Cît privește biblioteca, era o lungă sală dreptunghiulară avînd exact dimensiunile podului și o singură ușă, poarta de fier. O ușă batantă, îmbrăcată în postav verde și pe care era de ajuns s-o împingi ca să se deschidă, masca bolta de la intrarea turnului. Peretele din fund al încăperii era acoperit de sus și pînă jos, din podele și pînă-n tavan, de niște dulapuri cu geamuri în stilul mobilierului de bun-gust din secolul al șaptesprezecelea. Șase ferestre mari, trei într-o parte, trei în cealaltă, cîte una de fiecare arc al podului, luminau încăperea. De afară, de pe tăpșan, se putea vedea prin geamuri interiorul bibliotecii. În spațiile dintre ferestre erau așezate pe niște piedestale de formă piramidală din stejar sculptat șase busturi de marmură: Ermolau din Bizanț, Ateneu, gramaticul din Naucratis, Suidas, Casaubon, Clovis, regele Franței și cancelarul său Anachalus, care de altfel era cancelar așa cum era Clovis rege.

În bibliotecă se aflau tot felul de cărți fără prea mare valoare. Una singură a rămas vestită. E vorba de un vechi tom in-cvarto împodobit cu gravuri, cu titlul scris mare *Sfîntul Bartolomeu* și avînd ca subtitlu *Evanghelia după Sfîntul Bartolomeu însoțită de o prolegomenă a lui Pantenus, filozof creștin, prin care se încearcă a se lămuri dacă această evanghelie se cade a fi socotită apocrifă și dacă e adevărat că sfîntul Bartolomeu ar fi de fapt Natanael.* Cartea, din care se credea că nu există decît acest unic exemplar, era așezată pe un pupitru în mijlocul bibliotecii. În secolul trecut venea lumea s-o vadă din curiozitate.

7

Podul

Podul castelului avea aceeaşi formă alungită ca şi biblioteca şi ocupa întreg spaţiul de sub căpriorii acoperişului. Era un fel de şură imensă plină cu paie şi fîn şi luminată de şase lucarne. Nici o podoabă, afară de chipul sfîntului Varnava sculptat în tăblia uşii, iar dedesubt acest vers :

Barnabus sanctus falcem jubet ire per herbam. [1]

Aşadar un turn înalt şi vast, cu şase etaje, străpunse ici şi colo de cîteva mortiere, avînd o singură intrare şi ieşire, închise cu o poartă de fier, în dreptul porţii un pod de piatră pe care se construise un castel în miniatură, iar la capătul podului o punte suspendată ; în spatele turnului, codrul ; în faţă, un tăpşan acoperit cu iarbă-neagră, mai înalt decît podul, mai scund decît turnul ; sub pod, între turn şi tăpşan, o viroagă adîncă şi îngustă înţesată de brusturi, năpădită de puhoaie iarna, străbătută de un firicel de apă primăvara, iar vara doar o albie seacă, iată cum arăta turnul Gauvain, căruia i se spunea obişnuit Tourgue.

X

Ostatecii

Trecu luna iulie, veni august, un vînt de eroism şi de sălbăticie învolbura întreg pămîntul Franţei, două fantome lunecaseră în zare, Marat cu un cuţit împlîntat sub coaste, Charlotte Corday decapitată, totul căpăta nişte proporţii extraordinare ; cît priveşte răscoala din Vendée, biruită pe tărîmul marei strategii, se văzuse nevoită să recurgă la mijloacele micii strategii, mai primejdioasă

[1] Sfîntul Varnava a poruncit coasei să intre în iarbă (lat.).

decît cealaltă, așa cum am spus; războiul din Vendée se transformase într-o imensă bătălie fărâmițată și risipită prin păduri; dezastrele suferite de marea armată, numită catolică și regală, începeau; în urma unui decret, armata de la Mainz era trimisă în Vendée; opt mii de rebeli căzuseră în luptele de la Ancenis; răsculații erau respinși la Nantes; scoși din Montaigu, mătrășiți din Thouars, expulzați din Noirmoutier, alungați din Chollet, din Mortagne și din Saumur; începuseră să evacueze Parthenay; părăseau Clisson, se retrăgeau din Châtillon; pierdeau un drapel la Saint-Hilaire, erau înfrînți la Pornic, la Sables, la Fontenay, la Doué, la Château-d'Eau, la Ponts-de-Cé; erau ținuți în șah la Luçon, în retragere la Chataigneraye, în plină debandadă la Roche-sur-Yon; în schimb, amenințau pe de o parte cetatea La Rochelle, iar pe de altă parte, în dreptul insulei Guernesey, o flotă engleză avînd îmbarcate cîteva regimente engleze împreună cu cei mai destoinici ofițeri din marina franceză, nu aștepta decît un semn din partea marchizului de Lantenac ca să debarce. Debarcarea aceasta ar fi putut să determine victoria rebeliunii regaliste. De altfel Pitt nu era decît un răufăcător învestit cu puteri oficiale; în politică nu se poate să nu existe trădare, așa cum dintr-o panoplie nu poate lipsi pumnalul; Pitt se pregătea să înjunghie țara noastră și în același timp să-și trădeze propria lui patrie; fiindcă a-ți dezonora patria, înseamnă a o trăda; sub el și prin el, Anglia purta un război în stil cartaginez. Spiona, înșela, mințea; ura o făcea să se înjosească, folosind cele mai meschine mijloace. Prin uneltirile ei fusese acaparat de pe piață tot seul, al cărui preț se ridicase la cinci franci livra; la Lille se descoperise asupra unui englez și fusese confiscată o scrisoare a lui Prigent, agentul lui Pitt în Vendée, în care se putea citi următoarele: „Vă rog să nu cruțați banii. Sperăm că asasinatele vor fi săvîrșite cu prudență, preoții deghizați și femeile fiind persoanele cele mai apte să îndeplinească asemenea operații. Trimiteți șaizeci de mii de livre la Rouen și cincizeci de mii la Caen." Scrisoarea a fost citită de Barère în fața Convențiunii în ziua de 1 august. Aceste perfidii au avut drept consecință crîncenele represalii ale lui Parrein și mai tîrziu atrocitățile lui Carrier. Re-

publicanii din Metz și cei din ținuturile meridionale cereau să intre în foc împotriva răsculaților. Printr-un decret se hotărîse organizarea a douăzeci și patru de companii de pionieri care să incendieze gardurile de mărăcini și ogrăzile din Crîng. O criză fără precedent. Războiul înceta pe un front pentru a izbucni din nou într-altă parte. Nici o cruțare ! Nici un prizonier ! era cuvîntul de ordine al celor două tabere. O umbră cumplită se așternuse asupra istoriei.

În luna august Tourgue era asediat.

Într-o seară, în timp ce răsăreau stelele, în toropeala unui amurg copleșit de zăduful de peste zi, în care nici o frunză nu se clintea în codru, nici un fir de iarbă nu se înfiora pe cîmpie, în tăcerea înserării ce cobora, se auzi buciumînd o goarnă. Chemarea venea din vîrful turnului.

La glasul goarnei răspunse de jos un sunet de trompetă.

În vîrful turnului se afla un om înarmat ; jos, în umbra serii, o tabără militară.

În întuneric, la poalele turnului Gauvain, se zăreau ca prin ceață forfotind niște mogîldețe. Forfota aceea era un bivuac. Pe ici, pe colo, începeau să se aprindă focuri în buza codrului și pe tăpșanul acoperit de iarbă-neagră, presărîndu-și în negura nopții licăririle, ca și cum pămîntul ar fi vrut să se însteleze o dată cu cerul. Ce sumbre erau stelele războiului ! În partea dinspre tăpșan, bivuacul se întindea pînă în cîmpie, iar înspre codru pînă în lăstărișuri. Tourgue era blocată.

Întinderea pe care se răsfirase tabăra asediatorilor vădea prezența unei armate numeroase.

Fortăreața era strîns încercuită ; în preajma turnului asediatorii își așezaseră tabăra pînă la poalele stîncii iar pe latura dinspre pod pînă la viroagă.

Glasul goarnei se auzi pentru a doua oară, urmat și de astă dată de un sunet de trompetă.

Goarna părea să pună o întrebare iar trompeta să dea un răspuns.

Goarna era turnul care întreba : Vă putem vorbi ? Iar trompeta era tabăra care răspundea da.

Deoarece la vremea respectivă răsculații din Vendée nu erau priviți de Convențiune ca niște beligeranți, ba, mai mult chiar, se publicase un decret prin care orice

schimb de solii cu „tîlharii" era cu desăvîrșire oprit, combatanții se descurcau cum puteau atunci cînd trebuiau să comunice cu ei, lucru pe care dreptul ginților îl permite într-un război obișnuit și-l interzice în timpul unui război civil. De aceea, în anumite împrejurări, exista un fel de convenție între goarna țărănească și trompeta militară. Prima chemare era doar o introducere, a doua o întrebare: Vreți să ne dați ascultare? Dacă la cel de-al doilea apel trompeta tăcea, însemna că propunerea e respinsă; dacă răspundea, însemna că e acceptată. Adică: Repaus cîteva minute.

Cum trompeta răspunsese la cel de-al doilea apel, omul care se afla în vîrful turnului începu a cuvînta și iată ce auziră cei de jos:

— Voi care mă ascultați, vă vorbește Gouge-le-Bruant, zis și Sfarmalbaștri, fiindcă am ucis mulți dintr-ai voștri, zis și Imânus, fiindcă am de gînd să răpun și mai mulți decît am răpus pînă acum. În bătălia de la Granville o sabie mi-a retezat degetul în timp ce țineam mîna pe oțelele puștii, iar părinții mei și sora mea Jacqueline, o fată de optsprezece ani, au fost ghilotinați la Laval de ai voștri. Ca să știți cine sînt.

Vă vorbesc în numele domnului marchiz Gauvain de Lantenac, viconte de Fontenay, prinț breton, stăpînul celor șapte păduri și monseniorul meu.

Aflați mai întîi că domnul marchiz înainte de a se fi retras în turnul acesta în care îl țineți împresurat, a împărțit cîmpul de bătaie între șase comandanți, locotenenții săi; lui Delière i-a încredințat ținutul cuprins între drumul spre Brest și cel care duce spre Ernée; lui Treton cîmpia dintre Roë și Laval; lui Jacquet, zis și Taiefier, marginea ținutului Haut-Maine; lui Gaulier, zis Petrică-Gliganul, Château-Gonthier; lui Lecomte, Craon; Fougères, domnului Dubois-Guy și tot cuprinsul Mayenne domnului de Rochambeau; așa încît dacă ați cucerit fortăreața, războiul tot nu s-a sfîrșit pentru voi și chiar dacă s-ar întîmpla cumva să piară monseniorul, Vendée, țara lui Dumnezeu și a regelui, nu va pieri.

Tot ce vă spun, să știți, e numai ca să luați aminte. Monseniorul e aici, lîngă mine. Eu nu sînt decît gura care

rostește cuvintele sale. Voi, cei ce ne-ați încercuit, ascultați.

Iată ce trebuie să ajungă la urechile voastre :

În primul rînd să nu uitați că războiul pe care l-ați pornit împotriva noastră e nedrept. Sîntem niște oameni care se află aici în țara lor de baștină și care luptă cinstit, sîntem neștiutori și cu frica lui Dumnezeu, curați la suflet ca iarba sub rouă. Republica e cea care ne-a atacat mai întîi ; ea a venit să spulbere tihna vetrelor noastre și tot ea a pîrjolit casele și bucatele noastre și a împroșcat cu mitralii gospodăriile noastre, și femeile și copiii noștri au fost nevoiți să fugă în picioarele goale și să se ascundă în păduri cînd încă mai răsuna glasul privighetorii iernatice.

Voi cei ce sînteți aici și mă ascultați, ne-ați hăituit în codru și acum ne țineți împresurați aici în turn ; ați ucis și ați împrăștiat pe cei ce ni se alăturaseră ; ați adus tunuri ; ați întărit unitatea voastră cu garnizoanele și posturile de la Mortain, de la Barenton, de la Teilleul, Landivy, Evran, Tinténiac și de la Vitré, așa încît acum sîntem asediați de o armată de patru mii cinci sute de ostași ; în timp ce noi sîntem doar nouăsprezece oameni care se apără.

Avem merinde și avem muniții.

Ați reușit să minați temelia turnului și să aruncați în aer o bucată de stîncă și un crîmpei de zid.

S-a făcut astfel o spărtură în zidul fortăreței și spărtura asta vă îngăduie să pătrundeți înăuntru, dar calea pe care v-a deschis-o nu e la lumina zilei ci se înfundă sub bolțile turnului care a rămas mai departe dîrz, în picioare.

Și acum vă pregătiți de atac.

Iar noi, și în primul rînd domnul marchiz care este prinț de Bretania și egumen mirean al mînăstirii Sfînta-Maria de Lantenac, unde regina Ioana a lăsat cu legămînt să se slujească zilnic o liturghie, pe urmă ceilalți apărători ai turnului, printre care domnul abate Turmeau, căruia ca ostaș i se spune Grand-Francoeur, camaradul meu Guinoiseau, căpitanul Taberei-Verzi, camaradul meu Cîntă-Iarnă, căpitanul taberei Ovăzurilor, camaradul meu Cimpoi, căpitanul taberei Furnicilor și eu, țăran de obîrșie,

născut în tîrgul Daon, prin care curge pîrîul Moriandre, noi toţi cîţi sîntem aici vrem să vă dăm de ştire un lucru.

Voi, cei de la poalele turnului, luaţi aminte.

În mîinile noastre se află trei copii care în clipa de faţă sînt prizonierii noştri. Aceşti copii au fost adoptaţi de unul dintre batalioanele voastre, înseamnă deci că sînt ai voştri. Aflaţi că sîntem gata să vi-i dăm înapoi.

Cu o condiţie.

Să ne lăsaţi să ieşim de aici.

Dacă vă împotriviţi, luaţi bine aminte, nu ne puteţi ataca decît în două feluri : pe flancul dinspre codru prin spărtură ; ori luînd cu asalt podul, pe flancul dinspre tăpşan. Clădirea de pe pod are trei etaje ; la etajul de jos eu, Imânus, cel ce vă vorbeşte acum, am pus să se aducă şase budane cu catran şi o sută de fachii de iarbă-neagră uscată ; ultimul etaj e plin cu paie ; la mijloc sînt cărţi şi hîrţoage ; poarta de fier dintre turn şi castel e încuiată iar cheia o ţine monseniorul ; am făcut însă o gaură pe sub poartă prin care am petrecut un fitil plin cu pucioasă ; unul din capetele fitilului e vîrît într-o budană cu catran, iar celălalt capăt se află în turn la îndemîna mea, pot să-l aprind oricînd voi socoti de cuviinţă.

În cazul cînd nu ne veţi lăsa să ieşim, cei trei copii vor fi duşi la etajul al doilea al castelului, dedesubtul căruia se află budanele cu catran şi capătul fitilului umplut cu pucioasă, iar deasupra podul plin cu paie, apoi poarta de fier va fi încuiată. Dacă atacaţi podul, veţi da foc castelului cu mîna voastră, dacă ne atacaţi prin spărtură îi vom da foc noi ; dacă ne atacaţi din amîndouă părţile deodată, castelul se va aprinde din vina amîndurora ; oricum ar fi şi orice s-ar întîmpla, copiii vor pieri.

Şi acum faceţi cum vreţi : primiţi sau nu

Dacă primiţi, ieşim din turn.

Dacă nu primiţi, copiii nu mai au mult de trăit.

Am zis.

Omul care vorbea din vîrful turnului tăcu.

— Nu primim, strigă de jos un glas.

Era un glas tăios şi neînduplecat. Un alt glas mai puţin aspru, dar hotărît, adăugă :

— Vă lăsăm un răgaz de douăzeci şi patru de ore ca să vă predaţi.

Cîteva clipe nu se mai auzi nimic, apoi același glas urmă :

— Dacă pînă mîine, la ora asta, nu vă veți fi predat, începem atacul.

— Și atunci nu mai încape cruțare, întări primul glas.

Era glasul neînduplecat căruia îi răspunse din vîrful turnului o altă voce. O umbră înaltă se aplecă peste metereze și, la lumina stelelor, se putu desluși chipul înfricoșător al marchizului de Lantenac ; și chipul din turn a cărui privire se adîncea în umbra de la poalele zidului ca și cum ar fi căutat pe cineva, strigă :

— Ia te uită, tu ești, preotule !

— Da, eu sînt, trădătorule, răspunse vocea cruntă de jos.

XI

Cumplit ca tragedia antică

Glasul necruțător era, într-adevăr, al lui Cimourdain ; cel mai tînăr și mai puțin intransigent, al lui Gauvain.

Marchizul de Lantenac nu se înșelase pomenind numele abatelui Cimourdain.

În cîteva săptămîni, pe aceste meleaguri scăldate în sînge de războiul civil, lui Cimourdain îi mersese vestea peste tot ; faima pe care și-o cîștigase însă era sinistră ; se spunea : Marat la Paris, Châlier la Lyon, Cimourdain în Vendée.

Abatele Cimourdain era cu atît mai vîrtos hulit cu cît fusese cîndva respectat ; așa se întîmplă de obicei cînd preotul își întoarce sutana pe dos. Toți se cutremurau la auzul numelui său. Oamenii neîndurători sînt mai totdeauna nefericiți ; cel ce îi judecă după faptele lor îi osîndește, dar dacă cineva ar putea să citească în cugetul lor le-ar găsi probabil o justificare. Atîta timp cît Licurg nu este explicat, nu se deosebește prea mult de Tiberiu. În orice caz, amîndoi, atît marchizul de Lan-

tenac cît și abatele Cimourdain, trăgeau la fel de greu în balanța urii. Blestemele pe care i le aruncau regaliștii lui Cimourdain nu se puteau compara decît cu aversiunea republicanilor față de Lantenac. Fiecare dintre acești oameni era un monstru pentru tabăra adversă; în asemenea măsură chiar încît, printr-o coincidență ciudată, în timp ce Prieur de la Marne punea un premiu pe capul lui Lantenac la Granville, Charette punea un premiu pe capul lui Cimourdain la Noirmoutiers.

Trebuie să spunem de altfel că marchizul și preotul erau aproape identici pînă la un anumit punct. Masca de bronz a războiului civil are două fețe, una întoarsă spre trecut iar cealaltă spre viitor, la fel de tragice însă și una și alta. Lantenac era întruchiparea celei dintîi, Cimourdain a celei de-a doua. Numai că rînjetul amar al lui Lantenac era cufundat în negură și-n întunecime, în timp ce pe fruntea încrîncenată a lui Cimourdain mijea lumina zorilor.

Între timp fortăreața Tourgue, asediată, se bucura de un răgaz.

Datorită intervenției lui Gauvain, după cum s-a văzut, se încheiase un fel de armistițiu de douăzeci și patru de ore.

Imânus, de altminteri, era bine informat și în urma recrutărilor făcute de Cimourdain, Gauvain avea acum sub ordinele sale patru mii cinci sute de ostași, unii proveniți din garda națională, alții din trupele combatante, cu care îl încercuise pe Lantenac în Tourgue; reușise în același timp să pună în poziție de tragere douăsprezece tunuri îndreptate împotriva fortăreței, șase pe flancul dinspre turn, la marginea pădurii, alcătuind o baterie îngropată, iar alte șase pe flancul dinspre pod, pe tăpșan, bateria înaltă. Provocase apoi explozia minei făcînd o spărtură la picioarele donjonului.

Așadar, după expirarea celor douăzeci și patru de ore ale armistițiului, lupta avea să înceapă în următoarele condiții:

Pe tăpșan și în pădure se aflau patru mii cinci sute de oameni.

În turn nouăsprezece.

Numele acestor nouăsprezece asediați istoria îl va putea descoperi în ordonanțele date împotriva proscrișilor. Poate că la rîndul nostru vom avea prilejul să le întîlnim.

Pentru a lua comanda celor patru mii cinci sute de ostași ce alcătuiau aproape o armată, Cimourdain ar fi vrut ca Gauvain să fie numit general adjutant. Gauvain însă refuzase: „Vom vedea mai încolo, după ce-l vom fi prins pe Lantenac, spusese el. Deocamdată nu am încă nici un merit."

A purta răspunderea unui înalt comandament, avînd doar un modest grad militar, era un lucru obișnuit în armata republicană. Ceva mai tîrziu, de pildă, Bonaparte era în același timp căpitanul unui escadron de artilerie și comandantul suprem al armatei din Italia.

Turnul Gauvain avea parte de o soartă ciudată: atacat de un Gauvain, era apărat de un alt Gauvain. De aceea atacul era făcut cu oarecare prudență; nu se putea spune însă același lucru și despre apărare, domnul de Lantenac fiind unul dintre acei oameni care nu înțeleg să cruțe nimic și cum, pe de altă parte, trăise mai toată vremea la Versailles, nu avea nici un fel de idei preconcepute în legătură cu fortăreața pe care abia dacă o cunoștea. Se adăpostise aici, fiindcă nu știa unde s-ar fi putut refugia aiurea, atîta tot; ar fi fost în stare s-o spulbere fără nici o remușcare, pe cînd Gauvain era însuflețit de un respect mai adînc față de aceste ziduri.

Punctul vulnerabil al fortăreței îl constituia podul; dar biblioteca aflată în clădirea de pe pod cuprindea arhivele familiei; în cazul cînd asediatorii ar fi atacat podul, clădirea ar fi fost cu siguranță incendiată; iar lui Gauvain i se părea că, dînd arhivele pradă flăcărilor, ridica mîna împotriva strămoșilor săi. Tourgue era castelul familiei Gauvain; de turnul acesta depindeau toate feudele ei din Bretania, așa cum toate feudele de pe întinsul Franței depindeau de turnul Luvrului; amintirile intime ale neamului său se aflau acolo; și tot acolo văzuse și el lumina zilei; întortocheatele căi ale vieții sale îl obligau să atace acum, la vîrsta bărbăției, venerabilele ziduri ce-i ocrotiseră copilăria. Putea oare săvîrși față de acest locaș nelegiuirea de a-l preface în scrum? Poate că

leagănul său se afla undeva în vreun colț din pod, deasupra bibliotecii. Sînt gînduri care au puterea unor emoții. În fața străvechiului cămin al familiei sale, Gauvain se simțea înduioșat. De aceea cruțase podul, mulțumindu-se să-l țină la respect cu ajutorul unei baterii, așa încît nimeni să nu poată ieși sau să nu se poată strecura prin partea aceea și preferase să pornească atacul din flancul opus. Așa se explică mina și șanțul săpat la picioarele turnului.

Cimourdain îl lăsase să acționeze liber ; acum însă îi părea rău, firea sa neînduplecată se încrunta în fața acestor paragini gotice și nu înțelegea să fie mai îngăduitor cu clădirile decît cu oamenii. A cruța un castel însemna un început de toleranță. Iar toleranța era slăbiciunea lui Gauvain. Cimourdain, după cum știm, nu-l scăpa o clipă din ochi, împiedicîndu-l să alunece pe acest povîrniș, pentru el atît de primejdios. Cu toate acestea, el însuși, lucru pe care îl recunoștea cu un fel de mînie, simțise o tainică tresărire în momentul cînd revăzuse fortăreața ; nu putea să privească fără emoție încăperea aceea închinată studiului unde se aflau primele cărți pe care le pusese sub ochii lui Gauvain ; fusese parohul satului învecinat, Parigné ; locuise acolo, în castelul de pe pod, într-o odăiță de la mansardă ; acolo, în bibliotecă, îl ținuse între genunchi pe micul Gauvain, în timp ce învăța alfabetul ; și tot acolo, între cei patru pereți străbuni, îl văzuse pe discipolul său drag, odrasla sa spirituală, împlinindu-se la trup și la minte. Cum l-ar fi lăsat inima să bată cu tunul și să pîrjolească zidurile acelea în care mai stăruia încă amintirea tuturor harurilor revărsate de el asupra copilului ? Pînă la urmă se îndurase să le cruțe. Deși acum avea remușcări.

Îl lăsase așadar pe Gauvain să pornească atacul din direcția opusă. Fortăreața avea o aripă barbară, turnul, și o altă aripă civilizată, biblioteca. Cimourdain îi îngăduise fostului său discipol să nu lovească decît aripa barbară.

De altminteri, asediată de un Gauvain și apărată tot de un Gauvain, bătrîna cetățuie nu făcea decît să se reîntoarcă, în plină revoluție franceză, la vechile sale de-

prinderi feudale. Istoria întregului ev mediu este ilustrată prin războaie între rubedenii ; Eteocle şi Polinice sînt în egală măsură eleni şi medievali, iar Hamlet la Elsinor nu face decît să repete fapta săvîrşită de Oreste la Argos.

XII

Se întrezăreşte un mijloc de salvare

Toată noaptea în amîndouă taberele se făcură pregătiri. De îndată ce sinistrele tratative, la care am asistat puţin mai înainte, se încheiaseră, prima grijă a lui Gauvain fu să-l cheme pe adjutantul său.

Guéchamp, despre care se cuvine să spunem cîteva cuvinte, era un personaj de al doilea plan, cinstit, curajos, mediocru, mai destoinic să execute ordinele decît să comande, inteligent cu stricteţe, adică pînă la un anumit punct la care datoria îi cerea să nu mai înţeleagă, incapabil să se lase înduioşat, invulnerabil în faţa corupţiei, pe orice cale ar fi încercat să-l ispitească, fie prin venalitatea ce corupe conştiinţa, fie prin mila ce corupe cumpăna dreptăţii. Inima şi sufletul său erau ocrotite de două scuturi, disciplina şi consemnul, care, ca nişte ochelari de cai, îi îngăduiau să meargă drept înainte pe pîrtia pe care aceste scuturi o lăsau deschisă. Ţinea drumul drept, dar drumul acesta era îngust.

Încolo, un om de nădejde ; inflexibil cînd comanda, conştiincios cînd executa un ordin.

Gauvain îi ceru numaidecît cu însufleţire :

— Guéchamp, o scară.

— N-avem, căpitane.

— Ne trebuie o scară.

— Pentru asalt ?

— Nu, pentru salvare.

Guéchamp rămase un moment pe gînduri, apoi răspunse :

— Înțeleg. Dar pentru ceea ce vreți dumneavoastră e nevoie de o scară foarte înaltă.
— Să poată ajunge pînă la etajul al treilea.
— Într-adevăr, căpitane, cam asta ar fi înălțimea.
- Ba poate chiar una și mai înaltă, ca să fim siguri de reușită.
— Fără îndoială.
— Cum se face că n-aveți nici o scară ?
— Căpitane, dumneavoastră ați socotit că-i mai bine să nu porniți asaltul dinspre tăpșan, mulțumindu-vă doar să țineți fortăreața încercuită în partea aceea și să atacați turnul în locul podului. Așa că nu ne-am mai ocupat decît de mină, știind că nu va trebui să escaladăm nici un zid. De aceea n-avem acum nici o scară.
— Dă ordin să se facă una imediat.
— O scară de trei etaje nu se face chiar așa cu una, cu două.
— N-ai decît să înnădești cîteva scări mai scurte.
— Pentru asta ar trebui să le avem.
— Fă rost.
— Nu găsim nicăieri. Pretutindeni țăranii sparg scările, așa cum desfac căruțele bucată cu bucată și cum distrug podurile.
— Vor să lege republica de mîini și de picioare.
— Vor să nu mai putem căra nimic cu noi, nici să trecem un rîu, nici să sărim peste ziduri.
— Îmi trebuie totuși o scară.
— Acum mi-aduc aminte, căpitane, că la Javené, în apropiere de Fougères, se află o mare dulgherie. S-ar putea să găsim o scară acolo.
— Nu mai e nici un moment de pierdut.
— Cînd aveți nevoie de ea ?
— Cel mai tîrziu mîine, la ora asta.
— Am să trimit la Javené o ștafetă în goana calului cu un ordin de rechiziție. La Javené există un post de cavalerie care o să-i pună la îndemînă o escortă. Scara ar putea fi aici mîine, înainte de apusul soarelui.
— E tocmai bine, spuse Gauvain, hai repede. Du-te.
După zece minute Guéchamp se întoarse pentru a-l înștiința :

— Căpitane, ştafeta a pornit spre Javené.

Gauvain se urcă pe tăpşan şi rămase locului multă vreme, cu privirile aţintite asupra podului ce se arcuia deasupra viroagei. În faţa malului rîpos se afla calcanul castelului, care nu avea nici o fereastră şi nici o altă deschizătură, afară de poarta scundă acoperită de podul suspendat, care în momentul acela era lipit de perete. Pentru a ajunge de pe tăpşan la picioarele podului, trebuia să cobori malul rîpos, ceea ce nu era imposibil, ţinîndu-te de bălării. În clipa în care însă ajungea jos pe fundul viroagei, asediatorul putea fi ţinta tuturor proiectilelor ce ar fi curs asupra lui cu nemiluita de la ferestrele celor trei etaje. Gauvain se convinse definitiv că, aşa cum stăteau lucrurile, cetăţuia nu putea fi atacată decît prin spărtura de la poalele turnului.

Luă toate măsurile pentru ca nimeni să nu poată fugi ; completă blocada fortăreţei încercuite de aproape ; strînse rîndurile batalioanelor ca pe o reţea prin ochiurile căreia nu putea să treacă nimic. Gauvain şi Cimourdain îşi împărţiră terenul în vederea asediului ; Gauvain luă asupra lui sectorul dinspre pădure, lăsîndu-i lui Cimourdain sectorul dinspre tăpşan. Se înţeleseră ca Gauvain, secundat de Guéchamp, să pornească asaltul prin şanţul de la poalele turnului, în timp ce Cimourdain, cu toate fitilurile bateriei aprinse, avea să ţină sub observaţie podul şi rîpa.

XIII

Ce face marchizul

În timp ce afară toată lumea se pregătea de atac, înăuntru toţi se pregăteau să reziste.

Un donjon e asemuit uneori cu o budană şi pe bună dreptate, explozia unei mine putînd să-l străpungă cu aceeaşi uşurinţă cu care o lovitură de răzuş poate stră-

punge o doagă Zidul e sfredelit ca și cum i s-ar fi dat cep. La fel se întîmplase și cu fortăreața Tourgue.

Puternica lovitură de răzuș pe care i-o dăduseră cele două ori trei chintale de pulbere sfredelise turnul uriaș. Spărtura începea de la picioarele fortăreței, străbătea zidul aproape de temelie, unde era mai gros, pentru a se deschide în chip de arcadă, cu un contur neregulat, în încăperea de la parter a donjonului. Pentru ca să poată fi cît mai lesne folosită în timpul atacului, asediatorii o lărgiseră, rotunjindu-i marginile cu focuri de tun.

Încăperea de la parter în care se deschidea spărtura era o sală mare, rotundă și pustie, cu un stîlp la mijloc, pe care se sprijinea cheia de boltă. Sala, cea mai vastă din tot donjonul, avea un diametru de cel puțin patruzeci de picioare. La fiecare etaj al turnului se afla cîte o încăpere asemănătoare, deși nu chiar atît de largă, cu mici firide în ambrazurile mortierelor. Cea de la parter nu avea mortiere, nici răsuflători, nici lucarne, iar lumină și aer doar cît ar putea pătrunde într-un mormînt.

Ușa temniței, mai mult din fier decît din lemn, răspundea în sala de la parter. O altă ușă dădea spre o scară ce ducea la etajele superioare. Toate scările erau săpate în grosimea peretelui.

Asediatorii puteau pătrunde în sala de jos prin spărtura pe care o făcuseră în zid. Chiar dacă reușeau să ocupe sala, le mai rămînea încă de cucerit turnul. Nimeni n-ar fi putut să trăiască în încăperea de jos. Oricine ar fi stat acolo douăzeci și patru de ore în șir ar fi murit asfixiat. Acum însă datorită spărturii se putea respira.

De aceea asediații nici nu se gîndiră s-o astupe.

De altfel, la ce bun? Tunurile ar fi deschis-o din nou.

Împlîntară în perete un suport de fier în care înfipseră o torță ca să lumineze sala.

Și acum rămînea de văzut cum să se apere?

Puteau foarte bine să zidească gaura, dar era de prisos. Un retranșament ar fi fost mult mai folositor. Un retranșament este o întăritură în formă de unghi cu deschiderea în afară, un fel de baricadă în V, așezată în așa fel încît

toate focurile să se îndrepte asupra asediatorilor și care, lăsînd spărtura liberă în exterior, o făcea să se înfunde înăuntru. Și cum nu duceau lipsă de materiale, asediații se apucară să construiască un retranșament cu interstiții prin care să poată scoate țevile puștilor. Unghiul retranșamentului se sprijinea pe stîlpul din mijloc, iar cele două laturi se prelungeau pînă în perete de ambele părți. Terminînd de ridicat baricada, așezară în locurile cele mai potrivite niște mine îngropate.

Marchizul conducea operațiile. Animator, organizator, călăuză și stăpîn, un suflet vajnic.

Lantenac era din spița războinicilor din secolul al optsprezecelea care, la optzeci de ani, încă mai era în stare să salveze un oraș amenințat de dușmani. Semăna cu faimosul conte de Alberg care, aproape centenar, l-a alungat din Riga pe regele Poloniei.

— Curaj, prieteni, îi îmbărbăta marchizul, la începutul acestui veac, în 1713, Carol al XII-lea, ferecat într-o casă la Bender, a ținut piept cu trei sute de suedezi unei armate de douăzeci de mii de turci.

Baricadară primele două etaje, întăriră încăperile, înzestrară alcovurile cu creneluri, proptiră ușile cu grinzi înțepenite cu maiul în chip de contraforturi ; se văzură totuși nevoiți să lase liberă scara în spirală ce lega etajele între ele, pentru a se putea mișca în voie ; blocînd-o pentru asediatori, ar fi însemnat s-o blocheze și pentru asediați. Întotdeauna în apărarea orașelor fortificate a existat un punct vulnerabil.

Neobosit, viguros ca un om în floarea vîrstei, ridicînd grinzi, cărînd pietre, marchizul era un exemplu pentru toți, lucra cot la cot cu ceilalți, împărțea ordine, dădea o mînă de ajutor, rîdea, fraterniza cu clanul acesta sălbatic, rămînînd totuși mai departe seniorul semeț, familiar, elegant, implacabil.

Nimeni nu avea voie să crîcnească. *Dacă jumătate dintre voi, s-ar răzvrăti,* spunea el, *aș pune să fie împușcați de jumătatea cealaltă și aș apăra cetatea cu cei rămași în viață.* Pentru asemenea lucruri un conducător ajunge să fie privit ca un zeu.

XIV

Ce face Imânus

În timp ce marchizul era ocupat cu turnul și cu spărtura din zid, Imânus se ocupa de castelul de pe pod. Încă de la începutul asediului, scara de salvare atîrnată în curmeziș afară, deasupra ferestrelor de la etajul al doilea, fusese băgată înăuntru din ordinul marchizului și așezată de Imânus în bibliotecă. Era probabil scara pe care Gauvain căuta acum s-o înlocuiască. Ferestrele de la mezanin, unde se afla așa-numitul corp de gardă, erau ocrotite de trei rînduri de zăbrele, pecetluite în peretele de piatră, așa încît nu era chip să intre ori să iasă cineva pe acolo.

Ferestrele bibliotecii nu aveau gratii, în schimb erau așezate la o distanță respectabilă de podea.

Imânus luă cu el trei oameni croiți pe măsura lui, în stare de orice și hotărîți să treacă peste orice stavile. Oamenii aceștia erau Hoisnard, zis și Creangă-de-Aur și cei doi frați Suliță-de-Lemn. Imânus se înarmă cu un felinar cu apărătoare, descuie poarta de fier și cercetă în amănunțime cele trei etaje ale clădirii de pe pod. Hoisnard Creangă-de-Aur era tot atît de înverșunat ca și Imânus, deoarece unul dintre frații săi fusese omorît de republicani.

Imânus inspectă ultimul etaj, ticsit cu paie și fîn, și mezaninul castelului unde porunci să se aducă niște explozibile pe care le băgă în budanele cu catran; îi puse pe însoțitori să îngrămădească fachiile de iarbă neagră în apropierea budanelor cu catran și căută să se încredințeze dacă fitilul umplut cu pucioasă și ale cărui capete se aflau, unul în turn, iar celălalt în clădirea de pe pod, era în bună stare. Turnă apoi catran pe podea pînă ce în jurul budanelor și al fachiilor se făcu o băltoacă în care înmuie capătul fitilului cu pucioasă; pe urmă hotărî să transporte în bibliotecă, adică între budanele cu gudron de la mezanin și podul cu fîn, cele trei leagăne în care René-Jean, Alain-Bufleiul și Georgette dormeau duși. Leagănele fură purtate cu mare băgare de seamă ca să nu se trezească micuții.

Erau niște simple copăi țărănești, un fel de coșuri de nuiele cu margini nu prea înalte care sînt așezate de obicei pe jos pentru ca pruncul să poată coborî singur din leagăn fără ajutorul nimănui. Alături de fiecare leagăn Imânus se îngriji să pună cîte o strachină cu supă și cîte o lingură de lemn. Desprinsă din cîrlige, scara de salvare fusese întinsă pe podea și rezemată de perete; Imânus porunci ca leagănele să fie înșirate cap la cap de-a lungul peretelui opus, în dreptul scării. Pe urmă, socotind că n-ar strica să facă un pic de curent, deschise larg cele șase ferestre ale bibliotecii. Era o noapte de vară călduță și albastră.

Îi trimise apoi pe frații Suliță-de-Lemn să deschidă ferestrele de la mezanin și de la ultimul etaj; observase că peretele dinspre răsărit al clădirii era acoperit de o iederă bătrînă și uscată, cafenie ca iasca și care îmbrăca de sus și pînă jos fațada, încadrînd ferestrele celor trei etaje. Se gîndise că iedera ar putea să prindă bine. Înainte de plecare mai aruncă o privire peste tot; în fine cei patru oameni părăsiră castelul și intrară din nou în donjon. Imânus încuie poarta masivă de fier, răsucind de două ori cheia, se uită îndeaproape la broasca imensă și fioroasă și cercetă, dînd din cap mulțumit, fitilul cu pucioasă ce ieșea afară prin gaura făcută mai înainte, singura legătură ce mai exista acum între turn și castelul de pe pod. Pornind din sala rotundă de la parterul donjonului, fitilul trecea pe sub poarta de fier, pătrundea în pridvor, cobora scara ce ducea la mezaninul castelului, șerpuind pe treptele așezate în spirală, se tîra pe podeaua corpului de gardă, pentru a se afunda în băltoaca de catran, în dreptul grămezilor de fachii uscate. Imânus chibzuise că trebuia să treacă aproape un sfert de ceas după ce ar fi dat foc fitilului din turn pînă să se aprindă băltoaca de catran de sub bibliotecă. După ce luă toate aceste măsuri și cercetă tot ce era de cercetat, înmînă cheia de la poarta de fier marchizului de Lantenac care o băgă în buzunar.

Orice mișcare a asediatorilor trebuia supravegheată. Imânus se duse să stea de strajă, cu goarna de bouar atîrnată de centiron, în ghereta de pe terasa din vîrful turnului. În timp ce observa împrejurimile, cu un ochi spre pădure și celălalt spre tăpșan, avea la îndemînă în ghereta,

pe pervazul lucarnei, o pungă de pulbere, o desagă de pînză plină cu gloanțe și niște jurnale vechi pe care le rupea ca să facă din ele cartușe.

Cînd soarele ieși la iveală, razele lui descoperiră în pădure opt batalioane de ostași cu sabia la șold, cartușiera atîrnată de umăr, baioneta la armă, gata de asalt; pe tăpșan, o baterie de tunuri, cu chesoane, săculeți cu pulbere și cutii cu mitralii; în fortăreață, nouăsprezece oameni încărcînd flinte, muschete, durde și pistoale, iar în cele trei copăi, trei copilași adormiți.

1

Copiii se treziră.

Mai întîi fetița.

Copiii se trezesc așa cum se deschid florile ; sufletele lor fragede par să îmbălsămeze aerul.

Georgette, cea mai mică dintre ei, care împlinise douăzeci de luni și încă mai sugea la sînul maică-sii în luna mai, își săltă de jos căpșorul, se ridică în capul oaselor, își privi piciorușele și începu să gîngurească.

O rază de lumină poposise pe leagănul ei ; cine ar fi putut spune care era mai rumen : revărsatul zorilor sau picioruşul copilei ?

Frățiorii ei mai dormeau încă ; somnul bărbătesc e mai greu ; voioasă și liniștită, Georgette gîngurea.

René-Jean era oacheș, Alain-Bufleiul avea părul castaniu, Georgette era blondă. Culoarea părului potrivită cu vîrsta în copilărie se poate schimba cu timpul. René-Jean părea un Hercule în miniatură ; dormea pe burtă cu pumnii vîrîți în ochi. Alain-Bufleiul își scosese picioarele afară din pătcean.

Cîteșitrei erau în zdrențe ; îmbrăcămintea cu care-i înzestrase batalionul Bonetei-Roșii se ferfenițise ; ceea ce aveau pe ei acum nici măcar nu aducea cu o cămașă ; băieții umblau aproape golași, iar Georgette era înțolită cu o hanță care fusese cîndva o fustă și care se transformase într-o brasieră. Cine avea grijă de copii ? Nu se știe. N-aveau mamă. Luptătorii, țărani primitivi, îi tîrau după ei din codru în codru, dîndu-i fiecăruia tainul lui din mîncarea de la cazan. Atîta tot. Micuții se descurcau și ei cum

puteau. Aveau o droaie de stăpîni și nici un tată. Dar zdrențele, cînd sînt purtate de copii, revarsă în jurul lor lumină. Mai mare dragul să-i privești.

Georgette gîngurea.

Ceea ce o pasăre vrea să spună prin cîntecul ei, copilul gîngurește. E același imn. Un imn nedeslușit, abia îngăimat, pornit din adînc. Spre deosebire de pasăre, în fața copilului se înalță întunecatul destin omenesc. Așa se explică tristețea oamenilor care ascultă amestecată cu bucuria micuțului care cîntă. Cea mai sublimă cîntare de slavă ce se poate auzi pe pămînt este bîiguiala unui suflet omenesc pe buzele copilăriei. Aceste încîlcite destăinuiri ale unui cuget care deocamdată nu este decît instinct cuprind nu știu ce inconștientă chemare adresată în șoaptă dreptății veșnice ; poate este un protest formulat în pragul vieții ; protest umil și sfîșietor ; nevinovăția aceasta veșnic surîzătoare poate să discrediteze întreaga creație prin soarta hărăzită mai apoi făpturii firave și dezarmate. Orice nenorocire i s-ar întîmpla este un abuz de încredere.

Gînguritul copilului e mai presus și mai prejos în același timp decît cuvîntul ; nu sînt sunete muzicale și totuși e cîntec ; nu sînt silabe și totuși reprezintă un limbaj ; gînguritul acesta își are obîrșia în ceruri și va dăinui pururea pe pămînt ; există dinainte de născare și continuă și după aceea, e o perpetuare. Bolboroselile copilului sînt alcătuite din cuvintele pe care le rostea cînd era înger și din cele pe care le va rosti cînd va fi om în toată firea ; leagănul are un Ieri, așa cum mormîntul are un Mîine ; mîine și ieri ce își îngemănează în murmurul acesta nedeslușit îndoitul lor mister ; nu poate fi mărturie mai temeinică despre existența lui Dumnezeu, a veșniciei, a responsabilității, a dualității destinului, decît această înfricoșată umbră așternută asupra unui suflet trandafiriu.

Ceea ce bolborosea Georgette nu părea s-o întristeze, deoarece tot chipul ei drăgălaș era surîzător. Gura zîmbea, ochii zîmbeau, gropițele din obraji zîmbeau și ele. Un zîmbet ce părea să mărturisească un tainic consimțămînt acordat dimineții. Sufletul are încredere în raza de lumină. Cerul era senin, era cald, era frumos. Fără să știe nimic, fără să aibă habar de nimic, fără să înțeleagă ni-

mic, cufundată într-o molcomă visare ferită de gînduri, făptura aceea plăpîndă se simțea în siguranță în mijlocul naturii înconjurătoare, a arborilor cinstiți, a verdeții sincere, a cîmpiei neprihănite și pașnice, a freamătului de cuiburi, de izvoare, de gîze, de frunzișuri, deasupra cărora strălucea atotcuprinzătoarea nevinovăție a soarelui.

După Georgette se trezi și René-Jean, cel mai mare și cel mai voinic dintre copii, care avea patru ani împliniți. Se ridică în picioare, păși bărbătește peste marginea copăii, dădu cu ochii de strachină, lucru care i se păru cît se poate de firesc și, așezîndu-se pe jos, începu să-și mănînce tainul.

Gînguritul Georgettei nu reușise să tulbure somnul lui Alain-Bufleiul, dar auzind zgomotul lingurii în strachină, băiatul se trezi brusc și deschise ochii. Alain-Bufleiul era cel care avea trei ani. Văzu strachina lîngă el și cum nu avea altceva de făcut decît să întindă mîna, o luă fără să iasă din așternut și, cu strachina pe genunchi și degetele încleștate pe lingură, se grăbi să urmeze pilda lui René-Jean, se apucă adică să mănînce.

Georgette nu auzea nimic, mlădierile glăsciorului ei păreau să îngîne unduirea legănătoare a unui vis. Se uita în sus, cu ochii ei mari deschiși, de o frumusețe dumnezeiască ; orice s-ar afla deasupra capului unui copil, un tavan sau o boltă, ochii săi oglindesc pururea cerul.

Sfîrșind, Réné-Jean rîcîi cu lingura fundul străchinii, oftă și spuse cu demnitate :

— Am mîncat supa.

Glasul lui o trezi pe Georgette din visare.

— Upa-upa, gînguri ea.

Și văzînd că René-Jean mîncase și că Alain-Bufleiul mînca și el, luă strachina cu supă de lîngă ea și se apucă să mănînce, ducînd lingura mai deseori la ureche decît la gură.

Din cînd în cînd însă se lipsea de binefacerile civilizației și vîra degetele în mîncare.

După ce curăță ca și fratele lui, fundul străchinii, Alain-Bufleiul se sculă la rîndul său de jos și începu să fugă după el.

Deodată, de jos, de afară, dinspre pădure, se auzi un glas de trîmbiţă, un fel de fanfară severă şi sfidătoare. Glasul trîmbiţei fu întîmpinat de o goarnă ce prinse a suna din vîrful turnului.

De astă dată, trîmbiţa era cea care trimitea o chemare şi goarna se mulţumea doar să-i răspundă. Glasul trîmbiţei răsună pentru a doua oară, urmat de un al doilea sunet de goarnă.

Apoi, de sub poala pădurii se înălţă o voce îndepărtată, dar limpede, care strigă răspicat :

— Tîlharilor ! Luaţi aminte : dacă nu vă predaţi pînă la asfinţitul soarelui, vă atacăm.

Un glas vajnic ca un tunet, buciumă de pe terasa turnului :

— Atacaţi.

Vocea de jos adăugă :

—Cu o jumătate de oră înainte de a porni asaltul vă vom da de ştire printr-o lovitură de tun.

Glasul din turn buciumă din nou :

— Atacaţi.

Zvonul vocilor omeneşti nu ajungea la urechea copiilor, dar trompeta şi goarna răsunau pînă-n slavă şi, la primul sunet de trîmbiţă, Georgette înălţă capul şi încetă să mai mănînce ; la glasul goarnei lăsă jos lingura în strachină ; la cel de-al doilea sunet de trîmbiţă, aţinti în sus arătătorul de la mînuţa dreaptă şi, aplecîndu-l şi ridicîndu-l rînd pe rînd, începu să bată tactul fanfarei ce se auzi în continuarea celui de-al doilea semnal de trîmbiţă ; după ce trîmbiţa şi goarna amuţiră, fetiţa rămase gînditoare cu degetul ridicat şi îngînă încetişor :

— Mijica.

Voia să spună probabil „muzica".

Cei doi fraţi mai mari, René-Jean şi Alain-Bufleiul, nu păreau să se sinchisească de semnalele goarnei şi ale trompetei ; curiozitatea lor era atrasă de cu totul altceva : o molie-de-ziduri se pregătea tocmai să străbată biblioteca.

Alain-Bufleiul o zări primul şi strigă :

— O gînganie.

René-Jean alergă spre el.

— Înțeapă, adăugă Alain-Bufleiul.

— Las-o-n pace, îl sfătui René-Jean.

Și amîndoi rămaseră locului să se uite la noul sosit.

Între timp Georgette terminase de mîncat; îi căută din ochi pe frățiorii săi. René-Jean și Alain-Bufleiul ședeau pe vine în dreptul unei ferestre, aplecați cu niște mutre serioase asupra moliei-de-ziduri; frunțile li se atingeau făcînd să li se amestece cîrlionții; își țineau răsuflarea, privind fermecați gîngania care se oprise fără a mai îndrăzni să facă vreo mișcare, prea puțin încîntată de o asemenea admirație.

Văzîndu-i pe frații ei atît de adînciți în contemplare, Georgette voi să știe ce se întîmplase. Nu era prea lesne de ajuns la ei și totuși își luă inima-n dinți; drumul era presărat cu obstacole; erau doar atîtea lucruri pe jos. Scăunele răsturnate, vrafuri întregi de hîrțoage, lăzi goale cu capacele desprinse din cuie, sipete, grămezi de felurite obiecte pe care trebuia să le ocolească, un întreg arhipelag de stînci; Georgette se aventură printre ele. Ieși mai întîi din copaie, ceea ce constituia primul pas; pe urmă pătrunse în mijlocul stîncilor, se strecură prin strîmtori, împinse un scăunel, se tîrî de-a bușilea printre două sipete, trecu peste un teanc de hîrtii, se cățără adică pe un versant și se rostogoli pe celălalt arătîndu-și cu seninătate plăpînda ei goliciune și ieși cum ar spune un marinar în largul mării, adică pe o porțiune de podea destul de întinsă, unde nu mai exista nici o stavilă și nu mai avea de înfruntat nici o primejdie; abia atunci își făcu vînt, străbătu în patru labe cîmpul larg deschis al cărui diametru era egal cu lățimea încăperii, sprintenă ca o pisică și ajunse lîngă fereastră; acolo însă îi tăia calea un obstacol cumplit, scara uriașă rezemată de perete, care se termina chiar în dreptul ferestrei, depășind cu puțin cadrul ei; era un adevărat promontoriu pe care Georgette trebuia să-l ocolească pentru a se putea apropia de frații săi; fetița se opri locului și chibzui; încheindu-și monologul interior, luă în fine o hotărîre; se agăță temeinic cu degețelele-i trandafirii de un fuscel care ședea în poziție verticală și nu orizontală, scara fiind culcată pe unul dintre montanți;

încercă să se ridice în picioare și căzu la loc ; repetă de două ori tentativa fără nici un rezultat ; abia a treia oară izbuti ; atunci, umblînd copăcel și agățîndu-se pe rînd de fiecare fuscel o porni de-a lungul scării ; ajunse astfel la capătul ei, unde nemaiavînd de ce să se țină, se poticni, dar prinzîndu-se cu amîndouă mînuțele de montantul puternic, își recăpă echilibrul, făcu ocolul promontoriului, se uită la René-Jean și la Alain-Bufleiul și începu să rîdă.

3

În momentul acela René-Jean, mulțumit de observațiile făcute asupra moliei-de-ziduri, tocmai ridicase capul spunînd :

— E femeie.

Rîsul Georgettei stîrni rîsul lui René-Jean, iar rîsul lui René-Jean stîrni rîsul lui Alain-Bufleiul.

Georgette făcu joncțiunea cu frații și cîteșitrei alcătuiau acum un mic cenaclu așezat turcește.

Molia-de-ziduri însă se făcuse nevăzută.

În timp ce Georgette rîdea, se folosise de prilej pentru a se vîrî într-o crăpătură.

Molia-de-ziduri fu urmată de alte evenimente.

Mai întîi trecură niște rîndunele.

Cuiburile lor se aflau probabil sub streașină. Păsările zburară aproape de tot de fereastră, puțin neliniștite din pricina copiilor, rotindu-se larg prin aer și scoțînd un țivlit dulce și primăvăratic. Zborul lor îi făcu pe cei trei prichindei să ridice ochii, uitînd cu totul de gînganie.

Georgette arătă cu degetul rîndunelele și începu a striga :

— Pui, pui !

René-Jean o dojeni :

— Domnișoală, nu se spune pui, pui, se spune papaici.

— Pipici, îl îngînă Georgette.

Și cîteșitrei rămaseră cu ochii la rîndunele.

Puțin mai apoi intră o albină.

Nimic nu se aseamănă atît de bine cu sufletul omenesc ca o albină. Așa cum sufletul călătorește printre

stele, albina călătorește din floare-n floare și vine încărcată de miere, așa cum sufletul se întoarce încărcat de lumină.

Gîza pătrunse gălăgioasă înăuntru, zumzăind în gura mare ca și cum ar fi spus : Iacătă c-am sosit, am fost să văd trandafirii și vin acum să văd și copiii. Ce se mai aude pe aici ?

Albina e și ea o gospodină și ca orice gospodină cîntă și bombănește în același timp.

Atîta timp cît albina zăbovi în încăpere, micuții nu-și luară ochii de la ea.

Albina cutreieră întreaga bibliotecă, scotoci prin toate colțurile, zburînd încoace și-ncolo, ca și cum s-ar fi simțit în lumea ei, adică într-un stup, și hoinări din dulap în dulap, cercetînd prin geamuri titlurile volumelor întocmai ca un cărturar.

Terminîndu-și investigațiile, plecă pe aci încolo.

— Se duce acasă la ea, își dădu cu părerea René-Jean.

— E o gînganie, spuse Alain-Bufleiul.

— Nu, răspunse René-Jean, e o muscă.

— Mucă, îngînă Georgette.

Pe urmă, Alain-Bufleiul, care găsise pe jos o bucată de sfoară cu un nod la unul din capete, prinse între două degete capătul opus nodului și făcînd din crîmpeiul de sfoară un fel de morișcă, privi cu o atenție încordată cum se învîrtea prin aer.

La rîndul său, Georgette, care devenise din nou patrupedă și începuse să umble de colo pînă colo pe podele, descoperise un venerabil jilț capitonat, mîncat de molii, prin găurile căruia ieșea umplutura de iarbă-de-mare. Fetița se oprise în dreptul fotoliului și își făcea de lucru lărgind găurile și jumulind firele de iarbă cu un aer meditativ.

Deodată ridică în sus degetul ca și cum ar fi vrut să spună : Ascultați.

Frățiorii întoarseră capetele.

Afară se auzea un vuiet îndepărtat și nedeslușit ; tabăra asediatorilor executa probabil o deplasare strategică în pădure ; nechezat de cai, bătăi de tobă, hodorogeli de chesoane, zăngănit de lanțuri, sunete de trîmbițe ce

se încrucişau în văzduh ca nişte chemări şi răspunsuri, un vălmăşag de zgomote înfricoşătoare ce, contopindu-se creau un fel de armonie; copiii ascultau fermecaţi.

— E doamne-doamne, spuse René-Jean.

4

Vuietul încetă.

René-Jean rămase pe gînduri.

Cine poate să ştie în ce fel se destramă şi se înlănţuie ideile într-un creieraş de copil? Ce procese tainice se petrec în memoria aceasta atît de ceţoasă şi atît de firavă încă? În căpşorul drăgălaş şi îngîndurat al băiatului se făcu o combinaţie de doamne-doamne, de rugăciuni, de mîini împreunate şi de nu ştiu ce vagă amintire a unui surîs duios ce stătea aplecat asupra lui cîndva şi care acum dispăruse şi René-Jean murmură: — Mămico.

— Mămico, spuse Alain-Bufleiul.

— Mico, gînguri şi Georgette.

Pe urmă René-Jean începu să sară pe loc.

Văzîndu-l, Alain-Bufleiul găsi de cuviinţă să sară şi el.

Grăsanul maimuţărea orice lucru şi orice gest pe care-l făcea René-Jean; mai puţin Georgette. Un copil de trei ani îl imită de obicei pe cel de patru ani; cînd are însă numai douăzeci de luni îşi păstrează independenţa.

Georgette rămase aşezată pe jos, rostind în răstimpuri cîte un cuvînt. Georgettei nu-i plăceau discursurile prea lungi.

Era o cugetătoare; vorbea în aforisme. Monosilabic.

După o bucată de vreme totuşi, influenţată de exemplul fraţilor săi, se căzni la rîndul ei să-i imite şi cele trei perechi de picioruşe goale începură să ţopăie, să alerge, să se împleticească în colbul aşternut pe parchetul vechi de stejar lustruit, sub privirea gravă a busturilor de marmură la care Georgette se uita cînd şi cînd cu coada ochiului, neliniştită, bolborosind: Momo!

În graiul ei „momo" însemna tot ce avea o înfăţişare omenească fără să fie propriu-zis un om. Fiinţele îi apăreau copilei amestecate cu nălucile.

Mai mult clătinîndu-se decît mergînd, Georgette se ținea după frații săi, mai bucuros de-a bușilea decît pe picioare.

Deodată, René-Jean care se apropiase de o fereastră înălță capul, apoi puse bărbia în piept și se ascunse după colțul zidului ce mărginea golul ferestrei. Zărise afară pe cineva care se uita la el. Era un soldat în uniformă albastră din tabăra de pe tăpșan care, folosindu-se de răgazul acordat și poate chiar încălcînd consemnul, se aventurase pînă în buza malului rîpos de unde privirea putea pătrunde în interiorul bibliotecii. Văzîndu-l pe René-Jean că se ascunde după zid, Alain-Bufleiul se ascunse și el ; se ghemui lîngă frățiorul său iar Georgette se piti în spatele amîndurora. Rămaseră așa nemișcați, tăcînd mîlc, și Georgette lipise chiar un deget de buze. După cîteva clipe, René-Jean își luă inima în dinți și scoase afară capul ; soldatul era tot acolo. Băiatul se trase repede îndărăt și cei trei țînci nu mai îndrăzniră nici să sufle măcar.Situația aceasta dură o bună bucată de vreme. În cele din urmă Georgette sătulă de atîta panică se încumetă să se uite pe fereastră. Soldatul plecase. Copiii prinseră iar să alerge și să zburde.

Deși admirator al lui René-Jean, pe care-l maimuțărea tot timpul, Alain-Bufleiul avea și el o specialitate, aceea de a descoperi tot felul de minunății. Fratele și surioara lui îl văzură deodată țopăind ca un bezmetic și trăgînd după el un cărucior cu patru roate pe care cine știe de unde-l scosese.

Trăsurica de păpuși zăcea acolo de ani de zile, colbuită și uitată, în bună vecinătate cu opurile geniilor și busturile înțelepților. Era poate una dintre jucăriile care înveseliseră copilăria lui Gauvain.

Alain-Bufleiul făcuse din bucata de sfoară un bici cu care plesnea aerul ; se umfla în pene mîndru nevoie mare. Așa sînt inventatorii. Cînd nu ți-e dat să descoperi America, descoperi măcar un căruț. E cam același lucru.

Trebuia totuși să-l împartă între ei. René-Jean ținu să se înhame la trăsură iar Georgette să se urce în ea.

Se căzni să se aşeze înăuntru. René-Jean era calul, Alain-Bufleiul vizitiul. Dar cum vizitiul nu-şi cunoştea meseria, calul trebui să-l înveţe.

— Spune: Diii! îi strigă René-Jean lui Alain-Bufleiul.

— Diii! repetă Alain.

Trăsura se răsturnă. Georgette se dădu de-a dura pe jos. Îngerii ştiau să ţipe şi ei. Georgette începu să ţipe.

Pe urmă parcă îi veni chef să plîngă.

— Domnişoală, o ţinu din scurt René-Jean, eşti fată male.

— Eu maie, gînguri Georgette.

Şi mărimea ei o făcu să uite de căzătură.

Cornişa antablamentului care se afla deasupra ferestrelor era foarte lată: colbul stîrnit de pe tăpşanul cu iarbă-neagră se depusese acolo de-a lungul anilor; ploaia transformase colbul în tină; vîntul adusese de aiurea seminţe şi, pînă la urmă, încolţind în puţinul pămînt ce se strînsese pe cornişă, crescuse un rug. Era un rug din specia persistentă numită *murul vulpii*. Fiind luna august, murul era plin de fructe şi una din ramurile lui pătrundea înăuntru pe fereastră. Ramura atîrna pînă aproape de podele.

După ce descoperise bucata de sfoară, după ce descoperise apoi căruciorul, Alain-Bufleiul descoperi şi murul şi se îndreptă spre el.

Culese o mură şi o mîncă.

— Mi-e foame, spuse René-Jean.

Georgette sosi şi ea fuga-fuguţa în patru labe.

Cîteşitrei jefuiră ramura de fructe, hăpăind toate murele. Se îmbătară şi se mînjiră pe faţă de suc şi, rumeni-conabii de purpura murului cei trei mici serafimi începură să semene cu trei pui de fauni, ceea ce l-ar fi scandalizat cu siguranţă pe Dante şi l-ar fi încîntat pe Virgiliu. Copiii rîdeau să se prăpădească.

Cînd şi cînd îşi înţepau degetele în spini. Totul pe lume se plăteşte.

Georgette întinse spre René-Jean un degeţel din care mustea o picătură de sînge şi-i spuse arătîndu-i murul:

— Ţeapă.

Alain-Bufleiul, care se înțepase și el, privi bănuitor rugul și spuse :

— E o gînganie.

— Nu, interveni René-Jean, e o nuia.

— Nuiaua e cîh, declară Alain-Bufleiul.

Fetiței îi veni iar să plîngă, dar pînă la urmă se porni pe rîs.

5

Între timp René-Jean, gelos poate pe descoperirile fratelui său mai mic Alain, urzise un plan măreț. De la o vreme tot culegînd mure și înțepîndu-se la degete, își întorcea mereu ochii spre analogul ce stătea stingher ca un monument proțăpit într-un picior în mijlocul bibliotecii. Deasupra analogului se afla așezată la vedere frumoasa evanghelie a *Sfîntului Bartolomeu.*

Era un in-cvarto de toată splendoarea și cu drept cuvînt de neuitat. Evanghelia *Sfîntului Bartolomeu* fusese publicată la Köln de vestitul editor al Bibliei din 1632, Blöw, pe latinește Coesius. Imprimat cu ajutorul unor teascuri cu cutie și vine de bou, volumul era tipărit nu pe hîrtie de Olanda, ci pe acea minunată hîrtie arabă, fabricată din mătase și bumbac, atît de prețuită de Edrisi și care își păstrează pururea albeața ; legătura era din piele aurită, închizătoarele de argint, iar paginile de gardă dintr-un pergament special pe care negutătorii de pergament făcuseră legămînt să-l cumpere „numai și numai" de la sala Saint-Mathurin. Cartea era ilustrată cu gravuri în lemn sau în acvaforte și cu hărțile mai multor țări și precedată de un protest al tipografilor, negustorilor de papetărie și librarilor împotriva edictului din 1635 care supunea la plata unui bir „pielăria, coșciugele, vitele, peștele de mare și hîrtia" ; pe contrapagină se putea citi o dedicație închinată tipografilor Gryphe care jucaseră la Lyon același rol ca și familia Elzévir la Amsterdam. Toate laolaltă creiaseră faima acestui exem-

plar, aproape tot atît de prețios ca și *Apostolul* de la Moscova.

Era o carte într-adevăr minunată ; de aceea René-Jean se uita mereu la ea, poate chiar prea stăruitor. Volumul stătea deschis chiar în dreptul unei stampe mari ce-l înfățișa pe Sfîntul Bartolomeu purtîndu-și pielea pe braț. Stampa putea fi văzută de jos. După ce isprăviră de mîncat murele, René-Jean aținti asupra ei o privire plină de o dorință sălbatică și Georgette, căutînd punctul spre care se îndreptau ochii fratelui său, zări gravura și murmură : — Poja.

Cuvîntul acesta păru a fi hotărîtor pentru René-Jean. Și atunci, spre uimirea lui Alain-Bufleiul care rămase cu gura căscată, făcu un lucru nemaipomenit.

Într-unul din colțurile bibliotecii se afla un scaun mare de stejar : René-Jean se apropie de el, îl înșfăcă și se căzni să-l tragă pînă în dreptul analogului. Pe urmă, cînd scaunul atinse pupitrul, se urcă pe el și puse amîndoi pumnii pe carte.

Acum că ajunsese la o asemenea înălțime, simți nevoia să se arate generos ; apucă „poja" de colțul de sus și se trudi s-o rupă cu băgare de seamă ; ruptura însă sfîrtică pieziș chipul sfîntului Bartolomeu, dar nu din vina lui René-Jean ; băiatul lăsă așadar în carte partea stîngă a figurii împreună cu un ochi și o frîntură din aureola bătrînului evanghelist apocrif și-i oferi Georgettei cealaltă jumătate a sfîntului împreună cu toată pielea lui. Georgette primi ofranda gîngurind : — Momo.

— Și eu, strigă Alain-Bufleiul.

Prima pagină smulsă dintr-o carte are același efect ca și prima vărsare de sînge : dezlănțuie măcelul.

René-Jean întoarse foaia ; după imaginea sfîntului venea imaginea exegetului său Pantenus ; René-Jean i-l dărui pe Pantenus lui Alain-Bufleiul.

Între timp Georgette se apucă să rupă peticul ei de hîrtie în două petice mai mici, apoi în patru, așa încît istoria ar putea menționa că sfîntul Bartolomeu, după ce fusese jupuit în Armenia, a fost sfîrțicat în Bretania.

Terminînd cu sfîrticarea, Georgette întinse mîna spre René-Jean și ceru : — Mai !

După imaginea sfîntului și a exegetului său veneau la rînd chipurile urîcioase ale glosatorilor. Primul în ordine cronologică era Gavantus ; René-Jean îl smulse pe Gavantus și-l puse în mîinile Georgettei.

Toți glosatorii sfîntului Bartolomeu avură aceeași soartă.

A dărui este o dovadă de superioritate. René-Jean nu păstră nimic pentru el. Alain-Bufleiul și Georgette îl sorbeau din ochi și asta îi era de ajuns, se mulțumea numai cu admirația spectatorilor.

În neistovita lui mărinimie, René-Jean îi oferi lui Alain pe Fabricio Pignatelli iar Georgettei pe părintele Stilting ; pe Alphonse Tostat lui Alain și pe *Cornelius a Lapide* Georgettei ; Alain-Bufleiul căpătă pe Henri Hammond iar Georgette pe părintele Roberti, împreună cu o priveliște a orașului Douai în care acesta se născuse în 1619. Alain avu parte de protestul negustorilor de papetărie, iar Georgette primi dedicația închinată tipografilor Gryphe. Mai erau și niște hărți. René-Jean le împărți și pe ele. Lui Alain îi dădu Etiopia iar Georgettei Licaonia. După care aruncă volumul pe jos.

Momentul fu într-adevăr cutremurător. Cuprinși de extaz și în același timp înspăimîntați, Alain și Georgette îl văzură pe René-Jean încruntîndu-se, încordîndu-se, încordîndu-și picioarele, încleștînd pumnii și împingînd impunătorul in-cvarto de pe analog. Să vezi un tom atît de falnic pierzîndu-și dintr-odată cumpătul e fără îndoială un spectacol tragic. Descumpănit, volumul masiv rămase o clipă în suspensie, șovăi, se clătină, apoi se prăvăli și, rupt, boțit, ferfenițit, smuls din legătura lui, cu închizătorile sucite, se pleoști jalnic pe podele. Din fericire nu căzu peste ei.

Încremeniră locului uimiți, dar nu și striviți. Nu toate aventurile cuceritorilor au parte de un sfîrșit atît de norocos.

Ca toate gloriile, cartea se prăbuși cu zgomot, stîrnind un nor de praf.

Acum că-i venise de hac, René-Jean se înduplecă să se dea jos de pe scaun.

Cîteva clipe rămaseră tăcuți și îngroziți ; biruința e și ea însoțită uneori de spaimă. Cei trei copii se prinseră de mîini fără a îndrăzni să facă un pas, privind somptuosul volum doborît la pămînt.

Dar după ce stătu un timp pe gînduri, Alain-Bufleiul se apropie bărbătește de el și-i dădu cu piciorul.

Zarurile fură aruncate. Pornirea de a distruge există cu adevărat. René-Jean îi dădu la rîndul său cu piciorul, Georgette îi dădu și ea cu piciorul, și în aceeași clipă căzu pe jos, dar nu în patru labe ci pe moalele trupului ; se folosi de prilej pentru a se arunca asupra sfîntului Bartolomeu ; nimeni nu se mai gîndea să-și păstreze demnitatea ; René-Jean se repezi la rîndul său, Alain-Bufleiul năvăli și el și veseli, dezlănțuiți, victorioși, necruțători, rupînd stampele, spintecînd filele, smulgînd semnele, zgîriind legătura, dezlipind pielea aurită, desprinzînd din cuie ferecătura de argint, fărîmînd pergamentul, ciopîrțind ilustrul op, distrugîndu-l cu picioarele, cu mîinile, cu unchiile, cu dinții, rumeni, voioși, cruzi cei trei îngeri de pradă tăbărîră asupra bietului evanghelist dezarmat.

Nimiciră astfel Armenia, Iudeea, orașul Benvenuto, unde se află păstrate moaștele sfîntului, pe Natanael, care s-ar putea să fie una și aceeași persoană cu Bartolomeu, pe papa Gelasio, care declarase apocrifă evanghelia lui Bartolomeu-Natanael, toate portretele, toate hărțile, și implacabila execuție a străvechii cărți îi absorbi atît de mult încît nici nu băgară de seamă cînd se furișă pe lîngă ei un șoricel.

Era un adevărat prăpăd.

Să faci harcea-parcea istoria, mitologia, știința, minunile adevărate sau ticluite, latina bisericească, superstițiile, fanatismele, misterele, să spinteci de sus și pînă jos o întreagă religie, e fără doar și poate o muncă pe măsura a trei giganți, ba chiar și a trei copii ; orele tre-

ceau şi ei nu mai pridideau cu treaba, dar pînă la urmă reuşiră să ducă totul la bun sfîrşit; nu mai rămăsese nici urmă din Sfîntul Bartolomeu.

Cînd isprăviră în fine, după ce şi ultima pagină fu desprinsă, după ce şi ultima stampă fu aruncată pe jos, după ce din toată cartea nu mai rămaseră decît crîmpeie de text şi de ilustraţii prinse de scheletul legăturii distruse, René-Jean se sculă în picioare, privi podeaua presărată cu o sumedenie de file împrăştiate peste tot şi începu să bată din palme.

Alain-Bufleiul bătu şi el din palme.

Georgette luă de pe jos o hîrtie, se ridică şi sprijinindu-se de marginea ferestrei care-i venea în dreptul bărbiei, se apucă să rupă foaia de hîrtie în bucăţi mărunte pe care le azvîrlea pe geam.

Văzînd-o, René-Jean şi Alain se grăbiră s-o imite. Se apucară să culeagă foile de pe jos şi să le rupă, să culeagă apoi altele şi iar să le rupă, aruncîndu-le pe geam la fel ca Georgette; şi filă cu filă, îmbucătăţită mărunt de degeţelele înverşunate ale copiilor, venerabila carte se risipi aproape în întregime în văzduh. Visătoare, Georgette privi roiurile de hîrtioare albe împrăştiindu-se în cele patru vînturi şi murmură:

— Flutuli.

Şi masacrul se încheiă printr-o spulberare în albastrul cerului.

7

Şi astfel Sfîntul Bartolomeu, care mai suferise odată mucenicia în anul 49 după Hristos, fu pentru a doua oară nevoit să-şi împlinească osînda.

Între timp se apropia seara, zăduful se înteţise, nevoia de odihnă plutea în aer, ochii Georgettei începeau să se împăienjenească. René-Jean se îndreptă spre culcuşul său, scoase afară sacul umplut cu paie care-i ţinea loc de saltea, îl tîrî pînă în dreptul ferestrei, se lungi peste el şi spuse: — Hai să ne culcăm. Alain-Bufleiul

îşi puse capul pe René-Jean, Georgette îşi puse capul pe Alain şi cîteşitrei răufăcătorii adormiră.

Adieri încropite pătrundeau prin ferestrele deschise; miresme de flori sălbatice luîndu-şi zborul din rîpe şi de pe coline rătăceau îngemănate cu efluviile înserării; văzduhul era liniştit şi îndurător; totul strălucea, totul se ostoia, totul îmbrăţişa cu dragoste totul; soarele învăluia întreaga zidire în lumina lui ca într-o alintare; simţeai prin toţi porii armonia pe care o răspîndea nemărginita îngăduinţă a lucrurilor; infinitul avea o duioşie maternă; creaţia este un miracol în plină desfăşurare, imensitatea ei se completează cu propria sa mărinimie; s-ar fi zis că cineva nevăzut luase toate aceste tainice precauţii pentru ca în cumplita încrîncenare a fiinţelor omeneşti să-i poată ocroti pe cei plăpînzi împotriva celor puternici; în acelaşi timp totul era minunat; splendoarea lucrurilor era pe măsura generozităţii lor. Priveliştea, cuprinsă de o suavă aromeală, părea îmbrăcată în acea fastuoasă mătase cu reflexe unduioase pe care o aşterne pe cîmpii şi ape lunecarea umbrelor şi a luminii; fumurile se înălţau spre nori ca visurile oamenilor spre nu ştiu ce fantasme; zborurile păsărilor se învolburau deasupra fortăreţei Tourgue; rîndunelele se uitau pe ferestre ca şi cînd ar fi vrut să vadă dacă micuţii dormeau liniştiţi. Copiii alcătuiau un grup nespus de graţios aşa cum şedeau culcaţi de-a valma, cufundaţi în somn şi mai mult goi decît îmbrăcaţi, drăgălaşi amoraşi; erau fermecători şi neprihăniţi, cîteşitrei împreună aveau mai puţin de nouă ani şi visurile lor paradisiace făceau să le mijească pe buze o părere de surîs, Dumnezeu poate le şoptea ceva la ureche, ei erau cei neajutoraţi şi blagosloviţi, aşa cum li se spune în toate graiurile pămîntului, ei erau venerabilii prunci jertfiţi fără vină; totul amuţise ca şi cum suflarea piepturilor gingaşe ar fi fost grija de căpetenie a universului, întreaga creaţie stătea cu urechea la pîndă, frunzele nu mai foşneau, iarba nu se mai înfiora; s-ar fi zis că toată imensitatea lumii înstelate şi-ar fi ţinut respiraţia ca să nu tulbure somnul celor trei bieţi copilaşi ce dormeau

îngerește, și ce putea fi mai sublim ca respectul nemărginit cu care natura înconjura făpturile lor firave ?

Soarele stătea gata să scapete după dunga orizontului. Deodată, în mijlocul acelei tihne adînci, din pădure țîșni un fulger urmat de un zgomot înfricoșător. Se trăsese o lovitură de tun. Purtat de ecouri, zgomotul se transformă într-un vuiet asurzitor. Răsfrîntă din colină în colină, bubuitura căpătă o amploare monstruoasă. Georgette se trezi.

Săltă puțin capul, ridică degețelul în aer, stătu să asculte și spuse :

— Bum !

Zgomotul încetă, liniștea coborî din nou, Georgette își puse capul pe Alain-Bufleiul și adormi la loc.

I

Trece moartea

În ziua aceea, mama, pe care am văzut-o bătînd drumurile aproape la v[illegible]a întîmplării, umblase necontenit din zori și pînă-n seară. De astfel asta era viața ei de fiecare zi : să meargă tot înainte, fără să se oprească niciodată. Căci somnul pe care-l dormea, atunci cînd cădea răpusă de oboseală în primul cotlon pe care-l întîlnea, nu se putea numi odihnă, după cum ceea ce apuca să îmbuce ici și colo, așa cum ciugulesc păsările, nu se putea numi hrană. Mînca și dormea doar atît cît trebuia ca să nu se prăbușească fără suflare.

Își petrecuse noaptea într-o șură părăsită ; o maghernită ca multe altele părăginite din pricina războaielor civile ; femeia descoperise pe un cîmp pustiu patru pereți, o ușă deschisă, un braț de paie sub o rămășiță de acoperiș și se culcase pe paie, sub ceea ce mai rămăsese din acoperiș, simțind cum foșnesc guzganii prin paie și văzînd prin spărturile din acoperiș cum răsar stelele. Dormise cîteva ore, se sculase apoi în toiul nopții și plecase mai departe ca să poată străbate o bucată cît mai mare de drum pînă nu începea arșița de peste zi. Pentru cel ce călătorește pe jos vara, miezul nopții e mult mai îndurător decît miezul zilei.

Femeia se călăuzea după itinerarul schițat atît de sumar de țăranul din Vautortes, îndreptîndu-se pe cît se putea orienta spre soare-apune. Cineva care ar fi mers alături de ea ar fi auzit-o bolborosind întruna cu glas scăzut : Tourgue. Era singurul cuvînt, în afară de numele celor trei copilași pe care-l mai ținea minte.

În timp ce bătea drumurile, depăna tot felul de gînduri în minte; se gîndea la încercările prin care trecuse, se gîndea la tot ce avusese de pătimit, la tot ceea ce se văzuse nevoită să accepte; la cei cu care se întîlnise, la ticăloșiile, la prețul pe care trebuise să-l plătească, la tîrgurile ce i se propuneau și pe care era silită să le primească, fie pentru un adăpost, fie pentru o bucată de pîine, fie chiar numai pentru ca un oarecare să se înduplece să-i arate calea. O femeie sărmană e mai năpăstuită decît un bărbat sărman, fiind un obiect de plăcere, Amarnică peregrinare! De altfel puțin îi păsa de toate numai să fi știut că va putea da de urma copiilor.

Primul lucru care-i ieșise în cale în ziua aceea fusese un sat; zorii abia începeau să mijească; totul era învăluit încă în pîclele nopții; cu toate astea cîteva uși erau întredeschise spre strada mare din mijlocul satului și chipuri curioase se ițeau la ferestre. Locuitorii păreau cuprinși de neastîmpărul unui stup alarmat. Probabil din pricina unui hodorogit de roți și de fiare ce se auzea în depărtare.

În piața din fața bisericii, un grup de oameni buimaci, cu ochii ațintiți în zare, privea ceva ce cobora pe drum din vîrful unui deal spre satul din vale. Era o căruță cu patru roți trasă de cinci cai înhămați cu lanțuri. În căruță se deslușea o mogîldeață ce părea să fie o grămadă de bîrne puse în picioare, în mijlocul cărora se afla ceva nedefinit; totul era acoperit cu o prelată ce semăna mai curînd cu un lințoliu. Zece oameni călări mergeau înaintea căruței și alți zece în urmă. Oamenii purtau pălării în trei colțuri și mai sus de umerii lor se zăreau înălțîndu-se niște ascuțișuri ce păreau a fi ale unor săbii trase din teacă. Întreaga procesiune ce înainta agale se decupa în negru, într-un puternic contrast cu cerul. Căruța părea neagră, caii păreau negri, călăreții păreau negri. Zorii zilei albeau îndărătul lor.

Cortegiul pătrunse în sat și se îndreptă spre piață.

În timp ce căruța cobora la vale, începuse să se lumineze de ziuă și oamenii putură vedea lămurit convoiul ce semăna cu o procesiune de umbre, fiindcă nimeni nu scotea un cuvînt.

Călăreţii erau jandarmi. Aveau într-adevăr săbiile trase din teacă. Prelata era neagră.

Sărmana mamă osîndită să rătăcească pe drumuri intră la rîndul său în sat, apropiindu-se de ţăranii adunaţi în piaţă chiar în momentul în care sosea şi căruţa escortată de jandarmi. În mulţime se auzeau glasuri punînd întrebări şi răspunzînd în şoaptă :

— Ce-o mai fi şi asta ?

— Ce să fie : ghilotina. E-n trecere prin sat.

— De unde vine ?

— De la Fougères.

— Şi unde se duce ?

— Nu stiu. Se aude că s-ar duce la un castel de pe lîngă Parigné.

— La Parigné ?

— Ducă-se unde-o vrea, numai să nu rămînă aici !

Harabaia cu încărcătura ei acoperită cu un fel de linţoliu, caii, jandarmii, zăngănitul lanţurilor, muţenia oamenilor, lumina crepusculară, totul avea un aer spectral.

Convoiul străbătu piaţa şi ieşi din satul care se afla aşezat în fundul unei văi, între două versante ; după un sfert de oră, ţăranii care rămăseseră locului ca împietriţi, văzură ieşind din nou la iveală lugubra procesiune pe creasta dealului dinspre apus. Roţile mari se hurducau pe făgaşuri, lanţurile atelajului zornăiau în vîntul dimineţii, săbiile scînteiau ; soarele răsări şi cortegiul dispăru la o cotitură a drumului.

În momentul acela, în biblioteca palatului, Georgette se trezea alături de frăţiorii săi care mai dormeau încă şi dădea bineţe picioruşelor ei trandafirii.

II

Moartea vorbeşte

Mama privise trecînd arătarea aceea întunecată, fără să înţeleagă nimic şi fără a căuta măcar să înţeleagă, avînd în faţa ochilor o cu totul altă imagine, chipurile copiilor săi pierduţi în necunoscut.

Ieşi la rîndul ei din sat puţin mai apoi şi o apucă pe acelaşi drum ca şi cortegiul ce se perindase prin piaţă, mergînd la o mică distanţă în urma celui de-al doilea grup de jandarmi. Deodată îi răsări în minte cuvîntul „ghilotină" ; „ghilotină" se gîndi ea ; Michelle Fléchard, care era o primitivă, nu-şi dădea seama ce poate să însemne asta ; instinctul însă îi dădu de ştire ; se cutremură înfiorată fără să poată spune de ce, i se păru îngrozitor să meargă aşa în urma convoiului, o apucă la stînga, părăsind drumul mare şi se afundă într-un desiş de copaci care era însuşi codrul Fougères.

După ce rătăci o bucată de vreme, zări o clopotniţă şi nişte acoperişuri care erau ale unui sat de la marginea pădurii şi se îndreptă într-acolo. I se făcuse foame.

Era unul din satele în care republicanii statorniciseră posturi militare.

Femeia ajunse în piaţa primăriei.

Şi în satul acela domnea aceeaşi fierbere şi aceeaşi îngrijorare. O mulţime de oameni se înghesuiau în faţa celor cîteva trepte ale peronului de la intrarea primăriei. Pe peron se zărea un om escortat de soldaţi şi care ţinea în mînă un afiş mare desfăşurat. Omul avea în dreapta lui un toboşar, iar în stînga un aprod cu o oală cu pap şi o bidinea în mînă.

În balconul de deasupra intrării stătea în picioare primarul cu o eşarfă tricoloră petrecută peste straiele lui ţărăneşti.

Omul cu afişul era un crainic.

Era încins ca întotdeaun cînd pornea în colind, cu un centiron de care spînzura o taşcă mică, ceea ce însemna că umbla din sat în sat şi că trebuia să vestească ceva în tot ţinutul.

În momentul în care Michelle Fléchard se apropie, tocmai desfăşurase afişul şi se pregătea să citească. Rosti apoi cu glas tare :

— „Republica franceză. Unică şi indivizibilă."

Toboşarul răpăi cu baghetele. Se văzu o tălăzuire în mulţime. Unii îşi scoaseră bonetele, alţii îşi înfundară mai tare pălăriile pe cap. Pe vremea aceea şi în ţinutul cu pricina, puteai să-ţi dai seama de hramul pe care-l purta fiecare după acoperămîntul capului : pălăriile erau

regaliste, iar bonetele republicane. Murmurul nedesluşit de glasuri încetă, oamenii deveniră atenţi şi crainicul citi mai departe :

— „...în virtutea ordinelor primite şi a împuternicirii date de Comitetul salvării publice..."

Se auzi o nouă răpăială de tobă. Crainicul continuă :

— „...Şi ca urmare a decretului Convenţiunii naţionale prin care sînt scoşi de sub scutul legii rebelii prinşi cu arma în mînă şi care condamnă la pedeapsa capitală pe oricine îi adăposteşte sau îi ajută să evadeze..."

Un ţăran îl întrebă în şoaptă pe vecinul său :

— Ce-i aia pedeapsă capitală ?

— Ce ştiu eu, îi răspunse acesta.

Crainicul flutură afişul :

— „...Avînd în vedere articolul 17 al legii din 30 aprilie prin care li se acordă depline puteri delegaţilor şi subdelegaţilor împotriva rebelilor.

Sînt scoşi de sub scutul legii..."

Făcu o pauză apoi urmă :

— „...Indivizii arătaţi mai jos cu numele şi poreclele lor..."

Gloata ciuli urechea.

Glasul crainicului deveni tunător :

— „...Lantenac, tîlhar" trîmbiţă el.

— E monseniorul, murmură un ţăran.

Şoapta trecu din gură-n gură — E monseniorul.

Crainicul rosti din nou :

—„.. Lantenac, fost marchiz, tîlhar.

— „Imânus, tîlhar..."

Doi ţărani se priviră cu coada ochiului.

— Ăsta-i Gouge-le-Bruant.

— Da, Sfarmalbaştri.

Crainicul continua să citească lista :

— „...Inimă-Vitează, tîlhar..."

Gloata murmură :

— Ăsta-i un preot.

— Da, domnul abate Turmeau.

— Da, e preot undeva la marginea pădurii Chapelle.

— Şi tîlhar adăugă un om cu bonetă.

Crainicul citi :

— „...Lăstăriș, tîlhar. — Cei doi frați Suliță-de-Lemn, tîlhari. — Husar, tîlhar..."

— Ăsta-i domnul de Quélen, spuse un țăran.

— „...Paner, tîlhar..."

— Ăsta-i domnul Sepher.

— „...Rade-tot tîlhar..."

— Ăsta-i domnul Jamois.

Crainicul dădu citire listei în continuare fără să se mai sinchisească de comentariile celor de față.

— „...Guinoiseau tîlhar. — Chatenay zis și Robi, tîlhar..."

— Guinoiseau e unul și același cu Bălanul, șopti un țăran, Chatenay e din Saint-Ouen.

— „...Hoisnard, tîlhar", anunță crainicul.

— E din Ruillé, se auzi în mulțime.

— Da, e Creangă-de-Aur.

— Frate-său a fost ucis în lupta de la Pontorson.

— Așa e, Hoisnard-Malonnière.

— Un fecior chipeș de nouăsprezece ani.

— Atențiune, strigă crainicul. Iată și ultimii de pe listă :

— „...Viță-de-Soiu, tîlhar. — Cimpoi, tîlhar. — Taietot, tîlhar. — Pui-de-Dragoste, tîlhar..."

Un băietan îi dădu cu cotul unei fete. Fata zîmbi.

— „Cîntă-Iarnă, tîlhar, urmă crainicul. — Pisica, tîlhar..."

— Ăsta-i Moulard, spuse un țăran.

— „...Tabouze, tîlhar..."

— Ăsta-i Gauffre, spuse un altul.

— Sînt doi Gauffre, adăugă o femeie.

— Tot unul și unul, mormăi un flăcău.

Crainicul flutură afișul iar toboșarul anunță printr-un răpăit sfîrșitul lecturii.

Crainicul continuă :

— „...susnumiții, oriunde vor fi prinși și după ce se va fi procedat la constatarea identității lor, vor fi executați pe loc."

Adunarea freamătă.

— „...oricine îi va adăposti, urmă crainicul, sau îi va ajuta să evadeze va fi judecat de curtea marțială și executat. Semnat..."

Se lăsă o tăcere adîncă.

— „...Semnat : delegatul Comitetului salvării publice, CIMOURDAIN."

— Un preot, spuse un ţăran.

— Fostul paroh din Parigné, îşi aminti un altul.

— Turmeau şi Cimourdain, adăugă un tîrgoveţ. Un preot alb şi un preot albastru.

— Şi amîndoi negri, spuse un alt tîrgoveţ.

De sus, din balcon, primarul ridică pălăria şi strigă :

— Trăiască republica !

Bătăile tobei dădură de ştire mulţimii că mai urma încă ceva. Într-adevăr crainicul făcu un semn cu mîna.

— Atenţiune, spuse. Iată şi ultimele patru rînduri cu care se încheie ordonanţa guvernului. Sînt semnate de comandantul coloanei expediţionare din departamentul Côtes-du-Nord, Gauvain.

— Ascultaţi, se ridicară glasuri din mulţime.

Crainicul citi :

— „Sub pedeapsa cu moartea..."

Toată lumea amuţise.

— „...E oprit cu desăvîrşire, ca urmare a ordinului de mai sus, de a se da vreun sprijin sau ajutor celor nouăsprezece rebeli mai sus arătaţi care în momentul de faţă sînt încercuiţi şi asediaţi în fortăreaţa Tourgue."

— Ai ? se auzi o voce.

Era o voce de femeie. Vocea mamei.

III

Ţăranii sporovăiesc

Michelle Fléchard se amestecase în mulţime. Nu fusese atentă la ceea ce se citise, dar fără să fii atent, auzi în schimb totul. Femeia prinsese din zbor un cuvînt, Tourgue şi ridicase capul.

— Ai ? repetă ea, Tourgue ?

Oamenii se întoarseră spre ea. Avea un aer rătăcit. Era îmbrăcată în zdrențe : — O fi vreo hoțoaică, bodogăniră cîțiva.

O femeie în straie țărănești cu un paner cu turte de hrișcă în mînă se apropie de ea și-i șopti :

— Taci din gură.

Michelle Fléchard o privi buimăcită. Din nou nu mai înțelegea nimic. Numele fortăreței Tourgue trecuse ca un fulger prin mintea ei, după care se lăsase iar întunericul. De ce adică n-ar avea și ea voie să întrebe ? Ce-or fi avînd toți de se uită așa la ea ?

Între timp toba răpăise pentru ultima oară, aprodul lipise afișul, primarul intrase în primărie, crainicul plecase în cine știe care alt sat și gloata începea să se împrăștie.

Mai rămăsese un grup în fața afișului. Michelle Fléchard se îndreptă într-acolo.

Se făceau comentarii în legătură cu cei scoși de sub scutul legii.

Erau acolo și țărani, și tîrgoveți ; adică și albi și albaștri.

— N-are a face, spunea un țăran, încă n-au pus mîna pe toți. Nouăsprezece oameni nu-s decît nouăsprezece oameni. Nu l-au prins pe Riou, nu l-au prins pe Benjamin Moulins, nu l-au prins pe Goupil din parohia Andouillé.

— Nici pe Lorieul din Monjean, spuse altul.

Se mai amestecară și alții în vorbă :

— Nici pe Brice-Denys.

— Nici pe François Dudouet.

— Da, cel din Laval.

— Nici pe Huet din Launey-Villiers.

— Nici pe Grégis.

— Nici pe Pilon.

— Nici pe Filleul.

— Nici pe Ménicent.

— Nici pe Guéharrée.

— Nici pe cei trei frați Logerais.

— Nici pe domnul Lechandelier de Pierrreville.

— Nătărăilor ! spuse un bătrîn cărunt cu o figură încruntată. Dacă au pus mîna pe Lantenac înseamnă că au totul.

— Dar n-au pus încă mîna pe el, bombăni un flăcău.

— Dacă-l prind pe Lantenac, au prins sufletul mișcării, răspunse bătrînul. Piere Lantenac, se stinge și răscoala din Vendée.

— Dar cine-i Lantenac ăsta ? întrebă un tîrgoveț.

— Un fost, îi răspunse un alt tîrgoveț.

— Unul din ăia care împușcă femeile, adăugă un al treilea.

Michelle Fléchard îl auzi și spuse :

— Așa e.

Toți întoarseră capetele.

— Fiindcă pe mine m-au împușcat, adăugă ea.

Cuvîntul suna ciudat ; ca și cum cineva viu ar fi pretins c-ar fi murit. Oamenii începură s-o privească bănuitori.

Și, într-adevăr, simțeai o strîngere de inimă văzînd-o cum tresărea tot timpul speriată, tremurînd toată, stăpînită de o teamă sălbatică, și atît de înfricoșată încît reușea să-i înfricoșeze și pe cei din jur. O femeie disperată are un aer atît de dezarmat încît te cutremuri privind-o. Ai impresia că vezi un om a cărui soartă atîrnă de un fir. Țăranii însă au un fel mai simplist de a privi lucrurile. — O fi vreo iscoadă, mai știi ! bombăni unul dintre ei.

— Taci o dată, femeie, și pleacă de aici, îi șopti cumătra care-i vorbise mai înainte.

— Dar nu fac nici un rău, îi răspunse Michelle Fléchard. Îmi caut copilașii.

Cumătra se uită la cei ce o priveau pe Michelle Fléchard, duse un deget la frunte, făcîndu-le semn cu ochiul și spuse :

— Nu e în mințile ei.

O luă apoi deoparte și-i dădu o turtă de hrișcă.

Fără a se gîndi să-i mulțumească, Michelle Fléchard mușcă lacomă din turtă.

— Așa e, încuviințară țăranii, nu e-n mințile ei, uite-o cum mănîncă, taman ca un dobitoc.

Cei ce rămăseseră locului după ce se împrăștiase gloata, se risipiră și ei. Rînd pe rînd plecară cu toții.

După ce isprăvi de mîncat, Michelle Fléchard spuse adresîndu-se țărăncii :

— Așa, am mîncat. Și acum unde-i Tourgue ?

— Iar a apucat-o ! se tîngui femeia.

— Trebuie să mă duc la Tourgue. Spuneți-mi pe unde s-o iau ca să ajung la Tourgue.

— Ferească Dumnezeu ! răspunse țăranca. Vrei să te omoare ? De altminteri nici nu știu. Ba nu, zău, ai căpiat ? Ascultă femeie, te văd că ești obosită. Nu vrei să vii la mine să te odihnești ?

— Nu mă odihnesc, spuse mama.

— E toată numai răni pe picioare, murmură țăranca.

— Dacă vă spun că mi-au furat copiii, stărui Michelle Fléchard. O fetiță și doi băieți. Vin de acolo din scorbura aceea din pădure. Întrebați-l pe Tellmarch Hîrbarul. Sau pe omul acela cu care m-am întîlnit pe cîmp. Hîrbarul m-a lecuit. Se pare c-aveam un os sfărîmat. Toate astea s-au întîmplat de-adevăratelea. Știe și sergentul Radoub. Puteți să-l întrebați dacă vreți și o să vă spună. Că doar el a dat peste noi în pădure. Trei. Trei copilași, vă spun. Pe ăl mare îl cheamă René-Jean. Zău, pot să vă dovedesc. Pe ălălalt îl cheamă Alain-Bufleiul și pe fetiță, Georgette. Bărbatu-meu s-a prăpădit. L-au omorît. Era fermier la Siscoignard. Văd că sînteți o femeie de treabă. Arătați-mi drumul. Nu sînt nebună, zău nu, sînt mamă. Mi-am pierdut copiii. Am plecat să-i caut. Asta-i tot. Nu prea știu bine de unde vin. Am dormit azi-noapte într-o șură, pe niște paie. La Tourgue, acolo vreau să ajung. Nu sînt hoață. Vedeți bine doar că vă spun adevărul. Ar trebui să mă ajute toată lumea să-mi găsesc copilașii. Nu sînt de pe aici. Am fost împușcată, dar unde anume n-aș putea să vă spun.

Femeia clătină din cap și spuse :

— Ascultă, pribeago. În vremuri ca astea, cînd e revoluție în țară, nu trebuie să vorbești despre lucruri pe care nu le înțelegi. S-ar putea întîmpla să te aresteze.

— Dar Tourgue ! strigă mama. Doamnă, în numele pruncului Isus și al preacuratei și milostivei Fecioare din

ceruri, vă rog, doamnă, vă rog din suflet, vă rog în genunchi, spuneți-mi pe unde s-o iau ca să ajung la Tourgue!

Țăranca își ieși din sărite.

— Nu știu! Și chiar dac-aș ști nu ți-aș spune! Astea-s locuri păcătoase. N-ai ce căuta acolo.

— Eu totuși am să mă duc, spuse mama.

Și porni la drum.

Țăranca se uită după ea, bombănind:

— Oricum, ceva tot trebuie să îmbuce.

Alergă după Michelle Fléchard și-i puse în mînă o turtă de hrișcă.

— Uite, să ai ce mînca diseară.

Michelle Fléchard primi turta, nu-i răspunse nimic, nici măcar nu întoarse capul și-și văzu mai departe de drum.

Ieși din sat. Tocmai ajunsese în dreptul ultimelor case cînd trecură pe lîngă ea trei țînci zdrențăroși și desculți. Se apropie de ei:

— Ăștia-s două fete și un băiat, spuse.

Și băgînd de seamă că se zgîiau la turta din mîna sa, le-o dădu.

Copiii luară turta și o priviră speriați.

Femeia se afundă în pădure.

IV

O încurcătură

Între timp, în aceeași zi chiar, înainte de revărsatul zorilor, iată ce se petrecuse în întunecimea oarbă a codrului, pe drumul dintre Javené și Lécousse.

Toate făgașurile din Crîng sînt străjuite de maluri înalte de pămînt și dintre toate, drumul ce duce de la Javené la Parigné, trecînd prin Lécousse este cel mai adînc săpat în pămînt. Pe deasupra și întortocheat. Mai curînd rîpă decît șleau. Drumul acesta vine dinspre Vitré și a avut cinstea să hurduce rădvanul doamnei de Sevigné. De-o parte și de alta lui mărăcinișurile se înalță ca niște

ziduri. Nici că s-ar putea loc mai potrivit pentru o ambuscadă.

În dimineața aceea, într-o altă margine a codrului, cu un ceas mai înainte ca Michelle Fléchard să fi sosit în satul în care avusese vedenia lugubră a căruței escortate de jandarmi, în hățișurile pe care drumul dinspre Javené le străbate după ce traversează podul de peste Couesnon, era o învălmășeală de oameni pe care însă nimeni nu i-ar fi putut vedea. Rămurișurile îi ascundeau cu desăvîrșire. Oamenii aceștia, cu toții țărani, erau îmbrăcați cu păclii, un fel de tunici de blană pe care le purtau regii Bretaniei în secolul al șaselea iar țăranii în al optsprezecelea. Erau înarmați unii cu puști, alții cu securi. Cei cu securi tocmai înjghebaseră într-un luminiș un fel de rug din găteje și crăci tăiate bucăți căruia nu mai trebuia decît să-i dea foc. Cei cu puști se așezaseră de-o parte și de alta a drumului ca și cum ar fi așteptat ceva. Cineva care ar fi putut răzbate cu privirea prin frunziș, ar fi zărit pretutindeni degete lipite de trăgaci și țevi de carabine ațintite printre ambrazurile pe care le formau crengile încrucișîndu-se. Oamenii stăteau la pîndă. Toate puștile erau îndreptate asupra drumului care începea să albească în revărsatul zorilor.

În lumina crepusculară se auzeau discuții purtate cu voce scăzută.

— Ești sigur ?

— Păi, așa se aude.

— O să treacă pe aici ?

— Se zice c-ar fi în împrejurimi.

— Să n-o lăsăm să scape.

— Trebuie să-i dăm foc.

— Doar pentru asta ne-am adunat aici trei sate întregi.

— Da, dar escorta ?

— Îi curățăm pe toți.

— Dar o fi trecînd oare chiar pe drumul ăsta ?

— Așa se zice.

— Înseamnă atunci că vine de la Vitré ?

— Și ce dacă ?

— Păi se auzise că vine de la Fougères.

— C-o veni de la Fougères, sau c-o veni de la Vitré, tot de la dracu vine...

— Chiar așa.
— Și tot acolo trebuie să se întoarcă.
— Da.
— Va să zică trebuie să meargă la Parigné ?
— Așa se pare.
— N-o să mai ajungă acolo.
— Nu.
— Nu, nu, nu !
— Băgați de seamă !
Era într-adevăr necesar să tacă, deoarece începuse să se lumineze de ziuă.
Deodată sătenii așezați la pîndă își stăpînira răsuflarea ; se auzea un huruit de roți și un tropot de copite. Privira prin împletitura de crengi și zăriră ca prin ceață, în lungul drumului adîncit între maluri, o căruță lungă, o escortă de călăreți și ceva nedeslușit în căruță ; convoiul se îndrepta spre ei.
— Uite-o ! spuse cel ce părea să fie comandantul.
— Da, întări unul dintre pîndași, uite și escorta.
— Cîți oameni să fie în escortă ?
— Doisprezece.
— Se spunea c-ar fi douăzeci.
— Doisprezece ori douăzeci, îi răpunem pe toți.
— Să așteptăm pînă ajung în bătaia puștilor.
Puțin mai apoi căruța împreună cu escorta ieșiră la iveală de după o cotitură.
— Trăiască regele ! strigă căpetenia țăranilor.
O sută de focuri de pușcă detunară în aceeași clipă.
Cînd fumul se împrăștie, escorta era și ea împrăștiată. Șapte călăreți erau uciși, cinci scăpaseră cu fuga. Țăranii alergară spre căruță.
— Ia te uită ! se minună comandantul, nu e nici o ghilotină. E doar o scară.
Într-adevăr, în căruță nu se afla nimic altceva decît o scară lungă.
Cei doi rotași căzuseră, loviți ; căruțașul fusese omorît, dar din întîmplare.
— N-are a face, spuse comandantul, o scară escortată totuși dă de bănuit. Se duceau spre Parigné. Înseamnă că era pentru Tourgue, ca să se poată cățăra pe ziduri.

— Să ardem scara, strigară țăranii.
Și dădură foc scării.
Cît privește căruța funebră, pe care o așteptau cu toții, apucase alt drum și în momentul acela se afla la o distanță de vreo două leghe, în satul în care Michelle Fléchard o văzuse trecînd în faptul zilei.

V

Vox in deserto[1]

Depărtîndu-se de cei trei țînci cărora le dăduse turta de hrișcă, Michelle Fléchard o porni la voia întîmplării prin pădure.

De vreme ce nimeni nu voia să-i arate drumul, nu-i rămînea altceva de făcut decît să-l găsească singură. Cînd și cînd se așeza jos, și iar se ridica și iar se așeza. Era răpusă de oboseală, acea oboseală funestă pe care o simți mai întîi în mușchi și care îți pătrunde mai apoi în oase ; oboseală de rob. Era într-adevăr roabă. Roaba copiilor săi pierduți. Trebuia neapărat să-i găsească ; fiece minut ce trecea putea să le aducă pierzarea ; cine poartă pe umeri o asemenea datorie, nu mai are drept la nimic ; nu-i era îngăduit nici măcar să-și tragă suflarea. Dar era istovită. În halul de extenuare în care se afla, orice pas devine o problemă. Te mai țin ori nu puterile ca să-l faci ? Michelle Fléchard umbla într-una din zori ; nu mai întîlnise în cale nici un sat, nici măcar o casă. O luase la început pe drumul cel bun, după aceea pe un drum greșit, și pînă la urmă se rătăcise printre rămurișurile ce semănau atît de bine unul cu altul. Se apropia oare de țel ? Îi era dat să vadă sfîrșitul suferințelor ei ? Urca Drumul Calvarului și se simțea biruită de oboseala ultimului popas. Dacă o să se prăbușească așa, deodată, în mijlocul drumului și o să-și dea duhul ? De la o vreme i se păru peste putință să mai facă un singur pas, soarele scăpăta, pădurea se întunecase, cărările se pierdeau în iarbă și nu mai

[1] Vocea în deșert (lat.).

ştiu încotro s-o apuce. Singura ei nădejde era la Dumnezeu. Începu să strige, dar nu primi nici un răspuns.

Privi în jur, zări o răritură în rămurişuri, se îndreptă într-acolo şi se pomeni pe neaşteptate la marginea pădurii.

În faţa ei se deschidea o vîlcea îngustă ca un şanţ, pe fundul căreia curgea un fir cristalin de apă. Se apropie de pîrîu, îngenunche şi bău.

Şi pentru că tot era în genunchi îşi făcu rugăciunea. Se ridică apoi de jos şi încercă să se orienteze.

Trecu peste apă.

De partea cealaltă a vîlcelei se întindea cît vedeai cu ochii un podiş imens, acoperit de buruieni scurte, care pornea de lîngă pîrîu şi urca în pantă pentru a se desfăşura apoi pînă în zare. Dacă pădurea era cufundată în singurătate, podişul acesta era un adevărat pustiu. În pădure, de după fiecare tufiş putea să-i iasă în cale cineva ; aici însă atîta cît cuprindea cu privirea nu se zărea nimic. Cîteva păsări doar, care zburau în buruienişul de iarbă-neagră, ca şi cum ar fi fugit de ceva.

Atunci, în faţa acestei nesfîrşite paragini, simţind că i se taie picioarele şi nemaiştiind bine ce face, înnebunită de disperare, mama strigă, adresînd singurătăţii această ciudată întrebare : E cineva aici ?

După care aşteptă să i se răspundă.

Şi i se răspunse.

Un glas adînc şi înfundat răbufni brusc, un glas ce venea din cea mai îndepărtată zare repercutîndu-se din ecou în ecou ; putea foarte bine să fie un tunet, dacă nu cumva era o lovitură de tun ; s-ar fi zis că ţinuse să dea un răspuns la întrebarea mamei şi că acest răspuns era : Da.

Pe urmă coborî iar tăcerea.

Mama înălţă capul înviorată ; va să zică mai era cineva. I se părea că în fine avea cu cine schimba o vorbă ; îşi potolise setea şi se rugase ; prinzînd puteri porni să urce clina podişului în direcţia de unde răsunase clocotitorul glas îndepărtat.

Deodată văzu răsărind din adîncul zării un turn înalt. Un turn singuratic în mijlocul priveliştii sălbatice ; scăpătînd, soarele îl scălda într-o lumină purpurie. Turnu era la o distanţă de mai bine de-o leghe. Îndărătul lui s

pierdea în pîclă o imensă pată de verdeață care era codrul Fougères.

Turnul ieșise la iveală chiar în locul de unde răbufnise bubuitura ce i se păruse a fi o chemare. Zgomotul acela să-l fi făcut oare turnul ?

Michelle Fléchard ajunsese sus pe podiș ; în fața ei se întindea pînă în zare o cîmpie.

Își îndreptă pașii spre turn.

VI

Situație

Sosise momentul.

Necruțătorul se afla la cheremul neînduplecatului.

Cimourdain îl ținea în mînă pe Lantenac.

Bătrînul regalist rebel fusese încolțit în bîrlog ; era neîndoielnic că n-avea cum să scape ; și Cimourdain voia ca marchizul să fie decapitat chiar acolo, pe loc, pe domeniul lui, cum s-ar zice la el acasă, pentru ca lăcașul feudal să vadă zăcînd capul omului feudal și pentru ca exemplul să rămînă de pomină.

De aceea trimisese la Fougères după ghilotină. După cum am văzut mai înainte tocmai era pe drum.

A-l ucide pe Lantenac, însemna a ucide răscoala din Vendée, însemna salvarea Franței. Cimourdain nu pregeta. Pentru omul acesta intransigența feroce a datoriei era însuși elementul său.

Soarta marchizului părea pecetluită ; în privința aceasta Cimourdain era liniștit, în schimb avea o altă pricină de îngrijorare. Bătălia avea să fie cu siguranță cumplită ; Gauvain trebuia s-o conducă, poate chiar avea să intre în foc ; tînărul comandant mai păstra încă deprinderi de soldat ; era în stare să se avînte în toiul încăierării ; numai de n-ar fi răpus ! Gauvain ! Copilul lui ! Singura ființă pe lume de care se simțea legat ! Gauvain avusese noroc pînă atunci, dar norocul nu ține cine știe cît. Cimourdain se înfiora. Printr-un ciudat capriciu al desti-

nului se afla acum între doi Gauvain, unul căruia îi dorea moartea, altul căruia dorea să-i cruțe viața.

Lovitura de tun care o trezise brusc din somn pe Georgette în pătceanul ei și o chemase pe mamă din adîncul singurătăților mai făcuse încă o ispravă. Fie din întîmplare, fie cu voința ochitorului, ghiuleaua, care nu avea alt scop decît să dea un avertisment asediaților, izbise, crăpase și dezgrădinase pe jumătate grilajul de fier ce acoperea și astupa mortiera cea mare de la primul etaj al turnului. Cei din fortăreață nu mai avuseseră însă timp să repare stricăciunea.

Asediații se lăudaseră. Aveau foarte puține muniții. Situația lor, e un lucru asupra căruia se cuvine să stăruim, era și mai critică decît își puteau închipui asediatorii. Dacă ar fi avut o cantitate suficientă de pulbere, ar fi aruncat în aer turnul cu ei împreună, în momentul în care inamicul ar fi pătruns înăuntru: era visul lor; dar toate rezervele se terminaseră. Abia dacă le mai rămăsese de tras cîte treizeci de focuri fiecare. Aveau o mulțime de puști, de sînețe și de pistoale și foarte puține cartușe. Încărcaseră toate armele ca să poată trage fără întrerupere; dar cît timp putea să țină focul? Trebuia în același timp alimentat și drămuit. Aici era toată dificultatea. Din fericire — sinistră fericire — lupta avea să se dea mai mult corp la corp și cu arme albe: cu sabia și cu pumnalul. Oamenii aveau să se încaiere mai curînd decît să se împuște. Să se măcelărească: asta era singura lor speranță.

Încăperile din interiorul turnului păreau cu neputință de cucerit. În sala de jos, în care se deschidea gura spărturii, se afla retranșamentul, acea baricadă atît de savant construită de Lantenac în care se înfunda spărtura. Îndărătul retranșamentului, pe o masă întinsă, așteptau, gata încărcate, tot felul de arme, flinte, carabine și durde, alături de săbii, securi și pumnale. Neputînd folosi ca să arunce turnul în aer carcera-criptă a temniței subterane, marchizul poruncise să se ferece ușa cavoului. Deasupra sălii de jos se afla încăperea rotundă de la primul etaj la care nu se putea ajunge decît pe o scară în spirală foarte îngustă; încăperea mobilată ca și sala de jos cu o masă înțesată de arme gata încărcate, așa încît combatanții

nu aveau altceva de făcut decît să întindă mîna și să le apuce, era luminată de mortiera cea mare al cărei grilaj fusese spart de o ghiulea ; urcînd mai sus pe scara în spirală pătrundeai în camera rotundă de la etajul al doilea, unde era poarta de fier ce dădea în castelul de pe pod. Sala de la etajul al doilea era numită deopotrivă *camera cu poarta de fier* sau *camera cu oglinzi* din pricina numeroaselor oglinjoare, agățate pe zidul gol de piatră, de niște cuie vechi ruginite, cochetărie ciudat îmbinată cu primitivismul. Practic vorbind, încăperile de sus nu puteau fi apărate, camera cu oglinzi constituind ceea ce Manesson-Mallet, legislatorul cetăților fortificate, numește „ultimul post în care asediații capitulează". Asediatorii trebuiau deci, așa cum am arătat, împiedicați să ajungă acolo.

Camera rotundă de la etajul al doilea era luminată de mortiere ; cu toate astea înăuntru ardea o torță. Înfiptă într-un suport de fier, aidoma cu cel din sala de jos, torța fusese aprinsă de Imânus, care pusese în dreptul ei capătul fitilului cu pucioasă. Lugubre precauții.

În fundul sălii de la parter, pe un fel de tejghea lungă, se aflau tot felul de mîncăruri, ca într-o spelunсă homerică ; talere mari cu orez, cu păsat de hrișcă, cu hăbuc, o tocătură din carne de vițel, pituști făcute dintr-un aluat cu fructe fierte în apă, tocană de ciuperci, bărdace cu cidru. Cine voia putea să bea și să mănînce.

Lovitura de tun îi pusese pe toți în defensivă. Nu mai aveau decît un răgaz de o jumătate de oră.

Din vîrful turnului Imânus pîndea înaintarea asediatorilor. Lantenac ordonase să nu se tragă nici un foc și să fie lăsați să se apropie. — Sînt patru mii cinci sute, spusese el. N-are nici un rost să-i secerăm afară. Secerați-i înăuntru. Înăuntru sîntem la egalitate.

Și adăugase rîzînd : — Egalitate, Fraternitate.

Se înțeleseseră ca în momentul cînd inamicul s-ar fi pus în mișcare, Imânus să le dea de știre cu goarna.

Toți așteptau în tăcere, așezați îndărătul retranșamentului sau pe treptele scărilor, cu o mînă pe muschetă, cu cealaltă pe mătănii.

Situația începea să se precizeze în felul următor :

Asediatorii trebuiau să pătrundă printr-o spărtură, să treacă peste o baricadă, să ocupe printr-o luptă înverşunată trei săli suprapuse, una după alta, să cucerească treaptă cu treaptă două scări în spirală, sub o ploaie de mitralii ; asediaţii, să moară.

VII

Preliminarii

Gauvain, la rîndul său, se pregătea în vederea atacului. Îi dădea ultimele instrucţiuni lui Cimourdain care, dacă vă mai amintiţi, urma să păzească tăpşanul fără a lua parte la acţiune, şi lui Guéchamp care trebuia să rămînă în observaţie cu grosul armatei în tabăra din pădure. Era de la sine înţeles că nici bateria de cîmp din pădure nici bateria de înălţime, instalată pe tăpşan, nu aveau să deschidă focul decît în cazul cînd asediaţii ar fi încercat să iasă din împresurare sau ar fi căutat să fugă. Gauvain luase asupra sa comanda coloanei de atac. Din pricina asta era atît de neliniştit Cimourdain.

Soarele tocmai scăpătase.

Un turn în cîmp deschis seamănă cu o corabie în largul mării. Nu poate fi atacat decît cu aceleaşi mijloace. E vorba mai curînd de un abordaj decît de un asalt. Nici un foc de tun. Nimic de prisos. La ce bun să baţi cu tunurile nişte ziduri groase de cincisprezece picioare ? O spărtură în sabord, unii care încearcă să pătrundă, alţii o păzesc, securi, pumnale, pistoale, pumnii şi dinţii. O adevărată aventură.

Gauvain îşi dădea seama că nu exista nici un alt mijloc de a cuceri fortăreaţa. Un atac în care oamenii se privesc ochi în ochi e tot ce poate fi mai sîngeros. Cunoştea de altfel fioroasele încăperi ale turnului deoarece fusese acolo în copilărie.

Stătea cufundat în gînduri.

Între timp, la cîțiva pași mai încolo, aghiotantul său, Guéchamp, cu un ochean în mînă, privea în zare în direcția satului Parigné. Deodată Guéchamp dădu un strigăt :

— Ah ! În sfîrșit !

Exclamația lui îl trezi pe Gauvain din visare.

— Ce e, Guéchamp ?

— Ce să fie, căpitane, sosește scara.

— Scara de salvare ?

— Da.

— Cum așa ? N-o primisem încă ?

— Nu, căpitane. Și eram îngrijorat. Curierul pe care-l trimisesem la Javené se înapoiase.

— Știu.

— Zicea că găsise la dulgheria din Javené o scară de mărimea celei care ne trebuia, că o rechiziționase, că încărcase apoi scara într-o căruță, că ceruse o escortă de doisprezece oameni călări și că văzuse plecînd spre Parigné căruța cu scara și cu escorta. După care o pornise înapoi în goana calului.

— Și ne-a raportat ceea ce mi-ai spus. Căruța, a adăugat el, plecase pe la ora două dimineața și, fiind trasă de niște cai zdraveni, urma să sosească aici înainte de asfințitul soarelui. Știu toate astea. Ei și ?

— Și pînă la urmă, căpitane, soarele, uite, a asfințit și căruța care trebuia să vină cu scara n-a ajuns încă aici.

— Cum se poate ? Trebuie totuși să atacăm. A sosit ceasul. Dacă mai zăbovim, asediații au să-și închipuie că dăm înapoi.

— Putem începe atacul, căpitane.

— Totuși avem nevoie de scara de salvare.

— Bineînțeles.

— Dar n-a venit încă.

— Ba da.

— Cum adică ?

— Păi tocmai de aceea am spus adineauri : Ah ! În sfîrșit ! Căruța tot întîrzia să sosească ; am luat ocheanul și am cercetat drumul dintre Parigné și Tourgue și, căpitane, acum pot răsufla ușurat. Căruța e acolo împreună cu escorta ; tocmai coboară la vale. Puteți s-o vedeți.

Gauvain luă ocheanul și se uită.

— Ai dreptate. Iat-o. S-a înserat și nu se deslușește totul prea bine. Se vede însă escorta, ea trebuie să fie. Mi se pare totuși că sînt mai mulți oameni decît spuneai dumneata, Guéchamp.

— Și mie tot așa mi s-a părut.

— Trebuie să fie cam la un sfert de leghe.

— Înseamnă că peste un sfert de ceas, căpitane, scara de salvare o să ajungă aici.

— Putem deci ataca.

Sosea într-adevăr o căruță, dar nu cea pe care o așteptau ei.

Întorcîndu-se, Gauvain dădu cu ochii de sergentul Radoub, proțăpit în spatele lui în poziție de drepți și cu ochii în pămînt.

— Ce este, sergent Radoub ?

— Cetățene comandant, noi, ostașii din batalionul Bonetei-Roșii vă cerem să ne faceți un hatîr.

— Anume ?

— Să ne trimiteți la moarte.

— Cum ? se miră Gauvain.

— Vreți să fiți atît de bun ?

— Știu eu... depinde, spuse Gauvain.

— Păi, să vedeți, căpitane. De cînd cu tărășenia de la Dol, ne-ați cocoloșit. Am rămas tot doisprezece cîți am fost.

— Ei, și ?

— Ne crapă obrazul de rușine.

— Voi sînteți rezerva.

— Am vrea mai bine să fim avangarda.

— Am nevoie de voi pentru ca, la sfîrșitul unei bătălii, să putem cîștiga biruința. De aceea vă cruț.

— Prea mult.

— Nu-i nimic. Faceți parte din coloană. Veți intra în foc.

— La coadă. Parizienii au dreptul să fie întotdeauna în frunte.

— Am să mă gîndesc, sergent Radoub.

— Gîndiți-vă chiar azi, căpitane. Aveți acum un prilej.

Astăzi, cum s-ar zice, se aleg sorții, care pe care o să-l dea la pămînt. O să fie o încăierare pe cinste. Tourgue o să-i cam frigă la degete pe cei care or pune mîna pe ea. Am vrea să fim și noi printre ăștia, măcar atîta hatîr să ne faceți.

Sergentul făcu o pauză, își răsuci mustața și urmă cu o voce schimbată :

— Și pe urmă mai e încă ceva, căpitane, acolo în turn se află și prichindeii noștri. Sînt copiii noștri acolo, copiii batalionului, cîteșitrei copilașii noștri. Pocitania aia de Zurbală-Netot-pupă-măta-n-cot, zis și Sfarmalbaștri, zis și Imânus, Gouge-le-Bruand, Bouge-le-Gruand, Fouge-le-Truand, urgia aia de om apucat și îndrăcit, le-a pus gînd rău bieților copii. Copiii noștri, prichindeii noștri, căpitane. De-ar fi să se dărîme pămîntul, noi nu vrem să pățească ceva mititeii de ei. Mă-nțelegeți comandante ? Nu vream și gata. Adineauri, fiindcă tot ședeam degeaba, am prins momentul, m-am urcat pe tăpșan, și m-am uitat la ei pe fereastră ; sînt într-adevăr acolo, se văd de pe marginea rîpei și i-am văzut, ba chiar i-am și speriat, dragii tatei. Căpitane, dacă se clintește un singur fir de păr din căpșoarele lor de îngerași, jur pe toate cele sfinte că eu, sergentul Radoub, sînt în stare să mă iau de piept cu Tatăl Ceresc. Uitați ce zice batalionul : sau îi scăpăm teferi pe puști sau murim cu toții. E dreptul nostru, drăcia dracului ! Da, sau murim cu toții. Și acum vă salut și am cinstea.

Gauvain îi întinse mîna lui Radoub :

— Sînteți niște viteji, spuse el. Veți face parte din coloana de atac. Am să vă împart însă în două. Pe șase din voi îi pun în avangardă, pentru ca toată lumea să înainteze, iar pe ceilalți șase în ariergardă, pentru ca nimeni să nu dea înapoi.

— Iar eu rămîn mai departe comandantul celor doisprezece ?

— Firește.

— Atunci, vă mulțumesc, căpitane. Înseamnă că fac parte din avangardă.

Radoub salută din nou ostășește și intră în front.

Gauvain își scoase ceasul, îi șopti ceva la ureche lui Guéchamp, și oamenii începură să se încoloneze.

VIII

Cuvîntul rostit și răcnetul

Între timp Cimourdain, care încă nu ocupase postul de pe tăpșan ce-i fusese încredințat și care stătuse tot timpul lîngă Gauvain, se apropiase de un trompet.

— Sună apelul pentru goarnă, îi ordonă el.

Trompeta prinse a suna și goarna îi răspunse.

Trompeta și goarna schimbară din nou un semnal.

— Ce s-a întîmplat? îl întrebă Gauvain pe Guéchamp. Ce-o fi avînd de gînd Cimourdain?

Cimourdain se apropiase de turn cu o năframă albă în mînă.

— Voi cei din turn, rosti el în gura mare, știți cine sînt?

Un glas, care era al lui Imânus, răspunse din vîrful turnului:

— Da.

Cele două glasuri continuară să-și vorbească și să-și răspundă în felul următor:

— Sînt trimisul Republicii.

— Ești fostul paroh din Parigné.

— Sînt delegatul Comitetului salvării publice.

— Ești preot.

— Sînt reprezentantul legii.

— Ești un renegat.

— Sînt comisarul Revoluției.

— Ești un apostat.

— Sînt Cimourdain.

— Ești satana.

— Știți acum cine sînt?

— Te-am mînca de viu.

— Ați fi mulțumiți dacă aș încăpea în mîinile voastre?

— Sîntem aici optsprezece oameni care ne-am da viața numai ca s-o putem ridica în schimb pe a ta.

— Ei, bine, uite, vin să mă predau.

Din vîrful turnului izbucni un hohot sălbatic de rîs urmat de un strigăt :

— Vino !

În tabără, toată lumea aștepta într-o tăcere deplină. Se auzi din nou glasul lui Cimourdain :

— Cu o condiție.

— Care ?

— Ascultați.

— Spune.

— Mă urîți ?

— Da.

— Eu vă iubesc. Sînt fratele vostru.

— Da, Cain, răspunse vocea din vîrful turnului.

Cimourdain continuă cu un alt glas, un glas ciudat și în același timp pătrunzător și blînd.

— N-aveți decît să mă insultați, dar luați aminte. Am venit într-o solie de pace. Da, sînteți frații mei. Sînteți niște bieți oameni rătăciți. Iar eu sînt prietenul vostru. Sînt lumina care vorbește neștiinței. Lumina e totdeauna frățească. De altfel, n-avem oare cu toții aceeași mamă, patria noastră ? Așadar, luați aminte. Vă veți da seama cîndva, dacă nu voi, atunci copiii voștri sau copiii copiilor voștri își vor da seama că tot ce se întîmplă în clipa de față se întîmplă pentru împlinirea legilor de sus, și că în Revoluție trebuie să vedem mîna lui Dumnezeu. În așteptarea clipei în care toate conștiințele, chiar și ale voastre, se vor lumina și toate fanatismele, chiar și ale noastre, se vor stinge, în așteptarea acestei strălucitoare lumini ce se va revărsa peste tot, să nu fie oare nimeni pe lume care să se milostivească de orbirea voastră ? Vin spre voi, sînt gata să vă dau viața mea ; mai mult chiar, vă întind mîna. Vă cer îngăduința de a mă jertfi pentru voi ca să vă izbăvesc. Am depline puteri și tot ce vă spun sînt în măsură să îndeplinesc. Momentul de față e hotărîtor ; vreau să mai fac o ultimă încercare. Da, cel ce vă vorbește este un cetățean și în acest cetățean, da, sălășluiește într-adevăr un preot. Cetățeanul luptă împotriva voastră, dar preotul vă roagă cu toată însuflețirea. As-

cultați-mă. Mulți dintre voi au neveste și copii. Nu vreau nimic altceva decît să iau apărarea copiilor și nevestelor voastre. Să le iau apărarea împotriva voastră. Fraților...

— Hai, dă-i drumul, propovăduiește, rînji Imânus.

Cimourdain continuă :

— Fraților, nu lăsați să bată ceasul urgiei. În locul ăsta oamenii se vor măcelări între ei. Mulți dintre noi, cei ce sîntem aici sub ochii voștri, nu vor mai apuca să vadă mîine răsărind soarele ; da, mulți dintre noi vor pieri, iar voi veți muri cu toții, pînă la unul. Fie-vă milă de voi și cruțați-vă. Pentru ce să se verse atîta sînge fără rost ? Pentru ce să se ucidă atîția oameni cînd doi sînt de ajuns?

— Doi ? întrebă Imânus.

— Da. Doi.

— Cine anume ?

— Lantenac și cu mine.

Și Cimourdain ridică glasul :

— Doi oameni sînt de prisos, Lantenac pentru noi, iar eu pentru voi. Iată ce vă propun, și în felul acesta veți scăpa cu viață toți. Dați-ni-l pe Lantenac și luați-mă în schimb pe mine. Lantenac va fi ghilotinat, iar voi puteți face cu mine ce vreți.

— Popă, răcni Imânus, dac-ai încăpea în mîinile noastre, te-am frige pe jăratic.

— Fie cum doriți, spuse Cimourdain.

Adăugînd apoi :

— Voi, osîndiții care vă aflați aici în turn, puteți fi cu toții teferi și liberi. Vă aduc izbăvirea. Primiți ?

Imânus izbucni :

— Nu ești numai nemernic, ești și smintit. De ce nu ne lași în pace ? Cine te-a rugat să ne vorbești ? Noi să vi-l dăm pe monseniorul ! La urma urmei ce poftești ?

— Capul său. Și vă ofer în schimb...

— Pielea ta. Fiindcă o să te jupuim ca pe un cîine, părinte Cimourdain. Ei bine, nu, pielea ta nu plătește cît capul său. Pleacă.

— O să fie cumplit. Pentru ultima oară, gîndiți-vă bine.

În timp ce se schimbau aceste macabre propuneri, ce se auzeau deopotrivă înlăuntrul ca și în afara turnului, începuse să se înnopteze. Marchizul de Lantenac se mulțumea să tacă, fără să intervină. Comandanții au uneori asemenea sinistre egoisme. E unul din drepturile celor ce poartă o răspundere.

Imânus trîmbița peste capul lui Cimourdain :

— Voi, care ne-ați împresurat, v-am împărtășit mai întîi condițiile noastre, rămîne așa cum am hotărît, nu mai avem de făcut nici o schimbare. Primiți-le, dacă nu, va fi vai și amar ! Vă învoiți ? Vi-i dăm înapoi pe cei trei copii care se află acolo, iar voi în schimb ne lăsați să ieșim din turn, cruțîndu-ne tuturor viața.

— Tuturor, da, răspunse Cimourdain, afară de unul singur.

— Care ?

— Lantenac.

— Monseniorul ! Să vi-l dăm pe monseniorul ! Cu nici un preț.

— Îl vrem pe Lantenac.

— Cu nici un preț.

— Nu putem cădea la învoială decît cu această condiție.

— Atunci atacați.

Totul amuți.

După ce dădu semnalul cu goarna, Imânus coborî ; marchizul trase sabia din teacă ; cei nouăsprezece asediați se adunară pe tăcute în sala de jos, în spatele retranșamentului și îngenunchează ; se auzeau pașii cadențați ai coloanei de atac ce înainta spre turn pe întuneric ; tropotul se apropia, deodată răsună lîngă ei, chiar în gura spărturii. Atunci toți, așa cum ședeau în genunchi, proptiră în umăr puștile și sînețele cu oțelele petrecute prin golurile retranșamentului și unul dintre ei, Inimă-Vitează, care era preot și se numea Turmeau, se ridică în picioare cu o sabie goală în mîna dreaptă și cu un crucifix în cea stîngă, și rosti cu solemnitate :

— În numele Tatălui, al Fiului și al Sfîntului-Duh !

Toți slobozîră armele în aceeași clipă și lupta începu.

IX

Titanii împotriva giganţilor

A fost un adevărat prăpăd.

Încleştarea aceasta corp la corp întrecu orice închipuire.

Pentru a putea găsi un termen de comparaţie ar trebui să ne întoarcem în urmă, la marile bătălii din Eschil sau la îndepărtatele măceluri feudale ; la acele *atacuri cu arme scurte* care au durat pînă în secolul al şaptesprezecelea, cînd asediatorii pătrundeau în fortăreţe prin barbacane, asalturi sîngeroase în care, ca să cităm cuvintele bătrînului sergent din provincia Alentejo, „după ce focoasele au răbufnit, încercuitorii vor înainta purtînd scînduri îmbrăcate cu tablă, înarmaţi cu paveze rotunde şi cu paravane de lemn şi înzestraţi cu cît mai multe grenade, silindu-i pe cei din cetate să părăsească meterezele sau retranşamentele, şi vor pune stăpînire pe ele, atacîndu-i cu înverşunare pe asediaţi".

Locul bătăliei avea un aspect înfiorător ; spărtura era ceea ce în limbaj profesional se numeşte o *breşă boltită*, adică, dacă vă mai amintiţi, o ruptură adîncă ce străbătea zidul dintr-o parte într-alta şi nu o simplă crăpătură în peretele exterior, îngropată în zid. Pulberea acţionase ca un burghiu. Explozia minei fusese atît de puternică, încît zidul crăpase pînă la o înălţime de mai bine de patruzeci de picioare deasupra furnalului, dar nu era decît o plesnitură, în timp ce spărtura accesibilă, folosită ca breşă şi care răspundea în sala de jos, semăna mai curînd cu lovitura unei suliţe ce străpunge atunci cînd izbeşte, şi nu cu lovitura unei securi ce nu face decît să cresteze.

S-ar fi zis o puncţie în coasta turnului, o fractură adîncă şi lungă, un fel de puţ paralel cu suprafaţa pămîntului, un culoar întortocheat ce urca străbătînd ca un intestin zidul gros de cincisprezece picioare, un cilindru inform presărat cu tot felul de obstacole, de capcane, săgetat de focuri de armă, în care te izbeai cu fruntea de muchii de granit, cu picioarele de bucăţi de moloz, cu privirile de neguri.

Asediatorii aveau înaintea lor acest pridvor întunecos ca gura unei prăpăstii ale cărei fălci de sus şi de jos erau alcătuite din pietrele zidului ştirbit; o gură de rechin nu are mai mulţi dinţi decît avea această înfricoşată spărtură. Trebuiau să intre în hrubă şi să reuşească să şi iasă din ea.

Înăuntru ţîşneau mitraliile, afară se înălţa baricada. Afară, adică în sala scundă de la parter.

Numai încăierările artificierilor în galeriile subterane, cînd şanţul contramină ajunge să se întretaie cu canalul minei, sau măcelurile cu securea în interpunţile vaselor ce se abordează în timpul unei bătălii navale ating o asemenea ferocitate. O luptă purtată în fundul unei gropi e tot ce poate fi mai încrîncenat. Ce groaznic trebuie să fie pentru cei ce se sfîrtecă să aibă un tavan deasupra capului! În clipa în care primul val de asediatori pătrunse înăuntru, întregul retranşament se preschimbă într-o salbă de fulgere şi se auzi o răbufnitură de parcă s-ar fi descărcat un trăsnet subteran. Tunetul asediatorilor răspunse pe loc tunetului ambuscaţilor. Trosnetele armelor se înfruntau; răsună strigătul lui Gauvain: Atacaţi! Apoi acela al lui Lantenac: Ţineţi piept duşmanului! Pe urmă strigătul lui Imânus: La mine cei din Maine! Pe urmă zăngănit de arme, săbii încrucişate şi asurzitoare salve de puşti slobozite una după alta şi care răspîndeau moartea în jur. Torţa agăţată de perete lumina ca prin ceaţă acea privelişte de groază. Nu se putea desluşi nimic; totul era cufundat într-o întunecime roşcată; cine intra înăuntru devenea dintr-odată surd şi orb, asurzit de zgomot şi orbit de fum. Oamenii scoşi din luptă zăceau printre dărîmături. Călcai pe cadavre, striveai răni deschise, zdrobeai mădulare rupte, stîrnind urlete; erai muşcat de picioare de muribunzi; din cînd în cînd se aşternea o tăcere şi mai fioroasă decît zgomotul. Oamenii se luptau corp la corp, se auzea gîfîitul lor cumplit, pe urmă scrîşnete, horcăieli, blesteme şi tunetul începea iar să clocotească. Sîngele curgea gîrlă din turn prin spărtură, risipindu-se în noapte. O băltoacă întunecată fumega afară, în iarbă.

S-ar zi fis că turnul însuşi sîngera şi că gigantul fusese rănit.

Era totuşi ciudat că afară nu răzbătea aproape nici un zgomot. Era o noapte ca păcura şi jur împrejurul for-

tăreței asediate, pe cîmpie și în pădure, domnea o liniște funebră. Înăuntru era iadul, afară mormîntul. Ciocnirile oamenilor ce se căsăpeau pe întuneric, salvele de puști, urletele, furiile dezlănțuite, tot acest vacarm se stingea strivit de zidurile și bolțile masive, freamătul luptei nu avea destul spațiu și la grozăvia măcelului se adăuga surzenia lui. Vuietul abia dacă se auzea afară. În vremea asta copiii dormeau.

Bătălia se întețea. Retranșamentul rezista cu dîrzenie. Nimic mai greu de cucerit decît o asemenea baricadă în unghi ascuțit cu deschiderea în afară. Dacă asediații erau dezavantajați de numărul lor, erau avantajați în schimb de poziția pe care o ocupau. Coloana de atac pierdea mereu oameni. Desfășurată în ordine la poalele turnului se afunda încetul cu încetul în gura spărturii ca o năpîrcă ce intră în gaură.

Gauvain, care avea unele nesăbuințe de tînăr comandant, intrase în toiul încăierării din sala de jos, sub o ploaie de mitralii. Trebuie să spunem că era înarmat cu încrederea în sine a omului care n-a fost rănit niciodată.

În clipa în care se întorcea să dea un ordin, o fulgerare de pușcă lumină un obraz lîngă el.

— Cimourdain ! strigă el, ce cauți aici ?

Era într-adevăr Cimourdain.

— Vreau să fiu lîngă tine, răspunse Cimourdain.

— Vrei să te omoare ?

— Dar tu ce cauți aici ?

— De mine e nevoie aici. De dumneata nu.

— Oriunde ești tu, trebuie să fiu și eu.

— Nu, maestre.

— Ba da, fiule !

Și Cimourdain rămase alături de Gauvain.

Morții se îngrămădeau pe lespezile sălii de jos.

Cu toate că baricada nu fusese cucerită încă, numărul nu se putea să nu biruie pînă la urmă. Agresorii erau descoperiți, iar cei atacați la adăpost ; cădeau cîte zece asediatori la un singur asediat, în schimb asediatorii se primeneau necontenit. Numărul lor sporea pe măsură ce numărul asediaților scădea.

Cei nouăsprezece asediați se aflau cu toții în spatele retranșamentului împotriva căruia era îndreptat atacul.

Aveau morți și răniți printre ei. Cincisprezece, cel mult, mai erau încă pe baricadă. Unul dintre cei mai înverșunați, Cîntă-Iarnă, fusese crîncen schilodit. Era un breton bondoc și cu părul cîrlionțat, din soiul acela de oameni îndesați la trup și sprinteni. Avea un ochi plesnit și falca sfărîmată. Mai era totuși în stare să meargă. Tîrîndu-se pe scara în spirală, se urcă în camera de la primul etaj, cu gîndul că acolo va putea să se roage și să-și dea obștescul sfîrșit.

Stătea rezemat de perete, lîngă mortieră, încercînd să-și tragă suflarea.

Jos, masacrul de la picioarele baricadei era din ce în ce mai crîncen. În intervalul dintre două salve de puști, Cimourdain ridică glasul :

— Asediați ! strigă el. La ce bun atîta vărsare de sînge ? Sînteți încolțiți. Predați-vă. Gîndiți-vă că sîntem patru mii cinci sute de oameni, iar voi nouăsprezece, adică două sute și mai bine contra unu. Predați-vă.

— Să lăsăm fandoselile, răspunse Lantenac.

Și cuvintele lui Cimourdain fură întîmpinate cu douăzeci de gloanțe.

Retranșamentul nu atingea bolta încăperii ; faptul acesta le îngăduia asediaților să tragă pe deasupra lui, dar în același timp le lăsa asediatorilor posibilitatea să-l escaladeze.

— Asalt la baricadă ! strigă Gauvain. Vrea cineva să se urce de bunăvoie pe baricadă ?

— Eu, spuse sergentul Radoub.

X

Radoub

În momentul acela se întîmplă un lucru care-i uimi pe asediatori. Radoub intrase în spărtură în fruntea coloanei de atac, fiind al șaselea la rînd, iar dintre cei șase oameni ai batalionului parizian, patru căzuseră între

timp. După ce strigase în gura mare : Eu ! în loc să înainteze, cei din față îl văzură retrăgîndu-se și, aplecat, îndoit, aproape pe brînci, strecurîndu-se printre picioarele combatanților spre gura spărturii și ieșind afară. Dăduse cumva bir cu fugiții ? Un om ca el era în stare să fugă ? Ce putea să însemne asta ?

Ieșind din spărtură, încă orbit de fum, Radoub se frecă la ochi ca și cum ar fi vrut să alunge din ei întunericul și oroarea și, la lumina stelelor, măsura cu privirea zidul turnului. Dădu apoi din cap mulțumit ca și cum ar fi spus : Nu m-am înșelat.

Crăpătura adîncă produsă de explozie, după cum observase Radoub, urca mai sus de spărtură, pînă în dreptul mortierei de la primul etaj, ale cărei zăbrele de fier fuseseră rupte și dezgrădinate de o ghiulea. Grilajul atîrna pe jumătate smuls, așa încît un om se putea foarte bine strecura înăuntru.

Un om se putea strecura într-adevăr înăuntru, dar se și putea cățăra pînă acolo ? Prin crăpătură, da, dar numai dacă ar fi fost o pisică.

Și Radoub era într-adevăr ca o pisică. Sergentul făcea parte din acel neam de oameni pe care Pindar îi numește „atleții sprinteni". Poți fi un ostaș bătrîn și în același timp un om în floarea vîrstei ; Radoub, care fusese mai înainte înrolat în gărzile franceze, nu avea nici patruzeci de ani. Era un hercule suplu.

Radoub lăsă jos sîneața, își scoase curelăria, lepădă mondirul și vesta, păstrînd numai două pistoale pe care le vîrî în cureaua pantalonilor și sabia goală pe care o apucă între dinți. Mînerele celor două pistoale ieșeau la iveală din curea.

Despovărat astfel de tot ce era de prisos și urmărit cu privirile în întuneric de ostașii din coloana de atac, care nu apucaseră încă să pătrundă în spărtură, începu să se urce pe pietrele crăpăturii din zid ca pe niște trepte. Faptul că umbla desculț dovedi a-i fi de folos ; nimic nu te ajută mai mult la cățărat ca picorul gol ; își încleșta degetele de la picioare în găurile dintre pietre. Se opintea în pumni și se proptea în genunchi. Urcușul era peste măsură de anevoios. Ca o ascensiune de-a lungul dinților unui ferăstrău. — Noroc că nu e nimeni în camera de

la etajul întîi, se gîndea el, altminteri nu-mi vine să cred că m-ar lăsa să mă cațăr așa pe zid.

Trebuia să se urce în felul acesta pînă la o înălțime de cel puțin patruzeci de picioare. Pe măsură ce se suia, întrucîtva stînjenit de mînerele proeminente ale pistoalelor, crăpătura se strîmta și ascensiunea devenea din ce în ce mai dificilă. Riscurile căderii sporeau o dată cu adîncimea golului de sub el.

În sfîrșit ajunse la pervazul mortierei ; dădu la o parte vergelele răsucite și dezgrădinate ale grilajului, în așa fel încît să aibă cu prisosință loc să treacă, se săltă în sus opintindu-se din răsputeri, își sprijini genunchiul de cornișa pervazului, se prinse cu mîna dreaptă de un ciot de zăbrea, cu mîna cealaltă de un alt ciot, se ridică pînă la brîu în dreptul mortierei, cu sabia între dinți și mîinile încleștate pe gratii, stînd așa atîrnat deasupra hăului.

Nu mai trebuia decît să pună piciorul pe pervaz ca să poată sări în camera de la primul etaj.

În momentul acela însă în deschizătura mortierei se ivi un chip omenesc.

Radoub văzu răsărind deodată în fața lui o arătare cumplită ; un ochi plesnit, o falcă zdrobită, o mască însîngerată.

Masca îl privea cu singurul ochi teafăr ce-i mai rămăsese.

Masca avea două mîini ; și cele două mîini ieșiră din beznă și se îndreptară spre Radoub ; una îi înșfăcă, dintr-o mișcare, cele două pistoale vîrîte în curea, cealaltă îi smulse sabia dintre dinți.

Radoub era dezarmat. Genunchiul îi aluneca pe planul înclinat al cornișei, mîinile încleștate pe cioturile grilajului abia dacă reușeau să-l țină suspendat, iar în spatele lui se deschidea un adînc de patruzeci de picioare.

Masca și cele două mîini erau ale lui Cîntă-Iarnă.

Sufocat de fumul ce năvălea din sala de jos, Cîntă-Iarnă izbutise să se urce în ambrazura mortierei ; aerul de afară îl înviorase, închegîndu-i sîngele de pe față și astfel mai prinsese un pic de putere ; deodată, văzuse răsărind în dreptul deschizăturii bustul lui Radoub ; și cum Radoub, fiind cu mîinile încleștate pe gratii, nu avea altă alternativă decît să-și dea drumul în gol ori

să se lase dezarmat, Cîntă-Iarnă, fioros și cu sînge rece, îi confiscase pistoalele din cingătoare și sabia dintre dinți.

Se încinse o luptă nemaipomenită. Lupta omului dezarmat cu rănitul.

Bineînțeles, muribundul era cel mai tare. Un singur glonte ar fi fost de ajuns pentru a-l azvîrli pe Radoub în abisul ce se căsca sub picioarele lui.

Spre norocul lui Radoub, Cîntă-Iarnă, care ținea amîndouă pistoalele într-o mînă, nu putu să tragă nici un foc, fiind silit să se slujească numai de sabie. Reuși totuși să-l lovească pe Radoub cu vîrful lamei în umăr. Rănindu-l, în același timp lovitura de sabie îl scăpă pe Radoub de la moarte.

Lipsit de arme dar în deplinătatea forțelor sale, Radoub, fără a se sinchisi cîtuși de puțin de rana ce nu ajunsese să-i vatăme osul, își făcu vînt și, desprinzîndu-și mîinile de zăbrele, sări în ambrazura mortierei.

Acolo se trezi față-n față cu Cîntă-Iarnă, care aruncase sabia în spate și ținea acum în fiecare mînă cîte un pistol.

Stînd în genunchi pe ambrazură Cîntă-Iarnă îl ochi pe Radoub de la o distanță de o palmă dar, cum îi tremura brațul sleit de puteri, nu apucă să tragă numaidecît.

Radoub se folosi de răgaz ca să-l ia peste picior.

— Ce crezi mă, Muma-Pădurii, îl înfruntă el, ce crezi că mă sperii cu mutra ta de bou ferchezuit ? Fie, că rău ți-au mai pocit botișorul !

Cîntă-Iarnă ținea pistolul îndreptat spre el.

Radoub nu se lăsa :

— Nu că mi-ar plăcea să trăncănesc, dar mitraliile ți-au stricat binișor de tot rîtul. Bietul băiat, Belona i-a făcut terci fizionomia. Hai, hai, nenișorule, scuipă o dată plumbul ăla din pistol.

Pistolul se descărcă și glontele zbură pe lîngă capul sergentului, atît de aproape încît îi reteză pe jumătate urechea. Cîntă-Iarnă ridică celălalt braț înarmat de asemenea cu un pistol, dar Radoub nu-i mai dădu pas să ochească.

— Mi-ajunge c-am rămas într-o ureche, protestă el. M-ai rănit de două ori. E rîndul meu acum, păpușico !

Se năpusti asupra lui Cîntă-Iarnă, îi răsuci brațul, făcînd să se descarce pistolul la întîmplare și-i apucă falca ruptă, frămîntîndu-i-o cu mîna.

Cîntă-Iarnă scoase un răcnet și leșină.

Radoub păși peste trupul lui, lăsîndu-l în ambrazură.

— Și acum că ți-am spus ultimul meu cuvînt, rosti el, să nu te mai prind că te miști de acolo. Rămîi unde ești, tîrîtură. Îți închipui, cred, că n-o să-mi pierd acum vremea cu tine, ciopîrțindu-te. Tîrăște-te pe jos cît poftești, concetățeanul sfîrloagelor mele. Mori, că altceva mai bun tot n-ai de făcut. Peste puțin ai să-ți dai seama că popa spunea moși-pe-groși. Ia-ți valea în marele necunoscut, țărane.

Și sări în camera de la primul etaj.

— Nu se vede nimic, bombăni el.

Cîntă-Iarnă se zvîrcolea și urla, zbătîndu-se între viață și moarte. Radoub se întoarse.

— Gura! Fă-mi plăcerea și ține-ți fleanca, cetățene fără-să-ai-habar. Noi doi nu mai avem nimic de împărțit. N-am chef să-ți dau la cap. Lasă-mă-n pace.

Și își vîrî mîna în păr îngrijorat, continuînd să-l privească pe Cîntă-Iarnă.

— Acum ce mă fac? Toate-s bune și frumoase, dar am rămas dezarmat. Aveam de tras două focuri. Mi le-ai prăpădit fără rost, dobitocule! Și pe lîngă toate celelalte e un fum aici că te ustură ochii de te seacă!

Și dînd cu mîna de urechea ruptă:

— Au! se strîmbă el.

Continuînd apoi:

— Ce mare brînză ai făcut că mi-ai sfeterisit urechea? La urma-urmei însă, mai bine fără ureche decît fără altceva, fiindcă orice s-ar zice, nu-i decît o podoabă. M-ai zgîriat nițeluș și la umăr dar nu-i nimic. Poți da ortul popii, țărane, că te-am iertat.

Ciuli urechea. În sala de la parter era un tărăboi nemaipomenit. Lupta părea mai înverșunată ca oricînd.

— Merge strună jos. Orice ar fi, ei tot urlă trăiască regele. Crapă cu demnitate.

Lovi cu piciorul sabia căzută pe podea. O ridică de jos și-i spuse lui Cîntă-Iarnă, care nu mai mișca de loc, poate chiar și murise:

— Vezi tu, pădurețule, pentru ce voiam eu să fac, sabia asta sau cotul e cam același lucru. O iau ca să nu zici că-s băiat rău. Dar îmi trebuiau pistoalele. Naiba să te-nghită, sălbaticule! Și, acum ce fac? Nu mai am nici un rost aici.

Înaintă cîțiva pași în sală încercînd să deslușească ceva și să se orienteze. Deodată în negura din încăpere, îndărătul stîlpului din mijloc, zări o masă lungă, iar deasupra ei ceva ce lucea stins. Bîjbîi cu mîinile. Erau flinte, pistoale, carabine, un șir întreg de arme de foc, așezate una lîngă alta ca și cînd n-ar fi așteptat decît mîinile care să le apuce; era rezerva de armament pregătită de asediați pentru cea de-a doua etapă a bătăliei; un adevărat arsenal.

— Ce ospăț! strigă Radoub.

Și tăbărî asupra mesei, năuc de bucurie.

Din clipa aceea făcu adevărate minuni.

Ușa dinspre scara ce lega etajele între ele se vedea stînd larg deschisă, lîngă masa încărcată cu arme. Radoub aruncă sabia și, luînd în fiecare mînă cîte un pistol cu două focuri, descărcă amîndouă pistoalele în același timp, trăgînd cu ele la întîmplare, prin ușă spre scara în spirală, apucă apoi o durdă și o descărcă, pe urmă o flintă ticsită cu zburături și o descărcă de asemenea. Flinta, împroșcînd cu cincisprezece plumbi deodată, detună ca o ghiulea plină cu mitralii. Atunci Radoub, umflîndu-și pieptul cu aer, trîmbiță cu o voce răsunătoare în golul scării: Trăiască Parisul!

Și punînd mîna pe o a doua flintă, mai mare decît prima, o aținti sub bolta întortocheată a scării în spirală și se așeză la pîndă.

În sala de jos se stîrni o harababură nemaipomenită. Asemenea surprize neprevăzute reușesc să destrame rezistența.

Două dintre gloanțele celor trei arme descărcate de Radoub nimeriseră în plin; unul îl omorîse pe cel mai mare dintre frații Suliță-de-Lemn, celălalt îl răpusese pe Husar, adică pe domnul de Quélen.

— Sînt sus, strigă marchizul.

Strigătul lui îi făcu să părăsească baricada — nici un stol de păsări nu s-ar fi risipit atît de năprasnic — năpustindu-se care mai de care pe treptele scării. Marchizul însuși îi îndemna să fugă.

— Hai, repede, îi zorea el. Eroismul nostru este să scăpăm. Să ne urcăm cu toții la etajul al doilea. Și acolo o luăm de la început.

Marchizul părăsi ultimul baricada.

Vitejia asta îl făcu să-și cruțe viața.

Radoub, care ședea la pîndă pe scară la primul etaj cu degetul pe trăgaciul flintei, aștepta debandada. Primii care ieșiră la iveală la cotitura scării primiră drept în față încărcătura armei, căzînd ca fulgerați. Dacă marchizul s-ar fi aflat printre ei, ar fi fost ucis. Înainte ca Radoub să fi apucat a lua în mînă o nouă armă, ceilalți trecuseră mai departe, urmați de marchizul care rămăsese ultimul și părea cel mai puțin grăbit dintre toți. Crezînd că încăperea de la primul etaj era ocupată de agresori, nu se opriră decît în sala de la etajul al doilea, așa-numita cameră cu oglinzi. Acolo se afla poarta de fier, acolo se afla și fitilul cu pucioasă, acolo trebuiau să capituleze ori să moară.

Gauvain, tot atît de surprins ca și ei de detunăturile de pe scară, neputîndu-se dumeri de unde-i venea acest ajutor neașteptat, se folosise de prilej fără a mai încerca să înțeleagă, și sărise împreună cu oamenii săi peste baricadă, mînîndu-i pe asediați de la spate cu spada în mînă pînă la primul etaj.

Acolo dădu peste Radoub.

Sergentul luă poziție de drepți și raportă :

— O clipă, căpitane. Eu am făcut isprava asta. Mi-am adus aminte de Dol și am urmat întocmai exemplul dumneavoastră. Am prins inamicul între două focuri.

— Ești un elev bun, spuse Gauvain zîmbind.

După ce ai stat cîtva timp în beznă, ochii încep să se deprindă cu întunericul ca și ochii păsărilor de noapte ; Gauvain observă că Radoub era plin de sînge.

— Dar ești rănit, camarade !

— Nu-i nici un bai, căpitane ! Mare pagubă, o ureche mai mult sau mai puțin ! Am căpătat și o lovitură de sabie, dar nu-mi pasă. Cînd spargi un geam, nu se poate să nu te tai puțintel. De altminteri, nu e numai sîngele meu.

Făcură un scurt popas în sala de la primul etaj cucerită de Radoub. Cineva aduse un felinar. Cimourdain se apropie de Gauvain și începură a discuta împreună. Aveau, într-adevăr, motive temeinice să chibzuiască lucrurile. Asediatorii nu cunoșteau toate secretele asediaților ; nu știau bunăoară ce lipsă duceau de muniții ; după cum tot așa nu știau că apărătorii fortăreței rămăseseră fără pulbere de pușcă ; cel de-al doilea etaj era ultimul punct de rezistență ; agresorii puteau foarte bine să-și închipuie că scara fusese minată.

Un lucru era sigur și anume că inamicul nu mai avea cum să scape. Cei care nu fuseseră încă uciși se aflau închiși acolo ca într-o temniță. Lantenac intrase în capcană.

Avînd această certitudine își puteau îngădui un răgaz pentru a căuta cel mai prielnic deznodămînt cu putință. Și așa căzuseră destui dintre ei. Trebuiau să facă tot ce se putea ca să sufere cît mai puține pierderi în cursul supremului atac.

Ultimul asalt era și cel mai primejdios. Primul foc al asediaților avea să-i pună desigur la grea încercare.

Bătălia fusese întreruptă. Stăpîni pe parter și pe primul etaj, asediatorii așteptau ordinul comandantului pentru a continua lupta. Gauvain și Cimourdain țineau sfat. Radoub asista tăcut la discuție. Sergentul salută din nou ostășește, de astă dată cu timiditate.

— Căpitane ?

— Ce este, Radoub ?

— Am și eu dreptul la o mică răsplată ?

— Firește. Spune ce vrei ?

— Să mă lăsați să mă urc eu cel dintîi.

Nu se putea să nu-i împlinească dorința. De altminteri ar fi făcut-o și fără încuviințare.

XI
Disperații

În timp ce la primul etaj asediatorii țineau sfat, la etajul al doilea asediații se baricadau. Succesul este o furie, iar înfrîngerea o turbare. Cele două etaje aveau să se ciocnească într-o luptă pe viață și pe moarte. A fi la un pas de victorie e o adevărată beție. Jos domnea speranța, care ar putea fi cea mai covîrșitoare forță omenească, dacă n-ar exista disperarea.

Sus domnea disperarea.

O disperare liniștită, rece, sinistră.

Sosind în sala în care se refugiaseră și dincolo de care nu mai exista nimic pentru ei, prima grijă a asediaților fu să baricadeze ușa. S-o încuie ar fi fost de prisos, era mult mai bine să provoace o înghesuială pe scară. În asemenea cazuri, un obstacol prin care se poate privi și trage e mai prielnic decît o ușă încuiată.

Torța înfiptă de Imânus în suportul din perete lîngă fitilul de pucioasă îi lumina.

În sala de la etajul al doilea se afla un sipet, unul din acele sipete mari și grele de stejar în care se ținea îmbrăcămintea și rufăria înainte de a se fi inventat mobilele cu sertar. Traseră sipetul pînă în dreptul ușii dinspre scară și-l ridicară în picioare. Era exact pe măsura ușii, astupînd intrarea. Rămînea doar o deschizătură îngustă sub boltă, cît să se poată strecura un om, tocmai bună pentru ca agresorii să poată fi răpuși rînd pe rînd. Era greu de crezut că s-ar fi încumetat cineva să pătrundă pe acolo.

Faptul că baricadaseră intrarea le lăsa un răgaz.

Făcură numărătoarea celor rămași.

Din nouăsprezece oameni rămăseseră numai șapte printre care și Imânus. Cu excepția lui Imânus și a marchizului, toți erau răniți.

Cei cinci răniți, dar încă plini de însuflețire, fiindcă, în fierbințeala unei bătălii, orice rană, dacă nu e mortală, îți lasă încă destulă putere ca să te miști, erau Chatenay zis și Robi, Guinoiseau, Hoisnard Creangă-de-Aur, Pui-de-Dragoste și Inimă-Vitează. Ceilalți muriseră.

Nu mai aveau muniții. Cartușierele se goliseră. Numărară cartușele. Cîte focuri mai puteau să tragă fiecare dintre cei șapte ? Patru.

Sosise clipa în care nu le mai rămăsese nimic de făcut decît să se prăbușească. Erau încolțiți în buza prăpastiei ce se căsca înfricoșătoare. Nimeni nu putea fi atît de aproape de marginea ei.

Între timp însă atacul reîncepuse ; mai domol ca înainte dar cu atît mai sigur. Îi auzeau pe asediatori cercetînd cu patul puștii scara, treaptă cu treaptă.

Nu aveau pe unde să fugă. Prin bibliotecă ? Pe tăpșan se aflau șase tunuri cu gurile îndreptate spre castel și cu fitilul aprins. Prin încăperile de sus ? La ce bun ? Toate duceau pe terasă. Acolo nu mai aveau decît o singură posibilitate, aceea de a se azvîrli jos din vîrful turnului.

Cei șapte supraviețuitori ai acestei legendare cete se vedeau prinși și sechestrați fără putință de scăpare de zidul gros care, ocrotindu-i, în același timp îi punea la discreția dușmanului ; nu încăpuseră încă în mîinile lui, dar erau de pe acum prizonieri.

— Dragii mei, totul s-a sfîrșit, rosti marchizul ridicînd glasul.

Apoi, după ce tăcu cîteva clipe :

— Inimă-Vitează e din nou acum abatele Turmeau, adăugă el.

Toți îngenunchează cu mătăniile în mînă. Bocăniturile asediatorilor se auzeau din ce în ce mai aproape.

Cu fața scăldată în sînge din pricina unui glonte care-i zdrelise capul smulgîndu-i o fîșie de piele din creștet, abatele ridică mîna dreaptă în care ținea crucifixul. Deși sceptic în adîncul sufletului, marchizul puse un genunchi în pămînt.

— Fiecare să-și spovedească păcatele cu voce tare, spuse Inimă-Vitează. Începeți, monseniore.

Marchizul mărturisi :

— Am ucis.

— Am ucis, spuse Hoisnard.

— Am ucis, spuse Guinoiseau.

— Am ucis, spuse Pui-de-Dragoste.

— Am ucis, spuse Chatenay.

— Am ucis, spuse Imânus.

Și Inimă-Vitează rosti :

— În numele Preasfintei Treimi vă dezleg de păcate. Slobozește, Doamne, în pace sufletele lor.

— Amin, răspunseră toți într-un glas.

Marchizul se ridică.

— Și acum, spuse el, să murim.

— Și să ucidem, adăugă Imânus.

Paturile puștilor începură să zgîlțîie sipetul ce astupa ușa.

— Înălțați-vă gîndurile spre Domnul, îi povățui preotul. Lumea pămîntească nu mai există pentru voi.

— Da, întări marchizul, sîntem în mormînt.

Aplecară capetele cu toții, lovindu-se cu pumnul în piept. Numai preotul și marchizul rămăseseră în picioare. Toți ochii erau pironiți în pămînt, preotul se ruga, țăranii se rugau, marchizul visa. Sipetul suna lugubru, ca sub loviturile unor ciocane.

În momentul acela, izbucnind pe neașteptate în spatele lor, un glas puternic și plin de însuflețire strigă :

— Nu v-am spus eu, monseniore ?

Întoarseră capetele cu toții uluiți.

O gaură se căsca în perete.

O piatră perfect îmbinată cu celelalte, dar necimentată avînd un pivot sus și unul jos, se răsucise pe loc ca o cruce de barieră și, răsucindu-se, lăsase un gol în perete. Dat fiind că piatra se învîrtise în jurul propriei sale axe, se făcuseră două goluri, unul în dreapta, altul în stînga, destul de largi ca să se poată strecura un om. Îndărătul acestei nebănuite ieșiri se zăreau primele trepte ale unei scări în spirală. Un chip de om se ivi în deschizătură.

Marchizul îl recunoscu pe Halmalo.

XII

Salvatorul

— Tu ești, Halmalo ?

— Eu, monseniore. Vedeți dar că există pietre care se învîrtesc și că se poate ieși de aici. Am sosit tocmai

la ţanc, dar grăbiţi-vă. Peste zece minute veţi fi în adîncul pădurii.

— Puterea Domnului e mare, spuse preotul.

— Plecaţi monseniore, strigară cu toţii.

— Voi mai întîi, se împotrivi marchizul.

— Întîi domnia voastră, monseniore, spuse abatele Turmeau.

— Nu, eu cel din urmă.

Şi marchizul adăugă înăsprindu-şi vocea:

— N-o să ne întrecem acum în mărinimie. N-avem timp să fim generoşi. Sînteţi răniţi. Vă ordon să vă salvaţi viaţa şi să plecaţi de aici. Hai, repede! Folosiţi-vă de prilej. Mulţumesc, Halmalo.

— Domnule marchiz, întrebă abatele Turmeau, trebuie să ne despărţim?

— Jos, bineînţeles. Nu putem fugi decît unul cîte unul.

— Monseniorul porunceşte să ne întîlnim undeva?

— Da. Într-un luminiş din pădure. La Piatra-Gauvaine. Cunoaşteţi locul?

— Îl cunoaştem cu toţii.

— Voi fi acolo mîine la amiază. Cine este în stare să umble, să vină.

— Venim.

— Şi vom reîncepe lupta, spuse marchizul.

Între timp Halmalo, căznindu-se să împingă piatra turnantă, constatase că nu se mai urnea. Deschizătura nu mai putea fi acoperită.

— Monseniore, spuse el, trebuie să ne grăbim. De deschis am putut să deschid gîrliciul, dar acum nu mai pot să-l închid.

Piatra care, într-adevăr, de atîta vreme nu mai fusese mişcată din loc, părea să aibă ţîţînele înţepenite. Cu neputinţă s-o mai clintească cineva.

— Monseniore, spuse din nou Halmalo, nădăjduiam c-am să pot închide gîrliciul, că atunci cînd au să dea buzna înăuntru albaştrii n-au să mai găsească pe nimeni şi, neputîndu-se dumeri ce s-a întîmplat, au să-şi închipuie că v-aţi risipit ca fumul în văzduh. Dar, cum vedeţi, piatra nu vrea să se urnească din loc. Inamicul o să găsească ieşirea deschisă şi o să se poată lua după noi.

Dacă-i așa, nu trebuie să pierdem nici o clipă. Repede, toți jos pe scară.

Imânus puse mîna pe umărul lui Halmalo :

— Camarade, cît timp vă trebuie ca să ieșiți din subterană și să vă puneți la adăpost în pădure ?

— E cineva rănit mai greu ? întrebă Halmalo.

Răspunseră : — Nimeni.

— În cazul ăsta, un sfert de oră cred că ajunge.

— Atunci, continuă Imânus, dacă inamicul n-ar izbuti să pătrundă aici decît peste un sfert de oră...

— Ar putea să se ia după noi, dar de ajuns, n-o să ne poată ajunge.

— Peste cinci minute însă o să intre înăuntru, spuse marchizul, vechitura asta de cufăr n-o să le mai stea multă vreme în cale ; încă vreo cîteva lovituri cu patul puștii și o dau gata. Un sfert de oră ! Cine ar putea să-i țină pe loc un sfert de oră ?

— Eu, spuse Imânus.

— Tu, Gouge-le-Bruant ?

— Da, monseniore. Ascultați. Din șase, cinci sînteți răniți. Eu n-am nici măcar o zgîrietură.

— Nici eu, adăugă marchizul.

— Domnia-voastră sînteți comandantul, monseniore. Eu nu sînt decît soldat. Una e să fii comandant și alta soldat.

— Știu, fiecare dintre noi are alte datorii.

— Nu, monseniore, domnia-voastră și cu mine avem aceeași datorie și anume să vă salvăm.

Imânus se întoarse către camarazii săi.

— Camarazi, trebuie să ținem în șah inamicul și să-l împiedicăm cît se poate să vă urmărească. Ascultați. Mă simt în toată puterea, n-am pierdut nici o picătură de sînge ; nefiind rănit, voi putea rezista mai multă vreme decît oricare din voi. Plecați cu toții. Lăsați-mi însă armele. Am să știu cum să le folosesc. Voi avea grijă să țin inamicul în loc o jumătate de oră încheiată. Cîte pistoale încărcate mai aveți ?

— Patru.

— Puneți-le jos.

Îi făcură pe voie.

— Bine. Rămîn. Am să le dau de furcă. Și acum, hai, repede, luați-o din loc.

Cînd ești la mare ananghie nu mai ai vreme să mulțumești. Abia dacă mai apucară să-i strîngă mîna.

— Pe curînd, îi spuse marchizul.

— Nu, monseniore. Sper că nu pe curînd, fiindcă am să mor.

Rînd pe rînd ieșiră cu toții, începînd cu răniții, pe scara îngustă. În timp ce oamenii coborau, marchizul scoase creionul din carnetul său de buzunar și scrise cîteva cuvinte pe piatra care înțepenise lăsînd gîrliciul căscat.

— Veniți, monseniore, n-ați mai rămas decît dumneavoastră, îi spuse Halmalo.

Și Halmalo începu să coboare.

Marchizul îl urmă.

Imânus rămase singur.

XIII

Călăul

Cele patru pistoale fuseseră puse pe lespezi, fiindcă sala nu avea pardoseală de scînduri. Imânus luă de jos două dintre ele, cîte unul în fiecare mînă.

Se apropie pieziș de ușa dinspre scară pe care sipetul o astupa, acoperind-o.

Agresorii se temeau cu siguranță de cine știe ce surpriză, de una dintre acele explozii ce pecetluiesc sfîrșitul și care aduc în același timp pieirea învingătorilor ca și a învinșilor. Pe cît de aprig fusese primul atac, pe atît de ticăit și de prudent era ultimul. Asediatorii nu reușiseră sau poate nu voiseră să năvălească în sală răsturnînd sipetul; se mulțumiseră doar să-i spargă fundul izbindu-l cu patul puștii și să găurească apoi capacul cu lovituri de baionetă, și prin aceste găuri încercau acum să deslușească ceva înainte de a pătrunde în încăpere.

Licărul felinarelor cu care luminau scara se cernea prin sfredelituri.

Imânus zări un ochi ce privea printr-o gaură înăuntru. Potrivi la iuțeală în dreptul ei țeava unuia dintre pistoale și apăsă pe trăgaci. Pistolul se descărcă și Imânus, bucuros, auzi un strigăt înfiorător. Glonțul crăpase ochiul și străpunsese țeasta soldatului care privea și care căzuse pe spate în curmezișul treptelor.

Asediatorii tăiaseră capacul în partea de jos în două locuri făcînd două găuri destul de largi ca să poată fi folosite ca mortiere. Imânus nu scăpă prilejul și scoțînd brațul printr-una din deschizături slobozi la întîmplare în gloata celor ce se îmbulzeau pe scară al doilea foc de pistol. Glontele ricoșă probabil fiindcă se auziră mai multe țipete ca și cînd trei sau patru dintre ei fuseseră uciși sau răniți, și în același timp se stîrni o zarvă mare de oameni care, trăgîndu-se înapoi, încearcă să fugă.

Imânus lepădă cele două pistoale descărcate, ca să le ia în schimb pe celelalte două rămase, și ținînd un pistol în fiecare mînă se uită prin găurile sipetului.

Putu astfel să-și dea seama de efectul primelor lovituri.

Asediatorii coborîseră scara. Pe trepte se zvîrcoleau niște muribunzi ; nu se vedeau decît trei-patru trepte pînă în dreptul cotiturii.

Imânus așteptă. — Tot am cîștigat ceva timp, se gîndi el.

Văzu totuși un om care urca treptele tîrîndu-se pe burtă și în aceeași clipă puțin mai jos se ivi de după stîlpul din mijloc al scării capul unui soldat. Imânus ochi capul și trase. Se auzi un țipăt, soldatul se prăvăli și Imânus mută din mîna stîngă în cea dreaptă ultimul pistol încărcat care-i mai rămăsese.

În momentul acela simți o durere năprasnică și de astă dată fu rîndul lui să răcnească. O sabie îi scormonea măruntaiele. O mînă, mîna omului care se tîra pe trepte, se strecurase prin cea de-a doua mortieră din partea de jos a capacului și mîna aceasta împlîntase o sabie în pîntecele lui Imânus.

Rana era înfiorătoare. Sabia îi străpunsese pîntecele ieșind prin spate.

Imânus nu se prăbuși. Scrîșni din dinți și spuse : Bine !

Pe urmă, abia ţinîndu-se pe picioare, se dădu înapoi mai mult tîrîndu-se pînă în dreptul torţei ce ardea lîngă poarta de fier, lăsă jos pistolul ca să poată apuca torţa şi, ţinîndu-şi cu mîna stîngă măruntaiele ce-i ieşeau afară, cu dreapta aplecă torţa şi dădu foc fitilului cu pucioasă.

Fitilul se aprinse iscînd o flacără. Imânus aruncă torţa care continuă să ardă pe jos, luă din nou pistolul şi, prăbuşit pe lespezi, dar sprijinindu-se încă în mîini, aţîţă fitilul cu firava suflare pe care o mai avea în piept.

Flacăra se înteţi prelingîndu-se pe sub poarta de fier şi pătrunse în castelul de pe pod.

Atunci, în faţa acestei odioase isprăvi, mai încîntat poate de crima pe care o săvîrşea decît de vitejia lui, omul acesta care se dovedise puţin mai înainte un erou şi care acum nu mai era decît un asasin în pragul morţii, zîmbi.

— Au să ţină minte, bolborosi el. Copiii lor vor plăti cu viaţa pentru copilul nostru, regele care se află închis la Temple.

XIV

Imânus evadează la rîndul său

În momentul acela se auzi un zgomot puternic, sipetul împins cu străşnicie se prăbuşi, lăsînd calea deschisă unui om care dădu buzna în sală, cu sabia în mînă.

— Sînt eu, Radoub ; cine pofteşte să dea piept cu mine? Mi s-a urît să tot aştept. Fie ce-o fi. Oricum, tot am spintecat unul. Şi acum sînt gata să mă bat cu toţi. C-o veni sau că n-o mai veni nimeni după mine, iată-mă-s aici. Cine sînteţi ?

Era într-adevăr Radoub şi era singur. După prăpădul pe care-l făcuse Imânus pe scară, temîndu-se să nu fie

ascunsă vreo mină pe undeva, Gauvain ordonase oamenilor săi să se retragă și acum se consulta cu Cimourdain.

Stînd în prag cu sabia în mînă, în mijlocul întunecimii în care torța aproape stinsă abia dacă mai arunca o slabă licărire de lumină, Radoub întrebă din nou :

— Eu sînt unul. Voi cîți sînteți ?

Neprimind nici un răspuns, făcu cîțiva pași. În clipa aceea, o rază scînteietoare de lumină, așa cum uneori focul ce moare în vatră slobozește o văpaie vie ca un suspin luminos, țîșni din torță învăluind toată sala.

Radoub ochi una dintre oglinjoarele atîrnate pe perete, se apropie de ea, își privi fața însîngerată și urechea clăpăugă și spuse :

— Urît mi-a mai paradit mutra.

Apoi se întoarse, pentru a constata cu uimire că sala era pustie.

— Nu e nimeni ! exclamă el. Efectivul trupei : zero.

Zări apoi piatra răsucită în loc, gîrliciul și scara.

— Aha, asta era va să zică. Și-au luat tălpășița. Veniți încoace, camarazi, veniți cu toții ! Au fugit. Au șters-o, s-au dus ca din pușcă, au tulit-o, au spălat putina. Vechitura asta de ulcior era spartă. Uite gaura pe unde au întins-o, mișeii ! Păi, cum vreți să le venim de hac lui alde Pitt și Cobourg cu asemenea bazaconii ! Se vede că tartorul dracilor le-a venit în ajutor ! Nu mai e țipenie de om !

Un foc de pistol detună, un glonte fulgeră pe lîngă cotul lui și se strivi de zid.

— Ba nu ! Mai e cineva. Cine binevoiește să-mi facă această cinste ?

— Eu, se auzi un glas.

Radoub lungi gîtul și întrezări prin negura din încăpere o mogîldeață care era Imânus.

— Aha ! strigă el. Am înhățat unul. Ceilalți au luat-o din loc, dar tu n-o să scapi.

— Crezi ? răspunse Imânus.

Radoub făcu un pas și se opri.

— Hei, cine ești tu ăsta care zaci pe jos ?

— Sînt cel ce zace pe jos și-și rîde de cei ce stau în picioare.

— Ce-ai în mîna dreaptă ?
— Un pistol.
— Și-n stînga ?
— Mațele mele.
— Te iau prizonier.
— Numai să poți.

Și, aplecîndu-se asupra fitilului ce ardea, dîndu-și ultima suflare pentru a înteți focul, Imânus se stinse.

După cîteva clipe, Gauvain împreună cu Cimourdain și cu toți ceilalți se aflau în sală. Văzură cu toții deschizătura. Scotociră prin colțuri, cercetară scara ; avea o ieșire jos în rîpă. Fără doar și poate asediații evadaseră. Îl zgîlțîiră pe Imânus, era mort. Gauvain, cu un felinar în mînă, examină piatra ce le îngăduise celor dinăuntru să fugă ; auzise și el despre piatra turnantă, dar era convins că nu poate fi decît o legendă lipsită de orice temei. În timp ce o privea zări ceva scris cu creionul ; apropie felinarul și citi aceste cuvinte :

La revedere, domnule viconte.

LANTENAC

Guéchamp venise și el lîngă Gauvain. Firește, nu avea nici un rost să-i urmărească pe fugari, evadarea era un lucru înfăptuit și depășit, evadații aveau de partea lor tot ținutul, tufișurile, rîpa, crîngul, locuitorii ; ajunseseră probabil departe ; cu nici un chip n-ar fi putut să dea de urma lor ; iar pădurea Fougères era toată o imensă ascunzătoare. Ce să facă ? Erau nevoiți să ia totul de la început. Gauvain și Guéchamp își împărtășeau unul altuia dezamăgirile și presupunerile.

Cimourdain asculta, serios, fără să scoată o vorbă.

— Ia spune, Guéchamp, își aminti deodată Gauvain, ce-i cu scara ?
— N-a sosit, căpitane.
— Totuși am văzut venind o căruță escortată de jandarmi.
— N-a adus scara, răspunse Guéchamp.
— Dar ce-a adus ?
— Ghilotina, spuse Cimourdain.

XV

Nu e bine să ții în același buzunar un ceas și o cheie

Marchizul nu ajunsese chiar atît de departe cum își închipuiau ei.

Ceea ce nu înseamnă că nu se afla totuși în deplină siguranță, ferit de orice primejdie din partea lor.

Îl urmase pe Halmalo.

Scara pe care coborîse împreună cu Halmalo în urma celorlalți fugari dădea într-o galerie îngustă, boltită foarte aproape de rîpă și de arcadele podului. Galeria se deschidea într-o ruptură naturală a terenului, care într-o parte dădea spre rîpă iar în cealaltă în pădure. Ruptura, ascunsă cu totul privirilor, șerpuia pe sub un desiș încîlcit de verdeață. Cu neputință să dai de urma unui om. În momentul în care ar fi ajuns acolo, un evadat nu trebuia decît să se strecoare ca o năpîrcă în ruptură și în veci n-ar mai fi fost descoperit. Intrarea galeriei secrete, spre care ducea scara, era atît de bine astupată de mărăcinișuri încît cei ce zidiseră subterana socotiseră de prisos s-o mai acopere.

Marchizul nu mai avea altceva de făcut acum decît să plece mai departe. Nici măcar nu trebuia să se deghizeze. De cînd sosise în Bretania umblase tot timpul îmbrăcat țărănește, considerîndu-se un și mai nobil senior sub această înfățișare.

Se mulțumise doar să-și scoată spada, descingîndu-se și lepădînd centironul.

În clipa în care Halmalo și marchizul ieșiră din galerie în ruptură, ceilalți cinci, Guinoiseau, Hoisnard Creangă-de-Aur, Pui-de-Dragoste, Chatenay și abatele Turmeau nu mai erau acolo.

— Repede și-au mai luat zborul, spuse Halmalo.

— Fă ca ei, îl îndemnă marchizul.

— Monseniorul dorește să-l părăsesc ?

— Bineînțeles. Ți-am spus doar : ca să poți evada trebuie să fii singur. Acolo unde se poate strecura un

om, doi nu mai pot să treacă neobservați. Impreună am bate la ochi. Din cauza ta s-ar putea să fiu prins și s-ar putea să te prindă din cauza mea.

— Monseniorul cunoaște ținutul ?

— Da.

— Rămîne deci cum a hotărît monseniorul, să ne întîlnim la Piatra-Gauvaine ?

— Mîine. La amiază.

— Voi fi acolo negreșit. Vom fi cu toții.

Halmalo se întrerupse.

— Monseniore, cînd mă gîndesc c-am fost împreună în largul mării, că eram singuri, c-am vrut să vă omor, fără să știu că sînteți seniorul meu, că ați fi putut să mi-o spuneți și totuși nu mi-ați spus-o ! Ce om sînteți !

-- Anglia, spuse marchizul. E singura noastră scăpare. Trebuie neapărat ca pînă-n două săptămîni englezii să debarce în Franța.

-- Am unele socoteli de dat monseniorului. Am îndeplinit toate însărcinările pe care mi le-ați încredințat.

— Vorbim despre asta mîine.

— Pe mîine, monseniore.

— Ia spune-mi, nu ți-e foame ?

-- Poate, monseniore. Eram atît de grăbit să ajung aici, încît nu mai știu dacă am mîncat ceva azi.

Marchizul scoase din buzunar o bucată de ciocolată, o rupse în două, îi dădu jumătate lui Halmalo și începu să mănînce jumătatea cealaltă.

-- Monseniore, spuse Halmalo, în dreapta domniei voastre e rîpa ; în stînga, pădurea.

—- Bine. Du-te acum. Vezi-ți de drumul tău.

Halmalo se supuse, afundîndu-se în beznă. Se auzi un foșnet de mărăcinișuri călcate în picioare, apoi nimic. După cîteva clipe nimeni n-ar mai fi fost în stare să dea de urma lui. Întinsurile Crîngului, dese ca peria și încîlcite, erau providența fugarilor. Nu te pierdeai în adîncul lui, te mistuiai. Ușurința și iuțeala cu care se dispersau era pricina pentru care armatele noastre șovăiau în fața răscoalei din Vendée ce era în continuă retragere și în fața unor combatanți neîntrecuți de nimeni la fugă.

Marchizul rămase locului. Făcea parte din speța oamenilor care se străduiesc să-și stăpînească simțămin-

tele ; nu se putu împotrivi totuși emoției pe care o încerca respirînd aer curat, după ce respirase atîta sînge și atîta cruzime. Să te simți definitiv la adăpost, după ce ai fost definitiv pierdut ; să fii convins că te afli în deplină siguranță după ce ai fost la un pas de mormînt ; să scapi din ghearele morții pentru a te reîntoarce la viață erau tot atîtea lucruri făcute a răscoli chiar și pe un om ca Lantenac ; astfel că, deși mai trecuse prin asemenea momente, nu reuși să stăvilească tulburarea ce puse cîteva clipe stăpînire pe sufletul său invulnerabil. Trebui să recunoască în sinea lui că era mulțumit. Își înfrînă însă repede un sentiment ce semăna aproape cu bucuria. Scoase ceasul din buzunar și-l puse să sune. Ce oră putea să fie ?

Spre marea sa mirare descoperi că nu era decît zece. Cînd ți-a fost dat să treci printr-una din acele împrejurări ale vieții omenești în care totul e pus în cumpănă, încerci întotdeauna o adîncă mirare văzînd că niște clipe trăite cu atîta intensitate n-au fost mai lungi decît celelalte. Lovitura de tun ce constituia un ultim avertisment dat asediaților fusese trasă înainte de asfințitul soarelui, iar fortăreața fusese atacată de coloana de asalt o jumătate de oră mai tîrziu, între șapte și opt, pe înserat. Astfel că această titanică încrîncenare începuse la ora opt seara pentru a se sfîrși la zece. Întreaga epopee ținuse o sută douăzeci de minute. Uneori urgiile cele mai cumplite se abat cu iuțeala fulgerului. Evenimentele au cîteodată asemenea surprinzătoare conciziuni.

Chibzuind bine, ar fi fost de mirare dacă lucrurile s-ar fi petrecut altfel ; o rezistență de două ceasuri a unui număr atît de mic de oameni, împotriva unui număr atît de mare era ceva într-adevăr extraordinar, și fără îndoială bătălia celor nouăsprezece împotriva celor patru mii nu fusese de scurtă durată, nici nu luase sfîrșit chiar atît de curînd.

Era totuși timpul să plece, Halmalo ajunsese probabil departe, și marchizul socoti că nu avea nici un rost să mai zăbovească. Își puse la loc ceasul în vestă, dar nu în același buzunar, deoarece observase că tot acolo se afla și cheia de la poarta de fier pe care i-o dăduse Imânus

și se temea că, lovindu-se de cheie, geamul ceasornicului s-ar fi putut sparge ; se hotărî deci să intre la rîndul său în pădure. În momentul în care tocmai se pregătea s-o apuce la stînga i se păru că o licărire slabă de lumină se prefira în jurul lui.

Se întoarse și, printre mărăcinișurile ce se conturau lămurit pe un fundal sîngeriu și care ieșiseră deodată la iveală în cele mai mici amănunte, văzu o lumină puternică în rîpă. Îl despărțeau doar cîțiva pași de rîpă. O porni într-acolo, pe urmă își luă seama gîndindu-se că n-avea nici o noimă să se arate așa, în plină lumină ; orice s-ar fi întîmplat, la urma urmei, nu era treaba lui ; se îndreptă așadar în direcția indicată de Halmalo, făcînd cîțiva pași spre pădure.

Deodată, cum mergea așa, îngropat și ascuns sub mărăcinișuri, auzi deasupra capului său un țipăt sfîșietor ; țipătul părea să vină chiar din marginea tăpșanului ce străjuia rîpa. Marchizul ridică ochii și se opri locului.

Cartea a cincea IN DAEMONE DEUS[1]

I

Regăsiți, dar pierduți

În clipa în care zărise turnul învăpăiat de razele asfințitului, Michelle Fléchard se afla la o depărtare de mai bine de o leghe. Și cu toate că abia mai putea să-și tîrască picioarele, nu pregetase în fața distanței pe care o avea de străbătut. Femeile sînt îndeobște plăpînde, dar mamele sînt puternice. Și o pornise la drum.

Soarele scăpătase ; se lăsase amurgul, apoi un întuneric adînc ; în timp ce mergea așa, auzise bătînd în depărtare ornicul unei clopotnițe ce nu se zărea, orele opt, apoi nouă. Era probabil clopotnița din Parigné. Din cînd în cînd se oprea ca să tragă cu urechea la niște bubuituri înfundate, ce nu erau poate decît o părere, unul din vuietele nedeslușite ale nopții.

Mergea drept înainte, strivind sub tălpile însîngerate drobițe și ciulini ghimpoși. Se călăuzea după o lumină slabă pe care o răspîndea donjonul din depărtare și care înconjura turnul cu o misterioasă aureolă, făcîndu-l să iasă în relief din negura nopții. Lumina devenea mai puternică atunci cînd bubuiturile se întețeau, apoi pălea din nou.

Pe tot întinsul tăpșanului acoperit cu iarbă neagră și buruienișuri pe care-l străbătea Michelle Fléchard nu se vedea o casă sau măcar un copac ; podișul se înălța pe nesimțite, cît vedeai cu ochii, brăzdînd orizontul întunecos și înstelat cu o linie lungă, dreaptă și nestrămutată. Ceea ce o îmbărbăta în timpul urcușului era faptul că avea necontenit înaintea ochilor turnul.

[1] În diavol (sălășluiește) un dumnezeu (lat.).

Îl vedea crescînd încetul cu încetul.

Detunăturile înăbușite și palidele licăriri pe care părea să le răspîndească donjonul erau, așa cum am spus, intermitente ; se întrerupeau în răstimpuri, apoi se iscau din nou, înfățișîndu-i bietei mame năpăstuite nu știu ce tulburătoare enigmă.

La un moment dat însă încetară brusc ; și zgomotele, și lumina se stinseră ; cîteva clipe stărui o tăcere deplină, un fel de încremenire lugubră.

În momentul acela Michelle Fléchard ajunse la marginea tăpșanului.

Zări la picioarele ei o rîpă al cărei fund se pierdea în pîclele livide ale nopții ; la oarecare depărtare, în punctul cel mai înalt al tăpșanului, o învălmășeală de roți, de parapete și de ambrazuri care alcătuiau o baterie de tunuri, iar în fața ei, ca prin ceață, luminată de fitilurile aprinse ale bateriei, un edificiu imens, ce părea plăsmuit din neguri mai întunecate decît negurile înconjurătoare.

Edificiul era alcătuit dintr-un pod ale cărui arcade se afundau în rîpă și dintr-un fel de castel ce se înălța deasupra podului, castelul și podul fiind străjuite de un colos rotund și întunecat, turnul spre care mama se îndreptase, bătînd atîta drum.

Se vedeau niște luminițe forfotind prin dreptul lucarnelor turnului și, după freamătul de glasuri ce răzbătea pînă la ea, se părea că înăuntru erau o mulțime de oameni ale căror umbre începeau să se ivească pînă și pe terasa din vîrf.

Lîngă baterie se afla o tabără militară ; Michelle Fléchard putea deosebi siluetele sentinelelor călări, dar ascunsă cum era în beznă, printre mărăcinișuri, nimeni nu o zărise.

Ajunsese la marginea tăpșanului, atît de aproape de pod, încît avea impresia că ar putea să-l atingă cu mîna. O despărțea însă de el adîncul rîpei. Deslușea în întuneric celei trei etaje ale castelului de pe pod.

Rămase așa cine știe cît timp, deoarece începuse să piardă măsura timpului, tăcută și copleșită de gînduri, în fața rîpei adînci, căscate la picioarele ei și a clădirii întunecoase. Ce putea oare să fie ? Ce se întîmpla acolo ? Asta să fi fost într-adevăr Tourgue ? Simțea ameteala

unei așteptări fără scop, ca atunci cînd sosești undeva sau cînd pleci. Se întreba ce caută acolo.

Privea, asculta.

Deodată nu mai văzu nimic.

O perdea de fum se așezase între ea și priveliștea din față. O usturime înecăcioasă o sili să închidă ochii. Abia apucase să-i închidă și pleoapele i se împurpurară, luminîndu-se. Îi deschise din nou.

Noaptea ce i se înfățișase pînă atunci privirilor se făcuse zi ; o zi cu lumină sinistră, ziua pe care o revarsă focul. Avea acum înaintea ochilor un început de incendiu.

Din negru fumul se făcu stacojiu și în mijlocul lui se înălța o flacără uriașă ; flacăra cînd ieșea la iveală, cînd se ascundea, învolburîndu-se cu zvîrcoliri sălbatice, ca fulgerele și ca șerpii.

Flacăra ieșea ca o limbă dintr-o deschizătură ce semăna cu o gură căscată și care era o fereastră năpădită de foc. Zăbrelită cu gratii de fier încinse de văpaie, fereastra se afla la parterul castelului de pe pod. Era singura care se vedea din toată clădirea. Fumul cotropise totul, chiar și tăpșanul, și nu se mai putea desluși nimic altceva decît marginea rîpei, neagră în bătaia flăcării rubinii.

Michelle Fléchard privea uimită. Fumul e un nor, iar norul e vis ; nu mai înțelegea ce vedea. Trebuia să fugă ? Trebuia să rămînă ? Se simțea ca și cum ar fi trecut dincolo de hotarele realității.

O adiere de vînt se stîrni sfîșiind perdeaua de fum și prin sfîșietură, dezvăluită fără veste, tragica fortăreață se ivi în toată măreția, cu tot ceea ce o alcătuia, donjon, pod, castel, scăldată într-o strălucire orbitoare, fioroasă și în același timp somptuos poleită de incendiul a cărui văpaie o învăluia de sus pînă jos. Michelle Fléchard putu acum să observe totul în lumina sinistră a incendiului.

Parterul clădirii de pe pod ardea.

Deasupra se vedeau celelalte două etaje crușate încă de foc, dar care păreau să plutească într-un cuib de flăcări. De pe marginea tăpșanului unde se afla Michelle Fléchard, prin stăvilarele de fum și de flăcări, se zărea ca prin ceață interiorul castelului. Toate ferestrele erau deschise.

Prin ferestrele de la etajul al doilea, care erau foarte mari, Michelle desluşea de-a lungul pereţilor nişte dulapuri ce i se păreau ticsite cu cărţi, iar în dreptul unuia dintre geamuri pe jos, în semiobscuritate, un mic grup vag conturat, ceva nelămurit şi învălmăşit ca un cuibar ori ca nişte puişori abia ieşiţi din găoace şi care îi făcea impresia că se mişcă în răstimpuri.

Rămase cu ochii aţintiţi într-acolo.

Ce putea să fie vălmăşagul acela de umbre ?

Uneori i se părea că ar semăna cu nişte făpturi însufleţite ; se simţea dogorîtă de febră, nu mîncase din zori, umblase toată ziua fără întrerupere, era istovită, avea impresia că totul nu era decît o nălucire de care se îndoia instinctiv ; cu toate astea privirile sale din ce în ce mai stăruitoare nu puteau să se desprindă de grămada aceea nedesluşită de lucruri indiferente, neînsufleţite probabil şi în aparenţă inerte, ce zăceau pe parchetul sălii dedesubtul căreia izbucnise incendiul.

Deodată focul, ca şi cînd ar fi fost înzestrat cu voinţă, făcu să se înalţe o văpaie spre iedera bătrînă şi uscată ce îmbrăca faţada pe care tocmai o privea Michelle Fléchard. S-ar fi zis că abia în momentul acela flacăra descoperise reţeaua de curpeni seci ; o scînteie se agăţă lacomă de ea, şi începu să urce de-a lungul curmeielor cu o agilitate înspăimîntătoare, ca şi cum ar fi fost nişte dîre de pulbere. Într-o clipită flacăra ajunse la etajul al doilea. Şi de acolo, de sus, lumină încăperea de la primul etaj. O strălucire vie scoase brusc la iveală trei gingaşe făpturi adormite.

Era un grup fermecător, cu braţele şi picioarele învălmăşite, ochii închişi, surîzătoare căpşoare blonde.

Mama îşi recunoscu copiii.

Şi scoase un ţipăt cutremurător.

Un asemenea ţipăt, plin de o nemăsurată spaimă, nu poate ieşi decît din pieptul unei femei. Nimic mai sălbatic şi nimic mai tulburător. Cînd e o femeie cea care ţipă, ţi se pare că auzi o lupoaică urlînd, iar cînd e o lupoaică, urletul ei seamănă cu un ţipăt de femeie.

Ţipătul Michellei Fléchard semăna cu un urlet. Hecuba lătră, spune Homer.

Era ţipătul ce izbise urechea marchizului de Lantenac.

După cum am văzut, marchizul se întorsese din drum. Se afla acum între gura galeriei, prin care cu ajutorul lui Halmalo reușise să fugă, și rîpă. Printre mărăcinișurile ce se împleteau în dreptul lui, văzu podul cuprins de flăcări și fortăreața împurpurată de reflexele focului, iar prin intervalul dintre două crengi, zări deasupra capului său, la marginea tăpșanului, în fața castelului ce ardea și în lumina vie a incendiului, un chip rătăcit și dureros, chipul unei femei ce stătea aplecată asupra rîpei.

Era femeia care țipase.

Chipul nu mai avea nici o asemănare cu Michelle Fléchard, era un chip de Gorgonă. Oropsiții sînt în stare de cele mai extraordinare lucruri. Țăranca se preschimbase într-o Eumenidă. Săteanca aceasta neînsemnată, vulgară, ignorantă, inconștientă căpătase pe negîndite proporțiile fabuloase ale disperării. Marile suferințe sînt ca o dilatare colosală a sufletului ; mama aceasta era însuși simbolul maternității ; tot ceea ce rezumă omenirea este supraomenesc. Se înălța acolo, la marginea rîpei, în fața vîlvătăilor, în fața nelegiuirii, ca o putere de dincolo de mormînt ; urletul era de fiară, iar gestul de zeiță ; chipul, din gura căruia curgeau blestemele, părea o mască de văpaie. Nimic nu putea întrece în măreție fulgerele ce țîșneau din ochii săi înecați în lacrimi ; privirea ei străfulgera incendiul.

Marchizul asculta. Sunetele se revărsau peste capul său ; auzea ceva nedeslușit și sfîșietor, ceva ce părea a fi mai curînd niște hohote de plîns decît niște cuvinte.

— Ah, Doamne ! Copiii mei ! Ei sînt copilașii mei ! Ajutor ! Foc ! Foc ! Foc ! Sînteți niște criminali ! Nu e nimeni acolo ? Vreți să ardă copiii ? E nemaipomenit ! Georgette ! Copiii mei ! Alain-Bufleiul, René-Jean ! Dar ce înseamnă asta ? Cine i-a băgat acolo pe copilașii mei ? Dorm mititeii ! Mi-am pierdut mințile ! Nu, nu se poate ! Ajutor !

Între timp în fortăreață și pe tăpșan se stîrnise o agitație neobișnuită. Toată tabăra se strîngea în jurul focului ce izbucnise. După ce avuseseră de înfruntat mitraliile, asediatorii trebuiau să înfrunte un incendiu. Gauvain, Cimourdain, Guéchamp dădeau ordine. Ce era de făcut ? Abia dacă puteau aduce cîteva găleți cu apă din pîriia-

șul ce curgea pe fundul rîpei. Neliniștea sporea cu fiece clipă. Pe marginea tăpșanului se înșiruiau chipuri înspăimîntate ce priveau.

Ceea ce li se înfățișa înaintea ochilor era într-adevăr cumplit.

Priveau fără să poată face nimic.

Prin mijlocirea curpenilor de iederă ce luaseră foc, incendiul se întinsese pînă la ultimul etaj. Acolo găsise podul plin cu paie și se năpustise asupra lui. Tot podul era numai o flacără acum. Flacăra zburda, lugubra voioșie a flăcărilor. Se părea că o adiere criminală ațîța rugul. Ca și cînd fiorosul Imânus s-ar fi transformat pe de-a-ntregul într-o învolburare de scîntei trăind existența pustiitoare a focului, și sufletul său monstruos se prefăcuse în vîlvătaie. Etajul în care se afla biblioteca fusese deocamdată cruțat, înălțimea tavanului și grosimea pereților întîrziind momentul în care avea să se aprindă la rîndul său, dar clipa fatală se apropia ; era lins de flăcările de la primul etaj și dezmierdat de cele de la ultimul. Necruțătorul sărut al morții îi dădea tîrcoale. Dedesubt un beci cu lavă încinsă, deasupra o boltă de jeratic ; era destul să se surpe podeaua și s-ar fi prăbușit într-un morman de cenușă incandescentă ; era destul să se surpe tavanul și ar fi fost îngropat sub un morman de cărbuni aprinși. René-Jean, Alain-Bufleiul și Georgette nu se treziseră încă, dormeau somnul adînc și curat al copilăriei și de afară se zăreau printre trîmbele de foc și de fum ce, rînd pe rînd, acopereau și descopereau ferestrele, în adîncul peșterii de văpaie, învăluiți într-o lumină meteorică, cuminți, nemișcați, gingași, ca trei prunci Isus dormind încrezători în mijlocul unui infern ; și o fiară ar fi lăcrimat văzînd cei trei trandafiri în cuptorul acela încins și cele trei leagăne în fundul unui mormînt.

Între timp mama își frîngea mîinile :

— Foc ! Nu se aude ? Foc ! Sînt surzi de nu vine nimeni ? Ard copilașii mei ! Veniți o dată, voi ăia de acolo. De atîtea zile bat drumurile într-una și ia uite cum mi-a fost dat să-i găsesc ! Foc ! Ajutor ! Niște îngerași ! Cînd te gîndești că sînt niște îngerași ! Ce păcate or fi săvîrșit pruncii ăștia nevinovați ? Pe mine m-au împușcat, lor le-au dat foc ! Cine a avut inima să facă una ca asta ?

Ajutor! Scăpați-mi copiii! N-auziți ce vă spun? O cățea, și de-o cățea încă ți-e milă! Copiii mei! Copilașii mei! Ah! Georgette! Îi văd burticica, îngerașul mamei! René-Jean! Alain-Bufleiul! Așa-i cheamă. Vedeți doar că sînt mama lor. Doamne, ce blestemății se mai întîmplă în vremurile noastre! Am tot umblat zile și nopți de-a rîndul. Azi dimineață chiar am stat de vorbă cu o femeie. Ajutor! Ajutor! Foc! Sînteți niște fiare, nu oameni! Ce grozăvie! Al mare n-a împlinit încă cinci ani, iar a mai mică n-are nici doi anișori. Le văd picioarușele goale. Dorm, sfîntă și milostivă Fecioară! Cerul mi i-a dat și iadul mi-i ia acum înapoi. Cînd mă gîndesc cît drum am bătut! Copilașiii mei pe care i-am hrănit cu laptele meu! Și eu care mă socoteam urgisită fiindcă nu-i găseam! Fie-vă milă de mine! Dați-mi copiii, vreau copilașii mei! Dacă vă spun că sînt acolo, înăuntru, zău sînt! Uitați-vă la picioarele mele cum sîngerează, sărmanele. Ajutor! Dacă mai sînt oameni pe fața pămîntului nu se poate să-i lase pe bieții micuți să se prăpădească așa! Ajutor! Ucigașii! Unde s-a mai pomenit așa ceva? Ah, tîlharii! Ce casă-i asta, urgisită? Mi i-au furat ca să mi-i omoare! Doamne Isuse, îndură-te de mine! Vreau copilașii mei! O, nu știu ce-aș fi în stare să fac! Nu vreau să moară! Ajutor! Ajutor! Ajutor! O, dacă s-ar întîmpla să moară, am să-l ucid pe Dumnezeu!

O dată cu rugămințile sfîșietoare ale mamei se auzeau răsunînd glasuri pe tăpșan și în rîpă:

— O scară!

— N-avem scară!

— Apă!

— N-avem apă!

— Sus, în turn, la etajul al doilea, e o poartă!

— E de fier!

— Spargeți-o!

— Nu se poate!

Iar mama striga cu și mai multă disperare:

— Foc! Ajutor! Haideți, mai repede, ce stați? Atunci omorîți-mă și pe mine! Copilașii mei! Puii mamei! Ah, focul ăsta blestemat! Scoateți-i de acolo sau azvîrliți-mă și pe mine!

Printre răcnetele ei se auzeau pîrîiturile focului ce ardea liniştit.

Marchizul îşi pipăi buzunarul şi simţi sub degete cheia de la poarta de fier. Atunci, aplecîndu-se ca să poată trece pe sub bolta prin care evadase din turn, intră din nou în galeria pe care abia o părăsise.

II

De la poarta de piatră la poarta de fier

O armată întreagă ce se frămînta disperată încercînd o salvare imposibilă ; patru mii de oameni care nu puteau sări în ajutorul a trei copii : asta era realitatea.

Nu aveau nici o scară la îndemînă ; cea trimisă din Javené nu mai apucase să sosească ; vîlvoarea se revărsa în jur ca un crater în erupţie ; a încerca s-o stingi cu apa pîrîiaşului aproape secat din rîpă era ridicol ; ca şi cum ar fi azvîrlit un pahar cu apă peste un vulcan.

Cimourdain, Guéchamp şi Radoub coborîseră în rîpă. Gauvain se înapoiase în Tourgue, în sala de la etajul al doilea, unde se afla piatra turnantă, ieşirea secretă şi poarta de fier a bibliotecii. Acolo fusese şi fitilul cu pucioasă pe care-l aprinsese Imânus ; acolo se iscase focul.

Gauvain adusese cu el cinci pionieri. Singurul lucru pe care-l mai puteau face era să spargă poarta de fier. Poarta era straşnic de bine ferecată.

Încercară mai întîi s-o spargă cu securile. Securile se fărîmară.

— Oţelul e ca sticla pe lîngă fierul ăsta, spuse un pionier.

Poarta era într-adevăr de fier bătut cu ciocanul, făcută din două plăci groase de cître trei degete, încheiate cu buloane.

Luară atunci nişte drugi de fier şi-i petrecură pe sub poartă, silindu-se s-o urnească din loc. Drugii se frînseră.

— Ca nişte chibrituri, spuse pionierul.

Gauvain murmură preocupat :

— Numai o ghiulea ar putea să-i vină de hac. Dac-am putea aduce aici un tun...

— Şi chiar şi atunci... spuse pionierul.

Rămaseră un timp abătuţi. Toate braţele se lăsară în jos, neputincioase. Tăcuţi, învinşi, consternaţi, oamenii priveau înfricoşătoarea poartă ce părea înţepenită pe veci. O lumină roşie se prelingea pe dedesubt. În spatele ei focul se înteţea.

Fiorosul cadavru al lui Imânus asista la toate astea lugubru, învingător.

Peste cîteva minute totul avea să se năruiască.

Ce era de făcut ? Nu se mai întrezărea nici o speranţă.

Cu privirile pironite asupra pietrei turnante şi a gîrliciului deschis prin care se strecuraseră evadaţii, Gauvain izbucni exasperat :

— Totuşi pe acolo a ieşit marchizul de Lantenac !

— Şi s-a întors, rosti un glas.

Şi un chip cărunt se ivi în chenarul de piatră al ieşirii secrete.

Era marchizul.

Gauvain, care de ani de zile nu-l mai văzuse atît de aproape, se trase înapoi.

Toţi cei de faţă rămaseră împietriţi, în poziţia în care se aflau.

Marchizul ţinea o cheie mare în mînă; cu o privire trufaşă îi sili pe cîţiva dintre pionierii ce-i stăteau în cale să se dea la o parte, se îndreptă apoi spre poarta de fier, se aplecă sub boltă şi vîrî cheia în broască. Broasca scrîşni, poarta se deschise dînd la iveală o vîltoare de flăcări, şi marchizul păşi peste prag.

Păşi fără nici o şovăială, cu fruntea sus.

Toţi îl urmăreau cu privirea, înfioraţi.

Abia apucă să pătrundă în sala cuprinsă de flăcări şi parchetul pe jumătate mistuit de foc şi zdruncinat de paşi se prăbuşi în spatele său, făcînd să se caşte între el şi poartă o văgăună. Marchizul îşi continuă drumul fără să se învrednicească măcar a întoarce capul. Şi dispăru înghiţit de fum.

Nu se mai văzu nimic.

Reuşise să meargă mai departe? Nu se căscase oare o nouă vîltoare de foc sub paşii săi? Să-şi fi găsit, la rîndul său, mormîntul? Cine putea să ştie? În faţa lor se înălţa un zăgaz de fum şi de flăcări. Marchizul se afla dincolo de el, viu sau mort.

III

Unde-i vedem trezindu-se pe copii după ce i-am văzut adormind

Pînă la urmă copiii se treziseră totuşi.

Incendiul, care nu cuprinsese încă biblioteca, aşternea pe tavan o lumină trandafirie. Copiii nu văzuseră pînă atunci un asemenea revărsat de zori. Priviră lumina. Georgette o cercetă îndelung.

Toate minunăţiile incendiului se desfăşurau sub ochii lor; hidra neagră şi dragonul stacojiu se iveau laolaltă în fumul monstruos, întunecat şi rubiniu în acelaşi timp, de o rară splendoare. Flăcărui zvelte îşi luau zborul în depărtare, fulgerînd întunericul ca nişte războinice comete ce alergau unele după altele. Focul este o adevărată risipă; jariştele sînt încărcate cu sipeturi de bijuterii pe care le risipesc în vînt; nu degeaba cărbunele este făcut din aceeaşi substanţă ca şi diamantul. Peretele celui de-al treilea etaj crăpase şi, prin crăpături, jeraticul se revărsa ca o cascadă de nestemate; grămezile de paie şi de ovăz care ardeau în pod curgeau pe ferestre, valuri-valuri de pulbere aurie, grăunţele de ovăz preschimbate în ametiste, iar firele de paie în granate.

— Gigea! spuse Georgette.

Se ridicară cîteşitrei în capul oaselor.

— Ah! strigă mama, s-au trezit!

René-Jean se sculă din aşternut, după el se sculă şi Alain-Bufleiul, pe urmă se sculă şi Georgette.

Réne-Jean se întinse, se îndreptă spre fereastră şi spuse: — Mi-e cald.

— Cald, îl îngînă Georgette.
Mama îi chemă:
— Copii ! René ! Alain ! Georgette !
Copiii se uitau în jur încercînd să se dumerească. Atunci cînd oamenii în toată firea sînt înspăimîntați, copiii sînt doar curioși. Cei ce se miră cu ușurință, anevoie se sperie ; ignoranța e plină de curaj. Copiii merită atît de puțin să se ducă în iad încît dacă l-ar vedea în fața ochilor, l-ar privi cu încîntare.
Mama îi strigă din nou :
— René ! Alain ! Georgette !
René-Jean întoarse capul ; glasul ei îl smulse din uimire ; copiii au memoria scurtă, în schimb își amintesc repede ; tot ce-a fost în trecut pentru ei s-a întîmplat ieri ; René-Jean o văzu pe maică-sa, i se păru foarte firesc și, înconjurat cum era de atîtea ciudățenii, simțind nelămurit nevoia unui sprijin, strigă :
— Mămico !
— Mămico ! spuse și Alain-Bufleiul.
— Mico ! îngînă Georgette. Și întinse mînuțele.
Mama începu să urle : — Copiii mei !
Cîteșitrei se apropiară de marginea ferestrei ; din fericire, văpaia nu se întinsese încă în partea aceea.
— Mi-e tare cald, spuse René-Jean.
Apoi :
— Frige.
Și o căută din ochi pe maică-sa.
— De ce nu vii, mămico ?
— Vii, mico, repetă Georgette.
Despletită, cu hainele rupte, sîngerînd, mama își dăduse drumul la vale, din mărăcine în mărăcine, în rîpă. Cimourdain se afla acolo împreună cu Guéchamp, la fel de neputincioși amîndoi ca și Gauvain sus, în turn. Soldații forfoteau în jurul lor disperați că nu sînt în stare de nimic. Dogoarea focului era cumplită, dar nimeni nu o simțea. Măsurau din ochi înălțimea podului, stîlpii arcadelor, nivelurile etajelor, ferestrele inaccesibile, și își spuneau că trebuie să acționeze cît mai repede. Trei etaje de urcat. Și nici un mijloc ca să poată ajunge acolo. Rănit de sabie

la umăr, cu o ureche ruptă, scăldat în sudoare și-n sînge, Radoub venise și el la fața locului ; o văzu pe Michelle Fléchard. — Ia te uită, se miră el, împușcata ! Cum se face c-ai înviat ? — Copiii mei ! se tîngui mama. — Ai dreptate, răspunse Radoub, n-avem timp de pierdut cu strigoii. Și încercă să escaladeze podul, încercare inutilă, își înfipse unghiile în piatră și reuși astfel să se cațăre cîteva clipe ; dar zidăria era netedă, nici o crăpătură nicăieri, nici o muchie ieșită în afară, pietrele erau perfect îmbinate, ca și cînd construcția abia ar fi fost ridicată ; Radoub căzu înapoi pe pămînt. Focul bîntuia mai departe, înfricoșător ; se zăreau în cadrul ferestrei împurpurate cele trei căpșoare blonde. Radoub atunci ridică pumnul spre cer și căutînd parcă din ochi pe cineva, spuse : — Frumos te mai porți, Doamne Sfinte ! Mama, îngenuncheată, strîngea în brațe unul dintre stîlpi, strigînd : — Fie-vă milă !

Pîrîituri înfundate se amestecau cu trosnetele incendiului. Geamurile dulapurilor din bibliotecă începură să crape, căzînd cu zgomot. Nu mai încăpea nici o îndoială că în scurtă vreme schelăria avea să se surpe. Nici o putere omenească nu mai era în măsură să facă ceva. Cîteva clipe încă și totul avea să se prăbușească. Nu mai așteptau decît dezastrul. Se auzeau glăscioarele copiilor chemînd : Mămico ! Mămico ! Toată lumea era îngrozită la culme.

Deodată, în cadrul ferestrei învecinate cu cea la care ședeau copiii, pe fondul purpuriu al flăcărilor, se contură o siluetă înaltă.

Toate capetele se ridicară, toate privirile se ațintiră. Era un bărbat acolo, sus, era un bărbat în bibliotecă, un bărbat înfruntînd vîlvătăile. Chipul său se profila în negru pe lumina de văpaie, dar părul îi era argintiu. Privitorii îl recunoscură pe marchizul de Lantenac.

Marchizul dispăru cîteva clipe, apoi ieși din nou la iveală.

Cumplitul bătrîn apăru la fereastră ținînd o scară în mîini. Era scara de salvare păstrată în bibliotecă, pe care

o luase de lîngă perete unde fusese așezată, și o tîrîse pînă în dreptul ferestrei. Apucînd-o apoi de unul dintre capete, cu neîntrecuta îndemînare a unui atlet, o scoase afară pe geam și o lăsă să lunece pe marginea pervazului pînă în fundul rîpei. Nebun de fericire, Radoub întinse de jos mîinile, prinse scara și o strînse la piept strigînd : Trăiască Republica !

— Trăiască Regele ! răspunse marchizul.

Radoub bombăni : — N-ai decît să strigi ce poftești și să spui și prostii dacă vrei, eu știu că ești bunul Dumnezeu.

Scara fusese rezemată de zid, legătura dintre biblioteca incendiată și pămînt fusese statornicită ; douăzeci de oameni alergară, în frunte cu Radoub, înșirîndu-se pe trepte, de sus, din capul scării și pînă jos, la picioarele ei, cu spatele rezemat de fuscele, ca salahorii cînd urcă sau coboară pietrele. Scara de lemn se transformă într-o scară însuflețită. Radoub în capul scării se afla chiar în dreptul ferestrei, întors însă cu fața spre incendiu.

Mica armată, risipită pe cîmpul de mărăciniș și pe povîrnișuri se înghesuia, răscolită de cele mai felurite emoții, pe tăpșan, în rîpă, pe terasa turnului.

Marchizul se făcu nevăzut, apoi se ivi din nou cu un copil în brațe.

O furtună de aplauze se dezlănțui în rîpă.

Era primul copil pe care marchizul îl luase la întîmplare, Alain-Bufleiul.

— Mi-e frică ! striga Alain-Bufleiul.

Marchizul i-l dădu lui Radoub care îl încredință soldatului din spatele său, așezat cu o treaptă mai jos ; acesta îl încredință la rîndul lui altui soldat și în timp ce Alain-Bufleiul, care țipa ca din gură de șarpe, petrecut așa din brațe în brațe, ajungea la picioarele scării, marchizul, care dispăruse iar pentru cîteva clipe, se întoarse la fereastră în brațe cu René-Jean ; băiețașul, care se zbătea și plîngea, începu a-l lovi cu pumnii pe Radoub în momentul cînd marchizul îl dădu în seama sergentului.

Marchizul se înapoie în sala cuprinsă de flăcări. Georgette rămăsese singură. Se apropie de ea. Fetița-i zîmbi. Omul acesta de piatră simți umezindu-i-se ochii.

— Cum te cheamă ? o întrebă.

— Orgette, răspunse ea.

O luă în brațe, fetița continua să zîmbească și, în clipa în care o încredință lui Radoub, sufletul acesta atît de mîndru și de nepătruns avu deodată revelația nevinovăției, și bătrînul o sărută pe copilă.

— Uite-o pe puștoaică ! o întîmpinară soldații ; și Georgette coborî la rîndul său, trecînd din brațe în brațe, în mijlocul strigătelor de duioasă admirație. Toți băteau din palme, tropăiau ; bătrînii grenadieri bufneau în plîns, iar fetița le zîmbea tuturor.

Mama stătea la picioarele scării gîfîind, năucită, beată de toate aceste întîmplări neașteptate, care o înălțaseră atît de năprasnic din iad în paradis. O bucurie prea mare poate frînge și ea inima în felul său. Întinse mîinile, primindu-l în brațe mai întîi pe Alain-Bufleiul, pe urmă pe René-Jean, în sfîrșit pe Georgette, sărutîndu-i în neștire pe toți, apoi izbucni într-un hohot de rîs și căzu leșinată.

Un strigăt clocotitor răsună :

— Au scăpat toți !

Scăpaseră într-adevăr toți, afară de bătrîn.

Nimeni însă nu părea să se sinchisească de asta, poate nici chiar el.

Rămase cîteva clipe gînditor la marginea ferestrei ca și cum ar fi vrut să lase răgaz noianului de flăcări să se hotărască într-un fel. Pe urmă, fără a se grăbi, tacticos, falnic, încălecă pervazul și fără a mai întoarce capul înapoi, drept, în picioare, avînd în spate vîlvătaia și în față adîncul rîpei, începu să coboare scara în tăcere, cu măreția unui spectru. Soldații care se mai aflau încă pe scară se dădură repede jos, toți cei de față se înfiorară și se traseră înapoi, cuprinși de o spaimă sacră, lăsînd un gol în jurul lui ca în jurul unei vedenii. Între timp marchizul se cufunda cu solemnitate în întunericul ce se deschidea la picioarele lui ; se apropia încetul cu încetul, pe măsură ce ei se depărtau ; pe chi-

pul său de marmură nu se zărea nici o cută, în ochii de strigoi nici o scăpărare; cu fiecare pas pe care-l făcea spre oamenii aceia ale căror priviri înspăimîntate erau aţintite asupra lui părea din ce în ce mai înalt, scara se înfiora, scoţînd un sunet lugubru sub picioarele sale, şi aveai impresia că vezi statuia comandorului scoborînd în criptă.

În momentul cînd marchizul ajunse jos, pe ultima treaptă, şi puse piciorul pe pămînt, o mînă se lăsă pe umărul lui. Se întoarse.

— Te arestez, spuse Cimourdain.

— Ai dreptate, răspunse Lantenac.

Cartea a șasea ABIA DUPĂ VICTORIE SE DĂ LUPTA

I

Lantenac capturat

Marchizul coborîse într-adevăr în mormînt.

Îl luară cu ei.

Cripta-închisoare de sub turn fu deschisă imediat sub privirea încruntată a lui Cimourdain; aduseră o lampă, un urcior cu apă și o pîine cazonă, aruncară pe jos un braț de paie și, la mai puțin de un sfert de oră după ce preotul îl arestase pe marchiz, ușa celulei se închidea în urma lui Lantenac.

Terminînd cu Lantenac, Cimourdain se duse să-l caute pe Gauvain; în momentul acela, în depărtare, ornicul bisericii din Parigné bătea orele unsprezece seara. Cimourdain îl înștiință pe Gauvain:

— Am să convoc curtea marțială, dar fără tine. Ești un Gauvain, la fel ca și Lantenac și deci prea de-aproape înrudit cu el ca să poți fi judecător. După părerea mea Égalité a făcut rău acceptînd să-l judece pe Capet. Curtea marțială urmează să fie alcătuită din trei judecători, un ofițer, căpitanul Guéchamp, un subofițer, sergentul Radoub și eu, ca președinte. Asta însă nu te mai privește pe tine. Ne vom conforma întru totul decretului Convențiunii; ne vom mulțumi să constatăm identitatea fostului marchiz de Lantenac. Așadar, mîine curtea marțială, iar poimîine ghilotina. Răscoala din Vendée a murit.

Gauvain nu răspunse nimic, iar Cimourdain preocupat de ultimul și cel mai important lucru pe care-l avea de adus la îndeplinire se îndepărtă. Cimourdain trebuia să stabilească anumite ore, să aleagă locul potrivit. Ca și Lequinio la Granville ca și Tallien la Bordeaux, ca

și Châlier la Lyon ca și Saint-Just la Strasbourg, își însușise obiceiul, considerat drept un exemplu bun de urmat de a asista personal la execuții; judecătorul venea să vadă în ce fel călăul își îndeplinea datoria; obicei împrumutat de Teroare de la parlamentele din Franța și de la inchiziția spaniolă.

Gauvain era de asemenea preocupat.

Un vînt rece adia dinspre pădure. Lăsîndu-l pe Guéchamp să dea ordinele necesare, Gauvain intră în cortul său, care era instalat pe pajiștea de la marginea pădurii, la picioarele turnului, și își luă pelerina cu glugă în care se înfășură. Pelerina era tivită după moda republicană atît de cumpătată în privința podoabelor, cu un simplu galon care era semnul distinctiv al comandantului. Începu să se plimbe pe pajiștea însîngerată de unde pornise atacul. Era singur. Focul bîntuia mai departe, dar nimeni nu se mai sinchisea acum de el; Radoub rămăsese cu copiii și cu mama, aproape tot atît de grijuliu ca și ea. Castelul de pe pod continua să ardă, pionierii se străduiau să localizeze incendiul, se săpau morminte, morții erau îngropați, răniții bandajați, baricada fusese dărîmată, se ridicau cadavrele din încăperi și de pe scări, se curăța locul măcelului, se măturau cumplitele grămezi de gunoaie rămase de pe urma victoriei; cu o promptitudine cazonă soldații dereticau, ca să zicem așa, în urma bătăliei ce se sfîrșise. Gauvain însă nu vedea nimic din toate astea.

Dus pe gînduri cum era, abia dacă arunca din cînd în cînd cîte o privire spre postul de pază din dreptul spărturii, ce fusese întărit din ordinul lui Cimourdain.

Deslușea în întuneric spărtura, la vreo două sute de pași de locul unde se retrăsese la capătul pajiștei, ca și cum ar fi căutat să se pună la adăpost. Vedea căscîndu-se gura ei neagră. De acolo începuse atacul în urmă cu trei ore, pe acolo, el, Gauvain, pătrunsese în turn; acolo era sala în care fusese construit retranșamentul; și tot acolo, în sală, se afla ușa celulei în care era închis marchizul. Iar sentinelele din dreptul spărturii fuseseră puse acolo anume pentru a păzi celula.

În timp ce privirea lui întrezărea ca prin ceață spărtura, urechea sa auzea ca prin vis, răsunînd ca un clopot

de alarmă, aceste cuvinte: Mîine curtea marțială, iar poimîine ghilotina.

Deși fusese localizat și pionierii încercau să-l stingă azvîrlind peste el toată apa pe care o aveau la îndemînă, focul dădea încă semne de împotrivire făcînd să răbufnească uneori cîte o flacără; se auzeau în răstimpuri trosnind tavanele și prăbușindu-se unele peste altele etajele ce abia mai stăteau în picioare; volburi de scîntei își luau atunci zborul ca dintr-o torță fluturată, o lumină ca de fulger scotea la iveală întreg cuprinsul pînă în cea mai îndepărtată zare, și umbra fortăreței Tourgue, căpătînd dintr-o dată proporții gigantice, se lungea pînă la marginea codrului.

Gauvain se plimba încolo și încoace în întuneric prin dreptul spărturii de unde începuse asaltul. Cînd și cînd își încrucișa mîinile pe după capul acoperit cu gluga militară. Se gîndea.

II

Gauvain pe gînduri

Gîndurile sale erau de nepătruns.

În felul său de a privi lucrurile se petrecuse o schimbare extraordinară.

Marchizul se transfigurase.

Gauvain văzuse cu ochii lui această transfigurare.

Niciodată nu și-ar fi putut închipui că așa ceva poate fi consecința unui concurs de împrejurări, oricare ar fi fost aceste împrejurări. Niciodată nu i-ar fi trecut prin minte, nici chiar în vis, c-ar putea să se întîmple așa ceva.

Neprevăzutul, acel arogant nu știu ce în mîinile căruia omul este o jucărie, pusese stăpînire asupra lui Gauvain și nu mai voia să-i dea drumul.

Sub ochii lui imposibilul devenise real, vizibil, palpabil, inevitabil, implacabil.

Ce părere avea despre asta Gauvain?

Nu mai putea fi vorba să amîne; trebuia să tragă o concluzie.

Avea de răspuns la o întrebare; nu mai era cu putință s-o ocolească.

O întrebare pusă de cine?

De evenimente.

Și nu numai de evenimente.

Fiindcă atunci cînd evenimentele, care sînt schimbătoare, ne pun o întrebare, dreptatea care este neschimbată ne somează să răspundem.

În spatele norului care își aștерne umbra peste noi se află astrul care ne scaldă în lumina sa.

Nu ne putem feri de lumină, așa cum nu ne putem feri nici de umbră.

Gauvain era supus unui interogatoriu.

Trebuia să dea socoteală cuiva.

Cuiva de temut.

Conștiința sa.

Gauvain simțea cum totul se clătina în jurul său. Hotărîrile sale cele mai dîrze, legămintele sale cele mai temeinice, deciziile sale cele mai inflexibile, toate începuseră să oscileze în adîncul voinței lui.

Există răsturnări sufletești la fel de puternice ca și cutremurele.

Cu cît se gîndea mai stăruitor la ceea ce se petrecuse sub ochii lui, cu atît se simțea mai răvășit.

Gauvain credea că este republican și era într-adevăr, în absolut. Un absolut superior i se dezvăluise însă acum.

Mai presus de absolutul revoluționar, există absolutul omenesc.

Ceea ce se întîmpla nu mai putea fi evitat; faptul era grav și Gauvain făcea parte acum din el, intra în alcătuirea lui, nu putea să se desprindă și, cu toate că Cimourdain îi spusese: „Asta nu te mai privește pe tine“, simțea în el ceva ce nu se putea compara decît cu ceea ce trebuie să simtă un copac în momentul în care e smuls din rădăcini.

Orice om are un temei; ori de cîte ori acest temei e zdruncinat se produce o tulburare în adîncul său; Gauvain simțea această tulburare.

Își strîngea capul în palme ca și cum ar fi sperat că în cele din urmă va face să țîșnească din el adevărul. Nu era prea ușor să limpezească o asemenea situație; dimpotrivă, era un lucru cît se poate de dificil; avea în față niște cifre înfricoșătoare pe care trebuia să le adune; să faci calculul destinului, ce operație amețitoare! Încerca s-o înfăptuiască; se străduia să-și dea seama; se căznea să-și adune gîndurile, să mlădieze rezistențele pe care le bănuia înlăuntrul lui, să recapituleze evenimentele.

Și le înfățișa lui însuși.

Cui nu i s-a întîmplat să facă o dare de seamă pentru sine însuși și să se întrebe, într-o împrejurare decisivă, ce cale trebuie să urmeze, fie pentru a înainta, fie pentru a se retrage?

Gauvain asistase cu puțin înainte la un miracol.

O dată cu bătălia terestră, avusese loc o bătălie cerească.

Bătălia binelui împotriva răului.

O inimă crîncenă fusese învinsă.

Cunoscînd tot ceea ce există dăunător în om, violența, rătăcirea, orbirea, îndărătnicia primejdioasă, trufia, egoismul, Gauvain asistase într-adevăr la un miracol.

Biruința omeniei asupra omului.

Omenia învinsese neomenia.

Cu ce mijloace? În ce fel? Cum reușise să îngenuncheze un asemenea colos de ură și de înverșunare? Ce arme folosise? Ce mașină de război? Un simplu leagăn de copil.

O lumină orbitoare se revărsase asupra lui Gauvain. În plin război civil, în plină conflagrație a tuturor vrăjmășiilor și a tuturor răzbunărilor, în momentul cel mai confuz și mai aprig al învălmășelii, la ceasul cînd crima își revărsa toată văpaia și ura toată bezna, în acea clipă în care, orice lucru poate deveni un proiectil în focul bătăliei, în care încleștarea este atît de sinistră încît nu-ți mai poți da seama de partea cui e dreptatea, de partea cui e cinstea, de partea cui adevărul; dintr-o dată, Necunoscutul, acest tainic vestitor al sufletelor, făcuse să strălucească mai presus de limpezișurile și de întunecimile omenești orbitoarea lumină veșnică.

Mai presus de lupta încrîncenată dintre minciună și relativitate, chipul adevărului ieșise deodată la iveală în adîncuri.

Puterea celor slabi intervenise fără veste.

Se văzuse cum trei biete făpturi abia venite pe lume, inconștiente, părăsite, orfane, stinghere, gîngave, surîzătoare, avînd de înfruntat războiul civil, legea talionului, cumplita logică a represaliilor, asasinatul, măcelul, fratricidul, furia turbată, dușmănia, toate gorgonele, reușiseră să le biruie pe toate ; se văzuse cum un incendiu scelerat ce trebuia să săvîrșească o crimă fusese înfrînt și sugrumat ; se văzuse cum niște crîncene urzeli fuseseră date peste cap și zădărnicite ; se văzuse cum străvechea ferocitate feudală, cerbicia unui dispreț străbun, pretinsa experiență a necesităților războiului, rațiunea de stat, toate arogantele prejudecăți ale bătrîneții neînduplecate, se risipiseră sub privirea senină a celor ce nu apucaseră încă să trăiască ; și e foarte firesc, fiindcă cel ce n-a apucat încă să trăiască n-a putut înfăptui nimic rău, el este dreptatea, el este adevărul, el este nevinovăția, și giganticii îngeri din cer sălășluiesc în făptura plăpîndă a copiilor.

Spectacol util ; pilduitor ; plin de învățăminte ; aprigii combatanți ce purtau un război pe viață și pe moarte văzuseră înălțîndu-se în fața tuturor nelegiuirilor, a tuturor atentatelor, a tuturor fanatismelor, a asasinatului, a răzbunării ce se silea să ințețească focul rugurilor, a morții ce sosea cu o torță în mînă, mai presus de uriașa legiune a crimelor, atotputernica inocență.

Și inocența biruise.

Se putea spune cu drept cuvînt : Nu, războiul civil nu există, barbaria nu există, ura nu există, crima nu există, întunericul nu există ; pentru ca toate aceste vedenii să se risipească e de ajuns să răsară aceste zori, copilăria.

Niciodată în nici o altă luptă ce se dăduse pe fața pămîntului Satana nu ieșise atît de bine în vileag, nici Dumnezeu.

Iar arena în care se desfășurase această luptă fusese o conștiință.

Conștiința lui Lantenac.

Pentru ca să reînceapă acum și mai înverșunată și mai hotărîtoare poate, într-o altă conștiință.

Conștiința lui Gauvain.

Ce cîmp de bătălie, sufletul omului!

Sîntem la cheremul acestor zei, acestor monștri, acestor giganți: gîndurile noastre.

Adeseori acești aprigi beligeranți ne calcă sufletul în picioare.

Gauvain cugeta.

Încercuit, imobilizat, condamnat, scos de sub scutul legii, încolțit ca o fiară în arenă, strîns ca un cui în cleşte, înconjurat din toate părțile de un zid de fier și de foc, marchizul de Lantenac reușise să scape. Fuga lui era un miracol. Izbutise să realizeze acea capodoperă, cea mai dificilă dintre toate într-un asemenea război, care este o evadare. Pusese din nou stăpînire asupra codrului în care se putea întări, asupra ținutului în care putea continua bătălia, asupra umbrei în care i se pierdea urma. Redevenise cumplitul vîntură-țară, sinistrul rătăcitor, comandantul unor luptători invizibili, căpetenia oamenilor de sub pămînt, craiul codrilor. Gauvain cîștigase biruința, dar Lantenac cîștigase libertatea. Din momentul acela Lantenac se afla în deplină siguranță, avea în fața lui nelimitate posibilități de mișcare și un număr infinit de adăposturi între care putea să aleagă. Era insesizabil, inaccesibil, invulnerabil. Leul căzuse în capcană și reușise să scape.

Și uite că se întorsese îndărăt.

De bună voie, spontan, din proprie inițiativă, marchizul de Lantenac părăsise codrul, umbra, securitatea, libertatea, pentru a înfrunta cele mai cumplite primejdii; Gauvain îl văzuse mai întîi avîntîndu-se în mijlocul flăcărilor cu riscul de a rămîne acolo pe veci îngropat, iar mai apoi coborînd scara care îl punea la discreția inamicului și care, scară de salvare pentru alții, pentru el era o scară de pierzanie.

Și pentru ce făcuse toate astea?

Pentru a scăpa de la moarte trei copii.

Și care era soarta ce i se hărăzise?

Avea să fie ghilotinat.

Așadar, omul acesta, pentru trei copii — ai săi? nu; din sîngele lui? nu; din casta sa? nu; pentru trei mici sărmani, primii veniți, niște copii găsiți, niște necunoscuți, niște bieți calici, niște golani, gentilomul acesta din os domnesc, bătrînul acesta, salvat, eliberat, învingător, fiindcă evadarea este fără îndoială o victorie, pusese totul la bătaie, pusese totul în joc, pusese totul în discuție și, cu semeție, înapoindu-le copiii, adusese în același timp și capul său, pînă atunci înfricoșător, acum măreț, pe care li-l oferise.

Și ei ce aveau de gînd să facă?

Să-l accepte.

Marchizul de Lantenac avusese de ales între viața aproapelui și a sa; și în fața acestei splendide opțiuni, alesese propria sa moarte.

Iar ei se pregăteau să consfințească alegerea lui.

Se pregăteau să-l omoare.

Asta era răsplata eroismului!

Să recompensezi o faptă mărinimoasă printr-o barbarie!

Să pui revoluția în inferioritate!

Ce discreditare pentru republică!

În timp ce omul prejudecăților și al servituților, transformat pe neașteptate, se întorcea în sînul umanității, ei, oamenii libertății și ai dezrobirii, să rămînă mai departe pe făgașul războiului civil, pe făgașul vărsării de sînge și al fratricidului!

Măreața lege a iertării, a abnegației, a răscumpărării, a sacrificiului să existe pentru cei ce luptau în numele unei rătăciri și să nu existe pentru ostașii adevărului!

Cum se poate? Să nu caute a-și întrece inamicul în mărinimie, să accepte această înfrîngere, fiind cei mai puternici să se arate cei mai slabi, fiind învingători să fie și ucigași, să dea ocazie să se spună că sub steagul monarhiei se află cei ce salvează copiii de la moarte, iar sub steagul republicii cei ce ucid bătrînii!

Soldatul acesta falnic, octogenarul acesta robust, războinicul acesta dezarmat, răpit mai curînd decît capturat, luat prizonier în timp ce săvîrșea o faptă bună, legat fedeleș cu consimțămîntul lui, cu fruntea încă îmbrobo-

nată de sudoarea unui nobil devotament, să fie văzut urcînd treptele eșafodului ca și cum ar urca treptele unei apoteoze! Să fie pus sub cuțitul ghilotinei acest cap în jurul căruia sufletele celor trei îngerași salvați de la moarte vor zbura rugătoare! Și, în fața unei osînde înjositoare pentru călău, să se vadă obrazul acestui om luminat de un zîmbet, iar obrazul republicii acoperit de roșeață!

Și toate astea să se petreacă sub ochii lui Gauvain, comandantul!

Și fiind în măsură să împiedice acest lucru, să nu miște nici un deget! Să se mulțumească doar cu această arogantă dispensă — *Asta nu te mai privește pe tine!* — Și să nu se gîndească, oare, că în asemenea împrejurări abdicarea înseamnă complicitate? Să nu-și dea seama că în cazul unei acțiuni atît de nemaipomenite, între cel ce o săvîrșește și cel ce îngăduie a fi săvîrșită, cel din urmă e cel mai vinovat, fiind laș!

Dar moartea asta nu avusese încuviințarea lui? El, Gauvain, îndurătorul, nu declarase că pentru Lantenac nu încăpea nici o îndurare și că-l va preda pe Lantenac lui Cimourdain?

Era dator așadar viața acestui om. Ei bine, își plătea acum datoria. Atîta tot.

Dar oare era același om?

Pînă atunci Gauvain nu văzuse în Lantenac decît un luptător barbar, un fanatic al regalității și al feudalismului, călăul prizonierilor, asasinul dezlănțuit de război, vărsătorul de sînge. De omul acela nu se temea; pe surghiunitorul acela era oricînd gata să-l scoată de sub scutul legilor; față de cel ce nu înțelegea să cruțe pe nimeni, s-ar fi arătat la fel de necruțător. Nimic mai simplu, drumul era dinainte trasat și pe cît de sinistru, pe atît de lesnicios, totul era prevăzut, nu trebuia decît să urmeze linia dreaptă a atrocității. Pe neașteptate însă linia dreaptă se frînsese, o cotitură neprevăzută îi deschisese alte zări în față, se produsese o metamorfoză. Un Lantenac nebănuit intra în scenă. Din pielea monstrului ieșea un erou; mai mult decît un erou, un om. Mai mult decît un suflet, o inimă. Gauvain nu mai avea în fața lui un ucigaș, ci un izbăvitor. Gauvain fusese biruit de o re-

vărsare de lumină cerească. Lantenac îl săgetase cu fulgerul bunătății.

Și acest Lantenac transfigurat să nu-l poată transfigura la rîndul său pe Gauvain? Cum? Fulgerarea aceasta de lumină să nu aibă nici o urmare? Omul trecutului să pășească înainte, iar omul viitorului să dea înapoi? Omul barbariilor și al superstițiilor să deschidă nebănuitele aripi și să plutească în văzduh, privind din înalt cum omul idealului se tîrăște în beznă și în noroi! Gauvain să meargă pe brînci mai departe, pe vechiul făgaș al ferocității, în timp ce Lantenac și-ar fi luat zborul spre culmile sublimului în căutare de noi aventuri!

Și apoi încă ceva.

Familia.

Sîngele acesta pe care se pregătea să-l verse — fiindcă a îngădui să fie vărsat, era ca și cum l-ar fi vărsat el însuși — nu era oare sîngele său, al lui Gauvain? Bunicul lui murise, dar fratele bunicului trăia încă; și acest frate era marchizul de Lantenac. Fratele care se afla în mormînt nu s-ar ridica oare din groapă ca să-l împiedice pe celălalt să coboare alături de el? Nu i-ar porunci oare nepotului să cinstească această cunună de păr alb, soră cu propria sa aureolă? Între Gauvain și Lantenac nu scăpăra privirea indignată a unui spectru?

Scopul revoluției să fie oare acela de a-l denatura pe om? Fusese făcută cumva ca să distrugă familia, să sugrume omenia? Nicidecum. 89 se născuse tocmai ca să afirme aceste adevăruri supreme, nu ca să le tăgăduiască. A dărîma Bastiliile înseamnă a dezrobi omenirea; a aboli feudalitatea, înseamnă a pune temeiurile familiei. Autorul fiind punctul de plecare al autorității și autoritatea fiind cuprinsă în autor, paternitatea este singura autoritate existentă; de aici și legitimitatea albinei-regine care își zămislește propriul său popor; de aici și absurditatea regelui-bărbat care, nefiind zămislitor, nu poate fi nici stăpîn; de aici și înlăturarea regelui; de aici, în fine, republica. Ce reprezintă toate astea? Reprezintă familia, umanitatea, revoluția. Revoluția înseamnă întronarea popoarelor; iar Poporul, în fond, înseamnă Omul.

Rămînea de văzut dacă acum, cînd Lantenac se întorsese în sînul umanității, Gauvain avea să se întoarcă la rîndul său în sînul familiei.

Rămînea de văzut dacă unchiul și nepotul aveau să se întîlnească în acea luminoasă zonă superioară sau dacă progresul unchiului va fi însoțit de un regres din partea nepotului.

Aceasta era întrebarea ce se punea în ultimă instanță în patetica deliberare a lui Gauvain cu propria sa conștiință, și răspunsul părea să se desprindă de la sine: să-l salveze pe Lantenac.

Da, dar Franța?

Aici, amețitoarea problemă lua dintr-odată cu totul alt aspect.

Cum! Franța era încolțită! Franța era la cheremul tuturor, cu granițele deschise, lipsită de apărare! Nu mai avea șanțuri, Germania trecea Rinul; nu mai avea ziduri, Italia trecea Alpii iar Spania Pirineii. Îi mai rămăsese doar nesfîrșitul noian al Oceanului. Singurul ei sprijin era abisul. Putea să se reazeme de el și, uriașă, avînd în spate tot întinsul mării, să țină piept întregului pămînt. În această situație, Franța devenea inexpugnabilă. Și iată că nu se mai putea bizui pe ea. Oceanul nu-i mai aparținea. Pe ocean se afla Anglia. Ce-i drept, Anglia nu știa cum să treacă pe malul celălalt. Ei bine, un om era gata să-i arunce o punte, un om era gata să-i întindă mîna, un om era gata să le spună lui Pitt, lui Craig, lui Cornwallis, lui Dundas, piraților: veniți! Un om era gata să strige: Anglie, pune mîna pe Franța! Și omul acesta era marchizul de Lantenac.

Omul acesta se afla acum în puterea lor. După ce trei luni de zile îl hăituiseră, îl fugăriseră, se înverșunaseră împotriva lui, reușiseră în fine să-l prindă. Mîna revoluției se abătuse asupra nelegiuitului; pumnul încleștat al lui 93 îl înșfăcase de guler pe ucigașul regalist; printr-una din acele tainice sorociri ce intervin de sus în treburile omenești, paricidul își aștepta acum pedeapsa în închisoarea propriei sale familii; feudalul se afla în temnița feudală; zidurile castelului său se ridicau împotriva lui însuși împresurîndu-l, și cel ce se pregătea să-și trădeze țara era trădat de propriul său locaș. În toate

astea se vedea lămurit lucrarea lui Dumnezeu; ceasul dreptăţii bătuse; inamicul public fusese făcut prizonier de revoluţie; nu mai putea să se împotrivească, nu mai putea să lupte, nu mai putea pricinui nici un rău; în Vendée, unde existau nenumărate braţe, el era singurul creier; cînd va fi răpus, va lua sfîrşit şi războiul civil; se afla acum în mîinile lor; tragic şi fericit deznodămînt; după atîtea măceluri şi atîta vărsare de sînge, omul care săvîrşise crimele fusese prins şi-i venise rîndul să moară.

Şi era cu putinţă oare să se găsească cineva care să-l salveze?

Cimourdain, adică 93, îl avea în mînă pe Lantenac, adică monarhia, şi să se găsească cineva care să smulgă asemenea pradă din ghiara asta de bronz! Lantenac, care înmănunchea în persoana lui toate acele flageluri ce reprezintă trecutul, marchizul de Lantenac coborîse în mormînt, greaua poartă a eternităţii se închisese în urma lui şi tocmai acum să vină cineva din afară să tragă zăvorul! Pericolul acesta social murise şi moartea lui pusese capăt rebeliunii, luptelor fratricide, războiului bestial şi era cu putinţă oare să se gîndească cineva să-l reînvie!

O, cum ar rînji tigva asta de mort!

Cu ce satisfacţie ar spune: ei, uitaţi-vă că trăiesc, dobitocilor!

Cu ce rîvnă s-ar apuca iar de îndeletnicirile sale odioase! Cu cîtă bucurie s-ar cufunda Lantenac, încrîncenat şi voios, în vîltoarea urii şi a războiului! Şi cît de repede, a doua zi chiar, le-ar fi fost dat să vadă din nou case mistuite de foc, prizonieri măcelăriţi, răniţi ucişi, femei împuşcate!

La urma urmei, Gauvain nu exagera cumva gestul de care se simţea atît de fascinat?

Trei copii erau gata să piară; Lantenac îi scăpase de la moarte.

Dar cine pusese la cale pieirea lor?

Nu chiar Lantenac?

Cine aşezase leagănele în mijlocul flăcărilor?

Nu oare Imânus?

Cine era Imânus?

Aghiotantul marchizului.

Răspunderea o poartă, fireşte, comandantul.

Așadar incendiatorul și asasinul era Lantenac.
În definitiv ce faptă atît de grozavă săvîrșise pentru a fi vrednic de asemenea admirație?
Nu se înverșunase, atîta tot.
După ce pusese la cale crima, pregetase s-o aducă la îndeplinire. Se cutremurase el însuși de ceea ce voia să facă. Strigătul mamei trezise în el străvechiul fond de milă omenească, acel tezaur al vieții universale care există în adîncul oricărui suflet, chiar și al celor mai sîngeroase. Strigătul acela îl făcuse să se întoarcă din drum. Din întunericul în care se pregătea să se afunde își îndreptase din nou pașii spre lumină. După ce urzise crima, destrămase urzeala. Singurul său merit era acela de a nu fi fost un monstru pînă la capăt.
Și pentru atît de puțin să-i dăruiești în schimb totul! Să-i dăruiești zările larg deschise, plaiurile, cîmpiile, aerul, lumina zilei, să-i dăruiești codrul de care s-ar folosi pentru tîlhării, să-i dăruiești libertatea de care s-ar folosi pentru a-i înrobi pe alții, să-i dăruiești viața de care s-ar folosi ca să răspîndească în jur moartea!
Iar ca să caute a ajunge la o înțelegere cu el, ca să încerce a îndupleca un caracter atît de semeț, ca să-i propună eliberarea în schimbul anumitor condiții, ca să-l întrebe dacă ar consimți, în cazul cînd i s-ar cruța viața, să renunțe la orice luptă și la orice rebeliune; ce greșeală ar fi fost din partea lui Gauvain o asemenea propunere, ce superioritate i-ar fi acordat asupra sa, cu ce dispreț ar fi fost întîmpinat, ce răspuns biciuitor ar fi primit oferta sa! Cu ce ton i-ar fi spus: păstrați-vă rușinea pentru voi, luați-mi viața!
Nu era într-adevăr nimic de făcut cu omul acesta, decît fie să-l ucidă, fie să-l elibereze. Omul acesta era pururi neclintit. Gata în orice clipă să-și ia zborul sau să se jertfească; era propriul său vultur și propriul său abis. Un suflet ciudat.
Să-l ucidă? Ce zbucium! Să-l scape? Ce răspundere.
Din momentul în care Lantenac ar fi fost eliberat, Vendée le-ar fi dat iar de furcă, la fel ca la început, întocmai ca balaurul din poveste cîtă vreme capul încă n-a fost retezat. Într-o clipită, cu iuțeala fulgerului, toate făcliile stinse o dată cu dispariția lui s-ar fi aprins din

nou. Lantenac nu s-ar fi astîmpărat pînă ce nu şi-ar fi adus la îndeplinire planul său odios, aşternînd ca o lespede de mormînt monarhia asupra republicii şi Anglia asupra Franţei. Salvîndu-l pe Lantenac ar fi însemnat să jertfească Franţa ; viaţa lui Lantenac însemna moartea a sumedenie de fiinţe nevinovate, bărbaţi, femei, copii, tîrîţi din nou de vîrtejul războiului civil ; însemna debarcarea englezilor, regresul revoluţiei, oraşe pustiite, poporul sfîrticat. Bretania scăldată în sînge, prada din nou prinsă în gheare. Şi în mijlocul tuturor acestor lumini şovăielnice şi idei contradictorii, Gauvain vedea mijind nedesluşit în adîncul gîndurilor sale şi ridicîndu-se înaintea lui întrebarea : putea ori nu să pună tigrul în libertate ?

Puţin mai apoi însă problema lua iar aspectul iniţial ; piatra lui Sisif, care simbolizează de fapt disputa omului cu sine însuşi, se rostogolea din nou : Lantenac era oare tigru ?

Va fi fost, poate, mai înainte ; dar mai era încă ? În cugetul lui Gauvain se desfăşurau ameţitoarele spirale ale gîndirii ce se întoarce mereu la punctul de plecare, răsucindu-se în jurul ei însăşi ca năpîrca. Hotărît, chiar după o îndelungată cercetare, putea oare cineva să nu recunoască devotamentul lui Lantenac, abnegaţia lui stoică, admirabila lui dezinteresare ? Cum ! În faţa urletelor războiului civil să mărturiseşti credinţa în umanitate ! Cum, în ciocnirea unor adevăruri subalterne să aduci lumina adevărului superior ! Cum, să dovedeşti că mai presus de monarhii, mai presus de problemele pămînteşti, există neistovita duioşie a sufletului omenesc, ocrotirea pe care cei puternici o datorează celor slabi, salvarea pe care o datorează celor sortiţi pieirii cei ce s-au salvat, grija părintească pe care cei vîrstnici o datorează tuturor copiilor ! Să dovedeşti aceste lucruri măreţe şi pentru a le dovedi să jertfeşti propria ta viaţă ! Cum, să fii un comandant de oşti şi să renunţi la strategie, la luptă, la posibilitatea de a-ţi lua revanşa ? Cum, să fi regalist, să iei o balanţă, să pui într-un talger pe regele Franţei, o monarhie ce dăinuie de cincisprezece secole, bătrînele legi cărora vrei să le redai puterea pierdută, străvechea societate pe care năzuieşti s-o restaurezi, iar în celălalt talger, trei pui de ţăran anonimi, şi să descoperi că regele, tronul, sceptrul

și cele cincisprezece secole de monarhie trag mai puțin la cîntar decît cele trei făpturi nevinovate! Și toate astea să nu însemne nimic? Cum, cel ce a săvîrșit asemenea isprăvi să rămînă mai departe un tigru și să fie hăituit ca o fiară sălbatică? Nu, nu și nu! Omul care a răspîndit lumina unei fapte dumnezeiești în genunea războaielor civile nu putea fi un monstru! Purtătorul de spadă se preschimbase într-un purtător de lumină. Diabolicul Satan luase din nou chipul cerescului Lucifer. Lantenac își răscumpărase toate cruzimile prin jertfa sa; pierzîndu-se trupește, se izbăvise moralicește; sufletul lui era iar neprihănit; semnase propria sa grațiere. Să nu aibă oamenii dreptul de a se absolvi singuri de păcate? De aici înainte era vrednic de tot respectul.

Lantenac înfăptuise un lucru extraordinar. Venise acum rîndul lui Gauvain.

Gauvain era dator să-i dea replica.

Lupta dintre pasiunile nobile și pasiunile dăunătoare în momentul acela făcea să bîntuie haosul în întreaga lume; ridicîndu-se deasupra haosului, Lantenac reușise să smulgă din haos umanitatea; era acum rîndul lui Gauvain să smulgă familia.

Ce avea de gînd să facă?

Gauvain voia cumva să înșele încrederea lui Dumnezeu?

Nu. Și murmura în sinea lui: — Trebuie salvat Lantenac.

Foarte bine, atunci. Fă cum vrei, slujește interesele englezilor. Dezertează. Treci de partea dușmanilor. Scapă-l pe Lantenac și trădează Franța.

Se înfiora.

Răspunsul pe care l-ai găsit nu este totuși cel adevărat, o gînditorule! și Gauvain întrezărea în întuneric zîmbetul sinistru al sfinxului.

Sitația în care afla era ca o cumplită răspîntie unde adevărurile în luptă se întîlneau pentru a se măsura între ele și unde cele trei supreme idealuri ale omului — umanitatea, familia patria — se priveau neclintit ochi în ochi.

Fiecare dintre ele lua la rîndul său cuvîntul și fiecare pe rînd spunea adevărul. Cum să aleagă? Fiecare părea să fi descoperit cumpăna dintre înțelepciune și dreptate,

îndemnîndu-l: Fă așa. Oare așa trebuia într-adevăr să procedeze? Da. Nu. Raționamentul îi spunea un lucru; sentimentul îi spunea cu totul altceva; cele două îndemnuri se băteau cap în cap. Raționamentul nu este altceva decît oglinda rațiunii; sentimentul e adesea conștiința; unul izvorăște dinlăuntrul omului, celălalt de mai sus.

Din cauza aceasta sentimentul e mai puțin lucid și în același timp mai puternic.

Și totuși ce forță sălășluiește în inflexibila rațiune!

Gauvain șovăia.

Chinuitoare nedumeriri.

Două abisuri se căscau în fața lui Gauvain. Să-l lase pe marchiz să piară? Ori să-l salveze? Trebuia să se azvîrle într-unul din ele.

Care dintre aceste două abisuri era datoria?

III

Gluga comandantului

Într-adevăr, era vorba de datorie.

Datoria se înălța sinistră în fața lui Cimourdain și copleșitoare în fața lui Gauvain.

Simplă în fața unuia; multiplă, diversă, întortocheată, în fața celuilalt.

Bătu miezul nopții, apoi ora unu.

Încetul cu încetul, Gauvain se apropiase fără să-și dea seama de gura spărturii.

Focul răspîndea cînd și cînd o lumină pîcloasă și se stingea.

Văpaia se răsfrîngea din plin în partea cealaltă a fortăreței, asupra tăpșanului care ieșea la iveală în răstimpuri pentru a se cufunda iar în noapte atunci cînd flăcările erau perdeluite de fum. Inviorată de zvîcniri bruște întretăiate de întunecări năprasnice, vîlvoarea schimba proporțiile lucrurilor dînd sentinelor din tabără înfățișarea unor larve. Cufundat în gîndurile sale, Gauvain privea absent învăluirile fumului de către flăcări și ale

flăcărilor de către fum. Lumina aceea ce se ivea şi pierea rînd pe rînd din fața ochilor săi avea nu ştiu ce asemănare cu adevărul ce se ivea şi pierea, rînd pe rînd, în cugetul său.

Deodată, între două învălătuciri de fum, luîndu-şi zborul din jariştea ce sta să se stingă, o flăcăruie lumină puternic capătul cel mai înalt al tăpşanului dînd în vileag imaginea purpurie a unei căruțe. Gauvain îşi ațînti privirea asupra ei ; era înconjurată de nişte călăreți care păreau să fie jandarmi după pălării. Avu impresia că e aceaşi căruță pe care o văzuse în zare cu ocheanul lui Guéchamp, cu cîteva ore mai înainte, la asfințitul soarelui. Nişte oameni urcați în căruță păreau că se pregătesc s-o descarce. Ceea ce se căzneau să dea jos părea să atîrne greu, lăsînd să se audă cînd şi cînd un zăngănit de fiare : nu-şi dădea seama ce anume putea să fie ; semăna cumva cu o schelă ; doi dintre oameni coborîră şi puseră jos pe pămînt o ladă în care, judecînd după formă, trebuia să fie un obiect triunghiular. Flăcăruia se stinse şi totul se cufundă iar în beznă ; privind în gol, Gauvain continuă să se gîndească la ceea ce se afla acolo ascuns în întuneric.

Fuseseră aprinse nişte felinare, oamenii forfoteau pe tăpşan, dar mogîldețele ce se foiau în noapte se zăreau ca prin ceață şi, de altminteri, Gauvain care stătea mai jos, de partea cealaltă a rîpei, nu putea să vadă decît ceea ce se petrecea la marginea tăpşanului.

Se auzeau glasuri, dar nu se puteau desluşi cuvintele. Cînd şi şi cînd răsunau nişte bocănituri ca în lemn. Şi un scrîşnet metalic, ca şi cînd cineva ar fi ascuțit o coasă.

Băteau orele două din noapte.

Agale, ca un om care mai curînd ar face doi paşi înainte şi trei înapoi, Gauvain se îndreptă spre spărtură. Văzîndu-l că se apropie şi recunoscînd în negura nopții pelerina comandantului şi gluga lui galonată, sentinela prezentă arma. Gauvain pătrunse în sala de la parter transformată în corp de gardă. Un felinar spînzura de boltă, răspîndind în jur doar atîta lumină cît trebuia ca să nu calce peste oamenii din gardă ce stăteau lungiți pe paiele aşternute pe jos, cei mai mulți dormind.

Se culcaseră acolo, în sala în care cu cîteva ceasuri mai înainte luptaseră. Mitraliile, risipite ca niște grăunţi de fier şi de plumb pe podeaua care nu fusese măturată cum trebuie, îi cam stinghereau la dormit, dar erau obosiţi şi trebuiau să se odihnească. Acolo, în sala aceea, se dezlănţuise urgia; acolo începuse atacul; acolo oamenii răcniseră, scrîşniseră din dinţi, loviseră, uciseseră, îşi dăduseră sfîrşitul; mulţi dintre ai lor se prăbuşiseră morţi pe lespezile pe care se culcaseră acum, toropiţi; paiele pe care se întinseseră să doarmă sorbeau sîngele camarazilor lor; acum totul se sfîrşise, sîngele fusese stăvilit, săbiile curăţate, morţii erau morţi; ei dormeau liniştiţi. Aşa e războiul. Şi pe urmă, mîine, vor dormi cu toţii acelaşi somn.

În momentul în care Gauvain intră înnăuntru, cîţiva dintre cei ce aţipiseră se ridicară în picioare, printre alţii şi ofiţerul ce avea comanda postului. Gauvain îi arătă uşa celulei:

— Deschide, îi spuse el.

Zăvoarele fură trase şi uşa se deschise.

Gauvain intră în celulă.

Uşa se închise în urma lui.

I

Străbunul

O lampă era aşezată jos, pe lespezile criptei, lîngă răsuflătoarea pătrată a ocniţei.

Pe lespezi se mai zărea un urcior plin cu apă, pîinea cazonă şi aşternutul de paie. Celula era săpată în piatră, şi deţinutul căruia i-ar fi trecut prin cap să dea foc paielor s-ar fi ostenit în zadar ; închisoarea nu putea fi cu nici un chip incendiată, în schimb deţinutul cu siguranţă s-ar fi sufocat.

În momentul în care uşa scîrţîi din balamale, marchizul se plimba încolo şi încoace prin celulă ; nevoia inconştientă de a se mişca pe care o au toate fiarele închise în cuşcă.

Auzind scîrţîitul uşii deschise apoi închise din nou, ridică fruntea şi lampa care se afla pe jos între Gauvain şi marchiz lumină din plin chipurile amîndurora.

Se uitară unul la altul cu o asemenea privire încît rămaseră locului pironiţi.

Marchizul izbucni în rîs şi spuse :

— Bun venit, domnul meu. E atîta timp de cînd n-am mai avut norocul să te întîlnesc. Îmi faci o deosebită cinste venind să mă vezi. Îţi mulţumesc. Chiar doream să schimb cîteva cuvinte cu cineva. Începuse să mi se urască. Prietenii dumitale îşi pierd vremea degeaba ; constatarea identităţii, curtea marţială, toate formalităţile astea tărăgănează prea mult. Eu aş fi mult mai expeditiv. Sînt acasă la mine, aici. Fii bun, te rog, şi pofteşte înăuntru. Ei, ce zici de tot ce se întîmplă ? E ceva cu totul neobişnuit, nu-i aşa ? A fost o dată un rege şi o regină ; regele

era regele ; regina era Franța. Regelui i s-a tăiat capul iar regina a fost măritată cu Robespierre ; domniile lor au avut o fată care se numește Ghilotina și pe care pare-mi-se voi avea ocazia s-o cunosc mîine dimineață. Voi fi încîntat. Așa cum sînt că te văd. Pentru asta ai venit? Ai avansat? Nu cumva dumneata ești călăul? Dacă e numai o vizită de prietenie mă simt mișcat. Domnule viconte, poate că nu mai știi ce înseamnă un gentilom. Ei bine, iată unul în fața dumitale. Privește-l. E într-adevăr curios ; un ins care crede în Dumnezeu, crede în tradiție, crede în familie, crede în strămoși, crede la fel ca și tatăl său în fidelitate, în lealitate, în datoria sa față de monarh, în cinstirea legilor străbune, a virtuții, a dreptății ; un ins care cu dragă inimă ar porunci să fii împușcat. Fii bun, te rog, și ia loc. Pe lespezi, ce-i drept, fiindcă nu există nici un fotoliu în salonul acesta ; dar cine trăiește în noroi poate foarte bine să se așeze pe jos. N-am spus-o ca să te jignesc, fiindcă ceea ce noi numim noroi, dumneavoastră numiți națiune. Cred că n-ai să-mi ceri acum să sting Libertate, Egalitate, Fraternitate? Asta e una din încăperile fostei mele case ; odinioară seniorii îi închideau aici pe mojici ; acum mojicii îi închid pe seniori. Și nerozii astea se cheamă revoluție. Pe cît se pare peste treizeci și șase de ore o să mi se taie capul. N-am nimic împotrivă. Puteau fi însă atît de politicoși ca să-mi trimită tabachera care a rămas sus, în camera cu oglinzi, unde te-ai jucat în copilărie și unde te-am săltat pe genunchi. Domnule, aș vrea să-ți aduc la cunoștință un lucru și anume, că te numești Gauvain și că, ceea ce pare destul de ciudat, în vinele dumitale curge sînge nobil, zău, același sînge care curge și în vinele mele și care dacă din mine face un om de onoare, din dumneata a făcut un netrebnic. Asta e deosebirea dintre noi. Ai să-mi spui că nu e vina dumitale. Nici a mea. Bineînțeles, poți fi un răufăcător fără să știi. Depinde de atmosfera pe care o respiri ; într-o vreme ca a noastră nu ești răspunzător de ceea ce faci, revoluția e vicleană cu toată lumea ; și toți marii voștri criminali sînt în realitate niște mari naivi. Ce nătăfleți! Începînd cu dumneata. Dă-mi voie să te admir. Da, admir un băiat ca dumneata care, fiind de neam mare, cu o situație bună în stat, avînd un sînge nobil pe

care ar putea să-l verse pentru o cauză măreață, viconte de Tour-Gauvain, prinț de Bretania, putînd fi duce de drept și pair al Franței cu titlu de moștenitor, fiind așadar ceea ce este, se mulțumește să fie ceea ce ești, așa încît în ochii dușmanilor trece drept un ticălos, iar în cei ai prietenilor drept un imbecil. Și fiindcă veni vorba, transmite-i te rog omagiile mele domnului abate Cimourdain.

Marchizul vorbea degajat, liniștit, fără să apese pe vreun cuvînt, cu tonul unui om de lume, cu o privire limpede și calmă, cu mîinile în buzunarele vestei. Se opri o clipă, respiră adînc și continuă :

— Nu vreau să-ți ascund c-am făcut tot ce mi-a stat în putință ca să te ucid. Așa cum mă vezi, de trei ori eu însumi, cu mîna mea, am îndreptat tunul asupra dumitale. Gest cît se poate de nepoliticos, recunosc ; ar însemna să dăm însă crezare unei păreri greșite, închipuindu-ne că în război inamicul n-ar avea altă grijă decît să ne fie pe plac. Fiindcă sîntem în război, stimate nepoate. Totul e trecut prin foc și sabie. Orice s-ar spune, totuși e adevărat că regele a fost omorît. Minunat secol.

Făcu din nou o pauză după care urmă :

— Cînd te gîndești că nimic din toate astea nu s-ar fi petrecut dacă Voltaire ar fi fost spînzurat și Rousseau condamnat la galere ! Ah, oamenii inteligenți, ce calamitate ! La urma urmei ce-ai să-i reproșezi monarhiei ? E adevărat că abatele Pucelle era trimis la urma lui la mînăstirea Corbigny, îngăduindu-i-se să-și aleagă singur vehiculul și lăsîndu-i-se tot răgazul de care socotea că ar avea nevoie ca să se întoarcă la mînăstire, iar cît privește pe onorabilul domn Titon, care fusese, cu voia dumitale, un desfrînat fără pereche și care se ducea la femei înainte de a se duce să vadă minunile diaconului Pâris, era strămutat din castelul Vincennes în castelul Ham din Picardie, care e, recunosc, un loc destul de neplăcut. Iată pricinile de supărare ; mi-aduc aminte ; am protestat și eu la vremea mea ; am fost tot atît de stupid ca și dumneata.

Marchizul își pipăi buzunarul ca și cum și-ar fi căutat tabachera și continuă :

— Dar nu atît de rău. Vorbeam doar așa ca să ne aflăm în treabă. Mai era apoi opoziția manifestată pe calea relamațiilor și anchetelor, pe urmă au venit domnii fi-

lozofi, scrierile lor au fost arse în loc să fie arşi autorii, s-au amestecat apoi şi intrigile de la curte; au răsărit tot felul de zevzeci, Turgot, Quesnay, Malesherbes, fiziocraţii, etcetera şi a început tămbălăul. Totul a fost pus la cale de nişte scriitoraşi şi de nişte versificatori de duzină. Enciclopedia! Diderot! d'Alembert! Nişte neisprăviţi de condeieri! Cînd te gîndeşti că un om de neam, ca regele Prusiei, a putut să cadă în cursă! Eu i-aş fi suprimat pe toţi mîzgălitorii de hîrtie. Noi ăştilalţi ştiam să facem dreptate. Se mai văd încă şi acum aici, în perete, urmele roţilor pe care erau traşi condamnaţii. Cu noi nu era de glumit. Nu, nu, n-avem nevoie de scribi! Atîta timp cît vor exista indivizi ca Arouet, vor fi şi inşi de teapa lui Marat. Atîta timp cît vor exista scriptomani care zgîrie hîrtia, vor fi şi netrebnici care să ucidă; atîta timp cît va exista cerneală, va fi şi răutate pe lume; atîta timp cît laba omului va ţine pana de gîscă, neroziile frivole vor da naştere neroziilor sîngeroase. Cărţile sînt cele ce zămislesc crimele. Cuvîntul himeră are două înţelesuri diferite, înseamnă nălucire şi înseamnă în acelaşi timp şi monstru. Cum se poate îmbăta lumea cu asemenea bazaconii! Ce ne tot împuiaţi urechile cu drepturile voastre? Drepturile omului! Drepturile poporului! Ce noţiuni găunoase şi ce stupide, ce fanteziste şi lipsite de sens! Eu cînd spun: Havoise, sora lui Conan al II-lea, i-a adus zestre comitatul Bretaniei lui Hoel, conte de Nantes şi de Cornouailles, care a lăsat tronul lui Alain Fergant, unchiul Berthei, care s-a căsătorit cu Alain cel Negru, stăpînul domeniului Roche-sur-Yon şi a avut cu el un copil, pe Conan cel Mic, bunicul lui Guy sau Gauvain de Thouars, strămoşul nostru, spun un lucru lămurit şi afirm un drept. Dar ce înţeleg pramatiile astea ale voastre, haimanalele, secăturile, prin drepturile lor? Blasfemia şi regicidul. Ce poate fi mai odios? Ah, mocofanii! Îmi pare rău pentru dumneata, domnule; dar te tragi din această nobilă stirpe bretonă; Gauvain de Thouars a fost străbunul meu şi al dumitale; şi tot printre strămoşii noştri se numără şi marele duce de Montbazon, pair al Franţei, onorat cu colierul mai multor ordine, care a atacat marginile oraşului Tours şi a fost rănit în bătălia de la Arques, şi care a murit ca staroste

al vînătorilor regale în conacul lui de la Couzières din Touraine, la vîrsta de optzeci și șase de ani. Aș putea să-ți mai pomenesc de ducele de Laudunois, fiul doamnei de la Garnache, de Claude de Lorraine, duce de Chevreuse și de Henri de Lenoncourt, și de Françoise de Laval-Boisdauphin. Dar la ce bun? Domnul are cinstea de a fi un zevzec și ține cu tot dinadinsul să fie egal cu grăjdarul său. Să știi un lucru, eram un om destul de vîrstnic atunci cînd dumneata abia umblai pe picioare. Te-am șters la nas cînd erai un mucos și aș putea să te șterg și acum. Crescînd, ai găsit de cuviință să te micșorezi. De cînd nu ne-am văzut fiecare dintre noi am mers pe o altă cale, eu pe calea cinstei, dumneata pe cea opusă. Ah, nu știu cum au să se sfîrșească toate astea, dar preacinstiții dumitale prieteni sînt niște nemernici fără pereche. A, da, e frumos, nici vorbă, sînt gata să recunosc, s-au făcut progrese uimitoare, bunăoară s-a desființat în armată pedeapsa cu stacana cu apă pe care soldații bețivi erau obligați s-o bea trei zile în șir; avem prețurile maximale, Convențiunea, îl avem pe episcopul Gobel, pe domnul Chaumette și pe domnul Hébert, și se distruge în masă tot trecutul, începînd cu Bastilia și sfîrșind cu calendarul. Sfinții sînt înlocuiți cu legume. Prea bine, domnilor cetățeni, n-aveți decît să fiți stăpîni, domniți, lăfăiți-vă, faceți-vă de cap, nu vă sfiiți. Toate astea nu vor putea împiedica totuși religia să rămînă religie, regalitatea să reprezinte cincisprezece secole din istoria noastră, străvechea nobilime franceză, chiar decapitată, să fie mai presus decît domniile voastre. Cît privește chichițele pe care le căutați dreptului istoric al dinastiilor regale, singurul lucru pe care-l putem face e să ridicăm din umeri. Chilperic, în fond, nu era decît un simplu călugăr, anume Daniel; Rainfroy a fost cel care l-a inventat pe Chilperic ca să-i facă sînge rău lui Carol Martel; știm toate astea la fel de bine ca și dumneavoastră. Nu asta e important. Important este să fim un regat puternic, să fim Franța de odinioară, să fim acea țară atît de minunat orînduită, în care mai presus de orice se află persoana sacră a monarhilor, stăpînii absoluți ai statului, pe urmă vin prinții, pe urmă înalții dregători ai coroanei, pentru armatele de uscat și cele

de pe mare, pentru artilerie, pentru conducerea și administrarea finanțelor. După aceea vine justiția supremă și cea subalternă, urmată de administrația veniturilor și a dărilor către stat, în fine poliția regatului cu cele trei trepte ale ei. O orînduire cît se poate de nobilă și de frumoasă și pe care ați distrus-o. Ați distrus provinciile, ca niște ignoranți și niște capete seci ce sînteți, fără să aveți habar de ceea ce însemnau provinciile pentru noi. Geniul Franței însumează geniul întregului continent, și fiecare dintre provinciile Franței întruchipa o virtute europeană; lealitatea Germaniei sălășluia în Picardia, mărinimia Suediei în Champagne, iscusința Olandei în Burgundia, hărnicia Poloniei în Languedoc, seriozitatea Spaniei în Gasconia, înțelepciunea Italiei în Provence, subtilitatea Greciei în Normandia, fidelitatea Elveției în Dauphiné. Habar n-aveați de nimic din toate astea; ați sfărîmat, ați distrus, ați năruit, ați spulberat, v-ați purtat ca niște brute mărginite, fără să vă pese de nimic, va să zică nu mai vreți să aveți nobili! Foarte bine, n-o să mai aveți. Le puteți pune cruce. N-o să mai aveți paladini, n-o să mai aveți. Rămas bun măreției de odinioară! Găsiți-mi acum un d'Assas[1], dacă puteți! Vă păziți pielea cu toții. S-au dus pe veci cavalerii de la Fontenoy care salutau înainte de a ucide, s-au dus pe veci combatanții cu ciorapi de mătase de la asediul orașului Lerida; s-au dus pe veci falnicele zile de bătălie în care panașurile săgetau aerul ca niște meteori; sînteți un popor sfîrșit; veți suferi silnicia cotropirii străine; dacă Alaric al II-lea ar veni din nou, n-ar mai fi Clovis să-i iasă în cale; dacă Abderam ar veni din nou, n-ar mai fi Carol Martel să-i iasă în cale; dacă saxonii ar veni din nou, n-ar mai fi Pepin să le iasă în cale; nu veți mai avea parte de victorii ca acelea de la Agnadel, Rocroy, Lens, Staffarde, Neervinde, Steinkerque, la Marsaille, Raucoux, Lawfeld, Mahon; nu veți mai avea o bătălie ca la Marignan cu Francisc I; nu veți mai avea o bătălie ca la Bouvines cu Philippe-Auguste, luîndu-i

[1] Assas, Chevalier Nicolas d' (1733-1760), ofițer francez, faimos datorită eroismului său. A pierit în lupta de la Clostercamp, după ce a dat alarma strigînd: „Trageți, iată dușmanii".

prizonieri cu o mînă pe Renaud, conte de Boulogne, cu cealaltă pe Ferrand, conte de Flandra. Veți mai avea un Azincourt, dar nu și un senior de Bacqueville, falnicul portdrapel care să întîmpine moartea înfășurat în flamura lui! N-aveți decît! Faceți cum știți! Fiți oamenii noi! Micșorați-vă!

Marchizul tăcu o clipă, după care spuse:

— Dar lăsați-ne pe noi să rămînem mari. Ucideți regii, ucideți nobilii, ucideți preoții, culcați la pămînt, dărîmați, măcelăriți, călcați totul în picioare; puneți sub călcîiul cizmelor voastre preceptele strămoșești, călcați în picioare tronul, sfărîmați altarele, striviți-l pe Dumnezeu, dansați peste vestigiilor lor! Treaba voastră. Sînteți niște trădători și niște mișei, incapabili de devotament și de sacrificiu. Și cu asta, basta. Dă ordin acum să fiu ghilotinat, domnule viconte. Am cinstea să fiu sluga dumitale plecată.

Adăugînd:

— Ți-am spus adevărul în față. Ce-are a face? Și-așa sînt un om mort.

— Ești liber, rosti Gauvain.

Și apropiindu-se de marchiz, Gauvain își scoase pelerina de comandant ,i-o puse pe umeri și-i trase gluga peste ochi. Aveau amîndoi aceeași statură.

— Stai, ce faci? se miră marchizul.

— Locotenente, deschide! spuse Gauvain ridicînd glasul.

Ușa se deschise.

Gauvain strigă din nou:

— Ai grijă și închide ușa după mine.

Și-l împinse afară pe marchizul năucit.

Sala de jos, transformată în corp de gardă, era luminată așa cum am spus de un felinar de corn în zarea căruia totul se vedea ca prin ceață, mai mult îngroșînd întunericul decît risipindu-l. La lumina aceea chioară, soldații care nu apucaseră încă să adoarmă văzură mergînd printre ei și îndreptîndu-se spre ieșire un om înalt de stat, îmbrăcat cu pelerina și cu gluga tivită cu galon a comandantului; luară poziție de drepți și omul trecu mai departe.

Marchizul străbătu cu pași măsurați corpul de gardă, pe urmă spărtura, nu fără a se izbi de cîteva ori cu capul de boltă, și ieși.

Luîndu-l drept Gauvain, sentinela îi prezentă arma.

Cînd se văzu în fine afară, avînd la picioare iarba cîmpului, la două sute de pași codrul, și în fața lui imensitatea, noaptea, libertatea, viața, se opri locului un moment, ca un om care, luat pe nepregătite, s-a lăsat mînat fără să se împotrivească folosindu-se de o ușă deschisă, și care încearcă să-și dea seama acum dacă a făcut bine ori rău și pregetă să meargă mai departe, dînd ascultare unui ultim gînd. După cîteva clipe de atentă chibzuință, ridicînd mîna dreaptă, trosni degetul mijlociu de policar și spuse :

— Asta e !

Și plecă.

Ușa celulei se închise la loc. Înăuntru se afla Gauvain.

II

Curtea marțială

Pe vremea aceea activitatea curților marțiale era discreționară. Dumas prezentase Adunării legislative un proiect sumar de legislație militară, prelucrat mai apoi de Talot la consiliul celor Cinci-Sute, dar regulamentul tribunalelor militare, în forma sa definitivă, n-a fost redactat decît în timpul imperiului. În paranteză fie spus, de atunci datează obligația impusă tribunalelor militare de a strînge voturile începînd cu gradele inferioare. În timpul revoluției nu exista un asemenea regulament.

În 1793, președintele unui tribunal militar deținea aproape întreaga autoritate a tribunalului ; el alegea membrii, stabilea ierarhia gradelor, reglementa modul de votare ; el era stăpînul și în același timp judecătorul.

Cimourdain hotărîse ca pretoriul curții marțiale să fie însăși sala de la parter în care fusese construit retranșamentul și în care se afla acum corpul de gardă.

Ținea să scurteze atît drumul de la închisoare la tribunal cît și cel de la tribunal la eșafod.

La ora prînzului, în conformitate cu dispozițiile lui, curtea ținea ședință în cadrul următor : trei scaune de paie, o masă de brad, două lumînări aprinse, un taburet în fața mesei.

Scaunele erau pentru judecători, iar taburetul pentru acuzat. La cele două capete ale mesei fuseseră așezate alte două taburete, unul pentru comisarul-adjunct, care era un furier, celălalt pentru grefier, care era un caporal.

Pe masă se aflau un baton de ceară roșie, sigiliul de aramă al Republicii, două călimări, dosare de hîrtie albă și două afișe tipărite, larg desfășurate, unul cuprinzînd scoaterea lui Lantenac de sub scutul legii, celălalt decretul Convențiunii.

În spatele scaunului din mijloc era un mănunchi de drapele tricolore ; pe vremurile acelea de riguroasă simplitate, un decor era numaidecît așezat și nu trebuia decît foarte puțin timp pentru a preschimba un corp de gardă într-o sală de judecată.

Scaunul din mijloc, destinat președintelui, era așezat cu fața spre ușa celulei.

Publicul era alcătuit din soldați.

Doi jandarmi păzeau banca acuzaților.

Cimourdain ședea pe scaunul din mijloc, avînd la dreapta sa pe căpitanul Guéchamp, primul judecător, iar la stînga pe sergentul Radoub, al doilea judecător.

Purta pe cap pălăria cu panaș tricolor, la șold sabia și cele două pistoale vîrîte în centiron. Cicatricea de un roșu aprins ce-i brăzda obrazul îi dădea o înfățișare și mai aprigă.

Radoub, pînă la urmă, se lăsase bandajat. Era legat la cap cu o năframă pe care se întindea încetul cu încetul o pată de sînge.

La ora prînzului, ședința încă nu fusese deschisă, o ștafetă, al cărei cal se auzea bătînd din copită afară, aștepta în picioare lîngă masa tribunalului. Cimourdain scria ceva. Iată ce anume :

„Cetățeni membri ai Comitetului salvării publice.

Lantenac a fost prins. Mîine va fi executat.“

Puse data, semnă, împături depeșa, o sigilă și o înmînă ștafetei care plecă imediat.

Terminînd de scris, Cimourdain rosti cu glas tare :

— Deschideți celula.

Cei doi jandarmi traseră zăvoarele, deschiseră ușa și intrară în celulă.

Cimourdain ridică fruntea, încrucișă brațele, privind spre ușă și strigă :

— Aduce-ți prizonierul.

Un om se ivi între cei doi jandarmi, sub bolta ușii deschise.

Era Gauvain.

Cimourdain tresări.

— Gauvain ! exclamă el.

După care adăugă :

— Am cerut să fie adus prizonierul.

— Eu sînt, spuse Gauvain.

— Tu ?

— Eu.

— Și Lantenac ?

— E liber.

— Liber ?

— Da.

— Evadat ?

— Evadat.

Cimourdain bolborosi cu un tremur în glas :

— Într-adevăr, castelul e al lui, cunoaște toate ieșirile, ocnița probabil are vreo deschizătură care răspunde în afară, ar fi trebuit să mă gîndesc la asta, a găsit desigur un mijloc să fugă, fără să aibă nevoie de ajutorul nimănui.

— A fost ajutat, spuse Gauvain.

— Să evadeze ?

— Să evadeze.

— Cine l-a ajutat ?

— Eu.

— Tu !

— Eu.

— Aiurezi !

— Am intrat în celulă, eram singur cu prizonierul, mi-am scos pelerina, i-am pus-o pe spate, i-am tras gluga peste față, apoi a ieșit în locul meu, iar eu am rămas în locul lui. Iată-mă.

— Nu se poate să fi făcut așa ceva !

— Ba am făcut-o.

— E imposibil.

— E adevărat.

— Aduceți-l pe Lantenac !

— Nu mai e aici. Soldații, văzîndu-l îmbrăcat cu pelerina comandantului, au crezut că sînt eu și l-au lăsat să treacă. Era încă întuneric.

— Ești nebun.

— Am spus adevărul.

Urmă o pauză. Cimourdain îngînă :

— Știi ce meriți...

— Moartea, spuse Gauvain.

Cimourdain era palid ca un cap retezat. Încremenise ca lovit de trăsnet. Părea că nici nu mai respiră. O picătură mare de sudoare i se ivi pe frunte.

Își întări glasul și spuse :

— Jandarmi, lăsați-l pe acuzat să șadă.

Gauvain se așeză pe taburet.

Cimourdain continuă :

— Jandarmi, trageți săbiile.

Era formula uzuală în cazurile în care se cerea pedeapsa capitală pentru acuzat.

Jandarmii traseră săbiile din teacă.

Glasul lui Cimourdain își recăpătase tonul obișnuit.

— Acuzat, spuse el, ridică-te.

Nu-i mai spunea pe nume lui Gauvain.

III

Voturile

Gauvain se ridică în picioare.

— Cum te numești ? întrebă Cimourdain.

Acuzatul răspunse :

— Gauvain.

Cimourdain continuă interogatoriul.

— Cine ești ?

— Sînt comandantul armatei expediționare din Côtes-du-Nord.

— Ești rudă apropiată sau prin alianță cu evadatul ?

— Sînt nepotul său.

— Cunoști decretul Convențiunii ?

— Se află pe masa dumneavoastră, așa cum a fost afișat.

— Ce ai de spus în privința acestui decret ?

— Că l-am contrasemnat, că am dat ordin să fie executat și că eu am pus să fie tipărit afișul acesta, în josul căruia se află numele meu.

— Alege-ți un apărător.

— Mă apăr singur.

— Ai cuvîntul.

Cimourdain avea din nou o figură nepăsătoare. Dar nepăsarea lui semăna mai curînd cu liniștea unei stînci decît cu stăpînirea de sine a unui om.

Gauvain rămase cîteva clipe tăcut, ca și cum ar fi căutat să-și adune gîndurile.

Cimourdain îl întrebă din nou :

— Ce ai de spus în apărarea dumitale ?

Gauvain ridică încet capul fără să privească pe nimeni și răspunse :

— Iată : un lucru m-a împiedicat să-l văd pe celălalt ; o faptă bună, văzută prea de aproape, mi-a ascuns o sută de fapte nelegiuite ; un bătrîn, pe de o parte, pe de altă parte niște copii s-au așezat între mine și datorie. Am uitat satele pîrjolite, ogoarele pustiite, prizonierii măcelăriți, rănitii uciși, femeile împușcate, am uitat că Franța a fost vîndută Angliei ; am pus în libertate pe uciașul patriei. Sînt vinovat. Spunînd acestea, s-ar părea că vorbesc împotriva mea însămi ; e o eroare. Vorbesc spre binele meu. Cînd un vinovat își recunoaște greșeala, salvează singurul lucru care merită să fie salvat, onoarea.

— E tot ce ai de spus în apărarea dumitale ? întrebă din nou Cimourdain.

— Țin să adaug că fiind comandant, eram dator să dau un exemplu și că dumneavoastră, fiind judecători, sînteți datori s-o faceți la rîndul dumneavoastră.

— Ce exemplu ai vrea să dăm ?

— Moartea mea.

— Crezi că e îndreptățită ?

— Și necesară.

— Stai jos.

Furierul care era comisar-adjunct se ridică și dădu citire mai întîi ordonanței, prin care fostul marchiz de Lantenac era scos de sub scutul legii, pe urmă, decretului Convențiunii, ce legifera condamnarea la pedeapsa capitală a tuturor celor care ar fi înlesnit evadarea rebelului capturat. Încheie cu rîndurile tipărite în partea de jos a afișului, prin care era interzis cu desăvîrșire „sub pedeapsa cu moartea“ să se dea „sprijin și ajutor“ susnumitului rebel și care erau semnate : *comandantul armatei expediționare*, GAUVAIN.

Terminînd de citit, comisarul-adjunct se așeză la loc.

Cimourdain încrucișă brațele și spuse :

— Acuzat, ia aminte. Voi cei de față ascultați, priviți și păstrați liniștea. Aveți în fața voastră legea. Vom trece la vot. Sentința va fi pronunțată cu majoritate simplă. Fiecare judecător își va rosti părerea, la rîndul său, cu glas tare, în prezența acuzatului, deoarece justiția nu are nimic de ascuns.

Apoi continuă :

— Primul judecător are cuvîntul. Vorbește căpitane Guéchamp.

Căpitanul Guéchamp nu părea să-l vadă nici pe Cimourdain, nici pe Gauvain. Pleoapele lăsate îi ascundeau ochii ațintiți asupra decretului, privindu-l ca și cum ar fi privit în adîncul unei prăpăstii.

— Legea e categorică, rosti el. Un judecător este ceva mai mult și în același timp mai puțin decît un om ; mai puțin decît un om fiindcă n-are inimă ; mai mult decît un om, fiindcă ține în mînă spada. În anul 414 de la întemeierea Romei, Manlius l-a condamnat la moarte pe fiul său pentru crima de a fi cîștigat o victorie fără încuviințarea sa. Încălcarea disciplinei trebuia ispășită. De astă dată e vorba de o încălcare a legii ; și legea e mai

presus decît disciplina. Din pricina unei fapte săvîrșite sub imboldul milei, patria se află acum din nou în primejdie. Mila poate lua uneori proporțiile unei crime. Comandantul Gauvain l-a ajutat să evadeze pe rebelul Lantenac. Gauvain este vinovat. Votez moartea.

— Scrie, grefier, spuse Cimourdain.

Și grefierul scrise : „Căpitanul Guéchamp : moartea".

Gauvain ridică glasul :

— Guéchamp, spuse el, ai votat cum trebuia și-ți mulțumesc.

Cimourdain rosti :

— Al doilea judecător are cuvîntul. Vorbește, sergent Radoub.

Radoub se ridică și întorcîndu-se către Gauvain îl salută ostășește pe acuzat. Apoi răbufni :

— Dacă-i așa, atunci tăiați-mi mie capul, fiindcă pe cuvîntul meu de cinste și pe tot ce am mai sfînt, să fiu al dracului dacă vă mint, aș fi vrut să fac ce-a făcut mai întîi bătrînul și după aia ce-a făcut comandantul nostru. Cînd l-am văzut pe moșneagul ăla de optzeci de ani aruncîndu-se în foc să scape ăi trei năpîrstoci, am zis : Moșulică, ești un om de ispravă ! Și acum cînd aflu că dumnealui, căpitanul nostru, l-a scăpat pe bătrîn de sărăcia aia de ghilotină, să mă ia naiba dacă nu zic : Căpitane, ar trebui să fii general, fiindcă ești un om adevărat și, fir-ar să fie, ți-aș da crucea Sfîntului-Ludovic, dacă ar mai fi cruci, dacă ar mai fi sfinți și dacă ar mai fi ludovici ! Ei, asta-i bună, că doar nu ne-om fi prostit tocmai acum ? Dac-am cîștigat bătălia de la Jemmapes, bătălia de la Valmy, bătălia de la Fleurus și bătălia de la Wattignies pentru ca să ajungem aici, e mai bine s-o spuneți lămurit. Cum așa ? Iată-l aici pe comandantul Gauvain, care de patru luni de zile îi zvîntă-n bătaie pe gogomanii ăia de regaliști și scapă republica de năpastă, croind cu sabia în jur ; cînd aveți, zic, un om ca Gauvain, în stare să facă o ispravă ca aia de la Dol, pe care numai o minte foc de isteață putea s-o facă, dumneavoastră vreți să vă descotorosiți de el ! Și-n loc să-l faceți general, v-a cășunat să-i tăiați gîtul. Păi, să nu-ți vină să te-arunci cu capul înainte peste parapetul de la Pont-Neuf ? Iar dumitale, cetățene Gauvain, dacă în loc

să-mi fi comandant ai fi fost un căprar de-al meu, mi-aş fi îngăduit să-ţi spun că ai scos din gură nişte prostii cît dumneata de mari adineauri. Bătrînul a făcut bine că i-a scăpat pe copii, dumneata ai făcut bine că l-ai scăpat pe bătrîn, şi dacă oamenii trebuie ghilotinaţi fiindcă au făcut o faptă bună, atunci să mă umfle toţi dracii dacă mai pricep ceva. Dacă aşa merge, înseamnă că tot aşa o s-o ţinem într-una. Nu-i nimic adevărat, din toate astea, nu-i aşa ? Uite, mă ciupesc ca să-mi dau seama dacă sînt, ori nu, treaz. Nu înţeleg. Va să zică bătrînul trebuia să-i lase pe puşti să ardă de vii, iar comandantul trebuia să lase să i se taie capul bătrînului. Dacă vreţi, n-aveţi decît să-mi tăiaţi mie capul. Mai bine aşa. De pildă, să zicem că prichindeii s-ar fi prăpădit, iar batalionul Bonetei-Roşii şi-ar fi terfelit cinstea pe veci. Asta aţi fi vrut ? Atunci foarte bine, să ne mîncăm unii pe alţii. Mă pricep şi eu la politică tot aşa de bine ca şi dumneavoastră, că doar am făcut parte din clubul secţiei Lănciilor. Ei, fir-ar să fie, mi se pare c-am început să ne prostim ! Scurt şi cuprinzător, uite părerea mea. Nu-mi plac lucrurile care te fac, din păcate, să nu mai ştii pe ce lume trăieşti. Pentru ce naiba dăm piept cu moartea mereu ? Pentru ca pînă la urmă căpitanul nostru să fie omorît ! Ei, stai, că nu merge aşa, nenişorule ! Îl vreau pe căpitanul meu ! Îl vreau şi pace, am nevoie de el ! Mi-e şi mai drag azi decît ieri. Auzi colo, să-l trimiteţi la ghilotină, păi, să nu mori de rîs ? Nici să nu vă gîndiţi ! V-am ascultat. Puteţi spune ce vreţi. În primul rînd, nu se poate.

Radoub se aşeză la loc. Rana i se redeschisese. Un fir-icel de sînge se strecura pe sub legătură, din locul unde fusese urechea, i se prelingea pe gît în jos.

Cimourdain se întoarse către Radoub :

— Votezi pentru achitarea acuzatului ?

— Votez, răspunse Radoub, să fie făcut general.

— Te-am întrebat dacă votezi pentru achitare.

— Votez să ajungă cel mai mare om din republică.

— Sergent Radoub, votezi pentru achitarea comandantului Gauvain, da sau nu ?

— Votez să mi se taie capul în locul lui.
— Achitarea, spuse Cimourdain. Scrie, grefier.
Și grefierul scrise : „Sergentul Radoub : achitarea".
Pe urmă spuse :
— Un vot pentru condamnare. Un vot pentru achitare. Voturile sînt egale.
Era rîndul lui Cimourdain să voteze.
Se ridică în picioare. Își scoase pălăria și o puse pe masă.
Nu era nici palid, nici vînăt la față. Avea obrazul pămîntiu.
Dacă toți cei ce se aflau acolo ar fi fost întinși pe jos înfășurați în giulgiuri, tăcerea nu era mai adîncă.
Cimourdain rosti cu o voce gravă, rar și răspicat :
— Acuzat Gauvain, procesul s-a încheiat. În numele republicii, curtea marțială, cu o majoritate de două voturi contra unu....
Se întrerupse și cîteva clipe nu mai spuse nimic ; șovăia cumva în fața morții ? Șovăia în fața vieții ? Toate răsuflările erau gîfîite. Cimourdain continuă :
— ...te condamnă la pedeapsa cu moartea.
Pe chipul său se zugrăveau chinurile unei crîncene victorii. Atunci cînd Iacob în beznă i-a cerut îngerului pe care-l doborîse la pămînt să-l binecuvînteze, avea probabil același zîmbet înfricoșător.
Fu numai o străfulgerare, care se stinse îndată. Cimourdain, al cărui chip înmărmurise din nou, se așeză la loc, își puse pălăria pe cap și adăugă :
— Gauvain, vei fi executat mîine dimineață, la răsăritul soarelui.
Gauvain se sculă în picioare, salută și spuse :
— Mulțumesc tribunalului.
— Luați-l pe condamnat, spuse Cimourdain.
La un semn al lui Cimourdain, ușa celulei se deschise, Gauvain intră înăuntru, ușa se închise la loc. Cei doi jandarmi rămaseră de gardă de o parte și de alta a ei, cu sabia trasă din teacă.
Îl ridicară apoi pe Radoub, care căzuse în nesimțire.

IV

După ce a fost judecător, Cimourdain devine stăpîn

O tabără e ca un viespar. Mai cu seamă în plină revoluție. Ghimpele civic, care există în fiecare soldat, e gata oricînd și fără zăbavă să se facă simțit și nu se sfiește să-l împungă pe comandant după ce-a alungat dușmanul. Viteaza trupă ce cucerise fortăreața Tourgue începuse a zumzăi, bodogănind în fel și chip mai întîi împotriva comandantului Gauvain, cînd se auzi despre evadarea lui Lantenac. În momentul cînd Gauvain fu văzut ieșind din temnița în care toată lumea era convinsă că se afla închis Lantenac, se produse o adevărată comoție electrică și în mai puțin de un minut întreg detașamentul era informat despre cele întîmplate. Un murmur se răspîndi fulgerător în rîndurile micii armate : — Se pregătesc să-l judece pe Gauvain, vorbeau la început unii și alții. Asta numai așa, de ochii lumii. Să mai ai încredere în foști și în popime ! Am avut ocazia să vedem un viconte scăpînd un marchiz de la moarte, acum o să vedem un popă scoțînd basma curată un nobil ! Cînd se află mai apoi despre condamnarea lui Gauvain toată lumea prinse iar să murmure : — Asta-i prea de tot ! Căpitanul nostru, viteazul nostru căpitan, tînărul nostru comandant, un erou ! Și ce dacă-i viconte, cu atît mai frumos din partea lui că e republican ! Cum se poate ! El care a smuls din mîinile dușmanilor Pontorson, Villedieu, Pont-au-Beau ! Învingătorul de la Dol și de la Tourgue ! Numai datorită lui sîntem acum nebiruiți ! El, spada republicii în Vendée ! Omul care de cinci luni ține piept rebelilor și drege ce-au stricat Léchelle și toți ceilalți ! Cum îndrăznește Cimourdain să-l condamne la moarte ? Pentru ce ? Pentru că a lăsat să scape un bătrîn, care a scăpat de la moarte, la rîndul lui, trei copii ! Auzi, un preot să omoare un militar !

Așa murmura tabăra victorioasă și nemulțumită. O mînie întunecată mocnea în jurul lui Cimourdain. Patru mii de oameni împotriva unuia singur, s-ar fi părut că reprezintă o forță ; dar lucrurile nu stăteau așa. Cei pa-

tru mii de oameni erau o gloată, iar Cimourdain era o voință. Se știa că Cimourdain se încrunta pentru cel mai mic lucru și asta era de ajuns pentru a ține armata la respect. În vremurile acelea aspre, era de ajuns ca în spatele unui om să se întrezărească umbra Comitetului salvării publice pentru ca toată lumea să se teamă de el și invectiva să se prefacă în șoaptă, iar șoapta în tăcere. Înainte ca și după ce oamenii începuseră a murmura, soarta lui Gauvain ca și soarta tuturor celorlalți se afla în mîinile lui Cimourdain. Se știa că nu i se poate cere nimic și că nu-și va pleca urechea decît la glasul conștiinței sale, glas supraomenesc pe care numai el îl auzea. Totul depindea de el. Hotărîrea pe care o luase ca judecător marțial numai el putea s-o revoce ca delegat civil. Era singurul în măsură să grațieze. Avea depline puteri ; cu un semn ar fi putut să-l pună în libertate pe Gauvain ; era stăpîn pe viață și pe moarte ; ghilotina se afla sub comanda lui. În acea tragică împrejurare, era omul suprem.

Nu le rămînea altceva de făcut decît să aștepte.

Se lăsă noaptea.

V

Celula

Sala de judecată se transformase iar în corp de gardă ; postul era întărit ca și în ajun ; două sentinele păzeau ușa zăvorîtă a celulei.

Pe la miezul nopții, un om ținînd un felinar în mînă străbătu corpul de gardă, își spuse numele și ceru să i se deschidă ușa celulei. Era Cimourdain.

Intră înăuntru și ușa rămase întredeschisă în urma lui.

Celula era cufundată în beznă și tăcere. Cimourdain făcu un pas în întunecimea dinăuntru, puse felinarul jos și se opri. Se auzea în umbră răsuflarea liniștită a unui

om adormit. Cimourdain ascultă, îngîndurat, freamătul acela pașnic.

Gauvain era culcat în fundul celulei, pe așternutul de paie. Răsuflarea ce se auzea fremătînd era a lui. Dormea adînc.

Cimourdain păși cît putu mai încet, se apropie de Gauvain și rămase locului să-l privească ; o mamă ce-și privește pruncul dormind n-ar fi avut o privire mai duioasă și mai inefabilă. Privirea aceasta era, poate, mai puternică decît el ; Cimourdain își apăsă ochii cu pumnii, așa cum fac uneori copiii, și stătu un timp nemișcat. Pe urmă îngenunche, ridică binișor mîna lui Gauvain și își lipi buzele de ea.

Gauvain făcu o mișcare. Deschise ochii, cu aerul ușor nedumerit al omului trezit brusc din somn. Felinarul abia lumina văgăuna. Îl recunoscu pe Cimourdain.

— Dumneata erai, maestre, spuse el.

Și adăugă :

— Tocmai visam că moartea îmi sărută mîna.

Cimourdain se cutremură așa cum te cutremuri de cîte ori un puhoi de gînduri se abate pe neașteptate asupra ta ; uneori puhoiul este atît de năprasnic și de copleșitor încît ai impresia că e gata să-ți înăbușe sufletul. Nimic din ceea ce se petrecea în adîncul inimii lui Cimourdain nu se arătă pe fața lui. Reuși totuși să îngaime : Gauvain !

Se uitară unul la altul ; Cimourdain cu niște ochi dogoriți de o văpaie ce-i zvînta lacrimile, Gauvain cu zîmbetul său cel mai blînd.

Gauvain se ridică de jos sprijinindu-se într-un cot și spuse :

— Semnul ce-ți brăzdează obrazul e urma loviturii de sabie pe care ai primit-o în locul meu. Nu mai departe decît ieri, erai în toiul bătăliei alături de mine și din cauza mea. Dacă providența nu te-ar fi adus lîngă leagănul meu, ce s-ar fi ales astăzi de mine ? Aș fi orbecăit în întuneric. Dacă am acum noțiunea de datorie, mulțumită dumitale o am. M-am născut legat de mîini și de picioare. Prejudecățile sînt tot atîtea legături, dumneata mi-ai desfăcut feșele și m-ai lăsat să cresc în libertate și din ceea ce nu era decît o mumie ai reușit să faci un co-

pil. În cel ce era sortit să rămînă o stîrpitură, ai sădit o conştiinţă. Fără dumneata aş fi crescut pipernicit. Exist numai prin dumneata. Nu eram decît un senior, ai făcut din mine un cetăţean ; nu eram decît un cetăţean, ai făcut din mine o conştiinţă ; m-ai făcut apt, ca om, pentru viaţa pămîntească şi, ca suflet, pentru viaţa cerească. Mi-ai dăruit cheia adevărului pentru a pătrunde în realitatea omenească, iar pentru a trece dincolo de ea, cheia luminii. Îţi mulţumesc, maestre. Dumneata m-ai creat.

Cimourdain se aşeză jos, pe paie, alături de Gauvain şi spuse :

— Am venit să cinăm împreună.

Gauvain frînse pîinea neagră şi i-o întinse. Cimourdain luă o bucată ; pe urmă Gauvain îi oferi urciorul cu apă.

— Bea tu întîi, îl îmbie Cimourdain.

Gauvain bău şi-i dădu apoi urciorul lui Cimourdain care bău la rîndul său. Gauvain nu luase decît o înghiţitură.

Cimourdain bău cu sorbituri lungi.

În timpul cinei, Gauvain mînca iar Cimourdain se mulţumea doar să bea, semn de pace sufletească la unul şi de înfrigurare la celălalt.

În celulă domnea nu ştiu ce cumplită seninătate. Cei doi oameni vorbeau.

— Marile înfăptuiri încep să se înfiripe, spunea Gauvain. Ceea ce face revoluţia în momentul de faţă rămîne încă învăluit în mister. În spatele realizărilor vizibile există realizările invizibile. Unele sînt ascunse de celelalte. Realizările vizibile sînt crîncene, cele invizibile sînt sublime. În momentul acesta văd totul cît se poate de lămurit. E ciudat şi frumos. Oamenii au trebuit să folosească materialele trecutului. Aşa se explică acest uluitor 93. Sub un eşafodaj de barbarie se construieşte un templu al civilizaţiei.

— Da, încuviinţă Cimourdain. Din acest provizorat va lua naştere definitivul. Iar definitivul înseamnă paralelismul drepturilor şi datoriilor, impozitul proporţional şi progresiv, serviciul militar obligatoriu, nivelarea, nici un fel de abatere şi, mai presus de toate, linia dreaptă a legii. Republica absolutului.

— Prefer, spuse Gauvain, republica idealului.

Tăcu o clipă, apoi continuă :

— Maestre, în tot ce-ai spus adineauri, care este locul hărăzit devotamentului, sacrificiului, abnegației, generoasei reciprocități, a îngăduinței, a dragostei ? E foarte bine să cauți a echilibra totul ; e și mai bine să armonizezi totul. Mai presus de cumpănă se află lira. Republica dumitale drămuiește, măsoară și organizează omul ; a mea îl înalță în slăvile cerului ; asta este deosebirea dintre o teoremă și un vultur.

— Te pierzi în nori.

— Și dumneata în calcule.

— Armonia are ceva himeric.

—Ca și algebra.

— Idealul meu e un om așa cum l-ar fi plăsmuit Euclid.

— Eu l-aș prefera plăsmuit de Homer, răspunse Gauvain.

Privirea zîmbitoare și severă a lui Cimourdain se opri asupra lui Gauvain ca și cum ar fi vrut să-i stăvilească avîntul.

— Poezie. Să nu te încrezi în poeți.

— Da, am mai auzit asta. Să nu te încrezi în adierile de vînt, să nu te încrezi în razele de soare, să nu te încrezi în miresme, să nu te încrezi în flori, să nu te încrezi în constelații.

— Nimic din toate astea nu-ți dă de mîncare.

— De unde știi ? Ideea este și ea o hrană. A gîndi înseamnă a te hrăni.

— Lasă speculațiile. Republica înseamnă doi și cu doi fac patru. Din moment ce i-am dat fiecăruia ceea ce i se cuvine...

— Îți mai rămîne de dat ceea ce depășește ce i se cuvine.

— Ce înțelegi prin asta ?

— Înțeleg acea imensă îngăduință reciprocă pe care fiece om o datorează tuturor și toți o datorează fiecăruia și care reprezintă însăși viața socială.

— În afara drepturilor stricte nu mai există nimic.

— Există totul.

— Pentru mine nu contează decît dreptatea.

— Eu privesc ceva mai sus.

— Și ce poate fi mai presus decît dreptatea?

— Omenia.

Cînd și cînd se întrerupeau, ca și cum ar fi trecut un fulger printre ei.

Cimourdain reluă discuția:

— Precizează, să vedem dacă poți.

— Fie. Dumneata dorești serviciul militar obligatoriu. Împotriva cui? Împotriva altor oameni. Eu mă dispensez de serviciul militar Eu doresc pacea. Dumneata vrei să vii în ajutorul oamenilor săraci; eu vreau să suprim sărăcia. Dumneata vrei impozitul proporțional. Eu vreau să nu mai existe deloc impozite. După mine cheltuielile comune ar trebui reduse la cea mai simplă expresie a lor și acoperite cu plus-valoarea socială.

— Cum adică?

— Iată cum: în primul rînd, suprimați parazitismul; parazitismul preotului, parazitismul judecătorului, parazitismul soldatului. După aceea, căutați să trageți foloase de pe urma bogățiilor de care dispuneți; îngrășămintele sînt aruncate la canal, aruncați-le mai bine pe ogoare. Trei pătrimi din pămîntul arabil e lăsat în paragină, desțeleniți Franța, desființați pășunile de prisos; împărțiți pămînturile comunale. Fiecare om să aibă bucata lui de pămînt și fiecare bucată de pămînt omul ei. În felul acesta beneficiile societății vor fi însutite. Franța, în momentul de față, nu le poate da carne țăranilor decît patru zile pe an; cultivată cu chibzuință ar putea hrăni sute de milioane de oameni, întreaga Europă. Folosiți natura, această imensă forță nesocotită. Puneți să lucreze în locul vostru toți curenții de aer, toate căderile de apă, toate fluviile magnetice. Globul pămîntesc e străbătut de o întreagă rețea de vine subterane; în rețeaua asta circulă o cantitate colosală de apă, de țiței, de foc. Crestați vinele globului și lăsați să țîșnească apa pentru fîntînile voastre, țițeiul pentru lămpile voastre, focul pentru vetrele voastre. Gîndiți-vă la mișcarea valurilor, la flux și reflux, la acea tălăzuire neîncetată a mareelor. Ce este oceanul? O imensă forță ce se irosește

în van. Ce stupid e uscatul! Să nu caute a se folosi de ocean!

— Visezi cu ochii deschişi.

— Vrei să spui că privesc realitatea în faţă.

Gauvain continuă :

— Dar femeia ? Ce rost i-aţi hărăzit ?

— Acela pe care-l are. Să-l slujească pe bărbat, răspunse Cimourdain.

— Da. Dar cu o condiţie.

— Care ?

— Ca şi bărbatul s-o slujească la rîndul său pe femeie.

— Cum îţi închipui ? protestă Cimourdain. Bărbatul slujitor ? Cu nici un preţ. Bărbatul e stăpîn. Singura monarhie pe care o admit este aceea a căminului. Bărbatul e rege la el acasă.

— Da. Doar cu o condiţie.

— Care ?

— Femeia să fie şi ea regină.

— Vrei să spui că între bărbat şi femeie trebuie să existe...

— Egalitate.

— Egalitate ? Cum îţi închipui ? Între două fiinţe atît de diferite.

— Am spus egalitate. N-am spus identitate.

Urmă o nouă pauză, un fel de armistiţiu între cele două inteligenţe ce schimbau între cele fulgere în loc de cuvinte. Cimourdain rupse în fine tăcerea.

— Dar copilul ? În seama cui îl laşi ?

— În primul rînd în seama tatălui care-l zămisleşte, pe urmă a mamei care-l aduce pe lume, pe urmă a învăţătorului care-l creşte, pe urmă a cetăţii care face din el un bărbat, pe urmă a patriei care este mama tuturor, în fine în seama omenirii care este străbunica.

— Pe Dumnezeu l-ai uitat.

— Fiecare dintre aceste praguri, tată, mamă, învăţător, cetate, patrie, omenire, este o treaptă a scării ce urcă spre Dumnezeu.

Şi cum Cimourdain nu spunea nimic, Gauvain continuă :

— Cînd ajungi în vîrful scării înseamnă că ai ajuns la Dumnezeu. Dumnezeu ți se dezvăluie ; nu mai rămîne decît să pășești spre el.

Cimourdain făcu gestul unui om care cheamă pe cineva.

— Gauvain, întoarce-te înapoi pe pămînt. Noi vrem să realizăm posibilul.

— Începeți prin a nu-l face imposibil.

— Posibilul se realizează întotdeauna.

— Nu chiar totdeauna. Atunci cînd brutalizezi utopia se poate întîmpla s-o omori. Nimic nu e atît de fragil ca oul.

— Trebuie totuși să stăpînești utopia, să-i pui jugul realității, s-o integrezi în fapte. Ideea abstractă trebuie să se transforme în idee concretă ; dacă pierde ceva din frumusețea ei, cîștigă în schimb ca utilitate ; e mai puțin arătoasă, dar mai folositoare. Trebuie ca dreptul să se încadreze în lege și din momentul în care dreptul a devenit lege, e absolut. Iată ce înseamnă pentru mine posibilul.

— Posibilul e mai mult decît atît.

— Ah, iar visezi cu ochii deschiși.

— Posibilul este o pasăre misterioasă ce plutește pururea deasupra omului.

— Trebuie s-o prindem.

— Vie.

Și Gauvain continuă :

— Năzuința mea este : Tot înainte. Dacă Dumnezeu ar fi vrut ca omul să dea înapoi i-ar fi pus un ochi la ceafă. Să avem privirile necontenit îndreptate spre zorii zilei, spre tot ce înflorește, spre tot ce se naște. Ceea ce se prăbușește e un îndemn pentru ceea ce se ridică. Trosnetul copacului bătrîn e o chemare pentru tînărul vlăstar. Fiecare secol își va îndeplini opera lui, astăzi civică, mîine umană. Astăzi problema drepturilor, mîine problema salariului. Salariu și drept, în fond e unul și același cuvînt. Omul nu poate trăi dacă nu e plătit ; dîndu-i viața, Dumnezeu s-a îndatorat față de el ; dreptul este salariul dobîndit prin naștere ; salariul este un drept cîștigat.

Gauvain vorbea cu liniștea meditativă a unui profet. Cimourdain asculta. Rolurile erau schimbate; acum ucenicul părea a fi maestrul.

— Prea o iei repede, murmură Cimourdain.

— Poate fiindcă sînt cam grăbit, răspunse zîmbind Gauvain.

Apoi continuînd:

— O, maestre, iată deosebirea dintre utopiile noastre. Dumneata te gîndești la o cazarmă obligatorie, iar eu la o școală. Dumneata visezi omul soldat, eu visez omul cetățean. Dumneata ai dori să fie înfricoșător, eu aș dori să gîndească. Dumneata vrei să întemeiezi o republică a spadelor, iar eu vreau să întemeiez...

Se întrerupse:

— Aș fi vrut să întemeiez o republică a spiritelor.

Cimourdain privi pardoseala de piatră a celulei și spuse:

— Și pînă atunci cum ai vrea să fie?

— Așa cum e acum.

— Înseamnă că găsești o justificare momentului de față?

— Da.

— De ce?

— Pentru că e furtună. O furtună știe totdeauna ce face. În schimbul unui stejar doborît de trăsnet, cîte păduri asanate! Civilizația avea o racilă de care vijelia o scapă. Poate că nu stă prea mult să aleagă. Dar ce poate să facă? Are atîtea gunoaie de măturat și asta nu e o treabă prea ușoară! În fața duhorii ce te îngrețoșează, înțeleg furia vîntului.

Gauvain spuse în continuare:

— De altminteri, ce-mi pasă de furtună, din moment ce am o busolă cu mine, ce-mi pasă de evenimente, din moment ce am conștiința mea!

Și adăugă cu o voce scăzută, vocea cu care se rostesc cuvintele solemne:

— Există cineva a cărui voință trebuie s-o lăsăm întotdeauna să se îndeplinească.

— Cine? întrebă Cimourdain.

Gauvain ridică un deget deasupra capului. Cimourdain urmări cu privirea ținta spre care se îndrepta de-

getul ridicat și, prin bolta încăperii, i se păru că vede cerul spuzit de stele.

Tăcură iarăși un timp.

Cimourdain reluă discuția :

— O societate ce depășește limitele naturii. Ți-am spus, nu e posibil, e doar un vis.

— Acesta trebuie să fie țelul. Altminteri ce rost ar mai avea societatea ? Rămîneți în limitele naturii. Trăiți ca niște sălbatici. Tahiti e un paradis. Numai că în acest paradis nimeni nu gîndește. În cazul acesta prefer un infern inteligent, unui paradis stupid. Dar nu, infernul nu trebuie să existe. Să fim o societate omenească. Care să depășească natura. Da. Dar dacă nu adăugați nimic naturii, ce sens mai are să ieșiți din granițele ei ? Mulțumiți-vă atunci cu munca, aidoma furnicii, sau cu mierea, ca albina. Rămîneți la condiția unei gîngănii lucrătoare în loc să fiți inteligența regină. Adăugînd însă ceva în plus naturii, în mod necesar veți fi mai presus decît ea ; a adăuga înseamnă a spori, a spori înseamnă a înălța. Societatea este natura sublimată. Doresc să am tot ceea ce le lipsește stupilor, tot ceea ce le lipsește furnicarelor, monumentele, artele, poezia, eroii, geniile. Menirea omului nu este să poarte o veșnicie poveri. Nu, nu și nu, nu mai trebuie să existe nici paria, nici sclavi, nici ocnași, nici damnați ! Doresc ca fiecare dintre atributele omului să devină un simbol al civilizației și o egidă a progresului ; vreau libertatea spiritului, egalitatea inimilor, fraternitatea sufletelor. Nu, să nu mai existe nici un jug ! Omul e făcut nu ca să tîrască după el lanțuri ci să-și deschidă aripile. Să nu mai existe nici un om reptilă. Vreau ca larva să se metamorfozeze în lepidopter ; vreau ca rîma să se transforme într-o floare vie și să-și ia zborul. Vreau...

Se opri. O lumină îi scăpără în ochi.

Buzele lui continuau să se miște. Nu mai rostea însă nici un cuvînt.

Ușa rămăsese deschisă. De afară răzbăteau în celulă zvonuri nedeslușite. Se auzea în depărtare un glas de trompete sunînd probabil deșteptarea ; apoi paturi de puști lovind pămîntul, semn că se schimbau sentinelele ; în sfîrșit, destul de aproape de turn, pe cît îți puteai da

seama în întuneric, o forfotă ca și cum niște oameni ar fi mutat din loc scînduri și blăni de lemn și niște zgomote ce semănau cu niște lovituri de ciocan.

Cimourdain asculta, palid la față. Gauvain nu auzea nimic.

Era din ce în ce mai adîncit în gînduri. Părea că nici nu respiră, atît era de atent la ceea ce vedea sub bolta bîntuită de vedenii a creierului său. Cînd și cînd avea o ușoară tresărire. Lumina ce-i răsărise în ochi ca un revărsat de zori devenea tot mai strălucitoare.

Trecu așa o bucată de vreme. Într-un tîrziu Cimourdain îl întrebă :

— La ce te gîndești ?

—La viitor, răspunse Gauvain.

Și se cufundă din nou în gîndurile lui. Cimourdain se ridică de pe așternutul de paie pe care ședeau amîndoi. Gauvain nici nu-l observă măcar. Sorbindu-l din ochi pe tînărul ce rămăsese gînditor, Cimourdain se dădu înapoi pas cu pas pînă la ușă și ieși afară. Ușa se închise la loc.

VI

Între timp soarele răsare

Lumina zorilor începea să mijească în zare.
O dată cu revărsatul zilei un lucru bizar, încremenit, surprinzător și pe care păsările cerului nu-l mai văzuseră pînă atunci, se ivi pe tăpșanul de lîngă Tourgue, deasupra codrului Fougères.

Fusese adus acolo peste noapte. Părea făcut dintr-o bucată și nu înjghebat pe loc. De departe, se zărea profilîndu-se pe cer ca o construcție de linii drepte și severe semănînd cu o literă ebraică sau cu una din acele hieroglife egiptene ce alcătuiau alfabetul enigmaticului tărîm din antichitate.

Impresia pe care ți-o făcea la prima vedere era aceea a unui lucru inutil. Îl vedeai înălțîndu-se din mijlocul mărăcinișurilor înflorite. Și te întrebai la ce putea să slu-

jească. Pe urmă simțeai încercîndu-te un fior. Era un fel de estradă sprijinită pe patru bulumaci. La unul din capetele estradei, două grinzi înalte așezate în picioare și perfect perpendiculare, unite sus printr-o traversă, țineau suspendat un triunghi ce părea negru pe fondul azuriu al cerului matinal. La celălalt capăt al estradei se afla o scară. Între cele două grinzi, în partea de jos, se zărea un fel de tăblie alcătuită din două bucăți mobile care, atunci cînd erau lipite una de alta, lăsau să se vadă o gaură rotundă de dimensiunile unui grumaz omenesc. Jumătatea superioară a tăbliei aluneca de-a lungul unui silit, în așa fel încît putea fi ridicată sau coborîtă. Deocamdată cele două semilune care, împreunîndu-se, alcătuiau o zgardă, erau îndepărtate. La picioarele celor doi stîlpi de care era atîrnat triunghiul se zărea o scîndură, care se putea învîrti în jurul unui suport și care semăna cu o basculă. Alături de această scîndură se afla un paner lung, iar între cei doi stîlpi, în partea anterioară și la capătul estradei, un alt paner de formă pătrată. Totul vopsit în roșu. Întreaga construcție era din lemn, cu excepția triunghiului care era din fier. Era atît de urîtă, de meschină și de scundă, încît îți dădeai seama că fusese făcută de mîna omului ; puterea ei era atît de grozavă, încît te-ai fi așteptat să fi fost adusă acolo de niște duhuri.

Construcția aceea monstruoasă era ghilotina.

În fața ei, la cîțiva pași, în rîpă, se afla un alt monstru, fortăreața Tourgue. Un monstru de piatră ce părea să fie o replică a monstrului de lemn. Și, se cuvine s-o spunem, din clipa în care au fost atinse de mîna omului, lemnul și piatra încetează de a mai fi lemn și piatră, dobîndind însușiri omenești. Un edificiu este o dogmă, o mașină este o idee.

Fortăreața Tourgue era rezultanta fatală a unui trecut reprezentat de Bastilia la Paris, de turnul din Londra în Anglia, de Spielberg în Germania, de Escurial în Spania și de castelul Sant-Angelo la Roma.

În Tourgue se aflau sedimentate cincisprezece secole, evul mediu, vasalitatea, iobăgia, feudalitatea; în ghilotină un singur an, 93 ; și aceste douăsprezece luni țineau în cumpănă cincisprezece veacuri.

Tourgue era monarhia ; ghilotina era revoluţia.

Confruntare tragică.

De o parte datoria ; de cealaltă scadenţa. De o parte încîlcita urzeală gotică, şerbul, seniorul, sclavul, stăpînul, plebea, nobilimea, codurile diverse cu multiplele ramificaţii ale cutumelor, coaliţia judecătorului cu preotul, nenumăratele cătuşe, fiscul, dările, bunurile de mînămoartă, birul pe cap de om, scutirile, prerogativele, prejudecăţile, fanatismele, privilegiul regal de bancrută, sceptrul, tronul, samavolnicia, dreptul divin ; de cealaltă parte un simplu cuţit.

De o parte nodul ; de cealaltă securea.

Tourgue fusese multă vreme singură în mijlocul acestei pustietăţi. Se înălţa acolo, cu meterezele ei prin care se revărsaseră şiroaie de ulei clocotit, de smoală aprinsă şi de plumb topit, cu temniţele sale pardosite cu oseminte, cu încăperea în care osîndiţii erau traşi pe roată, cu uriaşa tragedie de care era înţesată ; străjuise cu chipul său lugubru codrul ; se bucurase, în acest ascunziş, de cincisprezece secole de crîncenă tihnă, fusese unica putere în ţinut, unica autoritate şi unica teroare ; stăpînise ; fusese barbaria însăşi, fără restricţii ; şi deodată, vedea ridicîndu-se în faţa ei, împotriva ei, ceva — mai mult decît ceva — cineva tot atît de fioros ca şi ea, ghilotina.

Piatra pare să aibă uneori o privire stranie. O statuie iscodeşte, un turn pîndeşte, faţada unei clădiri contemplă. Tourgue făcea impresia că cercetează ghilotina.

Avea un aer nedumerit.

Oare ce putea să fie asta ?

Părea că răsărise din pămînt.

Şi într-adevăr chiar aşa era.

Într-un pămînt urgisit încolţise sinistrul copac. Din pămîntul acesta stropit cu atîta sudoare, cu atîtea lacrimi, cu atîta sînge, din pămîntul acesta în care fuseseră săpate atîtea gropi, atîtea morminte, atîtea hrube, atîtea capcane, din pămîntul acesta în care putreziseră morţii de toate soiurile, victime a tot felul de tiranii, din pămîntul acesta ce acoperea atîtea abisuri şi în care fuseseră îngropate atîtea crime, ca tot atîtea cumplite seminţe, din adîncurile acestui pămînt răsărise în ziua sorocită această necunos-

cută, această răzbunătoare, această feroce mașină purtătoare de spadă, și 93 îi dăduse de știre lumii vechi :
— Am sosit.

Astfel că ghilotina putea pe bună dreptate să-i spună donjonului : — Sînt fiica ta.

Și în același timp donjonul, fiindcă toate aceste lucruri fatale au o voință a lor misterioasă, se simțea ucis de ea.

În fața acestei arătări fioroase Tourgue avea un aer speriat. S-ar fi zis că-i era frică. Monstruosul colos de granit era măreț și mîrșav, scîndura aceea cu triunghiul de fier era și mai cumplită. Atotputernica detronată se cutremura în fața proaspăt întronatei atotputernicii. Istoria împovărată de crime cerceta cu privirea istoria făcătoare de dreptate. Violența de odinioară se măsura cu violența prezentă ; străvechea fortăreață, străvechea închisoare, străvechiul locaș feudal, în care răsunaseră urletele osîndiților sfîrtecați, clădirea hărăzită războiului și crimei, scoasă acum din uz și scoasă din luptă, cotropită, ruinată, înjosită, un morman de pietre ce nu prețuia mai mult decît un morman de cenușă, hîdă, măreață și moartă, plină încă de vuietul amețitor al unor veacuri încrîncenate, privea trecînd înfricoșătorul chip al prezentului viu. Ieri tremura în fața lui. Azi, străbuna cruzime vedea și simțea spaima cea nouă, ceea ce nu mai era decît neant deschidea niște ochi de strigoi în fața a ceea ce înfățișa teroarea, fantoma privea spectrul.

Natura este necruțătoare ; ea nu înțelege să-și ascundă florile, cîntecele, miresmele și razele de soare în fața atrocității omenești ; omul este copleșit de contrastul dintre frumusețea divină și urîțenia pe care o poate crea societatea ; nu e scutit nici măcar de o aripă de fluture, nici măcar de un viers de pasăre. Trebuie ca în toiul crimei, în toiul răzbunării, în toiul barbariei, să suporte priveliștea lucrurilor sfinte ; nu poate scăpa de covîrșitoarea mustrare a duioșiei universale și a neînduplecatei seninătăți a cerului. Trebuie ca monstruozitatea legilor omenești să se arate în toată goliciunea în mijlocul strălucirii eterne. Omul sfărîmă și zdrobește, omul pustiește, omul ucide ;

vara rămîne vară, crinul rămîne crin, astrul rămîne astru.

Niciodată prospețimea cerului în zorii zilei nu fusese atît de încîntătoare ca în dimineața aceea. O adiere călduță înfiora cîmpul de iarbă neagră, aburii se strecurau alene printre rămurișuri, codrul Fougères, împînzit de boarea izvoarelor, fumega în faptul zilei ca o imensă cățuie plină cu mirodenii ; albastrul tăriilor, albeața norilor, luminoasa transparență a apelor, verdeața cu armonioasa ei gamă, începînd cu nuanța acvamarinului și sfîrșind cu verdele smaraldului, pîlcurile de copaci înfrățiți, covoarele de iarbă, șesurile nesfîrșite, totul respira acea puritate pe care natura o înfățișează pururea omului ca pe o statornică povață. În mijlocul acestor minunății se lăfăia crunta nerușinare omenească ; în mijlocul acestor minunății ieșeau în vileag fortăreața și eșafodul, războiul și schingiuirea, imaginea vîrstei sîngeroase și cea a prezentului, scăldate în sînge ; cucuveaua nopții trecutului și liliacul zorilor viitorului. În fața creației înflorite, înmiresmate, duioase și desfătătoare, cerul fastuos scălda în lumina revărsatului zilei fortăreața Tourgue și ghilotina, părînd a spune oamenilor : — Priviți ce fac eu și ce faceți voi.

Iată ce extraordinară e generozitatea cu care soarele înțelege să-și folosească lumina.

Spectacolul acesta avea spectatori.

Cei patru mii de oameni, ce alcătuiau mica armată expediționară, erau așezați pe tăpșan în ordine de bătaie. Ostașii înconjurau ghilotina din trei părți, desenînd în jurul ei, în plan geometric, un E ; bateria instalată în mijlocul laturii celei mai lungi închipuia trăsătura mediană a literii E. Mașina vopsită în roșu era împresurată de cele trei fronturi ca de un zid de soldați repliat la cele două capete pînă la marginea povîrnișului abrupt al tăpșanului ; cea de-a patra latură, care rămăsese deschisă, era completată de rîpă și se afla în dreptul fortăreței Tourgue.

În felul acesta se formase un dreptunghi în mijlocul căruia se înălța eșafodul. Pe măsură ce se lumina de ziuă, umbra așternută de ghilotină pe iarbă descreștea.

Artileriștii ședeau în dreptul tunurilor cu fitilul aprins.

Un fum albastru, subţire, se ridica din rîpă: incendiul ce mistuise castelul de pe pod era pe cale să se stingă.

Fumul estompa, fără să acopere cu totul, turnul a cărui terasă înaltă domina cele patru zări. Între terasă şi ghilotină nu era decît distanţa pe care o aşeza între ele rîpa. Glasul omenesc se putea auzi dintr-o parte într-alta.

Pe terasă fuseseră aduse masa tribunalului şi scaunul umbrit de drapelele tricolore. În spatele turnului cerul se lumina făcînd să se profileze în negru fortăreaţa masivă şi în vîrful ei, pe scaunul prezidenţial, sub drapelele înmănuncheate, chipul unui om ce şedea nemişcat şi cu braţele la piept.

Omul acela era Cimourdain. Purta, ca şi în ajun, costumul de delegat civil, pălăria cu panaş tricolor pe cap, sabia la şold şi pistoalele vîrîte în centiron.

Cimourdain tăcea. Toată lumea amuţise. Soldaţii ţineaua arma la picior şi ochii în pămînt. Stăteau aliniaţi cot la cot, fără să-şi vorbească. Gînduri învălmăşite li se depănau prin minte; se gîndeau la război, la atîtea bătălii purtate, la împuşcăturile din hăţişuri înfruntate cu atîta bărbăţie, la puzderiile de ţărani furioşi risipite de iureşul lor, la citadelele cucerite, la luptele cîştigate, la victorii, şi li se părea acum că toată gloria dobîndită se preschimba în ruşine. Îşi simţeau inima apăsată de o dureroasă aşteptare. Se vedea călăul plimbîndu-se încolo şi încoace pe estrada ghilotinei. Lumina tot mai vie a dimineţii umplea de măreţie cerul.

Deodată se auzi zgomotul înăbuşit al tobelor acoperite cu o bucată de pînză cernită. Răpăitul funebru se apropia; ostaşii rupseră rîndurile şi cortegiul intră în careu îndreptîndu-se spre eşafod.

În frunte se aflau tobele îndoliate, pe urmă venea o companie de grenadieri cu arma în cumpănire, pe urmă un pluton de jandarmi cu sabia trasă din teacă şi, în sfîrşit, condamnatul, Gauvain.

Gauvain înainta liber. Nu era legat nici de mîini, nici de picioare. Era îmbrăcat în ţinută de campanie; păstrase spada.

În urma lui venea un alt pluton de jandarmi.

Gauvain mai purta încă pe față bucuria meditativă ce-i luminase chipul în momentul în care îi spusese lui Cimourdain : Mă gîndesc la viitor. Nimic mai inefabil și mai sublim ca zîmbetul ce stăruia de atîta timp pe obrazul său !

De îndată ce sosi la locul osîndei, Gauvain își aținti privirea spre vîrful turnului. Nici nu se învrednici măcar să se uite la ghilotină.

Știa că Cimaurdain se socotea dator să asiste la execuție. Îl căută din ochi pe terasă. Și-l găsi.

Cimourdain era alb ca varul și înghețat. Cei din preajma lui nici măcar nu-l auzeau respirînd.

Nu avu nici cea mai mică tresărire cînd îl zări pe Gauvain.

Între timp Gauvain înainta spre eșafod.

Mergînd, se uita la Cimourdain și Cimourdain se uita la el. S-ar fi zis că Cimourdain căuta un sprijin în privirea lui.

Gauvain ajunse la picioarele eșafodului. Se urcă pe estradă. Ofițerul care comanda compania de grenadieri îl urmă. Își descinse sabia și o înmînă ofițerului, își desfăcu cravata și o înmînă călăului.

Ai fi putut să crezi că e o nălucire. Niciodată nu păruse atît de frumos. Pletele-i negre fluturau în vînt ; pe vremea aceea bărbații nu-și tundeau părul. Gîtul alb era ca de femeie, privirea măreață și cutezătoare ca de arhanghel. Stătea pe eșafod visător. Eșafodul e și el o culme. Stătea în picioare, falnic și liniștit. Învăluindu-l, soarele părea să-l înconjoare cu o aureolă.

Osînditul trebuia totuși legat. Călăul veni spre el cu o funie în mînă.

În momentul acela, văzînd că tînărul lor comandant era gata să-și plece grumazul sub cuțit, soldații nu se mai putură stăpîni ; inima războinicilor se revărsă brusc. Se petrecu atunci un lucru nemaiauzit, o armată întreagă izbucni în plîns. Un vuiet clocotitor se înălță : Iertare ! Iertare ! Unii căzură în genunchi ; alții aruncau puștile și ridicau brațele spre terasa pe care se afla Cimourdain. Un grenadier strigă arătînd spre ghilotină : — Se primesc înlocuitori aici ? Sînt gata. — Toți repetau cu frenezie :

Iertare ! Iertare ! încît pînă și leii dacă i-ar fi auzit ar fi fost înduioșați ori s-ar fi speriat, căci lacrimile soldaților sînt cumplite.

Călăul rămăsese locului neștiind ce să facă.

Atunci o voce răspicată și joasă, pe care toată lumea o auzi, atît era de sinistră, rosti din vîrful turnului :

— Legea trebuie împlinită !

Cunoșteau cu toții glasul acela neînduplecat. Cel ce vorbise era Cimourdain. Ostașii se înfiorară.

Călăul nu se mai codi. Se apropie cu funia în mînă.

— Stai puțin, spuse Gauvain.

Se întoarse cu fața spre Cimourdain și-i făcu un semn cu mîna dreaptă încă liberă, apoi se lăsă legat.

După ce fu legat, îi spuse din nou călăului.

— Iartă-mă. Încă o clipă.

Și strigă :

— Trăiască Republica !

Fu întins pe basculă. Capul fermecător și mîndru fu prins în zgarda mîrșavă. Călăul îi ridică pletele cu un gest delicat, apoi apăsă pe resort ; triunghiul se desprinse și alunecă în jos, întîi încet, apoi repede ; se auzi o bufnitură hidoasă...

În aceeași clipă răsună o nouă bufnitură. Un foc de pistol însoți ca un ecou căderea cuțitului. Cimourdain apucase unul din pistoalele pe care le purta la centiron și, în momentul în care capul lui Gauvain se rostogolea în paner, își trăsese un glonte în inimă. Un șuvoi de sînge îl podidi pe gură și se prăbuși mort.

Și cele două suflete, ca două nefericite surori, își luară zborul împreună, umbra unuia îngemănată cu lumina celuilalt.

CUPRINS

Cartea a şasea ABIA DUPĂ VICTORIE SE DĂ LUPTA

Cartea a şaptea FEUDALITATE ŞI REVOLUŢIE